

OBSAH

<i>Petr Květina – Markéta Končelová, Kategorie výzdobného stylu na lineární keramice z Bylan – Categories of LBK pottery decoration style from Bylany</i>	195–219
<i>Radka Šumberová – Jarmila Valentová, Dům mrtvých, nebo dům živých? Laténský objekt s lidskými kostrami z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora – A House of the Living, or a House of the Dead? A La Tène feature with human bones from Nové Dvory, Central Bohemia</i>	220–250
<i>Hana Brzobohatá, Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z objektu z doby laténské z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora – Anthropological analysis of skeletal remains from a La Tène feature at Nové Dvory, Central Bohemia</i>	251–252
<i>René Kyselý, Zvířecí skelet z laténskému objektu v Nových Dvorech, okr. Kutná Hora – Animal skeleton from a La Tène feature at Nové Dvory, Central Bohemia</i>	253–255
<i>Vladimír Salač, Zum keltischen Erbe in der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa – Ke keltskému dědictví ve starší době římské v Čechách a ve střední Evropě</i>	256–283
<i>Andrea Bartošková, Zánik knížecího dvorce na Budči – The demise of the ducal curtis at Budeč</i>	284–306

MATERIALIA

<i>Michal Ernée – Nada Profantová & Helena Březinová – Jaroslav Frána – Antonín Majer – Petra Stránská, Pohřebiště únětické kultury v Klecanech, okr. Praha-východ – Ein Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Klecany, Kr. Prag-Ost</i>	307–330
<i>Martin Ježek – Jaroslav Řídký – Ladislav Varadzin – Jan Zavřel, K železářské výrobě kolem přelomu 12. a 13. století v Knovízi, okr. Kladno – On 12th–13th centuries ironworks in Knovíz, Central Bohemia</i>	331–339

AKTUALITY

<i>red., Archeologické rozhledy na internetu – All issues of Archeologické rozhledy on the internet</i>	340
<i>H. Březinová, Nesat XI., 9.–13. 5. 2011, Esslingen</i>	340

<i>Jan Bouzek, Zdeněk Vašíček a archeologie (20. 5. 1933 – 13. 4. 2011)</i>	340–342
<i>Vybraná bibliografie Zdeňka Vašíčka (práce se vztahem k archeologii)</i>	342–344
<i>Jan Bouzek – Slavomil Vencl, Vzpomínka na Antonína Beneše (25. 6. 1934 – 7. 3. 2011)</i>	344–346
<i>Ivana Boháčová, Konec jedné kapitoly pražské archeologie. Odešel Ladislav Hrdlička (4. 4. 1937 – 30. 4. 2011)</i>	346–347

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Jan Hasil, Stefan Eichert: Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde von der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert (Klagenfurt am Wörthersee 2010)</i>	348–353
<i>L. Varadzin – M. Ježek, Dagfinn Skre ed.: Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII (Aarhus – Oslo 2007)</i>	353–357
<i>Jan Kypta, Felix Biermann: Bootsgrab – Brandgrab – Kammergrab. Die slawischen Gräberfelder von Usedom im Kontext der früh- und hochmittelalterlichen Bestattungssitten in Mecklenburg und Pommern. Mit Beiträgen von J. Freder, C. Niemitz, A. Schäuble, W. Virk (Rahden/Westf. 2009)</i>	357–359
<i>Wojciech Chudziak red.: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4) (Toruń 2010)</i>	
<i>Josef Unger, Pavel Čáp – Jiří Macháček – Josef Špaček: Tajemství výroby velkomoravského šperku. Archeologický experiment (Praha 2011)</i>	359–360
<i>Jan Kypta, Dějiny staveb 2010. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 26. 3. – 28. 3. 2010 (Plzeň 2011)</i>	360–362
<i>Filip Laval, Libor Jan – Jiří Kacel a kolektiv: Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II (Brno – Znojmo 2010)</i>	362–364
<i>Ivan Pavlů, Peter Jordan – Marek Zvelebil eds.: Ceramics Before Farming. The Dispersal of Pottery Among Prehistoric Eurasian Hunter-Gatherers (Walnut Creek, California 2009)</i>	364–366
<i>Jan Kypta, Gabriele Legant: Zur Siedlungsgeschichte des ehemaligen Lübecker Kaufleuteviertels im 12. und frühen 13. Jahrhundert. Nach den ältesten Befunden der Grabung Alfstraße – Fischstraße – Schüsselbuden, 1985–1990 (Rahden/Westf. 2010)</i>	366–367
<i>kv, Petr Neruda: Střední paleolit v moravských jeskyních – Middle Palaeolithic in Moravian Caves (Brno 2011)</i>	367–369
<i>Ladislav Varadzin, Tim Pestell – Katharina Ulmschneider eds.: Markets in Early Medieval Europe. Trading and „Productive“ Sites, 650–850 (Bollington 2003)</i>	369–370
<i>Jan Kypta, Angelika Speckmann: Ländlicher Hausbau in Westfalen vom 6./7. Jahrhundert bis zum 12./13. Jahrhundert (Mainz 2010)</i>	370
<i>Jiří Macháček, Jan Videman – Josef Paukert: Moravské denáry 11.–12. století (Kroměříž 2009)</i>	370–371
<i>mj, Wratislavia Antiqua 13. Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej – Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas (Wrocław 2011)</i>	371–372

Kategorie výzdobného stylu na lineární keramice z Bylan

Categories of LBK pottery decoration style from Bylany

Petr Květina – Markéta Končelová

*Cílem článku je nové metodické uchopení výzdoby LBK z neolitické lokality v Bylanech u Kutné Hory. Dosa-
vadní interpretace vývoje sídliště je založena na dataci keramického materiálu a trendech vývoje nekeram-
ických artefaktů z tzv. stavebních komplexů. Jedná se o empiricky definované chronologicko-prostorové
jednotky, jejichž jádrem je dům. Výchozí otázkou je, zda se jakkoliv změní stávající model sídliště, pokud
dojde k dekonstrukci stavebních komplexů. Na základě kvantitativní analýzy stylu keramické výzdoby prove-
dené v úrovni jednotlivých archeologických objektů bylo definováno několik skupin stylu lineární výzdoby.
Význam těchto skupin byl validován prostřednictvím prostorové evidence jejich výskytu. Výsledky analýzy
umožňují konfrontovat stávající teoretický model neolitických sídlišť s jinou alternativou.*

styl – výzdoba – keramika – neolit – LBK – Bylany – sídliště – vícerozměrná statistika

*The aim of the article is an innovative methodological understanding of LBK pottery decoration from the site
of Bylany, Central Bohemia. The existing interpretation of the settlement development is based on pottery
dating and the evolution of non-ceramic artifacts from the so-called “house complexes”. These are empiri-
cally defined spatio-temporal units with the house in their centre. The initial question is whether the existing
model of the settlement will change in any way if these complexes are deconstructed. Several groups of linear
decoration style were defined through quantitative analysis of pottery decoration style performed at the
level of individual archaeological features. The meaning of these groups was validated through analysis
of their spatial occurrence. The results of the analysis allowed comparison of the existing theoretical model
of Neolithic settlements with an alternative.*

style – decoration – pottery – Neolithic – LBK – Bylany – settlement – multivariate statistics

Úvod

Ačkoliv se Bylany už staly součástí oborové historie a co do kvality a rozsahu metod apli-
kovaných v terénních fázích se těžko mohou rovnat současným výzkumům, stále patří ved-
le lokalit Eythra, Langweiler 8, Olszanica a Ulm-Eggingen k největším sídlištím kultury
s lineární keramikou¹ ve střední Evropě (*Bogucki – Grygiel 1993*, 400). I proto bychom
neměli rezignovat na eventuální nové objevy, které mohou stará data poskytnout. Cílem
práce je prověřit stávající časoprostorový model osídlení epochy LBK v Bylanech. Ten je
postaven na pilíři keramické chronologie, která vychází z konceptu tzv. stavebního komple-
xu sestávajícího z dlouhého domu a k němu přilehlých jam (*Soudský 1962*). Při hlubší ana-
lyze metodického základu však narazíme na některé problémy. Archeologické pojetí ryté
lineární výzdoby je nutnou abstrakcí způsobenou stavem jejího dochování a současně také
taxonomií založenou na pohledu „druhého“. Rozbor a uchopení lineární výzdoby jsou

¹ Pro lineární keramiku používáme mezinárodní zkratku LBK a v souladu se zahraniční literaturou tak označu-
jeme i kulturu s lineární keramikou.

možné v různých úrovních a na jejich volbě závisí i výsledky zkoumání. Vlastnosti výzdoby, které považujeme za unikátní a chronologicky významné, mohly v původním kontextu nabývat důležitosti až v korelaci s jinými atributy dekoru. Rovněž stavební komplex implicitně považovaný za základní jednotku evidence i sociálně ekonomické interpretace osídlení může být pouhou prostorovou imaginací.

Práce je založena na kvantitativní analýze stylu lineární výzdoby provedené v úrovni archeologických objektů/kontextů. Ty jsou nejmenšími jednotkami přirozeného prostorového členění artefaktů. Prostudujeme zde početní vztahy mezi partikulárními druhy výzdoby keramiky obsažené v jednotlivých objektech. Tím získáme základní představu o eventuelních trendech či seskupování dekoračního stylu. Tyto výsledky budeme validovat prostorovou analýzou jejich rozmístění.

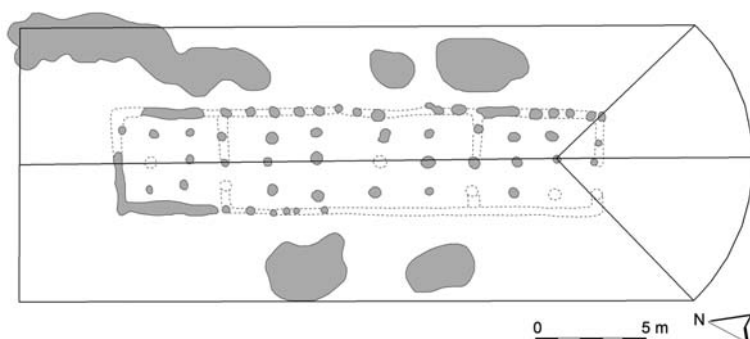
Bylany a metoda analýzy neolitických sídlišť

V době zahájení systematického výzkumu v Bylanech v r. 1953 bylo z období LBK známo pouze sídliště Köln-Lindenthal v Německu (*Buttler – Haberey 1936*). Interpretace neolitického sídliště založená na ojedinělém výzkumu vedla jeho autory k tezi o rezidenční funkci dlouhých jam. Záměrem iniciátora bylanského výzkumu B. Soudského se proto stalo poskytnutí srovnávacího materiálu vedoucího k objasnění obrazu sídlišť prvních zemědělců ve střední Evropě. Během patnácti sezon bylo odkryto téměř 7 ha neolitického sídliště se 144 půdorysy dlouhých domů a stovkami jam (*obr. 1*). Již během pokračujících vykopávek byla formulována hypotéza cyklického posunu osídlení (*Soudský 1962*). První teze týkající se sídlištní chronologie (*Soudský – Pavlů 1972*) byly publikovány nedlouho po ukončení terénního výzkumu. Během 80. let potom Soudského nástupci I. Pavlů, J. Rulf a M. Zápotocká zveřejnili kompletní nálezový fond formou katalogů, provedli analýzu a vyhodnocení struktury neolitického sídliště (*Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986*) a dali podnět k interpretační diskusi, která byla následně publikována (*Rulf ed. 1989*). V následující dekádě došlo k průzkumu bylanských rondelů (*Midgley et al. 1993; Pavlů – Rulf – Zápotocká 1995*), přehodnocení veškerých dat a zúžení chronologie sídliště do šesti period podle artefaktuálních trendů v jeho vývoji (*Pavlů 2000*).

Podoba sídlišť z období staršího neolitu ve střední Evropě se skládá z komplexů různě velikých jam. Některé z nich tvoří pozůstatky po uchycení sloupů a utvářejí struktury odkazující na půdorysy původních nadzemních domů s orientací, která v Čechách respektuje osu S–J (*Bradley 2001*). Domy byly v Bylanech dlouhé od 4 do 48 m, ale jejich podlahová úroveň nebyla, stejně jako na jiných sídlišťích LBK, objevena. Zůstává stále nevyřešenou otázkou, zda se tato podlaha nacházela v úrovni původního terénu nebo zda šlo o zvýšenou platformu (*Rück 2007; Startin 1978, 150, fig. 7; Whittle 1996, 162–163*). Archeologické nálezy tedy nepocházejí z interiéru staveb, ale z jam, které mají své místo v jejich okolí. Jde jednak o velmi rozměrné jámy (tzv. hliníky) a jednak o menší, většinou podlouhlé jámy, které lemují západní a východní stěny původních domů. Archeologický materiál se do těchto jam dostával intencionálně ve formě sekundárního odpadu, ale zřejmě také i působením gravitačních splachů. Ve velkých jamách, které nemají přímý prostorový vztah s domy, se nachází konglomerát artefaktů pocházejících z očividně dlouhého chronologického intervalu (i 500 let). Inventář těchto jam nelze z tohoto důvodu spojit s živou kulturou

Obr. 1. Stav archeologických výzkumů plochy Bylany 1. Šedá oblast vyznačuje celkovou plochu (21 ha) osídlenou v období staršího neolitu.
Fig. 1. Plan showing the investigated areas at Bylany 1. The total area (21 ha) occupied in Early Neolithic is shown in grey.

Obr. 2. Grafická definice stavebního komplexu (upraveno podle Soudský – Pavlů 1972, 318).

Fig. 2. Graphic representation of the 'house complex' (modified after Soudský – Pavlů 1972, 318).

neolitického sídliště jinak než jako výsledek dlouhodobě neměnného zacházení s odpadem. Nálezy z dlouhých jam u domů obsahují naopak předměty časově spadající do výrazně kratších intervalů.

Už od počátku zpracování výzkumu v Bylanech se k nálezům z těchto jam přistupovalo jako k přímým účastníkům života v domech, a tím i k exkluzivním datovacím souborům. Vytvoření bezprostřední relace mezi jámami u domů a pozůstatky domů samotných vedlo k formulování základní chronologicko-prostorové jednotky v Bylanech, za kterou se považuje tzv. stavební komplex. Jádrem stavebního komplexu je půdorys domu tvořený kúlovými jamkami a přilehlými jámami situovanými podél stěn domu do max. vzdálenosti 5 m (obr. 2). Toto distanční kritérium bylo stanoveno na základě empirických zkušeností o jejich rozložení v celé ploše bylanského sídliště (Pavlů 1977a, 13). Účel těchto přilehlých jam není doposud jednoznačně objasněn. Nejčastěji se předpokládá, že se jedná o hlínky primárně sloužící jako zdroj stavebního materiálu při konstrukci domu. Jámy byly následně zanášeny jak sídlištním odpadem z okolí domu, tak přírodními splachy (Květina – Končelová v tisku; Stäuble 1997). Interval zaplnění původní jámy ať už procesy intencionálními či neintencionálními nedokážeme určit.

Vzhledem k velkému množství odkrytých archeologických objektů a půdorysů domů (77 v době ustavení Soudského metodiky z r. 1962, v současnosti 144) v navzájem složitých stratigrafických situacích bylo zřejmé, že všechny tyto jednotky nemohly existovat současně. Badatelé se proto zpočátku museli nutně soustředit na vytvoření relativní chronologie lokality, což bylo možné právě až po stanovení stavebních komplexů (Soudský 1962; Soudský – Pavlů 1972). Pro účely odlišení jednotlivých chronologických etap trvání sídliště byla ve své době vyvinuta unikátní multikriteriální metodologie založená na vzájemně nezávislých proměnných. Patřily k nim klasická i nepřímá vertikální stratigrafie, klasická i nepřímá horizontální stratigrafie a statistické hodnocení výzdoby na keramice. Tímto způsobem se podařilo záhy odlišit různé chronologické etapy stavebních komplexů, ovšem bez vzájemného pořadí následnosti (byly proto užívány termíny barevné škály: šedá, zelená, fialová I a II...).

Vývoj bylanské chronologie však pokračoval, v r. 1972 byla publikována propracovanější verze, která předpokládala, že jedna etapa osídlení trvala vždy přibližně šedesát let a po ní následovalo přestěhování osady na jiné místo v rámci daného sídelního areálu (Soudský – Pavlů 1972). V dalších studiích z 80. let bylo pevně stanoveno pořadí jednotlivých sídelních fází a jejich celkový počet dosáhl 25 s předpokládanou dobou trvání každé z nich 20 let (Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 352–355; Pavlů 1989). Současně se ovšem

začalo ukazovat, že původní B. Soudským formulovaný model cyklického stěhování osady není v souladu s novými daty. Dané chronologické členění bylo založeno především na detailní a propracované typologii technik provedení lineární výzdoby. A právě výhradní orientace na keramickou chronologii vytvářela prostor k důvodným pochybám, zda skutečně stylistická variabilita výzdobného designu může zachytit takto podrobný chronologický vývoj (*Pavlu – Zápotocká 2007*, 31; *Rulf 1993*).

Proto se následující verze chronologie bylanského osídlení vyrovnává se dvěma skutečnostmi: za prvé zapojuje do utváření chronologického schématu kromě keramiky i jiné druhy artefaktů (*Pavlu 2000*, 270) a za druhé neaspiruje na detailní časoprostorové vymezení historických horizontů existence neolitické osady. Tímto způsobem bylo definováno šest chronologických period, které mapují trendy v celkovém vývoji osídlení robustnějším způsobem (*Pavlu 2000*, 239).

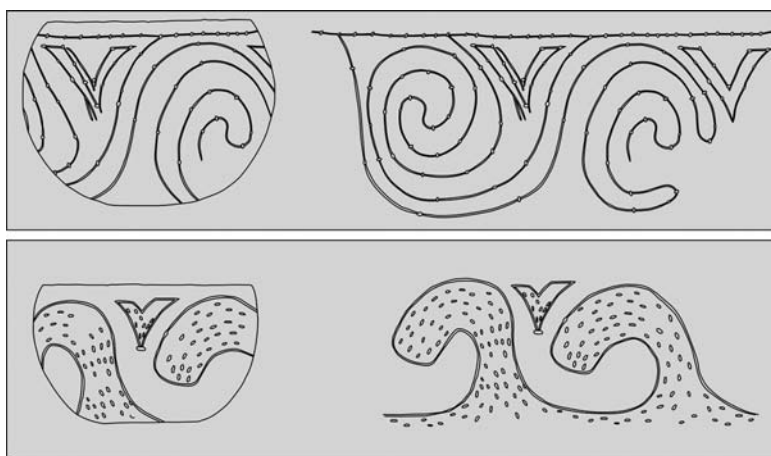
I tato časová posloupnost je však založena na předpokladu přímé chronologické vazby mezi domy a obsahem přilehlých jam. Změnila by se nějak chronologie lokality, pokud bychom tento prostorový vztah z analýzy vypustili? Takový metodický pokus hodláme představit v tomto článku.

Materiál a metoda

Zvolená metoda si klade za cíl reevaluaci chronologické sekvence neolitického sídliště v Bylanech u Kutné Hory. Oproti předchozím pokusům opustíme dosud běžné metodické schéma, ve kterém jsou formální a prostorové vlastnosti artefaktů zahrnuty do jedné analytické matice (koncept stavebních komplexů). Formálními vlastnostmi rozumíme v daném případě informace o stylu lineární výzdoby na keramických nádobách. Prostorové vlastnosti chápeme jako údaje o umístění artefaktů a jejich formálních atributů v prostoru neolitického sídliště – zejména vzhledem k půdorysům dlouhých domů. Základní analýza bude založena na statistickém vyhodnocení stylu lineární výzdoby na keramice. Prostorové vztahy by měly sloužit jako nezávislá externí proměnná a do analýzy vstoupit až ve fázi validace.

V průběhu terénních sezón archeologického výzkumu v Bylanech byly prozkoumány tři vzájemně nespojitě plochy označené jako sektory A, B a F (*Pavlu 2000*, 1–5). Největší je plocha A zahrnující celkem 44 700 m², dále plocha B s 16 070 m² (včetně plochy zkoumané záchranným výzkumem v r. 2004) a F o výměře 11 880 m² (*obr. 1*). Celkem bylo prozkoumáno 1045 archeologických objektů a 144 více či méně dochovaných půdorysů dlouhých domů. Archeologický objekt přitom nereprezentuje „jámu“ jako zahloubený celek, ale minimální prostorovou jednotku evidence, kterou bylo možné na základě terénních stratigrafických pozorování odlišit. Samostatné číslo proto mají např. „laloky“ hliníků, pece v jamách, prohlubně kontextuálně odlišné od jam, v nichž se nacházejí, apod. Archeologické nálezy představují rozsáhlý soubor artefaktů, který zahrnuje keramiku (fragменты), štípanou a broušenou industrii, brousky (brusné, ohlazovací a leštící kameny) a zrnotěrky (horní a spodní kameny). Z hlediska chronologie nejvýznamnější a pro tento článek klíčový je soubor keramických nálezů, který zahrnuje více než 76 000 zlomků.

Keramické fragmenty jsou základní kategorií artefaktů použitých ve zde prezentované analýze. Každý keramický zlomek je potenciálním nositelem řady vlastností. Tyto vlastnosti mohou být zahrnuty do čtyř skupin podle svého interpretačního potenciálu:

Obr. 3. Příklad motivů výzdoby keramiky LBK.

Fig. 3. An example of LBK pottery decoration motifs.

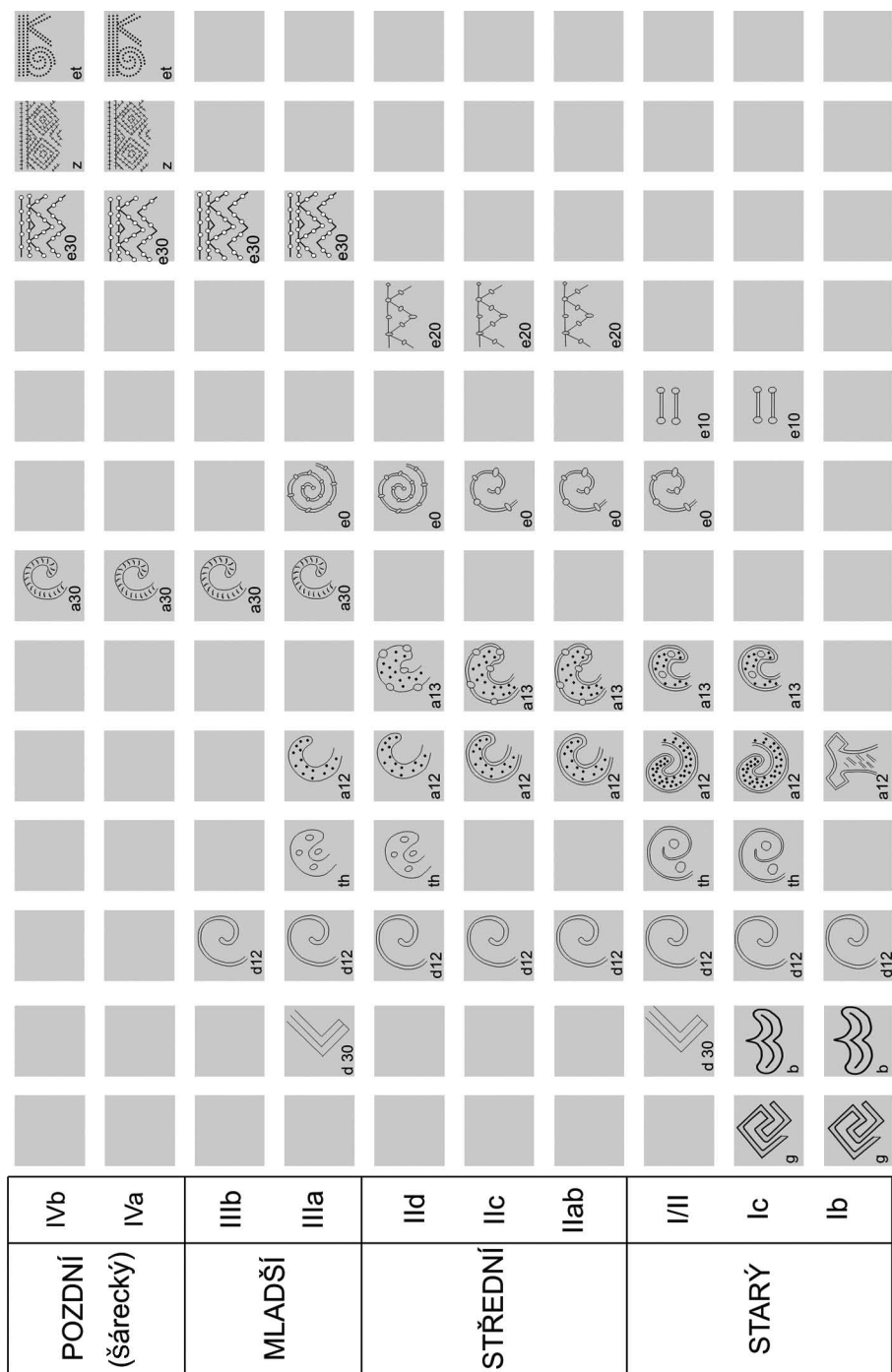
- výroba: keramický materiál, kvalita keramiky (jemná či hrubá), síla stěny;
- funkce: tvar nádoby, funkční prvky (výčnělky, ucha);
- zachování: stav fragmentace nádob
- rytá lineární výzdoba.

Poslední kategorie vlastností tvoří základ pro relativní chronologii nejen v Bylanech, ale i v rámci celé kultury LBK. Lineární výzdoba není ovšem z analytického hlediska homogenní, ale tvoří ji několik úrovní. Ty bývají odlišnými autory pojmány různě (Pavlu 1977b; Rulf 1997; Stehli 1988). Pro základní představu postačí, rozdělíme-li zde lineární výzdobu na keramice na tři úrovně: motiv, styl a prvky.

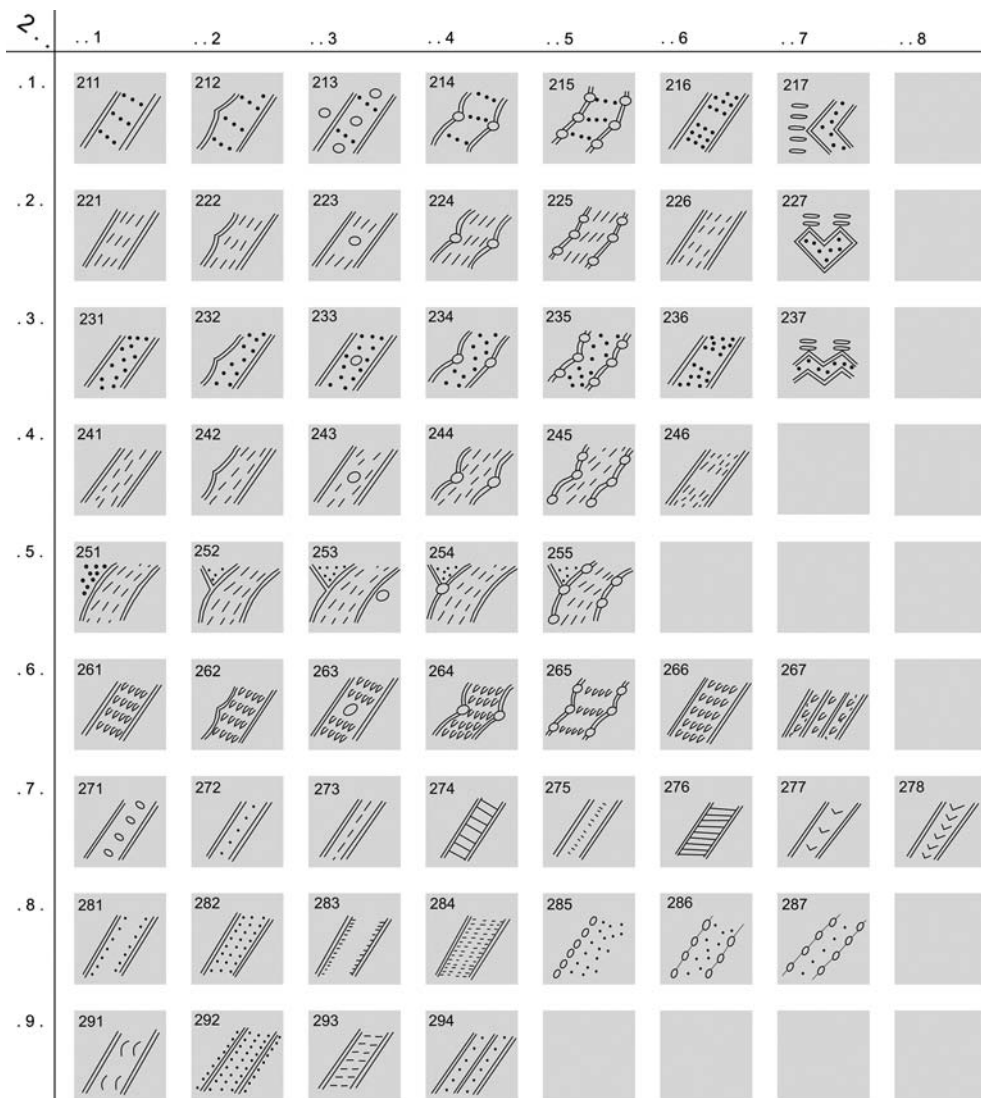
Motiv je výsledkem kompozice výzdoby na těle celé nádoby (obr. 3). Vedle hlavního motivu může obsahovat i motiv vedlejší, rozdělovací a linii výzdoby pod okrajem nádoby. Identifikace motivu vyžaduje zachování větší části nádoby, což není v případě materiálu ze sídlišť časté.

Styl je v pojetí keramiky LBK definován technikou provedení výzdoby (Květina – Pavlu 2007, 72–73; Pavlu – Zápotocká 2007, 28–29). Pro potřeby této práce rozlišujeme tyto styly, které jsou provedeny jednou či kombinací více technik: ryté široké žlábků (*g*), ryté linie (*d*), trojlinkové pásy (*bd30*), ryté pásy vyplněné vpichy (*a12*, *a13*, *a30*), ryté linie s vpichy (*e10*, *e20*, *e30*), vpichy nebo rýžky na velmi jemně ryté linii (*z*), samostatné vpichy (*et*) a ryté linie, vedle nichž jsou umístěny vpichy (*th*; obr. 4). Konkrétní styl lze relativně spolehlivě identifikovat i na jednotlivých fragmentech keramiky, a tudíž je tato výzdobná úroveň dobře rozlišitelná i na sídlištním materiálu.

Prvky lineární výzdoby jsou základními stavebními kameny stylu (obr. 5). Podrobný rozbor výzdoby měl podle B. Soudského umožnit stanovení relativní chronologie LBK, která byla na počátku 60. let 20. stol. spíše jen tušená. Tohoto cíle mělo být v Bylanech dosaženo s pomocí automatizovaného zpracování dat metodou třídění děrných štítků. Tehdy jediná dostupná technologie determinovala i způsob popisu prvků lineární výzdoby formou číselného třímístného kódu (obr. 5; Květina – Pavlu 2007). Tento popisný systém obsahuje celkem 189 znaků a další mohou být přidávány podle aktuálního stavu empirického poznání. Velký počet znaků popisného systému je sice zdánlivým východiskem pro

Obr. 4. Styly lineární výzdoby v chronologickém pořadí kultury LBK (upraveno podle Pavlů – Zápotocká 2007, 28).
 Fig. 4. Styles of linear pottery decoration according to the LBK chronology (modified after Pavlů – Zápotocká 2007, 28).

Obr. 5. Ukázka prvků lineární výzdoby stylu *alfa* (páska vyplňovaná vpichy), které byly definovány B. Soudským (upraveno podle Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986).

Fig. 5. A sample of *alfa* linear decoration style (band filled with strokes) as defined by B. Soudský (modified after Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986).

exaktní vyhodnocení dekoru, na druhou stranu však do analýzy vnáší problém umělé variability. Vytvořené znaky totiž z větší části určitě neodpovídají intencionální stylové různorodosti výzdoby (Sackett 1990, 42).

Výběr úrovně lineární výzdoby pro plánovanou analýzu je ovlivněn výše uvedenými kritérii poznatelnosti a interpretačního potenciálu: motivy jsou na fragmentárním materiálu ze sídliště v podstatě neidentifikovatelné a prvky výzdoby jsou ryze etickou kategorizací

													
n	7699	2970	2619	1681	1128	1042	263	434	106	144	63	28	35
f (%)	42,3	16,3	14,4	9,2	6,2	5,7	1,4	2,4	0,6	0,8	0,3	0,2	0,2
n výběru Q25-Q90	3735	1449	1259	724	549	601	219	196	74	70	46	24	17
f (%) výběru Q25-Q90	41,7	16,2	14,0	8,1	6,1	6,7	2,4	2,2	0,8	0,8	0,5	0,3	0,2

Tab. 1. Četnost a relativní četnost stylů LBK keramických jedinců z Bylan.

Tab. 1. Frequency and relative frequency of styles of LBK pottery units from Bylany.

(Harris 1976, 340; Lee – Liebenau – DeGross 1997, 103–104). Proto jsme pro řešení stanoveného problému vybrali střední kategorii výzdoby, kterou označujeme jako styl (*obr. 4*). I z předchozích zkušeností s analýzou keramické lineární výzdoby vyplývá, že nejcitlivějším ukazatelem proměn je právě poměrné zastoupení jednotlivých typů stylu lineárního ornamentu (Pavluš – Rul’ – Zápotocká 1986). Konkrétní četnost stylů výzdoby na keramických jedincích přitom ukazuje extrémně nerovnoměrné rozložení: zatímco některé styly jsou velmi časté (*d12*, *e10*, *e0*), jiné se vyskytují vzácně (*z*, *bd30*, *th*, *a30*, *et*; *tab. 1*).² Kromě výzdobných stylů lineární keramiky byl do analýzy zařazen také soubor zdobený stylem kultury s vypíchanou keramikou (StK). Vezmeme-li za celek součet všech zdobených neolitických keramických fragmentů, pak lineární výzdoba tvoří podíl 68 % a vypíchaná výzdoba 32 %. Je-li více než jedna čtvrtina souboru tvořena touto výzdobou, bude zajímavé zjistit její korelační vztah k dekoračním stylům LBK, a to jak z hlediska kvantitativního, tak i prostorového.

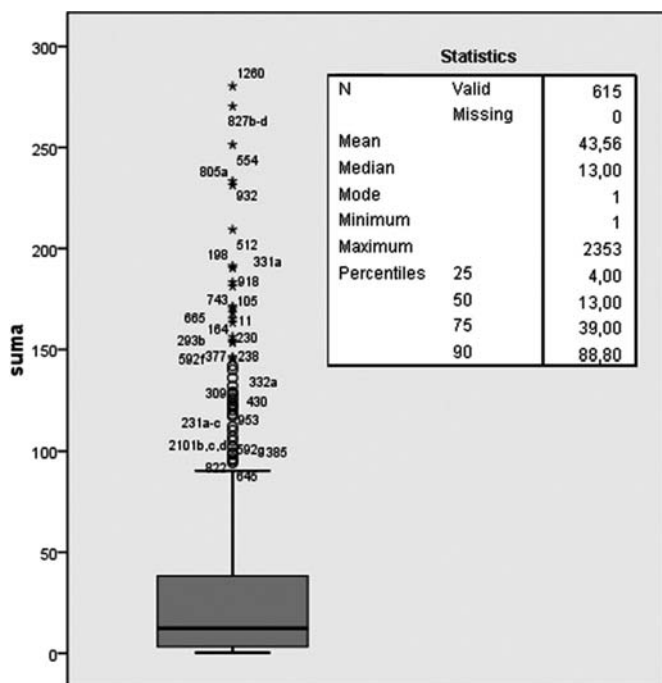
Styl lineární keramické výzdoby

Z celkového počtu 615³ archeologických kontextů, které obsahovaly alespoň jednoho keramického jedince s neolitickou lineární nebo vypíchanou výzdobou, jich do analýzy vstoupilo 413 (67 % z celku). Výběr byl omezen rozpětím souboru v rozmezí percentilů 25 a 90 s hraničními hodnotami právě na hladině daných percentilů (*obr. 6*). Toto opatření je nutné s ohledem na nestejnou váhu analytických entit: základní soubor zahrnuje jak archeologické objekty obsahující velmi malé množství zdobené keramiky, tak i kontexty s tisíci střepů. Aplikovaný interval četnosti by měl tedy pomoci odstranit takové archeologické kontexty, které leží na obou extrémních pólech četnostního spektra keramiky.⁴ V absolutních

² U stylu *e0* existuje problém s jeho nejednoznačností: daná kategorie byla vytvořena pro taxaci zlomků, u nichž vzhledem k fragmentaci není možné bližší zařazení v rámci znaků „e“. V průběhu analýz se také ukázalo, že styl *e0* není z korelačního hlediska dostatečně strukturující, a proto bylo rozhodnuto styl *e0* z analýzy zcela vypustit.

³ V ostatních 430 objektech se vyskytovaly buď nezdobené fragmenty LBK, StK, nebo byly objekty zcela bez keramických nálezů.

⁴ Kromě výše popsaného intervalu bylo testováno více možností rozpětí analyzovaného souboru: $Q_{\min}-Q_{\max}$, $Q_{25}-Q_{\max}$, $Q_{25}-Q_{75}$. Analýzy všech těchto variant vykazují v podstatě shodné výsledky. Výběr $Q_{25}-Q_{90}$ je za těchto okolností zdůvodněný metodickou standardizací.

Obr. 6. Rozpětí souboru vzhledem k četnosti zdobených keramických jedinců.
Fig. 6. Assemblage range according to the frequency of decorated pottery units.

hodnotách to znamená, že z analýzy byly vyřazeny všechny kontexty, které obsahovaly méně než 4 a více než 90 zdobených keramických jedinců. Keramický jedinec přitom není ekvivalentní keramickému fragmentu. Problém s vysokou mírou fragmentace keramiky totiž může způsobit umělý nárůst znaků konkrétního stylu na jednotlivých zlomcích, ačkoliv se původně jednalo o výzdobu jediné nádoby. Tato potenciální komplikace byla částečně eliminována snahou o odlišení slepků podle schématu *C. Bollonga* (1994), i když pouze v prostorovém rámci archeologických objektů.

Podoba matice odpovídá obvyklým standardům: každý řádek reprezentuje archeologický objekt jakožto přirozenou prostorovou jednotku (celkem 413); sloupce jsou popisnými znaky stylu lineárního a vypíchaného ornamentu (celkem 13 bez *e0*). Z toho vyplývá, že základní pole matice obsahují informace o počtu keramických jedinců s příslušným stylem lineární výzdoby.

Podstata aplikované metodiky spočívá ve vyhledávání kvantitativních korelací mezi jednotlivými styly lineární výzdoby (sloupce matice) a následně i mezi archeologickými objekty (řádky matice). Potenciálně zjištěné korelační trendy jsou vyneseny do plánu lokality jako určitá forma validace.

Protože je datová matice příliš rozměrná, není efektivní využít jednoduché techniky korelace. Použili jsme tři metody: seriaci (*Dunnell 1970*), detrendovanou korespondenční analýzu (DCA: *Hill – Gauch 1980; ter Braak – Šmilauer 2002*) a analýzu hlavních komponent (PCA: *Baxter 1994; Binford – Binford 1966, 241–242; Neustupný 2007, 137–145*).

Využití četnostní seriace (*frequency seriation*) má v archeologii dlouhou tradici, u jejích počátků stál W. F. Petrie, který při svých egyptských výzkumech na konci 19. stol.

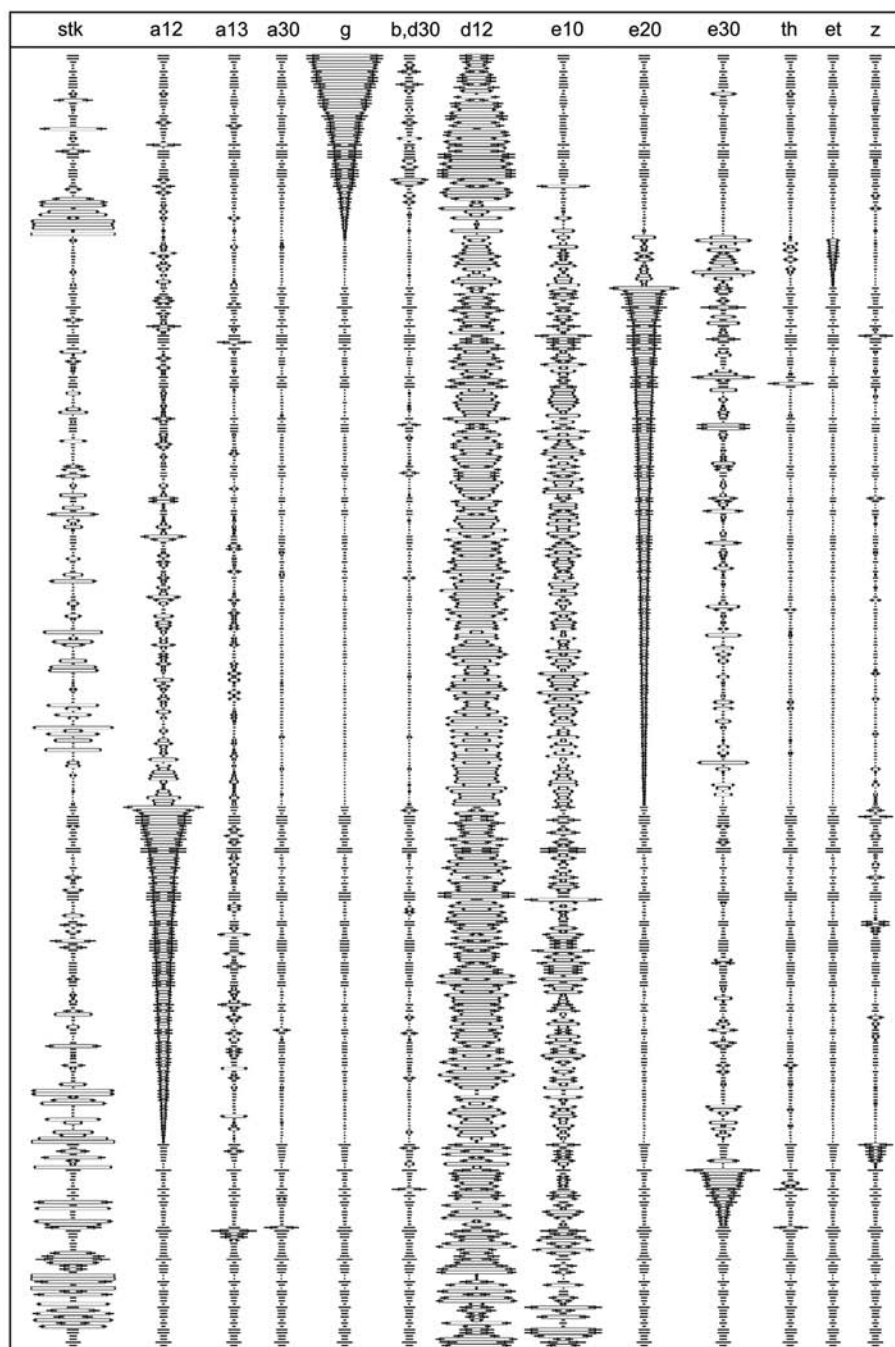
použil tuto metodu pro vytvoření relativní chronologie hrobových nálezů. Samotná seriace je definována jako postup pro vytvoření chronologické sekvence prostřednictvím třídění relativních četností artefaktů pocházejících z jedné lokality a náležejících jednomu kulturnímu okruhu (*Rouse 1967*, 157). Jejím výsledkem je sekvence jednotlivých artefaktů nebo jejich vlastností (např. keramických forem nebo typů výzdoby) seřazených v závislosti na vzájemných prostorových korelacích (např. určité keramické typy se v hrobech opakovaně vyskytují společně). Četnostní seriace bude s velkou pravděpodobností odkazovat k chronologii, pokud artefakty nebo jejich kategorie z analyzovaného souboru a) mají srovnatelnou dobu trvání; b) náleží totožné kulturní tradici; c) pocházejí z jedné lokality nebo malé oblasti (*Dunnell 1970*, 311). Výstupem seriace je specifický graf, který v řádcích odkazuje na prostorovou jednotku (jámu, hrob atd.) a ve sloupcích ke kategoriím artefaktů nebo jejich vlastnostem. Hodnoty matice mají grafickou podobu proužků, které jsou ve sloupcích řazeny tak, že jejich horizontální délka odvisí od relativní četnosti proměnné v daném prostorovém kontextu. Proužky ve sloupci jsou v ideálním případě seřazeny do podoby půdorysu „battleship curve“ a symbolizují chronologickou atraktivitu dané proměnné (*Sinopoli 1991*, 75).

Četnostní seriace provedená na souboru výzdobných stylů neolitické keramiky z Bylan identifikovala několik samostatných skupin dekorace (*obr. 7*). Budeme-li posuzovat dominantní trendy, pak by tyto skupiny byly definovány takto:

1. *g, bd30, dl2* (na rozdíl od ostatních skupin se nevyskytuje *e10*)
2. *e30, et*
3. *e20, e30*
4. *e30, a30, th*
5. *a12, a13, z*

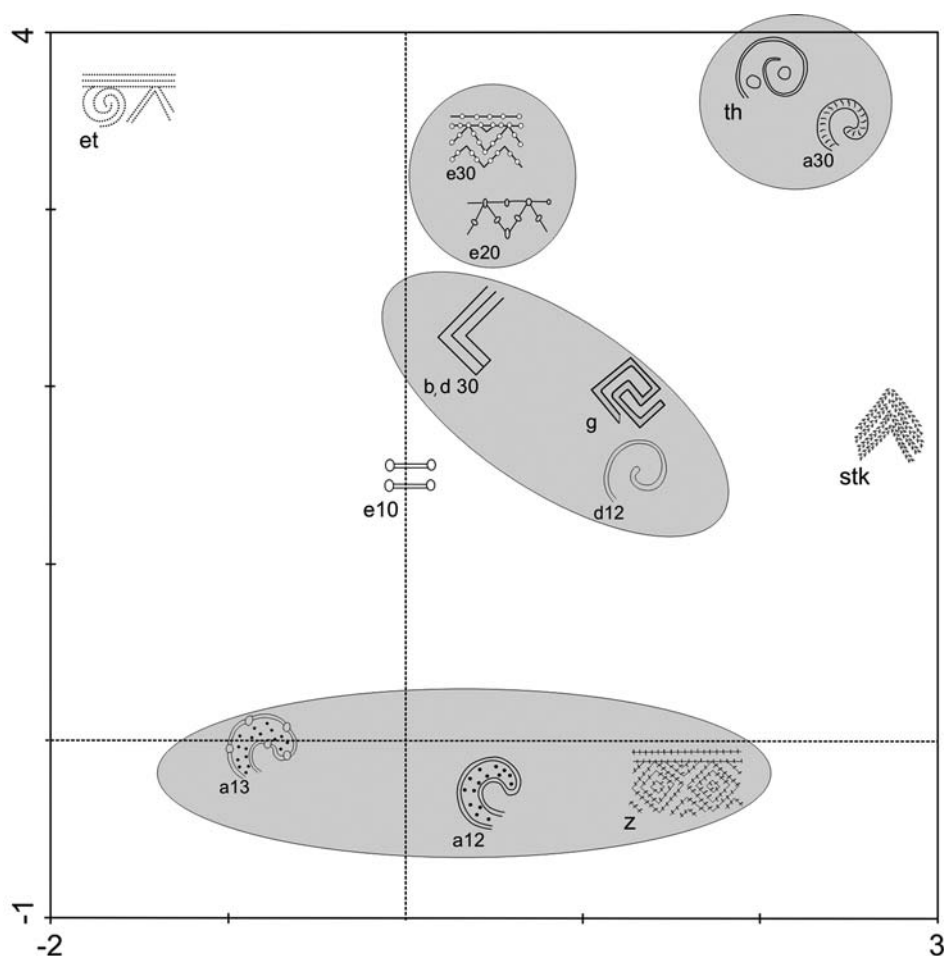
Graf seriace dále upozorňuje na několik závažných problémů:

- S ohledem na dosavadní stav poznání chronologického vývoje stylu lineární výzdoby je vyloučené, aby následnost jednotlivých skupin stylu, tak jak byly definovány výše, představovala chronologickou sekvenci. Už jen skutečnost, že mezi skupinou stylu označenou jako 1 (*g, bd30, dl2*) a 2 (*e30, et*) nemůže být v žádném případě chronologická návaznost, tento závěr vylučuje (*Pavla 1977a*, 44).
- V souboru neexistuje žádná proměnná, jejíž četnostní seriace by smysluplně seřadila všechny kategorie výzdoby. Je třeba řadit postupně několik proměnných a i při tomto postupu nedosahuje výsledek požadované podoby. Seriační křivky proměnných totiž nemají tvar celé „battleship curve“, ale pouze tzv. „lodní příď“. To by mohlo znamenat: a) že jednotlivé dominantní styly nedosahovaly chronologické popularity pozvolna, ale náhle s masivním četnostním výskytem; b) že osídlení není v lokalitě kontinuální; c) seriace neodráží změny v čase, ale stylistickou variabilitu jiného druhu.
- Styl kultury s vypíchanou keramikou, který je vzhledem ke své jednoznačné chronologické pozici zařazen jako kontrolní proměnná, se epizodicky vyskytuje ve všech definovaných skupinách. To naznačuje, že řada sídlištních jam obsahuje materiál dlouhého časového úseku. Tato skutečnost sice neovlivní korelace „silných“ stylů, jakými jsou *g s bd30, a12 s a13* nebo *e20 s e30*, ale může vytvářet falešné chronologické korelace se styly málo početnými, kam patří *th, et* nebo *z*.

Obr. 7. Seriace relativních četností výzdobných stylů (vertikální osa) v archeologických objektech (horizontální osa). Vyřazena proměnná: e0.

Fig. 7. Seriation of relative frequencies of decorative styles (vertical axis) in archaeological features (pits) (horizontal axis). Omitted variable: e0.

Obr. 8. Základní trendy kvantitativní korelace proměnných reprezentujících výzdobné styly. Metoda: Detrendovaná korespondenční analýza. Zobrazena první a třetí ordinační osa. Vyřazena proměnná: *e0*.

Fig. 8. Basic trends of quantitative correlation for the variables representing decorative style. Method used: Detrended Correspondence Analysis. 1st and 3rd ordination axis shown. Omitted variable: *e0*.

Další dva použité postupy pro identifikaci vzájemných korelací výzdobného stylu jsou z okruhu vícerozměrných statistických metod. První je detrendovaná korespondenční analýza (DCA) a druhou analýza hlavních komponent (PCA). Obě metody umožňují postihnout vzájemné korelace mezi řádky i sloupci velké matice, což v našem případě znamená mezi archeologickými objekty a kategoriálními proměnnými stylu. DCA i PCA pracují technicky na základě odlišných algoritmů a jsou navzájem komplementární. Vlastní provedení bylo zajištěno programy Canoco for Windows 4.5, CanoDraw for Windows 4.5 a SPSS 16.

Vstupní kritéria datového souboru pro tyto analýzy zůstala shodná: hodnoty relativních četností v rozpětí percentilů 25 a 90 (obr. 6). Prostřednictvím DCA se podařilo postihnout základní trendy kvantitativní korelace proměnných reprezentujících výzdobné styly (obr. 8).

Rotated Component Matrix					
Style	Component				
	1	2	3	4	5
Eigenvalue	1,930	1,728	1,484	1,327	1,125
% of variance	36,8	14,6	10,6	9,1	7,7
e10	-,737	-,142	,237		-,158
g	,692	-,202	,137		-,266
bd30	,539		,189		
a13	-,381	-,318	,212	,131	,200
e30		,810			-,102
et		,633		,193	,128
e20	-,356	,456		-,196	-,333
stk	,129	-,198	-,924		
d12	,205	-,191	,735	-,108	
a30				,823	
th		,292		,780	
a12	-,147	-,107	,162		,742
z					,688

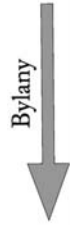
Tab. 2. Výsledek PCA: pět extrahovaných komponent, které vyjadřují míru korelace jednotlivých stylů a definují skupiny stylu. Extrahovány byly komponenty s vlastním číslem kovarianční matice (eigenvalue) větším než 1. Metodou extrakce je analýza hlavních komponent (PCA). Metodou rotace je Varimax. Z matice byla vyřazena proměnná *e0*.

Tab. 2. PCA result: five extracted components express the degree of correlation of the particular styles and define style groups. Only components with eigenvalue higher than 1 extracted. Extraction method: Principal Component Analysis. Rotation method: Varimax. Omitted variable: *e0*.

Vzájemná vzdálenost jednotlivých stylů v prostoru grafu udává míru jejich kvantitativní korelace: čím blíže jsou si zde styly, tím častěji se spolu vyskytují v archeologických objektech. Výstup prezentovaný v grafu DCA (*obr. 8*) byl potvrzen a zpřesněn metodou PCA. Výsledkem je celkem pět komponent, které byly z matice extrahovány (*tab. 2*) a které souhrnně postihují 58 % variability souboru. Každá z komponent reprezentuje a definuje konkrétní styl nebo jeho skupinu. Z těchto pěti skupin čtyři odkazují ke stylu lineární výzdoby (komponenty 1, 2, 4, 5) a pátá vyjadřuje silnou negativní korelaci mezi *d12* (*pars pro toto* lineární keramikou) a stylem výzdoby typické pro kulturu s vypíchanou keramikou (komponenta 3).

Obrázek 9 ukazuje jednotlivé skupiny stylu vymezené na základě metod vícerozměrné statistiky současně s grafickým vyjádřením jejich stylového obsahu. Následovat musí validace tohoto výsledku potvrzením definovaných skupin stylu prostřednictvím nějaké externí, do analýzy dosud nezasahující, veličiny.

Validace kvantitativních korelací jednotlivých proměnných (stylu lineární výzdoby) byla provedena formou prostorového zobrazení hodnot faktorových skóre. Faktorové skóre je údaj přiřazený v rámci všech extrahovaných komponent každé entitě v analytické matici. Hodnota faktorového skóre vyjadřuje míru korelace dané entity vzhledem ke každému z vypočítaných trendů korelace proměnných. V našem případě to tedy znamená, že údaj faktorového skóre byl přiřazen ke každému ze 413 hodnocených archeologických kontextů. Čím vyšší je číselná hodnota faktorového skóre kontextu u některé z komponent, tím více je trend konkrétní stylistické korelace vyjádřený touto komponentou typický pro daný kontext. Je důležité chápat, že vysoká hodnota faktorových skóre nemusí nutně znamenat

Chronologie		Plocha	Sídelní perioda	Skupina stylu
I.	starší	F	1. a 2.	1.
II.	střední	B, F - jižní část A - hlavně severní část	3. a 4.	5.
III.	mladší	B A - hlavně jižní část	5. a částečně 6.	2.
	pozdní	A - rozptýleně	částečně 6.	4.

Tab. 3. Vymezení prostorových center osídlení na základě stávající chronologie LBK i interní chronologie lokality Bylany a jejich srovnání s rozmístěním stylistických skupin.

Tab. 3. Demarcation of settlement spatial centres on the basis of the existing LBK and internal Bylany site chronology, and a comparison of them through style groups represented.

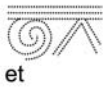

vyšší počet keramických jednotek s příslušnými styly lineární výzdoby, ale spíše jedinečnost jeho zastoupení v daném prostoru.

Jak bylo uvedeno výše, odkazuje každá ze zjištěných komponent (korelačních trendů) ke skupině stylu lineární výzdoby. Zobrazení hodnot faktorových skóre v plánu lokality ukázalo, že zjištěné trendy jsou navíc prostorově distinktivní (výjimkou je třetí komponenta, která samostatný prostorový trend nevytváří a obsahově odkazuje ke stylu lineární výzdoby *d12* a v negativní korelaci pak na styl StK). Lze proto konstatovat, že skupiny stylů LBK jsou vyděleny na základě formálních vlastností keramiky a validovány prostřednictvím prostorových atributů (*obr. 10*). Aby však toto zjištění mohlo být zasazeno do diskursu archeologické interpretace, je třeba objasnit vzájemný vztah variability stylu, její proměny v prostoru a dobu trvání. Jinými slovy se ptáme, zda jsme „objevili“ jinou cestu k již dříve vytvořené bylanské chronologii, nebo jde o symbolický odraz jiného druhu.

Keramická chronologie nebo sociologie neolitického sídliště?

Další metodický krok této práce spočíval v porovnání prostorového rozložení stylistických skupin a stávající představy chronologie lineárního sídliště v Bylanech. Jak už bylo uvedeno výše, vývoj sekvence osídlení se zde ustálil na šesti periodách (*Pavlu 2000, 239*). Základní jednotkou jsou stavební komplexy, jejichž vzájemný chronologický vztah je definován kombinací keramické typologie, vývoje dalších typů artefaktů a horizontální stratigrafie. Tato chronologie ukazuje celkem jasný prostorový vzorec, v němž osídlení vytváří celkem čtyři dobře vymezená prostorová centra (*tab. 3*).

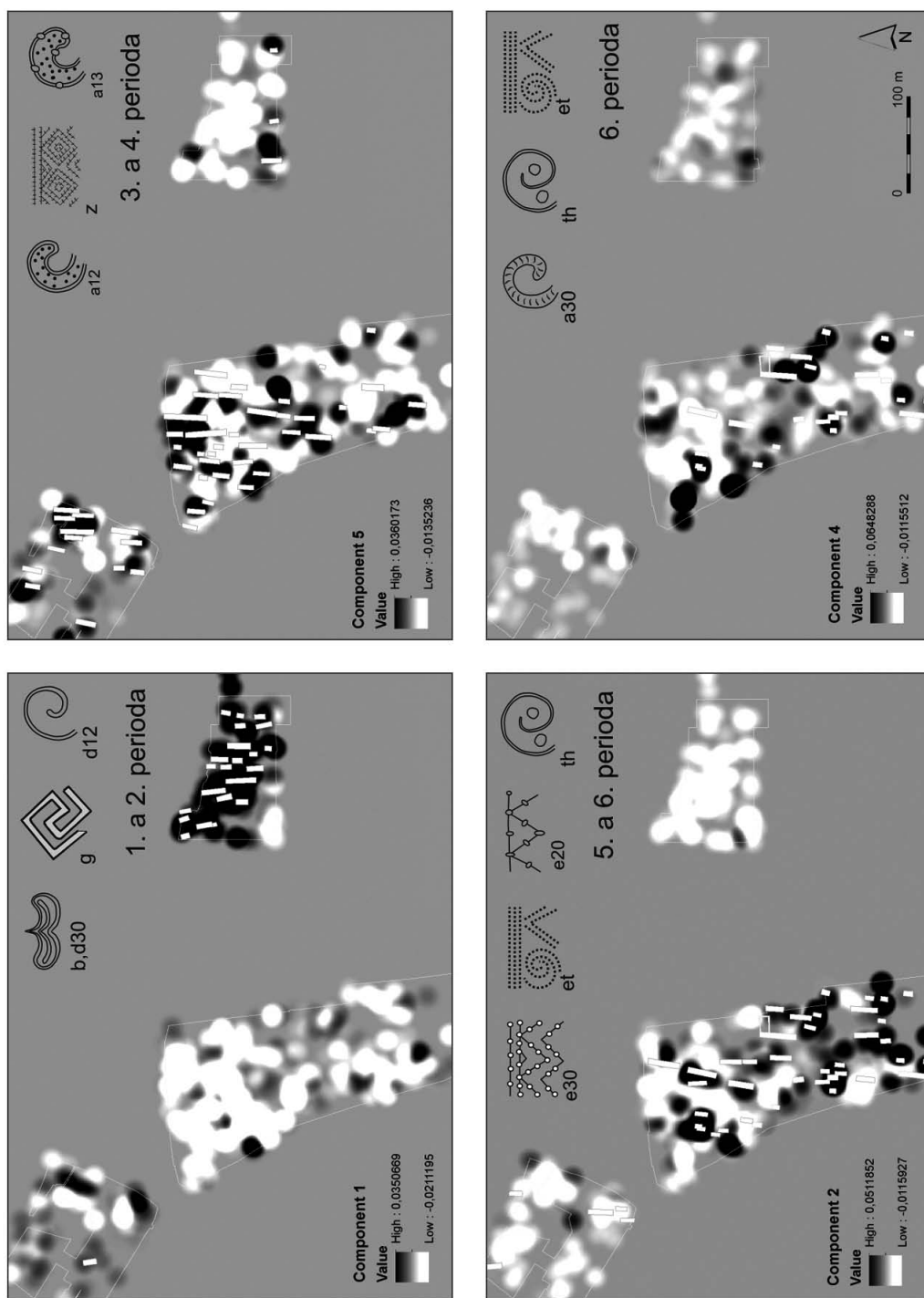
Prostorové vzorce stávající chronologie a trendů korelace lineární výzdoby, které zde označujeme jako skupiny stylu, lze vzájemně srovnat tak, že nejsou ve vzájemném rozporu (*obr. 10*). Z toho je možné vyvozovat, že stylistická uskupení jsou primárně odrazem diachronního vývoje výzdoby na keramických nádobách. Chronologický obraz je samozřejmě závislý na aktuálním stavu terénních odkryvů a tušíme, že pro některé z etap nejsou

Skupina stylu	Graficky znázorněný obsah skupiny stylu					
	Pozitivní korelace			Negativní korelace		
1	 g	 b,d30	 d12		 e10	
2	 e30	 et	 e20	 th		
3	 d12				 stk	
4	 a30	 th	 et			
5	 a12	 z	 a13	 et		

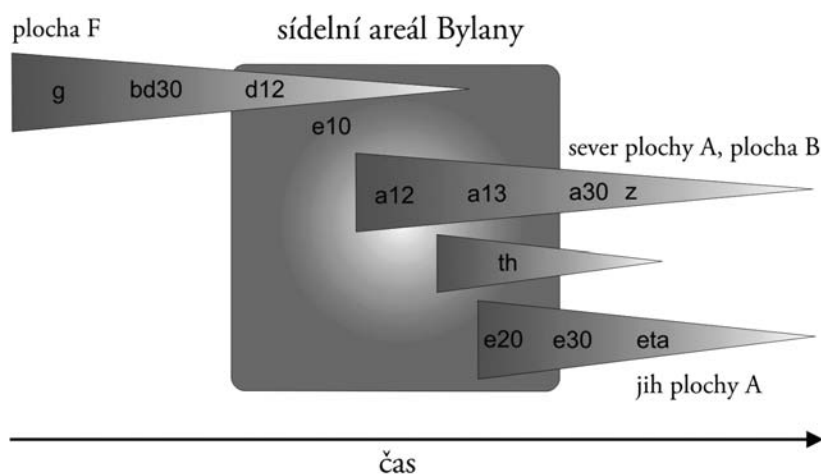
Obr. 9. Skupiny stylu výzdoby neolitické keramiky vymezené na základě jejich vzájemné kvantitativní korelace.
Fig. 9. Neolithic pottery decoration style groups defined by their mutual quantitative correlation.

současná data dostačující (např. osídlení ve 3. a 4. periodě, typické stylistickou skupinou 5, má své centrum patrně v prostoru severně od plochy A, který dosud nebyl archeologicky zkoumán). Nic by naopak nenasvědčovalo tomu, že by skupiny stylu byly aktivním nosičem informace sociální identity, jak to na příkladech jiných artefaktů dokládají etnoarcheologické studie (Hegmon 2000; Hodder 1977; Wiessner 1983; Wobst, 1977).

Hypotetická interpretace korelačních trendů výzdobného stylu však naráží na některé problematické skutečnosti, které analýzy odhalily. První je v seskupení těch stylů, které by se podle platného chronologického schématu spolu současně neměly vyskytovat. Typicky jde o silnou korelaci stylu *a12* se *z*, která je sice považována za možnou, ale nikoliv standardní, protože *a12* je pokládána za zástupce klasického středního stupně a *z* za znak pozdní etapy LBK (Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 328–334, Tab. 28). Druhý problém spočívá v dynamice výskytu „stylových“ novinek u fundamentálních kategoriích jako je *g*, *e* a *a*, jejichž četnost podle seriální křivky nevzrůstala graduálně, ale náhle epizodicky (obr. 7). To znamená, že tyto kategorie buď nemají srovnatelnou dobu trvání, nenáleží jediné kulturní tradici nebo se nevyvíjejí v rámci jednoho prostoru (Dunnell 1970, 311).

Obr. 10. Skupiny stylu výzdoby LBK v prostoru neolitického sídliště. Současně jsou zobrazeny domy v periodách dle stávající chronologie podle Pavlů (2000).
 Fig. 10. LBK decoration style groups shown within the Neolithic settlement area. Houses shown in periods according to the existing chronology after Pavlů (2000).

Obr. 11. Bylany: schéma předpokládaného samostatného prostorového vývoje stylistických tradic.
 Fig. 11. Bylany: scheme of the presumed independent spatial development of stylistic traditions.

Chceme-li se nyní pokusit o konceptuální interpretaci zjištěných skupin stylu lineární výzdoby, je důležité soustředit se na dvě roviny, které tento problém skrývá. První můžeme přiblížit banální otázkou: proč se vlastně nádoby zdobí? Druhý problém spočívá ve způsobu interpretačního uchopení prostoru neolitických sídlišť.

Antropologický pohled na výzdobu jakožto součást stylu materiální kultury se utvářel od 50. let 20. stol. a podstatně se liší od pojetí uměnovědného, které bylo definováno o mnoho dříve (*Semper 2004*). Rozdíl mezi pojetím stylu v dějinách umění a archeologii zachytil M. Schapiro: archeologové považují styl za normu definující odlišnost svých nositelů v čase i geografickém prostoru; kunsthistorici považují styl za dynamický „akční“ fenomén, který nejen že určuje odlišnost, ale zároveň slouží jako prostředek sociální komunikace (*1953, 287*).

Na začátku 70. let 20. stol. se objevily první práce, které usilovaly o to, uchopit archeologickou variabilitu stylu, tj. různorodost materiální kultury artefaktů stejného účelu, na základě studia živých společností (*Hodder 1977; Wobst 1977*). Tyto výzkumy pracovaly obvykle se shodnou počáteční hypotézou, která postulovala:

- styl je formální variabilitou artefaktů dané funkční kategorie, která odráží sociální identitu. To např. znamená, že produkují-li dvě sociálně distinktivní populace odlišné tvary keramických nádob včetně dekoru, je tato různorodost úmyslným vyjádřením společenské soudržnosti každé z nich;
- styl je nosičem informace, jejíž srozumitelnost odvisí od sociální vzdálenosti nositele a příjemce (*Wiessner 1983, 256*).

Tato původní teorie stylu odráží soudobě rozšířené procesuální paradigma o funkčním významu stylu hmotné kultury (*Wobst 1977*). Už v době jeho vzniku se do polemiky pustil J. Sackett, který upozornil, že stylistická variabilita artefaktů, tak jak ji vnímáme dnes, nemusí být hledaným určujícím nositelem sociální informace. Jinými slovy: ukazatel sociální identity vůbec nemusí být viditelný na první pohled (např. výzdoba keramiky), ale může

jím být zcela jiný indikátor nezřetelný pro vnějšího pozorovatele studované kultury (např. technologie utváření keramiky; *Sackett 1990*, 34). Styl obvykle není majákem vysílajícím jasnou depeši (tzv. aktivní styl), ale spíše slabým rádiem s nespécifickou vlnovou délkou (pasivní styl). Aktivní část stylu je produktem symbolického chování a skutečně přenáší informace o identitě svého tvůrce a nositele. Pasivní část stylu není intencionálním zpravodajem, ale je výsledkem přirozeného „habitu“, který určuje, jakým způsobem žijeme a utváříme svůj svět (*Sackett 1990*, 34). I v průběhu krátkého „života“ antropologického stylu tak lze sledovat myšlenkový vývoj směřující od jasně vymezené role stylu až k jeho současnému ambivalentnímu pojetí (*Conkey 1990; Dietler – Herbich 1998*, 239–244; *Hegmon 1992; Sackett 1990; Wobst 1999*).

Pokusíme se nyní prostřednictvím koncepce aktivního a pasivního stylu pochopit výsledky analýzy lineární výzdoby na neolitické keramice. Jsou-li zjištěné skupiny výzdobného stylu odrazem čistě diachronního vývoje v rámci osídleného prostoru, je možné problém s korelací asynchronních výzdobných stylů (*a* a *z*) přisoudit vlivu formativních procesů. Styl by v tomto případě nebyl aktivní formou stylistického výrazu. Diverzita výzdoby by nepředstavovala odraz sociální rozmanitosti – danou např. mikrotradici odlišných keramických producentů – ale chronologickou proměnu interního isochrestického módu výzdoby (*Sackett 1985; Květina 2010a*, 651–652). Striktně chronologický model stylu výzdoby LBK nemusí být ovšem nutně jediný, který by datovému obrazu odpovídal.

I když větší část zjištěné variability dekoračního stylu je určitě způsobena jeho proměnou v čase, vliv dalších činitelů není možné zcela vyloučit. Jedním z nich by mohla být sociální tradice nastavená jak kánonem jednotlivých výrobců, tak i způsobem distribuce keramiky (*David – Sterner – Gavua 1988; Dietler – Herbich 1998*). Tento model by předpokládal, že chronologické proměny lineárního výzdobného stylu neprobíhaly podle jednotného schématu, ale že existoval samostatný vývoj v rámci partikulárních společenských-prostorových jednotek. Mohl by tomu odpovídat i stylistický vývoj v Bylanech? Každému ze základních stylů zde odpovídá prostorově vymezený úsek: žlábkování (*g*) je na ploše F; vyplňovaná páska (*a*) je na severu plochy A a na ploše B; husté noty (*e20, e30, eta*) v jižní části plochy A. To by mohlo být způsobeno tím, že jsou zde obsaženy různé stylistické tradice se samostatným vývojem (*obr. 11*).

Danou hypotézu by ovšem bylo třeba dále testovat, a to zejména prostřednictvím koncepce technologického stylu (*ethnologie des techniques*), který je rozpracováván především v pracích francouzských badatelů (*Lemonnier 1986; Sackett 1990*). Jádrem tohoto teoretického pojetí stylu je postoj, který zdůrazňuje sociálně určující roli jednotlivých kroků operačního řetězce výroby (*chaîne opératoire*). Tyto jinak relativně samostatné fáze produkce mají v sociální rovině materiální kultury komplementární charakter. „Chceme-li porozumět všem významům a rolím předmětů, pak je omezení badatelské orientace na pouhou jejich výzdobu nedostatečné: z etnografických studií je jasné, že výzdoba má velmi proměnlivý význam daný úzkým vztahem s ostatními vlastnostmi artefaktu a izolovaně ji nelze pochopit“ (*Dietler – Herbich 1998*, 237–238). Pouze detailní analýza dostupných formálních i technologických vlastností předmětů včetně rekonstrukce výrobních fází má potenciál ustavit robustní základ klasifikační struktury artefaktů. Ta sama o sobě bude sice i nadále etickou kategorií, ve smyslu „vnějšího“ pohledu na studovaný subjekt, ale právě širě aplikovaných kritérií je příslibem konvergence s původní emickou kategorizací (*Harris 1976*, 333).

Druhou závažnou otázkou je interpretace původní podoby živé neolitické osady kultury LBK. V souvislosti s velkoplošnými odkryvy iniciovanými v 50. a 60. letech 20. stol. bylo brzy rozpoznáno, že velký rozsah sídel s množstvím půdorysů domů je pouze zdánlivý (Whittle 1996, 166). Skutečně synchronních bylo vždy pouze několik staveb (v mnoha případech šlo o prostorovou redepozici jednoho domu, např. Last 1998). Vysvětlení periodického přemísťování domů a absence jejich rekonstrukcí má vlastní teoretický vývoj, jehož nástin je mimo ambice této práce (k tomu např. Bradley 1996; Midgley 2005; Soudský 1962; 1966). Není pochyb, že to jsou právě dlouhé neolitické domy, které strukturovaly původní prostor živých sídlišť, a to jak z hlediska ekonomického, tak subsistenčního.

Hypotetickou podobu neolitických sídlišť jako sociálních celků vykreslují teoretické modely. První pracuje s koncepcí integrální osady obývané populací spjatou navzájem descendenčně (Soudský 1962; 1966). Druhý vidí v neolitických sídlech jednotlivé usedlosti nebo dvorce (*Hofplatzmodel, ward model*) existující buď samostatně nebo ve volné aglomeraci s ostatními (Lüning 1988, 69). Na základě reinterpretace výsledků výzkumu na Aldenhovener Platte byl nedávno formulován ještě další model (*Zielensiedlungsmodel, row settlement model*). Jeho autor předpokládá, že neolitická osada zde měla podobu vývojově následných řad domů vždy s jednou nápadně delší stavbou typu 1a (Rück 2007). Co mají tyto tři hypotézy společné, je premisa stavebního komplexu, která říká, že obsah jam v bezprostřední blízkosti domů odráží aktivity související s obyvateli tohoto objektu, a tím je i datuje (přeformulováno podle Soudský 1962, 193–194, a Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 314). Chronologie, funkční analýzy, subsistence – to vše vychází z předpokladu přímé relace sídelního odpadu deponovaného u domu a dobou jeho obývání. Předpoklad kontextuální spojitosti je deklarovaně nebo jen latentně přítomný v tematických pracích klasických (Lüning 1982; Soudský 1966) nebo recentních (Hachem 2000; Pavlů 2000). To však nemusí nutně být jediný metodický model.

Studie, které se zabývají detailní analýzou prostorového rozmístění sídelního odpadu, upozorňují, že artefakty nejsou strukturovány pouze ve vztahu k jednotlivým domům, ale pravděpodobně také vzhledem k celkové ploše osídlené v daný časový horizont (Květina 2010b; Stäuble 1997). Deponování artefaktů vzhledem k jejich druhu či počtu v tomto pojetí spíše odráží způsoby nakládání s odpadem v rámci celé komunity než aktivity prováděné jedinou sídelní jednotkou. Zdá se, že neolitická osada fungovala z hlediska depozice jako konglomerát obydlí a opuštěných domů, což by korespondovalo i s některými výsledky etnoarcheologických výzkumů (Deal 1985; Hayden – Cannon 1983). Tímto způsobem by bylo možné vysvětlit společný výskyt stylů, které by se jinak chronologicky neměly potkat: depoziční procesy na sídlišti fungovaly jako entropický činitel, který původní prostorový a chronologický vzorec rozmazaly. Výrazně znevýhodněné byly v tomto procesu styly méně početné (*z, et, th, a30*), a to zvláště v korelaci se styly mimořádně početnými (*a12*), jejichž základní prostorové vzorce naopak narušeny nebyly.

Závěr: chronologie neolitických sídlišť

Příspěvkem k nové koncepci uchopení prostoru a času neolitických sídlišť by mohl být i tento článek. Opustili jsme zde metodické pojetí stavebních komplexů domů a základní analytickou jednotku jsme přisoudili jednotlivým archeologickým objektům. Na tomto

základě provedená analýza kvantitativních korelací výzdobného stylu ukázala pět stylových skupin, z nichž čtyři patří stylu LBK, a právě ty jsou v rámci bylanského sídliště prostorově distinktivní (*obr. 10*). Odhalené prostorové vzorce stylu rámcově korespondují s primární chronologií sídliště na úrovni jednotlivých stupňů LBK (I.–III.; *tab. 3*):

I. stupeň LBK	...	starší Bylany	...	skupina stylu 1
II. stupeň LBK	...	střední Bylany	...	skupina stylu 5
III. stupeň LBK	...	mladší Bylany	...	skupina stylu 2
III. stupeň LBK	...	pozdní Bylany	...	skupina stylu 4 ⁵

Existuje možnost korelace zde definovaných skupin stylu s detailnější chronologickou strukturou bylanského osídlení, která byla ustavena dříve (*Soudský 1966; Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 352–355; Pavlů 2000*)? Starší a superdetailní chronologické členění na 25 fází po 20 letech nenachází opodstatnění v kontextu zde představené stylistické diversity keramické výzdoby. Domníváme se, že bez opory absolutního datování nemají neolitické archeologické prameny potenciál k takto podrobnému časovému fázování. Výsledky srovnání stylistických skupin s novějším a hrubším tříděním navrženým *Ivanem Pavlům (2000)* představuje *obr. 10*. Z něho vyplývá, že synchronizace stylů se šesti sídelními periodami sice není bezproblémová, ale že se obě koncepce navzájem nevylučují. To je pozoruhodné, a to především vzhledem k odlišné metodologické bázi obou schémat: periody I. Pavlů jsou definovány **na základě** stavebních komplexů domů; skupiny stylu charakterizované v tomto článku byly naopak generovány **s jejich vyloučením**. V metodologické rovině studia neolitických sídlišť to znamená, že i bez konceptu tzv. stavebních komplexů je možné postihnout místní chronologický vývoj.

Proto je i v případě absence archeologických dokladů domů na sídlišti oprávněné nakládat s jámami/objekty samostatně a na základě jejich artefaktuálního obsahu sledovat vývojové trendy sídlištního prostoru. Stylistické skupiny keramické výzdoby lze promítnout na časovou osu, kde nabývají podobu intervalů, a současně je vnímat i jako geografické jednotky s hypotetickým odkazem na minulé sociální vazby. Nezávislost trendů keramických výzdobných stylů na stavebních komplexech, a tím i na jednotlivých domech přináší do teorie studia neolitických sídlišť nové otázky. Především může být zpochybněn přímý odraz aktivit původních obyvatel otisknutý do kvantitativní a prostorové distribuce artefaktů v sídelním areálu.

Tato práce vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu P405/11/1590. Autoři by rádi vyjádřili vděčnost celému týmu bylanského výzkumu, jmenovitě pak Ivanu Pavlů.

⁵ Odlišení dvou fází III. stupně je hypotetické vzhledem k tomu, že čtvrtá skupina stylu je tvořena pouze nejméně početnými výzdobnými styly v lokalitě: *th, et, a30*.

Literatura

- Baxter, M. J. 1994: Exploratory Multivariate Analysis in Archaeology. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Binford, L. R. – Binford, S. R. 1966: A preliminary analysis of functional variability in the Mousterian of Levallois facies. *American Anthropologists* 68, 238–295.
- Bogucki, P. – Grygiel, R. 1993: The First Farmers of Central Europe: A Survey Article. *Journal of Field Archaeology* 20, 399–426.
- Bollong, C. A. 1994: Analysis of the stratigraphy and formation processes using patterns of pottery sherd dispersion. *Journal of Field Archaeology* 21, 15–28.
- ter Braak, C. J. F. – Šmilauer, P. 2002: CANOCO reference manual and CanoDraw for Windows user's guide: software for Canonical Community Ordination. Ithaca: Microcomputer Power.
- Bradley, R. 1996: Long houses, long mounds and Neolithic enclosures. *Journal of Material Culture*, 239–256.
- 2001: Orientations and origins: a symbolic dimension to the long house in Neolithic Europe. *Antiquity* 75/287, 50–56.
- Butler, W. – Haberey, W. 1936: Die bandkeramische Ansiedlung bei Köln-Lindenthal. *Römisch-Germanische Forschungen* Band 11. Berlin – Leipzig: De Gruyter.
- Conkey, M. W. 1990: Experimenting with style in archaeology: some historical and theoretical issues. In: M. W. Conkey – C. A. Hastorf eds., *The uses of style in archaeology. New directions in archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, 5–17.
- David, N. – Sterner, J. – Gavua, K. 1988: Why pots are decorated. *Current Anthropology* 29, 365–389.
- Deal, M. 1985: Household Pottery Disposal in the Maya Highlands: An Ethnoarchaeological Interpretation. *Journal of Anthropology and Archaeology* 4, 243–291.
- Dietler, M. – Herbich, I. 1998: Habitus, techniques, style: an integrated approach to the social understanding of material culture and boundaries. In: M. T. Stark ed., *The archaeology of social boundaries*. Washington, DC and London: Smithsonian Institution, 232–269.
- Dunnell, R. C. 1970: Seriation Method and Its Evaluation. *American Antiquity* 35/3, 305–319.
- Hachem, L. 2000: New observations on the Bandkeramik house and social organization. *Antiquity* 74, 308–312.
- Harris, M. 1976: History and significance of the Emic/Etic distinction. *Annual Review of Anthropology* 5, 329–350.
- Hayden, B. – Cannon, A. 1983: Where the Garbage Goes: Refuse Disposal in the Maya Highlands. *Journal of Anthropological Archaeology* 2, 117–163.
- Hegmon, M. 1992: Archaeological research on style. *Annual Review of Anthropology* 21, 517–536.
- 2000: Advances in ceramic ethnoarchaeology. *Journal of archaeological method and theory* 7/3, 129–137.
- Hill, M. O. – Gauch, H. G. Jr. 1980: Detrended Correspondence Analysis: an improved ordination technique. *Vegetatio* 42, 47–58.
- Hodder, I. 1977: The distribution of material culture items in the Baringo district, western Kenya. *Man* 12, 239–269.
- Květina, P. 2010a: Archeologie smyšlené identity. *Archeologické rozhledy* 62, 629–660.
- 2010b: The spatial analysis of non-ceramic refuse from the Neolithic site at Bylany, Czech Republic. *European Journal of Archaeology* 13/3, 1–31.
- Květina, P. – Končelová, M. v tisku: Sherds on the map: Intra-site GIS of a Neolithic site. In: A. Posluschny – A. Danielisová – P. Verhagen eds., *Go your own least cost path – Spatial technology and archaeological interpretation*. BAR International Series. Hadrian.
- Květina, P. – Pavlů, I. 2007: Neolitické sídliště v Bylanech – základní databáze. Neolithic settlement at Bylany – essential database. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Last, J. 1998: The Residue of Yesterday's Existence: Settlement Space and Discard at Miskovice and Bylany. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 1, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 17–45.
- Lee, A. S. – Liebenau, J. – DeGross, J. I. 1997: *Information systems and qualitative research*. London: Chapman & Hall.
- Lemonnier, P. 1986: The study of Material Culture Today: Toward an Anthropology of Technical Systems. *Journal of Anthropological Archaeology* 5, 147–186.
- Lüning, J. 1982: Forschungen zur bandkeramischen Besiedlung der Aldenhovener Platte im Rheinland. In: J. Pavúk Hrsg., *Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa*. Kolloquium Nové Vozokany 17.–20. November 1981, Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 125–156.

- Lüning, J. 1988: Frühe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr. Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz 35/1, 27–93.
- Midgley, M. S. 2005: The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe. Stroud: Tempus.
- Midgley, M. – Pavlů, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1993: Fortified settlements or ceremonial sites: new evidence from Bylany, Czechoslovakia. *Antiquity* 67/254, 91–96.
- Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Pavlů, I. 1977a: K metodice analýzy sídlišť s lineární keramikou. *Památky archeologické* 68, 5–55.
- 1977b: Das linienbandkeramische Ornament und seine Westausbreitung. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 22, 205–218.
- 1989: Die keramische Chronologie der Siedlungen in Bylany. In: Rulf ed. 1989, 59–63.
- 2000: Life on a Neolithic site. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Pavlů, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1986: Theses on the Neolithic Site of Bylany. *Památky archeologické* 77, 288–412.
- 1995: Bylany Rondel. Model of the Neolithic Site. In: *Præhistorica archaeologica Bohemica* 1995. *Památky archeologické – Suppl.* 3, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 7–123.
- Pavlů, I. – Zápotocká, M. 2007: Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Rouse, I. 1967: Seriation in archaeology. In: C. L. Riley – W. W. Taylor eds., *American Historical Anthropology: Essays in Honor of Leslie Spier*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 153–195.
- Rück, O. 2007: Neue Aspekte und Modelle in der Siedlungsforschung zur Bandkeramik. Die Siedlung Weisweiler 111 auf der Aldenhovener Platte, Kr. Düren. *Internationale Archäologie* 105. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf.
- Rulf, J. 1993: The structure of Neolithic pottery finds in Bohemia: The Bylany example. *Památky archeologické* 84/2, 9–20.
- 1997: Die Elbe-Provinz der Linearbandkeramik. *Památky archeologické – Suppl.* 9. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Rulf, J. ed. 1989: *Bylany Seminar 1987. Collected papers*. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Sackett, J. 1985: Style and ethnicity in the Kalahari: a replay to Wiessner. *American Antiquity* 50, 151–159.
- 1990: Style and ethnicity in the archaeology: the case for isochrestism. In: M. W. Conkey – C. A. Hastorf eds., *The uses of style in archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press, 32–43.
- Semper, G. 2004: *Style in the Technical and Tectonic Arts; or, Practical Aesthetics. (Texts & Documents)*, Santa Monica: Getty Trust Publications (1. německé vyd. 1861 a 1863).
- Schapiro, M. 1953: Style. In: A. L. Kroeber ed., *Anthropology Today*, Chicago: University of Chicago Press, 287–312.
- Sinopoli, C. M. 1991: *Approaches to archaeological ceramics*. New York – London: Plenum Press.
- Soudský, B. 1962: The Neolithic site of Bylany. *Antiquity* 36, 190–200.
- 1966: Bylany, osada nejstarších zemědělců z mladší doby kamenné – Bylany, station des premiers agriculteurs de l'âge de la pierre polie. Praha: Academia.
- Soudský, B. – Pavlů, I. 1972: The Linear Pottery Culture settlements patterns of Central Europe. In: P. J. Ucko – R. Tringham – G. W. Dimbleby eds., *Man, settlement and urbanism*, London: Duckworth, 317–328.
- Startin, D. W. A. 1978: Linear Pottery Culture Houses: Reconstruction and Manpower. *Proceedings of the Prehistoric Society* 44, 143–159.
- Stäuble, H. 1997: Häuser, Gruben und Fundverteilung. In: J. Lüning Hrsg., *Ein Siedlungsplatz der Ältesten Bandkeramik in Bruchenbrücken, Stadt Friedberg/Hessen. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 39, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 17–150.
- Stehli, P. 1988: 5. Funde. Zeitliche Gliederung der verzierten Keramik. In: U. Boelicke – J. D. Von Brandt – J. Lüning – P. Stehli – A. Zimmermann Hrsg., *Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8. Gemeinde Aldenhoven, Kreis Düren, Köln: Rheinland-Verlag*, 441–482.
- Whittle, A. 1996: *Europe in the Neolithic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiessner, P. 1983: Style and social information in Kalahari San projectile points. *American Antiquity* 48, 253–276.
- Wobst, M. 1977: Stylistic behavior and information exchange. In: C. Cleland ed., *Papers for the Director: research essays in honor of James B. Griffin*. *Anthropological Papers* 61, Ann Arbor: Museum of Anthropology, University Michigan, 317–342.
- 1999: Style in archaeology or archaeology in style. In: E. Chilton ed., *Material meanings. Critical approaches to the interpretation of material culture*, Salt Lake City: University of Utah Press, 118–132.

Categories of LBK pottery decoration style from Bylany

The work attempts to verify the existing spatio-temporal model of the Neolithic LBK settlement at Bylany (fig. 1). This model is based on ceramic chronology which uses the so-called “house complex” concept, consisting of a long house and adjacent pits (Soudský 1962). A closer analysis of the methodological foundations of the model, however, reveals certain problems. The archaeological notion of incised linear decoration is inevitably an abstract one due to the state of its preservation, while at the same time it also represents a purely “ethnic” taxonomy (Harris 1976, 340). Analysis and interpretation of linear decoration can be performed at different levels and the research results depend on the choice of level. Decorative characteristics that we consider unique and chronologically significant may have acquired their relevance only through correlation with other decorative attributes. Similarly, house complexes, implicitly considered the primary units of settlement and also fundamental to a socio-economic interpretation of the settlement, may just be the result of an imaginary spatial interpretation.

Early Neolithic settlements in Central Europe appear to consist of complexes of different sized pits. Some of them represent post-holes and can be configured to form structures reflecting the original above-ground house plans. Artefact finds, however, do not come from building interiors, but from pits in their vicinity. The pits may be very large, or smaller and generally elongated, bordering the western and eastern walls of the original houses. Archaeological material was placed into the pits intentionally as secondary refuse, but probably also by gravitational wash-down effects. Very large pits with no direct spatial relationship to the houses contained a mixture of artifacts from an evidently extended chronological period (as long as 500 years). The inventory of these pits can therefore only be related to the living culture of the Neolithic settlement as a result of continuous, long-term refuse handling. Finds from the elongated pits close to the houses, on the other hand, include items chronologically belonging to much shorter time intervals. From the very beginning of research at Bylany, finds from these pits were approached as elements directly involved in life within the houses, and as such also as exclusive dating assemblages. The identification of an immediate relationship between the pits close to the houses and the house remains themselves led to the formulation of the primary spatio-temporal unit at Bylany, the so-called house complex. The house complex has a house ground-plan, delimited by post-holes, in its centre, and encompasses the adjacent pits situated along the house walls up to a maximum distance of 5 m (fig. 2).

In order to distinguish the particular chronological periods of the settlement lifetime, a unique and at the time novel multicriteria methodology, based on mutually independent variables, was developed. Among the variables were both classic and indirect vertical stratigraphy, classic and indirect horizontal stratigraphy, and the statistical evaluation of pottery decoration. Different chronological timespans of house complexes were soon identified (Soudský 1962; Soudský – Pavlů 1972). The LBK settlement chronology of Bylany has developed since the 1960s: from a detailed scheme of 25 settlement phases to a broader system of 6 time intervals (Pavlů – Rulf – Zápotocká 1986, 352–355; Pavlů 1989; 2000, 239). All settlement sequences published so far rely on the assumption of direct chronological correspondence between the houses and the content of the adjacent pits. The present study abandons this methodological scheme – a single analytical matrix should not include both the formal and the spatial attributes of the artifacts. By formal attributes we mean in this case the information from linear decoration styles on pots (fig. 4). We think of spatial attributes as the information contained within artifacts and the formal positioning of their attributes within the Neolithic settlement.

From a total of 615 archaeological contexts that contained at least one individual pot with linear or stroked decoration, 413 (67 % of the total) were considered in the analysis. The selection was restricted to the assemblage range between percentiles 25 and 90 with limits at the level of these percentiles (fig. 6). In absolute values it means that all contexts containing less than 4 and more than 90 decorated pots were excluded from the analysis. The matrix form complies with the usual standards: each row represents an archaeological feature as a natural spatial unit (413 in total); columns represent descriptive attributes of the linear and stroked ornament style (total 13, excluding style *e0*). This implies that the primary matrix contains information on the number of individual items decora-

ted with a given linear decoration style. The essence of the applied method consists in the retrieval of quantitative correlations between the particular linear decoration styles (matrix columns), and subsequently between the archaeological features (matrix rows). The correlation trends that can potentially be detected, plotted on the site plan, serve as a kind of validation.

We used three statistical methods: seriation (Dunnell 1970), detrended correspondence analysis (DCA, Hill – Gauch 1980; ter Braak – Šmilauer 2002) and principal component analysis (PCA, Baxter 1994; Binford – Binford 1966, 241–242; Neustupný 2007, 137–145). The frequency seriation performed on the assemblage of pottery decorative styles identified several independent groups of decoration (fig. 7). The DCA enabled us to distinguish the basic quantitative correlation trends in the variables representing decorative styles (fig. 8). The DCA output was confirmed and refined by the PCA method. The results consist of five components extracted from the matrix (tab. 2) which together describe 58 % of the assemblage variability. Each of the components represents and defines a specific style or its group. Four out of the five groups refer to the linear decoration style (components 1, 2, 4, 5), and the fifth shows a strong negative correlation between the LBK decoration and the decorative style characteristic of the Stroked Pottery culture (STK, component 3). Fig. 9 shows the particular style groups discerned through multivariate statistics and a graphic representation of their stylistic substance. Validation of the quantitative correlations between the particular variables (linear decoration style) was carried out through spatial representation of the factor score values. Furthermore representation of the factor score values in the site plan indicated that the trends detected are spatially distinct (with the exception of the third component). It is therefore evident that the LBK stylistic groups are separated on the basis of formal pottery characteristics and validated through spatial attributes (fig. 10).

Another methodological step in this work consisted in comparing the spatial arrangement of the stylistic groups and the existing chronological concept of linear settlement at Bylany. As mentioned above, the settlement sequence developed into a six-phase scheme (Pavlů 2000, 239). House complexes are the basic units, the mutual chronological relation of which is defined by combination of ceramic typology, the evolution of other artifact types, and horizontal stratigraphy. This chronology shows a quite evident spatial pattern within which the settlement concentrates in four well-delimited spatial centres (tab. 3). The spatial patterns of the existing chronology, and the trends in linear decoration correlation which we designate as style groups, may be arranged so that they are not in disagreement with each other (fig. 10). It is therefore possible to infer that the stylistic groupings primarily reflect the diachronic evolution of ceramic decoration. The spatial style patterns detected in general features correspond with the primary settlement chronology at the level of the different LBK stages (I–III, tab. 3):

LBK stage I	...	Early Bylany	...	style group 1
LBK stage II	...	Classic Bylany	...	style group 5
LBK stage III	...	Postclassic Bylany	...	style group 2
LBK stage III	...	Late Bylany	...	style group 4

This is a very interesting finding, mainly in view of the different methodological basis of the two schemes: the time intervals of Ivan Pavlů are defined on the grounds of house complexes, while these were excluded in the generation of style groups. At the methodological level of Neolithic settlement studies this means that even without the concept of the so-called house complexes it is possible to comprehend the local chronological development. The independence of ceramic decoration style trends from house complexes and therefore also from the individual houses introduces new questions to the theory of Neolithic settlement studies. First of all, the direct reflection of the activities of the original inhabitants, imprinted in the quantitative and spatial distribution of artifacts throughout the settlement area, may be disputed.

English by Sylvie Květinová

MARKÉTA KONČELOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha
koncelova@arup.cas.cz

PETR KVĚTINA, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; kvetina@arup.cas.cz

Dům mrtvých, nebo dům živých? Laténský objekt s lidskými kostrami z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora

A House of the Living, or a House of the Dead?
A La Tène feature with human bones from Nové Dvory, Central Bohemia

Radka Šumberová – Jarmila Valentová

V r. 1995 byl v rámci záchranného archeologického výzkumu zjištěn na katastru obce Nové Dvory u Kutné Hory kruhový objekt obehnaný žlabem. Na dně objektu byly nalezeny kosterní pozůstatky dvou jedinců silně povrchově degradované, původně uložené ve volném prostoru, skelet mladého tura domácího a 55 nádob. Nález je interpretován jako doklad jedné fáze nedokončeného vícefázového pohřbu – expozice na určeném místě s uskutečněným banquetem.

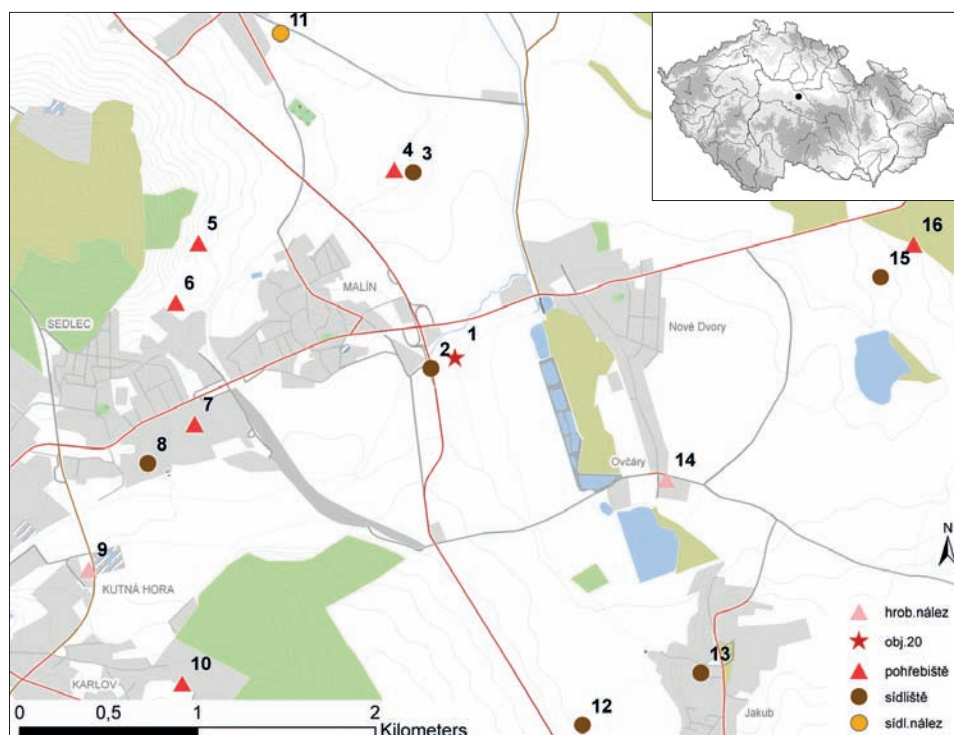
doba laténská – střední Čechy – přechodové rituály – vícefázový pohřeb – žlabové ohrazení – expozice

*A circular feature delimited by a ditch was excavated in 1995 during a rescue archaeological excavation at the Nové Dvory village near Kutná Hora. Skeletal remains of two individuals, heavily degraded on the surface and originally placed in an open space, a skeleton of a young cattle (*Bos taurus*), and 55 vessels, were found at the feature's bottom. The find is interpreted as an evidence of one phase of an unfinished multi-phase burial – an exposition at a designated place accompanied by a feast.*

La Tène period – Central Bohemia – rites of passage – multi-phase burial – ditch enclosure – exposition

1. Úvod

K jednomu z klíčových a dosud nevyjasněných problémů doby laténské patří deficit hrobových nálezů v oppidálním období. Z toho vyplývá otázka specifikace soudobého pohřebního ritu a úvahy o postmortálních manipulacích s lidskými ostatky, opírající se o početné nálezy lidských kostí v sídlištních kontextech. Četné interpretace lidských i zvířecích kosterních nálezů v jiném než obvyklém kontextu poskytují zejména francouzské publikace, mnohdy s širokým územním záběrem (*Villes 2000; Arcelin – Brunaux ed. 2003; Fauduet 1993, 128*), shromážděny byly i nálezy z území Německa, Švýcarska (*Ruoff 1964, 55–61*), Moravy (*Čižmář 2000, 87–88*) i Čech (*Venclová ed. 2008, 91–92; Waldhauser 1993, 313–315*). Nálezy rituálně i nerituálně uložených těl a ojedinelých kostí na laténských sídlištních jsou hodnoceny jako důsledek konkrétních situací vyžadujících nestandardní formu pohřbu mimo pohřebiště (*Čižmář 2000, 87–88*), nebo jako důsledek nám neznámých praktik nakládání se zemřelými jedinci (*Motyková – Drda – Rybová 1990, 366; Meduna 1980, 46*). Nálezy jednotlivých kostí jsou spojovány s oblastí kultovních a sociálních projevů a interpretovány, např. v případě oppida Závist, jako pozůstatky lidských obětí, nebo dokonce jako specifický způsob pohřbívání (*Čižmář 1989, 106–107*). Jako výsledek rituálních dějů jsou hodnoceny i nálezy lidských kostí z oppida Manching (*Lange 1983, 112*). Ucelenou

Obr. 1. Mapa lokalit s laténskými nálezy v okolí Nových Dvorů, okr. Kutná Hora.

Fig. 1. Map of sites with La Tène finds from the vicinity of Nové Dvory, distr. Kutná Hora.

1 Nové Dvory (obj. 20), 2 Nové Dvory – přeložka silnice/by-pass, 3–4 Nové Dvory – V Prostředních lukách, 5 Malín – cihelna/brickworks, 6 Sedlec – cihelna/brickworks, 7 Sedlec – ÚNS, 8 Sedlec – Mokřiny, 9 Kutná Hora – ČOV, 10 Kutná Hora – Karlov, 11 Hlízov, 12 Církvice, 13 Jakub, 14 Nové Dvory – Ověčary, 15 Jakub – U Studánky, 16 Nové Dvory – les/wood Libuše.

představu o struktuře postmortálních manipulací s lidskými ostatky v pozdně laténském období podal nejnověji P. Jud na základě nálezů ze sídliště Basel-Gasfabrik a analýzy známých sídlištních nálezů lidských kostí (*Jud 2008*, 147–160, Abb. 138). Jeho hypotetická konstrukce sekvence rituálních aktivit spojených s manipulacemi s tělem zemřelého jedince se podstatně opírá o skutečnosti zjištěné detailním výzkumem pohřebiště Lamadelaine patřícího k oppidu Titelberg na území Lucemburska. Interpretaci těchto zjištění zpracovali již dříve autoři výzkumu Lamadelaine do komplexní představy pohřebního rituálu (*Metzler-Zens – Metzler – Méniel 1999*, 461).

2. Okolnosti nálezu a historie výzkumu lokality

Kruhový laténský objekt 20 obehnaný žlabem byl zjištěn v rámci záchranného archeologického výzkumu prováděného v r. 1995 Archeologickým ústavem AV ČR Praha v rámci pozemkových úprav na katastru obce Nové Dvory v těsné blízkosti Kutné Hory, při budování

Obr. 2. Nové Dvory, Malín. Výsek z mapy 1. vojenského mapování, sekce 128, s početnými vodními toky v okolí. Šipkou vyznačena poloha nálezů.

Fig. 2. Nové Dvory, Malín. Section of the 1st military mapping (the 2nd half of the 18th century) with nearby watercourses and indication of the find location (arrow).

© Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky, Univerzita J. E. Purkyně; © Ministerstvo životního prostředí ČR.

odvodňovací rýhy na ppč. 616/1 (Šumberová 2000, 297). Parcela leží v extravilánu mezi obcemi Malín a Nové Dvory severovýchodně od Kutné Hory v nivní oblasti v nadm. výšce 208 m. Fluviální sedimenty zde nasedají na štěrkopísčité pleistocénní terasy. Podloží tvoří druhohorní slínovce a vápnité jílovce s glaukonitem a půdní pokryv většinou černozemě na spraši. Laténský objekt se nacházel v úzké šíji před soutokem říček Vrchlice a Klejnárky, sevřené ze Z a V jejich toky (obr. 1). Ležel v silně zamokřené oblasti zachycené ještě na prvním vojenském mapování s řadou dnes již zaniklých vodotečí (obr. 2). I okolní terén byl v minulosti bažinatý, vyčnívalo z něj pouze mírné návrší – hradiště Malín. Zkoumanou plochu nadto pokrývají náplavové vrstvy s kolísající mocností 20–80 cm. Další nálezy ve sledovaném prostoru ukazují, že v určitých pravěkých obdobích byly některé jeho nepatrně vyvýšené úseky k sídlení využitelné. Obj. 20 lze však stěží klasifikovat jako sídlištní bez představy o jeho funkci v rámci sídlištního kontextu. Z lokality sice známe jiný doklad lidských aktivit z pozdní doby laténské, a to jámu (obj. 15) evidovanou v řezu rýhy vedené v r. 1974 asi o 130 m jižněji, ale ani další řezy terénem, probíhající vždy paralelně s dokumentovanou odvodňovací rýhou, už další doklady využití polohy v době laténské nepřinesly, na rozdíl od dokladů osídlení z období neolitu, starší a pozdní doby bronzové a raného středověku (Charvátová – Valentová – Charvát 1981).

Laténské osídlení se na Kutnohorsku rozšířilo výhradně v povodí středního a dolního toku Klejnárky a jejího přítoku Vrchlice (*Valentová 1996*, obr. 1). Lokality se kumulují převážně na vých. okraji dnešního města Kutné Hory. Sídlištní nálezy jsou doloženy z lokality Sedlec-Mokřiny, nedaleko jsou uváděny kostrové hroby s pečetičkovým nákrčním kruhem (*Valentová 1996*, 734–735). Z malínské cihelny na úpatí Kaňku pocházejí inventáře hrobů fáze LT B1, z přílehlající sedlecké cihelny z fáze LT B2 (*Čížmář – Valentová 1977*, 186, 188, 192–194, obr. 5: 2–8; 9: 1–10; 10: 1–9; 11: 1–5). Na konci fáze LT B1 začíná také pohřbívání na nedalekém pohřebišti v Kutné Hoře – Karlově, odděleném jen táhlým návrším (*Valentová 1993*) a nepatrně později snad v Nových Dvorech – Ovčárech (*Čížmář – Valentová 1977*, 180, 182, 188, obr. 7: 1–8). Pohřebiště severovýchodně Nových Dvorů v lese Libuše patří již fázi LT B2, kam řadíme i většinu pohřbů z Kutné Hory – Karlova, pohřbívání zde však přetrvává déle (*Čížmář – Valentová 1977*, 188–191; obr. 8: 1–9). V poloze Nové Dvory – V prostředních lukách, na levém břehu Beránky, vzdálené asi 1200 m a oddělené dvěma vodotečemi, byly v rámci plošného výzkumu neolitického sídliště prozkoumány dva kostrové hroby fáze LT B2 a silo z mladší doby laténské (*Valentová 2000; 2002*, 144–145).

Z přílehlajícího katastru obce Jakub evidujeme kromě chronologicky málo citlivých nálezů sběrové hodnoty z polohy U studánky i zprávu o pozdně laténské sídlištní jámě zachycené severně od kostela; v trase produktovodu na katastru Církvice v r. 1976 bylo narušeno laténské soujámí (*Valentová 1996*, 735). Pro úplnost je třeba upozornit i na příkopové ohrazení lichoběžníkovitého půdorysu o rozměrech zhruba 150 x 100 m, jehož severových. roh je vzdálen asi 100 m od obj. 20. Ohrazení bylo zjištěno leteckým snímkováním (*obr. 3*) a doloženo profilem příkopu zachyceným při záchranném výzkumu na přeložce silnice v r. 1974 (viz výše). Vzhledem k absenci datovatelného materiálu nelze objekt chronologicky zařadit.

3. Charakteristika objektu 20

Objekt 20 byl zachycen výkopem pro odvodňovací rýhu, na jejíž šikmém stěně byla patrná tmavší výplň objektu s početnými keramickými zlomky a lidskými kostmi. V tomto prostoru byl výkop rozšířen sondou o rozměrech 570 x 320 cm, odkrývající pouze půdorys objektu s nejbližším okolím (*obr. 4*). Větší plochu nebylo možno skrýt vzhledem k liniovému charakteru stavby a zemědělskému využívání okolního terénu. Odstraněna byla vrstva ornice o mocnosti 20–25 cm a inundační vrstva o mocnosti 40 cm. Na rozhraní inundace a ještě mírně probarveného sprašového podloží byly v hloubce 60–65 cm od povrchu terénu patrné půdorysy objektu 20 a několika kúlových jamek.

Objekt 20 měl pravidelný kruhový tvar a od inundační hnědé vrstvy se odlišoval tmavší černošedou barvou výplně, u okraje se žlutou příměsí. Celková plocha objektu o průměru 465 cm byla 12 m². Centrální část objektu, připomínající kruhové pódium, měla průměr 310 cm, plochu 8 m² a kompletně byla pokryta vrstvou střepů o mocnosti 15–20 cm (*obr. 5*). Po obvodu byla tato plocha vymezena žlabem širokým 40 cm, s maximální hloubkou 15 cm pod úroveň podloží. Zřetelně byl patrný kolem severní a západní části objektu, ve východní části byl zničený a na jižní straně zabíhal za okraj sondy. Jen mělce zahluobený objekt téměř na tehdejší úrovni terénu byl obehnaný snad nejen žlabem, ale i další strukturou (hlinitý násyp, prkna apod.), jejímž náznakem zůstaly jakoby vzepřené zlomky keramiky podle

Obr. 3. Nové Dvory, výsek z fotomapy s vyznačenou polohou nálezu a porostovými příznaky ohrazení. © ČÚZK
 Fig. 3. Nové Dvory, distr. Kutná Hora. Section of a photo map with indication of the find location and the vegetation signs of the enclosure.

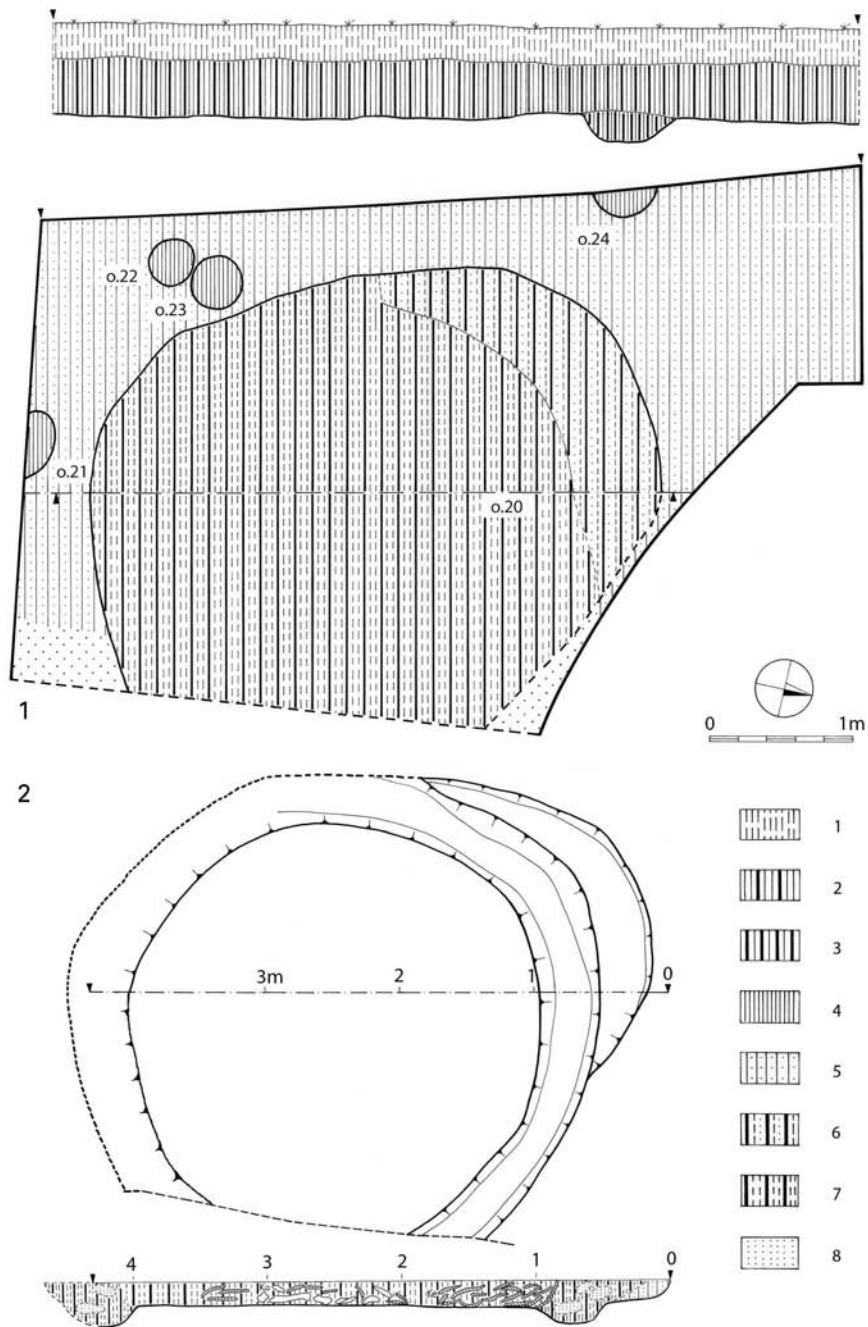
okrajů vnitřní kruhové plochy (*obr. 6*). Jedinou další indicií její existence jsou velké hroudy spráše, které při začišťování povrchu objektu vystupovaly výrazně při vnějším obvodu žlabu. Západně a jižně od objektu byly odkryty čtyři kulejové jamky s průměrem 40–60 cm, hluboké 15–20 cm, prostorově velmi omezená sonda nedovolila zjistit situaci i severně od objektu; přítomnost jamek jako pozůstatků nadzemní konstrukce zde nelze vyloučit.

Na rovné centrální části objektu byly kromě vrstvy střepů a několika lépe zachovaných nádob a jejich částí uloženy dva lidské skelety, skelet tura a další nálezy, podrobně popisované v následujících kapitolách. Výplň žlabu byla vyjma několika zlomků střepů a fragmentu železa bez nálezů, stejně jako výplň kulejových jamek.

4. Nálezy v objektu 20

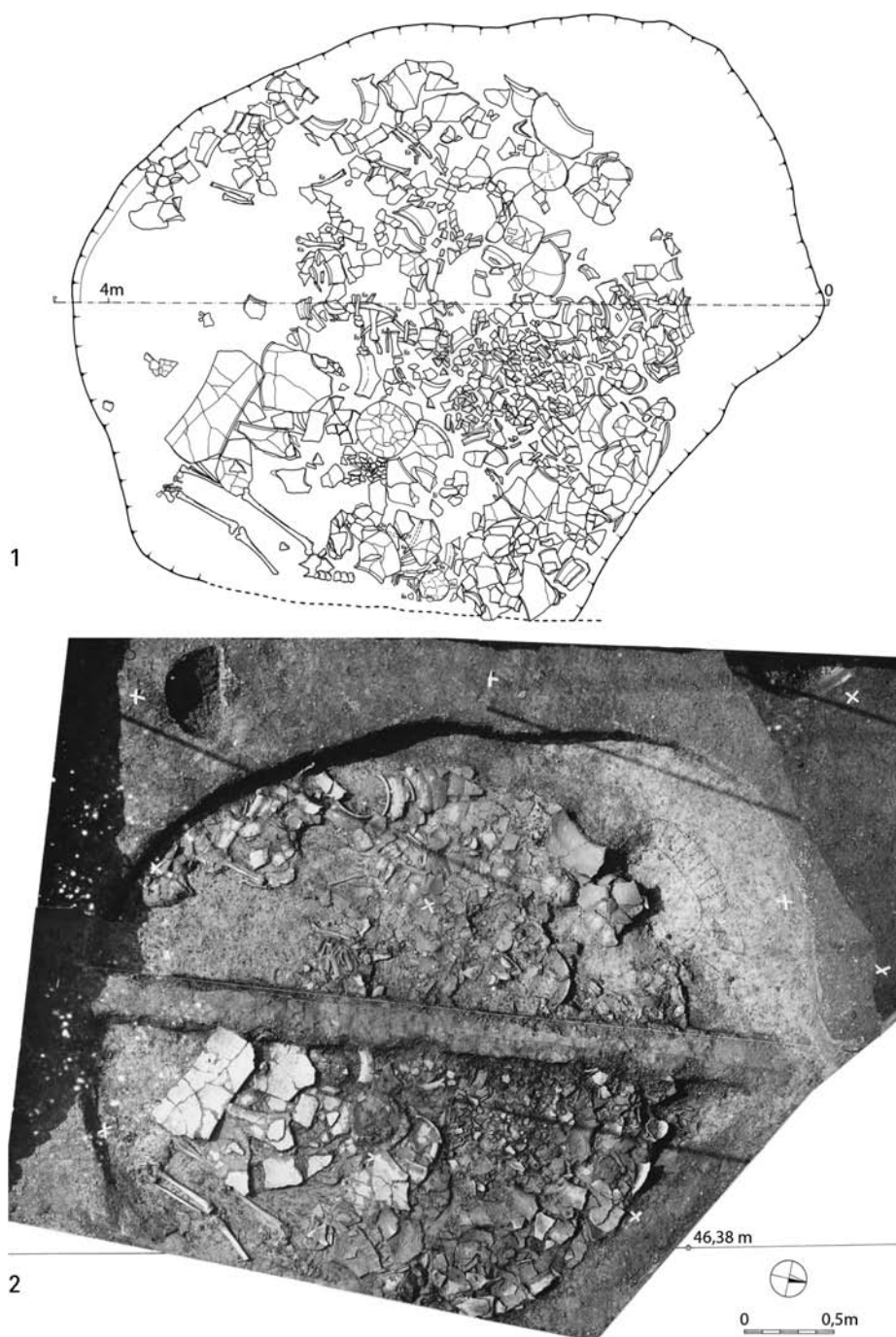
4.1. Antropologické nálezy

Při východním a západním okraji objektu ležely pozůstatky dvou jedinců. V anatomické poloze dochovaný východní skelet (skelet 1) v orientaci S–J s hlavou k S a ležící na břicho byl v horní části trupu poškozen výkopem odvodňovací rýhy (*obr. 7*). Antropologická zpráva

Obr. 4. Nové Dvory, plán obj. 20: 1 – povrch, 2 – dno. Výplň objektu: 1 – ornice, 2 – černohnědá (inundace), 3 – hnědočerná, 4 – tmavě hnědá, 5 – hnědá promíšená žlutou, 6 – šedočerná promíšená s hroudami žluté, 7 – černošedá, 8 – žlutá.

Fig. 4. Nové Dvory, plan of feature 20. 1 – surface, 2 – bottom.

Obr. 5. Nové Dvory, plán obj. 20. 1 – úroveň s nálezy, 2 – fotogrammetrie (A. Majer).
 Fig. 5. Nové Dvory, plan of feature 20. 1 – layer with finds, 2 – photogrammetry.

Obr. 6. Nové Dvory, obj. 20. Sektor C, dokumentace kumulace keramiky.

Fig. 6. Nové Dvory, feature 20. Sector C, drawing of the pottery accumulation.

Obr. 7. Nové Dvory, obj. 20. Poškozený skelet 1 ve východní části objektu.

Fig. 7. Nové Dvory, feature 20. Disturbed skeleton 1 in the eastern part of the pit.

(*Brzobohatá 2011*) uvádí kosterní pozůstatky dospělého jedince ve věku 30–50 let, s vysokou pravděpodobností muže. Skelet v západní části (skelet 2) byl dochován jen fragmentárně, ale na základě rozmístění kostí lze též předpokládat orientaci S–J s hlavou k S (*obr. 8*). Jde o fragmentární kosterní pozůstatky dospívajícího nebo mladého dospělého jedince ve věku 14–30 let, spíše ženského pohlaví. Střepový materiál skelety částečně překrýval. Anatomická souvislost skeletu 1 byla sice zachována, ale bylo možno pozorovat některé odchylky a disartikulace v kloubních spojeních. Zjištěné odchylky od anatomického sledu naznačují dle posudku antropologa existenci primárního volného prostoru v době po umístění tohoto jedince v objektu. Během rozpadu měkkých tkání nebyla poloha kostí stabilizována okolním sedimentem. Místy byla zjištěna silná povrchová degradace, přestože na skeletu nejsou stopy kořínkové eroze. Skelet mladšího jedince (skelet 2) byl neúplný a rozptýlený v západní části objektu bez jakýchkoli anatomických souvislostí. I tento skelet byl silně povrchově degradován bez zjištění kořínkové eroze.

4.2. Osteologické nálezy

V západní části objektu pod vrstvou střepů v anatomické poloze ležel skelet tura domácího v dožitém stáří 2,5–3 roky (*obr. 9*). V jihových. části byla nalezena část čelisti prasete domácího ve stáří 2–3 roky a zlomek pažní kosti ovce/kozy ve stáří 1,5–2,5 roku (*Kyselý 2011*). U skeletu tura byl zjištěn i artefakt z výsady jelena.

4.3. Keramika

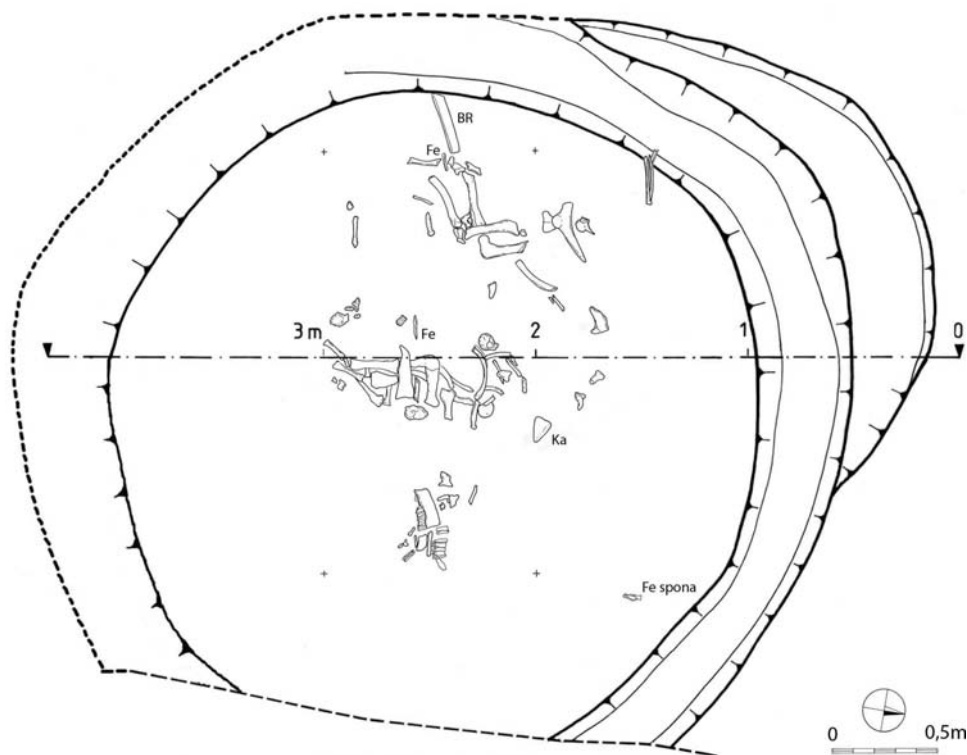
Na 8 m² kruhové plochy obj. 20, vymezené žlabem, leželo 6197 střepů rozbitých nádob, které tvořily 15–20 cm mocnou vrstvu, jež byla zároveň – s minimální příměsí hlíny – výplní objektu (*obr. 10*). Během laboratorního zpracování souboru bylo identifikováno

Obr. 8. Nové Dvory, obj. 20. Lebka a horní končetiny skeletu 2.

Fig. 8. Nové Dvory, feature 20. Skull and upper extremities of skeleton 2.

55 nádob. Váha souboru činila více než 100 kg; bylo v něm zjištěno 464 okrajových zlomků a 160 fragmentů den nádob, nepravidelně rozmístěných, s největší kumulací v sektoru C, severně lebky muže. Precizní odebrání nálezů v rámci čtrnácti sektorů za pomoci metrové sítě umožnilo konstatovat, že se v tomto sektoru nalézalo 305 okrajů nádob (66 % z celkového počtu) a 90 zlomků den (56 % z celkového počtu). Lze tedy pro sektor C potvrdit největší koncentraci nádob. Evidence polohy veškerých střepů v jednotlivých sektorech umožnila stanovit s vysokou pravděpodobností původní umístění nádob. Vyhodnocovány byly pouze polohy fragmentů okrajů a den konkrétních nádob, protože uniformní zpracování většiny keramiky nedovolovalo bezpečně přiřazovat ke konkrétním nádobám zlomky jejich stěn. Pokud se zlomky nádoby nalézaly ve více sektorech, byla nádoba při rekonstrukci situována k jejich rozhraní a umístěna do sektoru, kde se nacházela většina jejích fragmentů. Polohy nápadných keramických jedinců, tj. např. velkoobjemových nebo z jemného materiálu, byly zanášeny do plánu již při terénním výzkumu. Hustota střepů na 1 m³ byla mnohonásobně vyšší (3873 ks/m³), než jsou srovnatelné hodnoty udávané např. u laténských polozemnic na Říčansku v průměrné výši 131,7 střepů na 1 m³, s nejvyšší dosud zjištěnou hustotou v Přišimasech 469 střepů na 1 m³ (Venclová a kol. 2008, 182), či u polozemnic v oblasti severozápadních Čech – 139 ks/ m³ (Salač – Neruda – Kubálek 2006, 21). Přes velký počet nádob se objekt vizuálně lišil od komorových hrobů bylanské kultury, kde bývají nádoby poškozené prasklinami, rozdrčením či zborcením. Keramika v obj. 20 budí dojem jednorázového záměrného zničení; i silnostěnné zásobní nádoby byly rozbity mnohdy na stovky střepů včetně masivního dna velké zásobnice, rozštípaného i podélně na 32 zlomků. Pro destrukci probíhající současně s aktivitami spojenými s přechodným ukládáním zemřelých svědčí mocná vrstva černé pryskyřičné hmoty, která ještě v roztaveném stavu pokryla již roztráštěné dno hrnce a střep jiné nádoby, který v hroudě tuhnoucí hmoty uvázl. Vzhledem k pravděpodobnému delšímu otevření objektu však nemůžeme zcela vyloučit destrukci nádob i později než v počátečním stadiu při uložení zemřelých.

Obr. 9. Nové Dvory, obj. 20. Skelet tura na dně objektu.

Fig. 9. Nové Dvory, feature 20. Cattle skeleton at the bottom of the pit.

4.3.1. Technologie výroby keramiky

Keramický soubor z obj. 20 měl až na několik výjimek (4 nádoby z jemného materiálu) výrazně uniformní charakter, zcela odlišný od ostatní laténské keramiky z regionu. Výraznou charakteristikou keramické hmoty je hrubé zpracování, nadprůměrné množství slídy mnohdy tvořící i vrstvy velkých šupin (*obr. 11*), mletý křemen a někdy i nápadné vrstvy velmi drobných oblých bílých říčních oblázků. Jejím zcela specifickým rysem byly okrové až červené většinou oblé hrudky měkké konzistence s barvicím efektem hlíny (*obr. 12*). Hrudky byly v hlinitém těstě velmi nepravidelně rozloženy a dle předběžného určení M. Hložka jde o železem bohaté hrudky jílovců. Pouze velké zásobní hrnce byly vyrobeny z materiálu s výraznějším obsahem hrubší slídy a makroskopicky bez červených hrudek. Téměř veškerá keramika nesla stopy použití hrnčířského kruhu, bez výjimky se to dá říci o okrajových částech, kde mohlo jít i jen o dotáčení.

4.3.2. Skladba keramického souboru

Kompletní rekonstrukci nádob znemožňoval fakt, že jejich převážná většina byla z téhož hlinitého těsta a se shodně upraveným povrchem pomocí struhadlovitého drsnění. Keramické spektrum reprezentovaly dva základní typy nádob – hrnce a mísy, několik velkoobjemo-

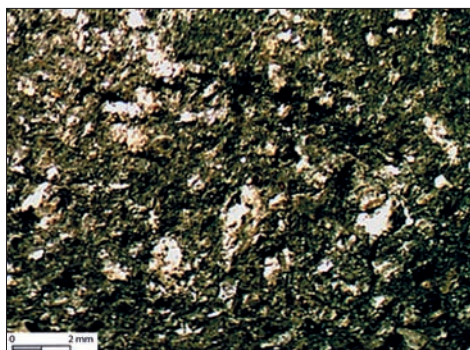
Obr. 10. Nové Dvory, obj. 20. Objekt s nálezy od J.
Fig. 10. Nové Dvory, feature 20 with finds from the south.

vých hrnců, rozměrná zásobnice (*obr. 15–20*) a 4 kusy jemné keramiky (*obr. 21*). Diferenciace tisíců vizuálně shodných struhadlovitě drsněných střepů dle jednotlivých nádob se ukázala nereálná. Proto byly rekonstruovány pouze okrajové části nádob. U 11 nádob byl rekonstruován celý profil (*obr. 15: 5; 20: 13; 21: 1–2*) s dokončenou rekonstrukcí 7 z nich (*obr. 15: 11; 20: 2–4, 9; 21: 3–4*). Výsledkem analýzy souboru je vyčlenění 42 kompletních okrajových částí nádob, přičemž bylo rezignováno na dohledání ostatních fragmentů jejich těl, 11 rekonstruovatelných nádob a 2 ojedinělých okrajových fragmentů různých nádob. Můžeme tak uvažovat o 55 nádobách, zvažíme-li, že objekt byl při okraji částečně poškozen a pravděpodobně v době svého vzniku i určitou dobu odkryt. Tvarové spektrum souboru tvořilo v rámci hrubé keramiky 22 mís, 1 zásobnice a 28 hrnců, z nichž 5 můžeme vyčlenit pro jejich rozměry jako hrnce velkoobjemové. Kategorii jemné keramiky zastupovaly 4 keramické exempláře (*obr. 21: 1–4*).

4.3.3. Hrubá keramika

Pro usnadnění srovnání souboru s dalšími již analyzovanými soubory keramiky ze středních Čech byla použita klasifikace vytvořená *N. Venclovou (1998)*.

Hrnce (obr. 15–17). Uniformní skupinu hrnců představovaly téměř výlučně členěné tvary s odsazeným a výrazně prohnutým hrdlem (typ 232 s okrajem varianty 1 dle Venclové). Jedinou odlišností bylo slaběji prohnuté hrdlo (typ 231) zjištěné u tří členěných hrnců. Téměř všechny hrnce měly na okraji černý nátěr s přetahem dovnitř, jedenkrát vně přetažený až na plece, a struhadlovitě drsněné tělo. Ve středu dna jednoho hrnce byl proražen

Obr. 11. Nové Dvory, obj. 20. Detail slídy na povrchu střepu.

Fig. 11. Nové Dvory, feature 20. Detail of mica on a sherd's surface.

Obr. 12. Nové Dvory, obj. 20. Detail červené hrudky ve střepu.

Fig. 12. Nové Dvory, feature 20. Detail of red lump in a sherd.

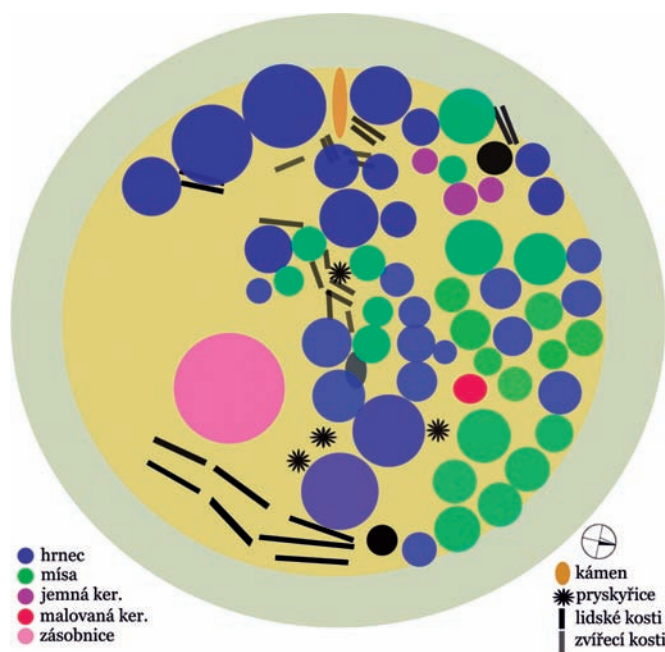
Obr. 13. Nové Dvory, obj. 20. Pryskařičná hmota. „Bochánek“ se stopami promačkávání (a) a část se zataveným střepem (b). Měřítko v cm.

Fig. 13. Nové Dvory, feature 20. Resin (?). "Bun" with press marks (a) and part with a sealed sherd (b). Scale in cm.

kruhový otvor. Jediný v úplnosti rekonstruovaný hrnec představoval širší tvar s výrazně prohnutým a odsazeným hrdlem, struhadlovitě drsněným povrchem a rovným dnem, v. 15 cm, prům. okr. 16 cm, hmotnost 808 g, objem 1980 cm³, plocha povrchu 780 cm² (obr. 15: 11).

Zásobní nádoby. Zásobnice velkých rozměrů, prům. okraje 64 cm, max. obvod 240 cm, byla umístěna těsně u nohou mužského skeletu (obr. 18). Síla střepu dosahovala 25 mm. Téměř horizontální oboustranně římsovitě vyložený okraj neměl černý nátěr (není v klasifikaci Venclové). Povrch byl pouze upravovaný, bez struhadlovitého drsnění.

Velké hrnce. Další výraznou nádobou vymykající se ostatním v souboru byl velký hrnec (typ 232 s variantou okraje 1, prům. okr. 32 cm) z nápadně leskle stříbritého materiálu,

Obr. 14. Nové Dvory, obj. 20. Schéma rozmístění artefaktů v objektu.

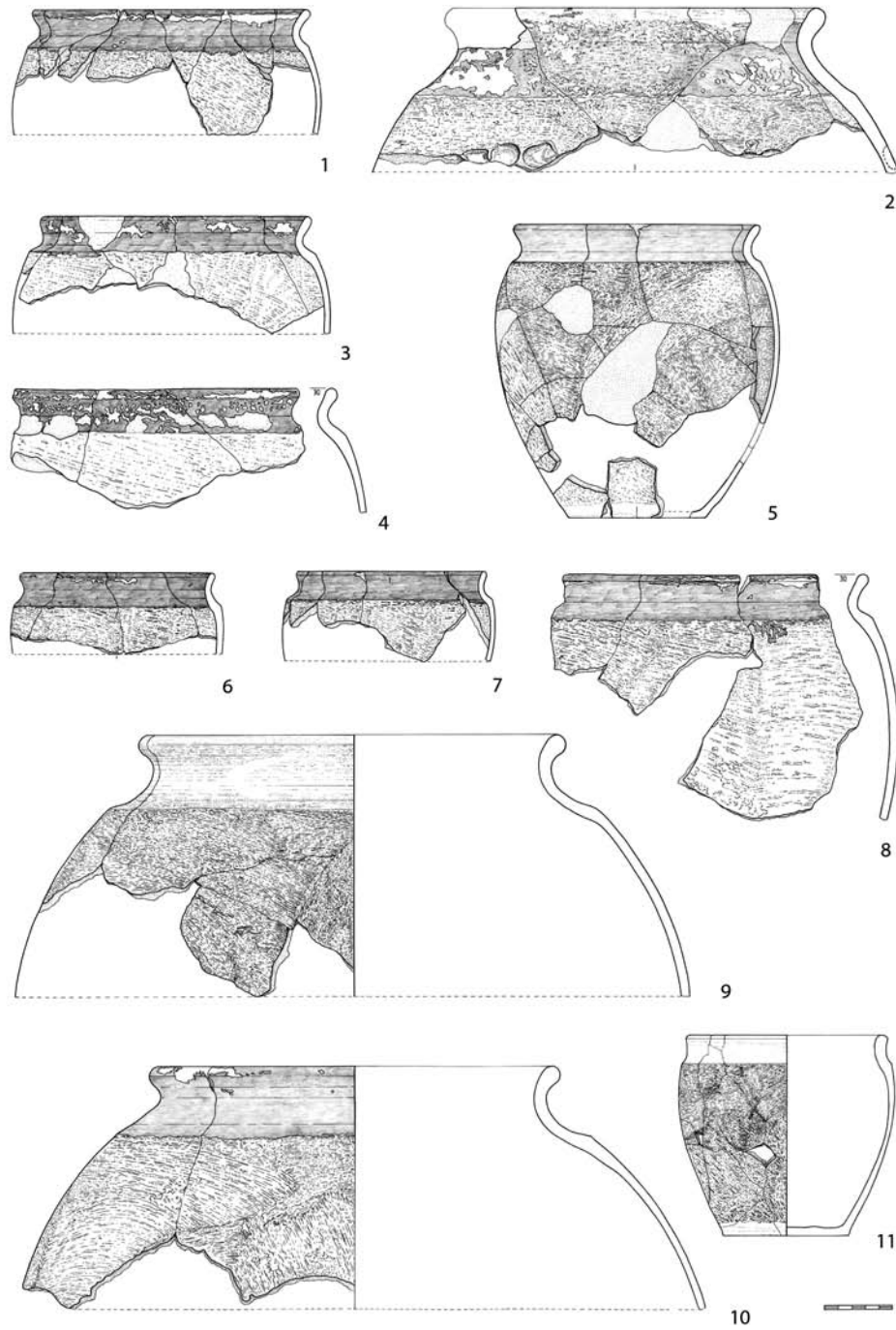
Fig. 14. Nové Dvory. Schematic placement of artifacts within the feature 20.

jehož zbarvení způsobila silná příměs šupin slídy, bez černého nátěru na okraji (obr. 15: 9). Zbývající čtyři zásobní hrnce patřily také k ostatním hrncům s prohnutým a odsazeným hrdlem (typ 232, příp. 231 s variantou okraje 1 dle Venclové) a ve třech případech i s černým nátěrem na okraji a lišily se pouze většími rozměry a masivností (obr. 17: 10, 11; 15: 10), v jednom případě i hlubokými kruhovými důlky v řadě na plecích a bez černého nátěru (obr. 15: 2).

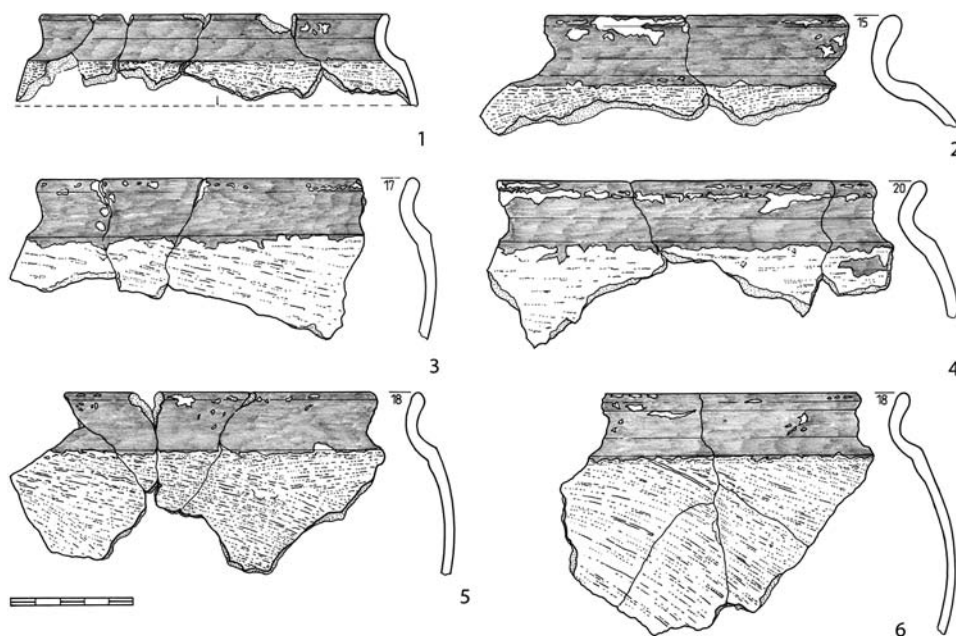
Mísy (obr. 20) patřily k nečleněným tvarům se silně klenutou stěnou a zataženým okrajem (typ 715) nebo klenutou stěnou jedenkrát zalomenou (typ 716 dle Venclové). Pouze čtyři mísy neměly na okraji černý nátěr. Převažovaly rozměrné kusy. Povrch některých mis byl upraven přetahy, jež tvořily mělké nepravidelné horizontální žlábkování (obr. 20: 2–4, 8, 13), většina z nich však byla struhadlovitě drsněna. Čtyři mísy byly kompletně rekonstruovány (obr. 20: 2–4, 9).

4.3.4. Jemná keramika

Jemnou keramiku zastupovaly jen čtyři nádoby. Nečleněný hrnec se slabě klenutými stěnami a s vyhnutým zaobleným okrajem (typ 212 dle Venclové 1998, s variantou okraje 11) byl rekonstruovaný z 32 zlomků (obr. 21: 3). Na kruhu byl pravděpodobně jen obtáčen, jak naznačuje částečné zvlnění vnitřního povrchu a větší masivnost, než je u malované keramiky v Čechách běžné. Náznak lomu uprostřed těla nádoby, budícího dojem sestavení ze dvou částí, by tak mohl být způsoben užitím technologie obtáčení ze dvou stran, v normální poloze a při otočení dnem vzhůru, jak uvádí pro malovanou keramiku K. Ludikovský (1960, 60). Nádoba byla vyrobena z jemné plavené hlíny, téměř křídovité konzistence. Její povrch je hlazený, sytě okrový, silně poškozený otlučením, stěp má šedé jádro. Podstava je rovná

Obr. 15. Nové Dvory, obj. 20. Hrnce.
 Fig. 15. Nové Dvory, feature 20. Pots.

Obr. 16. Nové Dvory, obj. 20. Hrnce.

Fig. 16. Nové Dvory, feature 20. Pots.

a výrazně odsazená. Na plecích nese na několika místech nepatrné stopy červeného nátěru, který byl zachycen v šíři 45 mm. Stopy červené barvy zůstaly i pod lomem výduti. Průměr okraje 7 cm, v. 16 cm, průměr dna 7,2 cm. Hmotnost 491 g, objem 890 cm³.

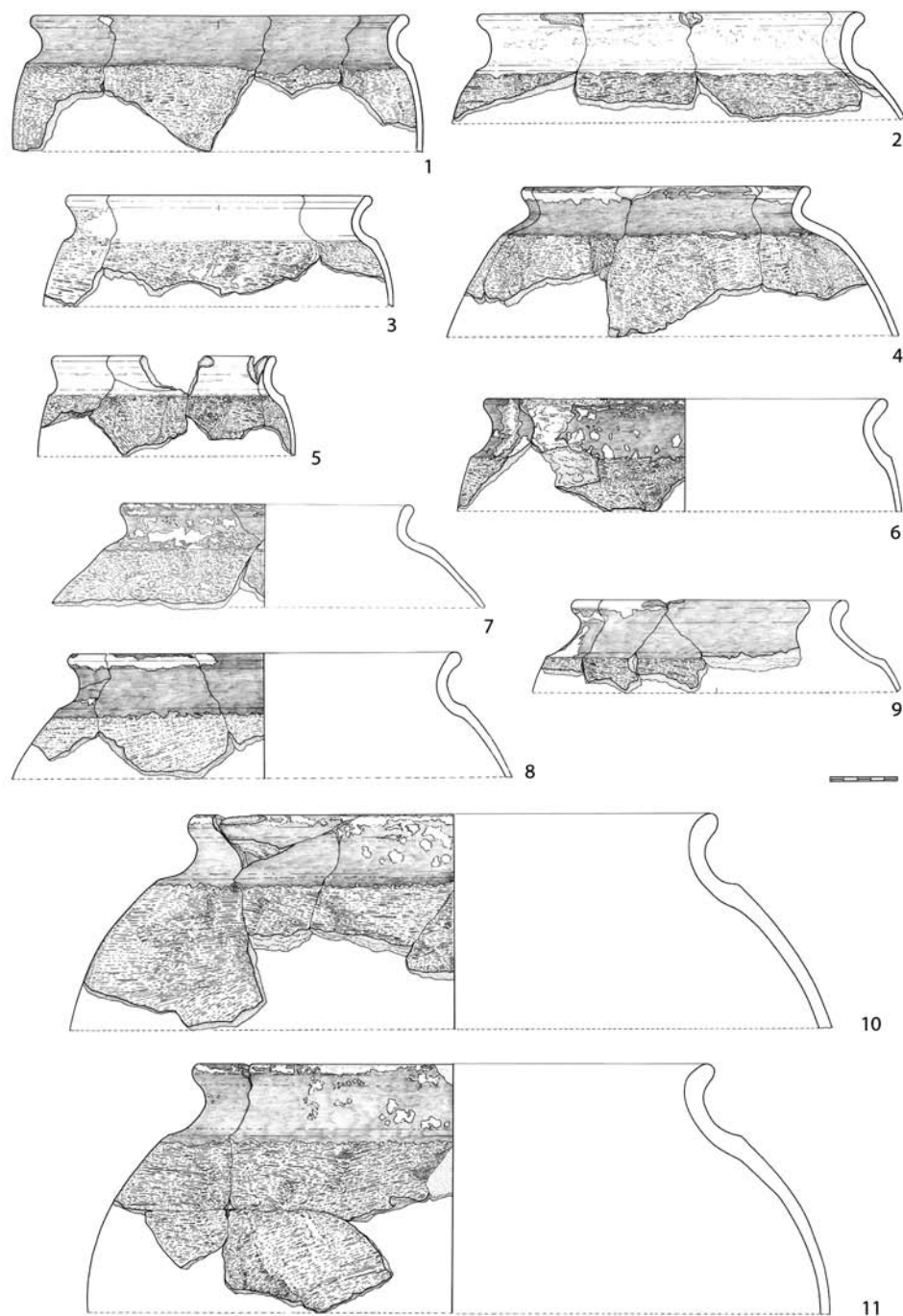
Pohár (typ 500 dle Venclové s okrajem varianty 1) se štíhlým spodkem byl rekonstruovaný ze 101 zlozku. Je technologicky shodný s výše uvedenou původně červeně malovanou nádobou. Horní část je zdobena širokými vývalky. Vnější povrch je hlazený, uvnitř je povrch pokryt až ke dnu stopami černé barvy, podstava rovná neodsazená. Průměr okraje 17,5 cm, výška 26 cm, průměr dna 9 cm (*obr. 21: 4*).

Částečně rekonstruovaný tenkostěnný hrnc s prohnutým neodsazeným hrdlem (typ 233 dle Venclové, varianta okraje 13), hlazeným povrchem a vkleslým dnem byl vyrobený na kruhu z jemně plavené hlíny. Průměr okraje 12,5 cm, průměr dna 7 cm (*obr. 21: 1*).

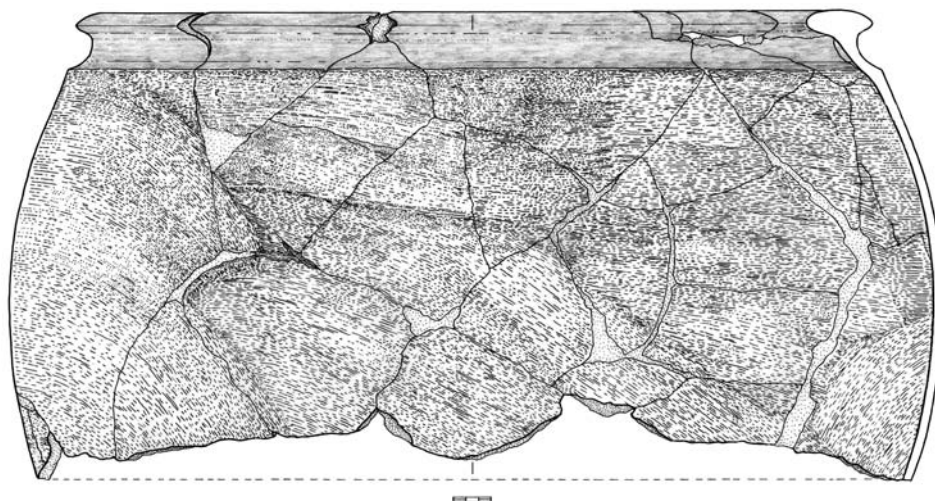
Vysoký tenkostěnný hrnc (typ 222 dle Venclové, var. okraje 14) s vyšším, velmi slabě prohnutým hrdlem, zřetelně odsazeným od plecí, byl rozbit na velké množství drobných zlozků (ca 200 ks) a rekonstruován v horní a spodní části, pod okrajem se zachoval otvor. Vyroben byl na kruhu, z jemně plavené hlíny s hlazeným povrchem (*obr. 21: 2*). Průměr okraje 16 cm, průměr dna 10 cm.

4.3.5. K dataci keramiky

Naprostá převaha hrnců s výrazně prohnutým a odsazeným hrdlem, téměř výhradně s černými nátěry okrajových částí a struhadlovitě drsněným povrchem, nečleněné mísy výlučně s klenutou a zalomenou stěnou a převažujícím černým nátěrem okraje, vyšší nečleněný

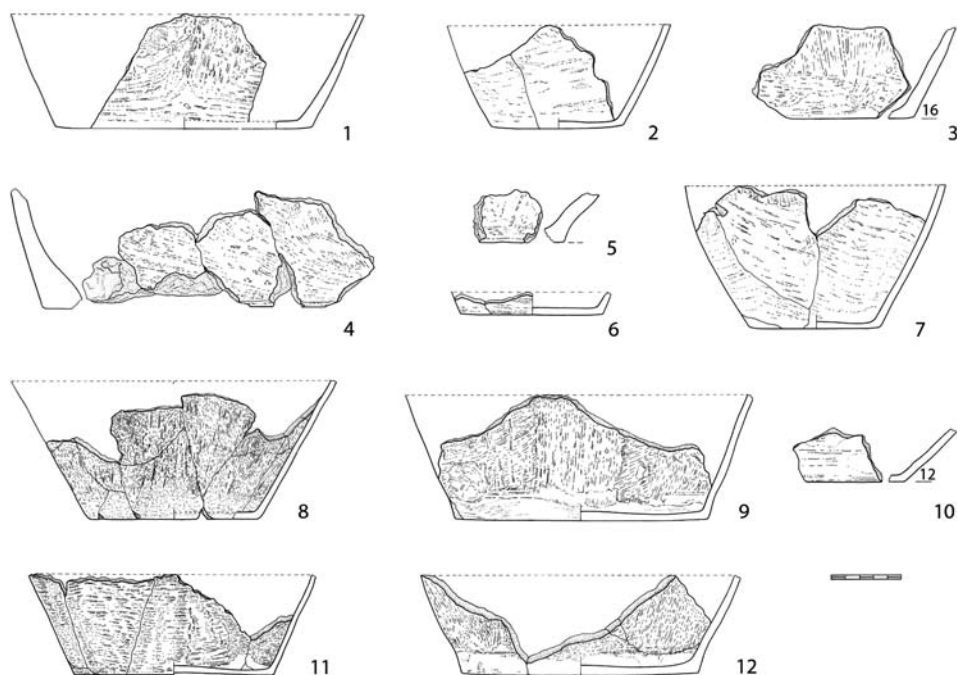

Obr. 17. Nové Dvory, obj. 20. Hrnce.
Fig. 17. Nové Dvory, feature 20. Pots.

Obr. 18. Nové Dvory, obj. 20. Zásobnice.
Fig. 18. Nové Dvory, feature 20. Storage vessel.

hrnec s vykloněným okrajem z jemného materiálu (typ 233 dle *Venclové 1998*) a pohár určují chronologické postavení souboru do stupně LT C2-D1, a to do jeho mladší části. Hrnce s prohnutým a odsazeným hrdlem a uvedené mísy nacházíme např. i mezi keramikou z domu na hradbě v podhradí Závisti, současného s tzv. mladším horizontem střední fáze, který L. Jansová zařadila mezi léta 70–60 př. Kr. (*Jansová 1974, 22*) a P. Drda až do průběhu 4. desetiletí př. Kr. (*Drda 1981, obr. 3: 1, 3*). S podobným chronologickým postavením těchto dvou typů nádob se setkáváme i na stradonickém oppidu, kde se často vyskytují v rámci čtvrtého sídlištního horizontu datovaného autory výzkumu až po r. 50 před Kr. (*Rybová – Drda 1994, 132, fig. 23: 1; 24: 4, 7, 11; 25: 16, 20*). Analogický tvar poháru s horní částí členěnou širokým vývalkem a zeštíhlenou spodní částí je uváděn např. i z Manchingu (*Maier 1970, Taf. 73: 20*). Exaktní datování jediného kusu malované keramiky není snadné při pouhých stopách malby. Původně byl pokryt v horní části červeným nátěrem, zachovaným jen v malých úsecích, což odpovídá i nápadně silné otřelosti a opotřebenosti vnějšího povrchu nádoby patřící ke kategorii luxusního zboží. Technologickým zpracováním se výrazně liší od rozsáhlé kolekce oppidální malované keramiky ze Stradonic s vesměs tenkým zvonivě vypáleným střepem z jemného materiálu, tvrdého povrchu cihlově červené barvy s různými odstíny, většinou vytáčené na kruhu. Silnější stěny nádoby vyrobené snad jen obtáčením, z dokonale plaveného materiálu s lehce se otírajícím povrchem sytější okrové barvy, připomínají běžné malované zboží z produkce moravského Starého Hradiska. Tuto hypotézu podporuje i obliba soudkovitých pohárovitých tvarů, včetně varianty s vykloněným okrajem téměř shodného průměru jako dno (*Čížmář – Horálková 1990, tab. 38: 4*). Na velmi mladé postavení v rámci pozdní doby laténské ukazuje i nález podobné soudkovité nádoby z obj. 1 v Marthalen (*Ruoff 1964, Abb. 15: 2*). Četné analogie k oboustranně horizontálně vyloženému okraji velké zásobnice (*obr. 18: 1*) nalézáme na Moravě v okruhu místřínské hrnčířské produkce (*Meduna 1980, Taf. 82: 7, 11; 84: 7; 85: 2; 86: 3, 5, 6, 8; 88: 12*).

Obr. 19. Nové Dvory, obj. 20. Dna nádob.
Fig. 19. Nové Dvory, feature 20. Vessels' bottoms.

4.4. Nekeramické nálezy

4.4.1. Kovové předměty

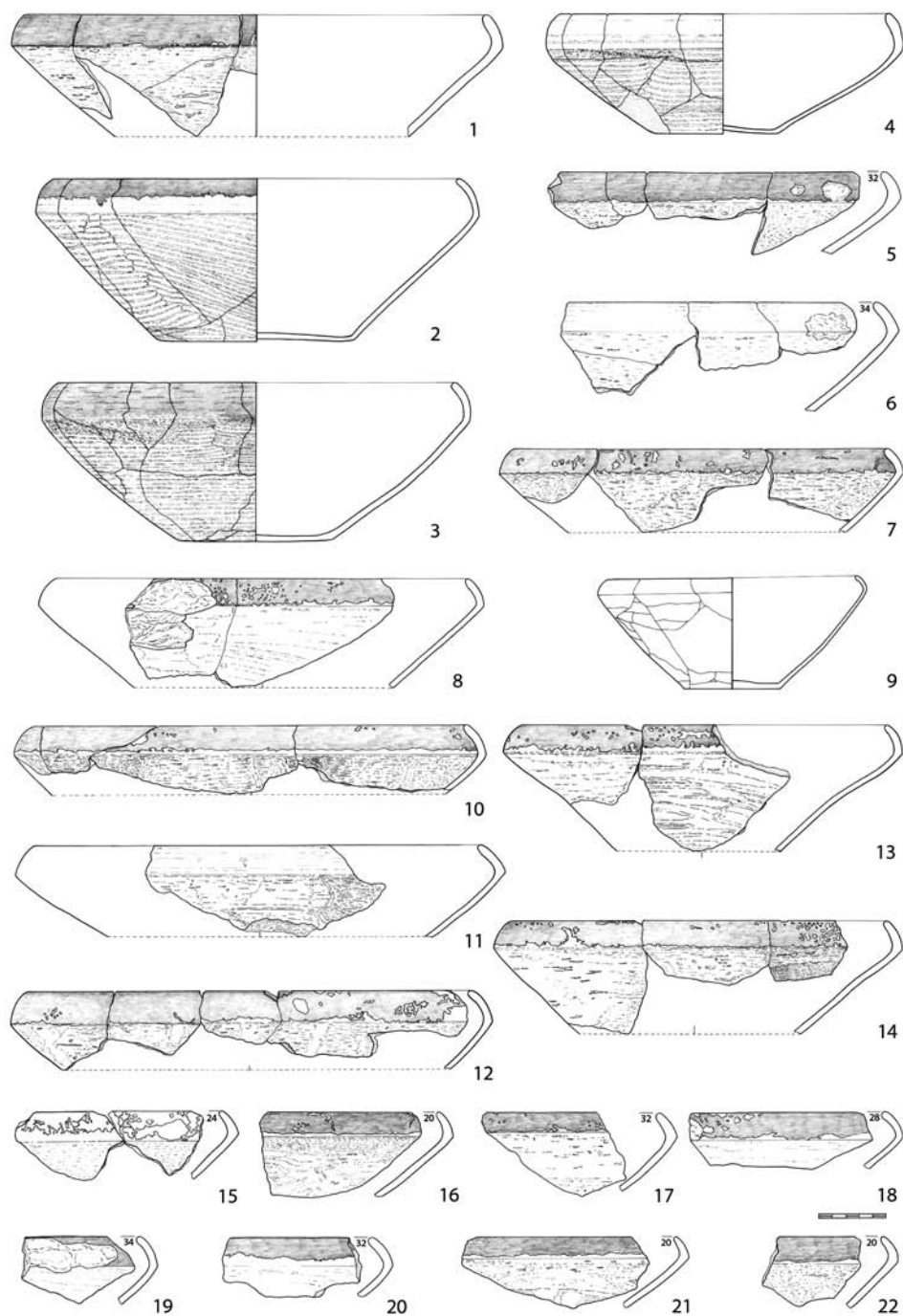
Nálezový soubor obsahoval několik velmi silně korodovaných fragmentů drobných železných předmětů bez možnosti bližší identifikace (*obr. 22*). Poblíž lebky muže byla nalezena část železné spony – velké vinutí 2+2 s vnitřní tětvou (*obr. 22: 3*). Dva drobné neidentifikovatelné železné zlomky (*obr. 22: 4*), část železného plechového kroužku (*obr. 22: 1*), deformovaný úlomek železné tyčinky (*obr. 22: 2*) a zlomek tenké železné čtyřhranné tyčinky (*obr. 22: 6*), pravděpodobně se zbytky rukojeti, byly rozptýleny ve vrstvě střepů. Ze žlábků pochází železný hřeb se zbytky dřeva uchycenými v korozi (*obr. 22: 5*).

4.4.2. Kamenný artefakt

Masivní podlouhlý kamenný artefakt k oběma koncům se zužující (d. 320 mm, š. 55 mm, v. 44 mm, hmotnost 1413 g) byl položen u kostry dobytčete (*obr. 22: 7*). Funkci předmětu neznáme, připomíná velký brus. Povrch jeho bočních stěn byl osekán, ale nepatrné úseky vystouplejších částí zůstaly ohlazeny.

4.4.3. Parohový artefakt

Parohový artefakt byl vyroben ořezáním výsady parohu jelena na obou koncích (*obr. 22: 8*) a na širším konci byl provrtán (d. 215 mm).

Obr. 20. Nové Dvory, obj. 20. Mísy.

Fig. 20. Nové Dvory, feature 20. Bowls.

4.4.4. Pryskyřičná hmota?

Složkou náleзовého souboru bylo i pět kusů černé pryskyřičné hmoty s lesklým lasturovitým lomem, která byla v jednom případě uhnětena do tvaru bochánku připomínajícího výlitek s rovnou spodní stranou (*obr. 13*) a jakoby špachtlí promačkávanou vrchní stranou (ca 105 mm x 80 mm). Ležel poblíž skeletu dobytčete, zatímco ostatní byly nalezeny v okolí lebky muže ve vzdálenosti 25–40 cm. Poměrně mocná vrstva této hmoty (ca 9 mm) pokrývala také rozbité dno hrnce, zapadlé do ní ještě v jejím roztaveném stavu. Drobnější kusy nejsou přesněji lokalizovány, protože byly většinou identifikovány až při laboratorním zpracování keramiky. Z analogických nálezů uvedme výskyt černé pryskyřičné hmoty v latěnských hrobech na nedalekém pohřebišti Kutná Hora – Karlov, kde pohřeb dítěte v hrobě 16 měl touto hmotou ovinutou minimálně lebku a dolní končetiny (*Valentová 1993, 625*). Analýza uvádí hmotu blízkou složením pryskyřičím borovice a smrku, se kterými však není totožná, a naznačuje, že by mohlo jít o látku ropného původu podobající se nejvíce asfaltu (zpráva ÚÚG v archivu archeolog. odd. Českého muzea stříbra v Kutné Hoře, bez č.j.). Aktuální analýza téhož vzorku provedená Českou geologickou službou současně s analýzou vzorků z Nových Dvůrů konstatuje, že látky pryskyřičného původu se ve vzorcích z obou lokalit vyskytují pouze v malém množství, zato tam jsou přítomny látky typu pigmentů a barviv. Hmota z obou lokalit byla původně vystavena teplotám 60–70 °C a 80–100 °C, druh hmoty se však při analýzách určit nepodařilo (zpráva ČGS in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 4774/11), opakovaně jsou připomínány látky ropného původu.

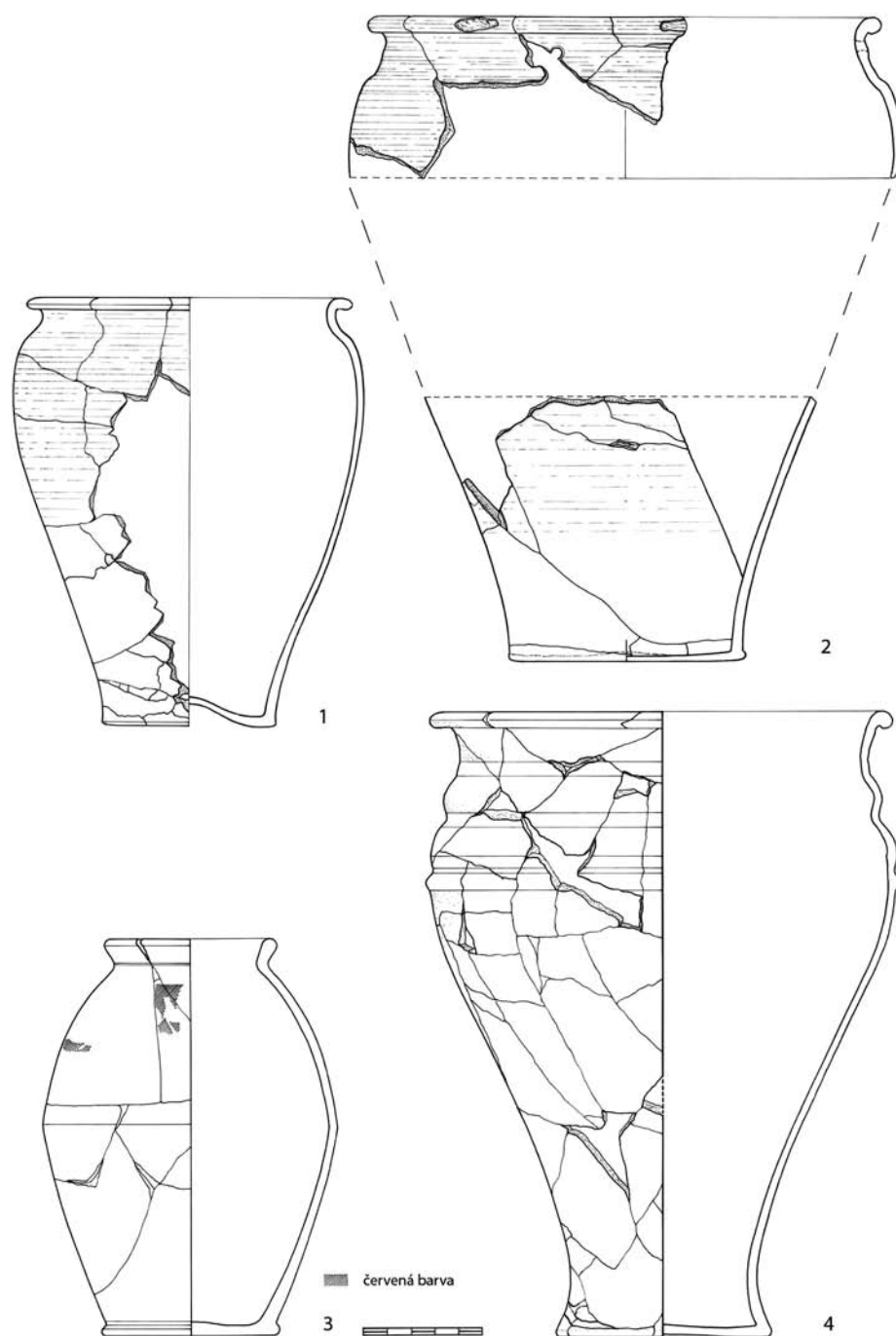
Zásadní problém zatím představuje fakt, že v příslušných databázích nejsou běžně k dispozici potřebná spektra podobných přírodních produktů. Hroudy pryskyřice jsou uváděny i z popelovité vrstvy v prostoru svatyně na Liptovské Maře z prostředí púchovské kultury i odjinud (*Pieta 1996, 84*). Uváděno je její použití jako lepidla na keramiku z latěnského sídliště Klentnice (*Meduna 1980, 110*) nebo už z pozdní doby bronzové z lokality Kněžívka, kde je doloženo lepení zásobnice dehtem z březové kůry či březovou pryskyřicí (*Smejtek 2000, 236*). Černé, snad smolné nátěry zejména okrajových částí nádob jsou běžné v pozdní době latěnské a byly nanášeny zřejmě po vypálení (např. *Jud 2008, 112*; *Čížmář 1989, 94*). Zlomky přepálené černé hmoty (smoly dle posudku M. Soudného) jsou uváděny z polozemnice (obj. 6) z Prahy-Běchovic (*Venclová ed. 2008, 44*). Zdá se však, že v případě nálezů z pohřebních kontextů mohlo jít spíše o speciálně upravovanou směs k účelu zatím neznámému.

4.4.5. Uhlíky

Velmi sporadické byly nálezy drobných uhlíků rozptýlených mezi zlomky keramiky pocházejících dle určení P. Kočára (archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 4771/11) z dubu a habru.

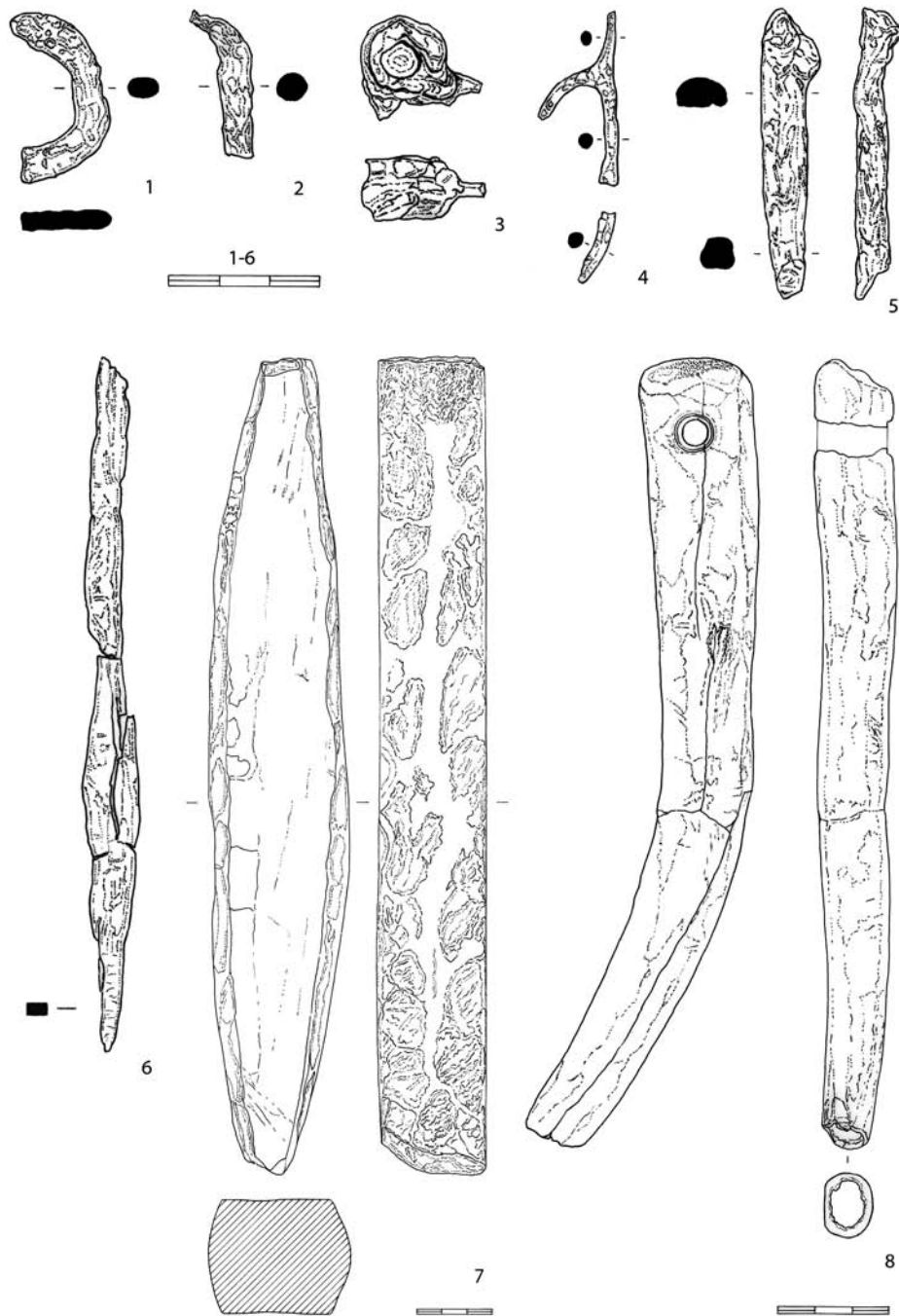
4.4.6. Zhodnocení náleзовého souboru

Nečetné železné zlomky nelze využít k přesnějšímu typologickému určení předmětů či k jejich chronologickému zařazení ani za pomoci rentgenových snímků. Velké vinutí železné spony mohlo patřit jak úmyslně deformované, tak přirozeně zkorodované sponě, která také nemusela být součástí kroje, ale mohla např. spínat uzlík s milodary nebo být vhozena již jako fragment. Tenká železná čtyřhranná tyčinka, pečlivě zpracovaná, snad mohla být částí drobného nástroje s dřevěnou rukojetí. Fragment hřebu obecně naznačuje

Obr. 21. Nové Dvory, obj. 20. Jemná keramika.

Fig. 21. Nové Dvory, feature 20. Fine pottery.

Obr. 22. Nové Dvory, obj. 20. Nekeramické artefakty. 1-6 – železo, 7 – kamenný artefakt, 8 – parohový artefakt.
 Fig. 22. Nové Dvory, feature 20. Non-pottery artifacts. 1-6 – iron, 7 – lithic artifact, 8 – antler artifact.

existenci dřevěné konstrukce. Za předpokladu úmyslně rozbíjených desítek nádob můžeme sice uvažovat i o záměrném znehodnocení drobných železných předmětů, jejich fragmentárnost však bývá v hrobových i sídlištních kontextech častá. Podobně nesnadná je interpretace kamenného artefaktu. Do hloubky otlučené boční strany předmětu s nečetnými hladkými ploškami navozují představu, že byl poškozen úmyslně, jeho primární funkci však nedokážeme s určitostí stanovit. Z oppida Hrazany známe částečně tvarově podobný brousek o něco menších rozměrů (*Jansová 1986*, 163, Taf. 73: 17). Na konci laténského období by mohla být jeho přítomnost spojována s tendencí přidávat nářadí a nástroje k hrobové výbavě (*Schumacher 1989*, 247).

Parohový artefakt u kostry dobytčete lze interpretovat buď jako nástroj s otvorem pro nýt rukojeti, nebo pravděpodobněji jako závěsek s otvorem k zavěšení. Jeho přítomnost v objektu lze sice spojovat i s možnou blíže neurčenou původní funkcí profánní, na základě analogických nálezů parohových výsad v sakrálních kontextech laténského období lze však uvažovat spíše o funkci sakrální, ve spojitosti s uctíváním Cernunna, pána zvířat – boha s paroží z znázorněného s jeleny – a o symbolice cyklických změn a přírodního koloběhu (*Holzer 2007*, 88). Nález parohové výsady z lokality Roseldorf/Sandberg v Rakousku, v dolní části umělecky zpracované a s otvorem, pochází přímo z oblasti svatyně. Četnost nálezů pak stoupá na počátku doby římské (*Martin – Kilcher 2007*, 35–39).

Množství keramických nádob malé druhové variability zdaleka neodpovídá vybavení jedné domácnosti ani majetku jedné usedlosti. Desítky nádob sem byly zřejmě přineseny a úmyslně rozbity. Tato hypotéza byla ověřena analýzou dislokace všech šesti tisíc fragmentů, dokumentovaných jednotlivě ve čtrnácti sektorech, s důrazem na okrajové zlomky a části den (*obr. 14*). Jen zřídka byl zjištěn větší rozptýl zlomků, který lze přičíst i postdepozicičním procesům při delším otevření objektu nebo nezáměrnému posunu již při předpokládané destruktivní akci. I masivní nádoby byly důsledně roztrženy. Hrany střepů jsou ostré a beze stop omletí. Na nádobách nebyly shledány příškvary, ani v nich nebyla nalezena rezidua potravy. U dvou nádob nacházíme těsně pod okrajem malé otvory bez blíže určitelné funkce. V souboru výrazně převládají nádoby větších rozměrů. Nápadná je uniformita souboru, jakoby vyrobeného v jedné dílně ze shodné keramické hmoty s červenými hrudkami a zrný. Pro ověření, zda nemůže jít o důsledek těžby místní spráše se specifickým složením, byla znovu zkoumána keramická náplň časově shodného laténského obj. 15/1974 zjištěného ca 150 m jižněji (*Valentová 2002*, 143, 145). Ta naopak technologicky zcela odpovídá obvyklému charakteru mladoláténské keramiky evidované v regionu, tj. sice se zastoupením jemně drcené slídy, ale naprosto se lišící od zpracování keramického těsta v obj. 20; podobného charakteru je i ostatní pravěká a raně středověká keramika z této lokality.

5. Zhodnocení nálezové situace objektu 20

5.1. Žlabové ohrazení

Kruhové nebo čtvercové žlaby se jako součásti evropských pravěkých pohřebišť vyskytují od pozdního eneolitu až po časný středověk (*Kalábek 2001*, 259). Jejich funkcí bylo symbolické vymezení teritoria, vydělení neprofánního prostoru z profánního, určitá hierarchizace prostoru. Laténské žlabové objekty známe z českého a moravského území i ze Slovenska (*Kalábek 2001*, 259–261). Na analýzu čeká uložení pohřbů ve žlabu ve středočeské

Vlíněvsi (dle ústního sdělení A. Danielisové). Častým jevem jsou žlabová ohrazení také na časně laténských pohřebištích, např. v rakouském Podunají (*Neugebauer 1993; Neugebauer – Ramsel 1998, 255*). Tamější kruhové ohrady situované na periférii pohřebišt jsou interpretovány jako místa expozice zemřelého a darů (Franzhausen, Pottenbrun: *Ramsel 2007, 843*; Mannersdorf am Leithagebirge: *Neugebauer 1992, 56*). V oblasti Francie – zejména v Normandii, Picardii, Champagni a Burgundsku – mohly mít podobnou funkci tzv. pohřební chýše (*cabane funeraire*) – domy mrtvých, domy smrti (*maison du mort*). Interpretace těchto jevů závisí i na stupni zachování základů nadzemních konstrukcí a rozlišit je od sídlištních objektů je nesnadné; rozlišit pak záměr heroizování smrti od religiózních praktik je takřka nemožné (*Villes 2000*). Kruhový typ staveb je tam častý a má dlouhou tradici už od závěru doby bronzové. Menší žlabové objekty často s hroby bývají interpretovány i jako ohrazení nebo zastřešení mohyly. Na konstrukci s centrálním pilířem pro zastřešení může ukazovat jamka ve středu objektu (*Villes 2000, 265*). I u podobných objektů v Porýní existují stopy po středových opěrných kůlech, jsou to většinou menší objekty o ploše 6–9 m². V případě Nových Dvorů jsou kúlové jamky nejisté datace zachyceny vně objektu kolem západní a severní části. Uvnitř objektu ve vrstvě střepů pak místa kruhového půdorysu nezaplňená střepy ukazují spíše na původní přítomnost nádob nebo košů z organického materiálu, přesto variantu zastřešení objektu připouštíme. Kvadratický objekt se žlabem v lokalitě Hörgertshausen v jižním Bavorsku se velikostí plochy 14 m² blíží objektu z Nových Dvorů. Žlab snad sloužil pro ukotvení palisádové stěny z prken, uvnitř byl hliněný násyp mohyly z pozdně laténského období s žárovým pohřbem v hloubce 60 cm (*Christlein 1980, Abb. 85*). Objekt je datován do 3. či 4. desetiletí př. Kr. Velmi početná ohrazení, i když převážně kvadratického, ale i kruhového půdorysu, se vyskytují na pohřebišti Wederath/Belginum. Menší z nich mají plochu kolem 16 m², většinou však obsahují více pohřbů (*Cordie-Hackenberg – Haffner 1997*). Na pozdně laténském pohřebišti v Badenheimu (Kr. Mainz-Bingen) jsou naopak pravidlem jedna až dvě pohřbené osoby uvnitř ohrazení. V hrobovém inventáři nalezneme i početnou keramickou výbavu (*Böhme-Schönberger 1998, 217, Abb. 1*). Pohřbívání zde začalo těsně před polovinou 1. stol. př. Kr. a přetrvalo do r. 15 př. Kr. Na pozdně laténském pohřebišti Frauenberg byly ve žlabu nalezeny kosti hovězího dobytka i lidské kosti, šperky, deformované zbraně a keramika (*Tiefengraber 1997*). Četnost výskytu žlabových ohrazení v době laténské prozatím nepřispěla k detailní interpretaci jejich významu a funkce, kromě základního smyslu symbolického vymezení.

5.2. Poloha skeletu na břiše

Poloha na břiše zjištěná u mužského skeletu v obj. 20 představuje u kosterních hrobových nálezů doby laténské anomálii. V Čechách byla zjištěna jen na několika pohřebištích (*Dvořák 2002; Venclová a kol. 2008, 86, obr. 41: 7, 8*), v některých případech může být i sporné, zda jde o intencionální uložení. Lidský skelet s bohatou výbavou uložený tváří k zemi spolu s kovovými předměty a s hlavou a kopyty tura byl nalezen také uvnitř ohrazení v lokalitě Leleton datované do LT D1 (*Arcelin – Brunaux 2003, 85, 100*). V období LT D1 byl na břiše uložen i zemřelý v Bramois ve švýcarské oblasti Valais central (*Curdy – Mariéthoz – Pernet – Rast-Eicher 2009*). O nezvyklosti této polohy svědčí její malá četnost – na pohřebišti v Bobigny ve Francii byly uloženy ze 499 prozkoumaných hrobů pouze dva pohřby v poloze na břiše (*Le Forestier 2009*). V případě obj. 20 z Nových Dvorů sice

nepředpokládáme, že zde mělo jít již o definitivní uložení jedince, podle uspořádané polohy těla a končetin se však zdá, že pokud by původně byl uložen jinak, muselo by ke změně polohy dojít už v časném postmortálním stadiu.

5.3. Soubor nádob

Ukládání většího množství nádob do země je obvykle spojováno s rituálním záměrem. Analýza skladby souboru téměř padesáti nádob uložených ve dvou jamách v Avenches (Canton de Vaud, Švýcarsko) nabízí představu o závěrečném aktu pohřebního banketu někdy v letech 80–50/40 př. Kr. (*Meylan-Krause – Morel 2007, 277*). Depoty vinných amfor uložené v hlubších jamách známe z období 2. a 1. stol. př. Kr. z francouzského území (*Poux 2002, fig. 10–11; Gruat – Izac-Imbert 2007*). Do závěru doby laténské – od LT C2-D1a až konce LT D1b – je datován i keramický soubor o necelé stovce nádob téměř jednotného druhového složení ze Saint-Germain-en-Montagne, interpretovaný jako depot pro předpokládanou záměrnou destrukci nádob přepálením, obvyklým u nálezů ze svatyní (*Videau 2007*). Hrobové jámy s bohatou výbavou nádob jsou typické zejména pro pozdní dobu laténskou. V lokalitě Wederath/Belginum v LT D1 mají všechny hroby keramiku (*Haffner Hrs. 1989, 57*). V Acy-Romance v LT D1 převažují hroby se dvěma nádobami pro stravu pevnou a tekutou, ale nalézáme zde i větší soubory až s dvaceti nádobami. U dvanácti hrobů jsou tyto soubory autorem považovány za doklad kolektivního hodování (*Friboulet 2009, 223*). V Picardii je v době laténské soubory keramiky vybaveno 92 % hrobů (*Desenne – Auxiette et al. 2009, 179*). Vzhledem k množství keramického inventáře už jsou možné i analýzy jeho struktury: zdá se, že do hrobů byly ukládány především nádoby určené k prezentaci a konzumaci, častěji zdobené (*Saurel 2009, 259*). Pro detailnější hodnocení těchto zvyklostí by však bylo nutno brát v úvahu i regionální hledisko. Na základě těchto analogií se i soubor 55 nádob z Nových Dvorů jeví jako pozůstatek pohřebního banketu.

5.4. Zvířecí kostry a jejich části v kontextu rituálních praktik

Nálezy zvířecích koster (nikoli jednotlivých kostí) mimo běžné sídlištní kontexty jsou problematikou v české literatuře opomíjenou, naopak dosti často se vyskytují mezi tématy zejména evropské frankofonní oblasti (*Méniel 2001; Lepetz – Van Andringa 2004; Lepetz – Van Andringa dir. 2008*). Uložení zvířecích pozůstatků bývá interpretováno v okruhu rituálních praktik dle jejich úplnosti a druhové variability v různých intencích. Není zde vždy souvislost s definitivním uložením mrtvého do hrobu, může jít o doklady předchozích či následných obřadů. Struktura některých z těchto nálezů nasvědčuje tomu, že byly potravou určenou selektivním způsobem jak pro živé, tak pro mrtvé (*Méniel – Metzler 2002, 343*). Pravděpodobně předem vybrané kusy masa, nalézané spolu s keramikou a lidskými ostatky v hrobech, byly určeny zemřelým, zbytek mohl být zkonsumován živými účastníky daného rituálu. Nálezy koster celých zvířat naopak nedokládají konzumaci, ale patří do kategorie obětí. Symboličnost aktu potvrzují i oběti v podobě celých zvířecích kůží respektujících tvar těla, včetně hlavy a kopyt, tj. v podobě trofejí (*Méniel 2001, 193*).

Řada prací řeší druhovou skladbu zvířat konzumovaných při obřadech. Identifikována ovšem mohou být pouze ta zvířata, jejichž části byly uloženy s kostmi. Uložené části jsou různého objemu, představují menší díly nebo čtvrtky, celé půlky zvířete či často polovinu jeho hlavy (*Méniel 2004, 191*). Zvířecí kosti jsou někdy nacházeny v hrobech po dezarti-

kulaci pečlivě vyskládané do původní anatomické polohy, zřejmě pro výsledný efekt úplného zvířete, jehož chybějící části byly maskovány nádobami (Méniel 2001, 192).

Variabilita druhů podléhala časoprostorovým vazbám, v nichž hrály důležitou roli i lokální podmínky chovu. Na pohřebišti Lamadelaine souvisejícím s oppidem Titelberg jsou nejběžnějšími nálezy části prasete, ale také ovčí, hovězího dobytka, drůbeže a psa (Metzler-Zens – Metzler – Méniel 1999, 461). Skladba těchto druhů se opakuje i jinde, ale v různém poměru. Prase, hovězí dobytek, ovce/kozy, pes a kohout figurují pouze v nálezových celcích datovaných do LT D1–D2a. Výskyt hovězích kostí přetrvává ještě i v LT D2b a prase je zastoupeno navíc i v galorománském období, k jehož konci se znovu objevuje i pes a kohout. Výjimkou je nález jeleních kostí v hrobech LT D2b, protože lovená zvířata se v rámci rituálních praktik většinou neobjevují (o. c., 269, pl. 11), ač jinak byla konzumována (Méniel 2001, 88). Specifický bývá také výběr druhů kostí; u hovězího dobytka jsou to hlavně dlouhé kosti, tedy zbytky částí pro konzumaci nevhodných (Metzler-Zens – Metzler – Méniel 1999, 269). Drůbež byla ukládána celá, zatímco části hovězího a vepřového jsou nacházeny v malých kusech, zřejmě v důsledku jejich konzumace během obřadu. Na pohřebišti Kelheim v Bavorsku se naopak v hrobech kojenců vybavených keramikou setkáváme i s žárovými pohřby mladých prasat (Kluge 1985, 190–191). Ze severní Francie i z jiných regionů je z hrobových celků známo ukládání spálených i nespálených zvířecích zbytků. Spálené zbytky zvířecího masa pocházejí z kremačního aktu při likvidaci těla zemřelého, zatímco nespálené pozůstatky mohou pocházet z pohřebního banketu. U belgických Galů nalézáme nejčastěji kusy vepřového masa a zbytky kohoutů, podle uložení se usuzuje na různé rituální funkce (Lepetz – Van Andringa 2004, 168). Méně obvyklé jsou nálezy koster hovězího dobytka, který je dle některých autorů považován za privilegovanou oběť, praktikovanou zejména u severních Galů. Uložení zvířete ve středu hrobu a překrytí keramikou, jaké vidíme i v objektu z Nových Dvorů, je někdy považováno za znak LT D2a (80–55 př. Kr.), zatímco poloha u okraje hrobové jámy má být znakem starším (Méniel 2001, 95). Specifickou kategorií tvoří nálezy koster koní a psů. S představou pohřebního banketu se spojují pouze výjimečně. Postavení těchto zvířat spočívalo v roli společníka, spojené také s funkcí jezdeckou a loveckou, a tomu odpovídalo i nakládání s jejich ostatky u vyšších společenských vrstev. Ve venkovském prostředí byl kůň záležitostí užitkovou a patřil k možným jedlým zvířatům.

Výše uvedené interpretace inventáře hrobů a zejména zvířecích milodarů nejsou jinými autory bezvýhradně přijímány a je zdůrazňován zejména symbolický význam uložených obětí (např. Bats 2002, 288). Uložení kompletního skeletu mladého dobytčete a části hlavy prasete v kruhovém objektu u Nových Dvorů lze v souladu s analogickými nálezy také interpretovat spíše jako součást obřadu, než jako doklad konzumace.

5.5. Lidské kosterní pozůstatky v kontextu „přechodových rituálů“

Řešení problematiky nálezů lidských kostí v sídlištních horizontech a objektech zvláště na oppidech předložil nově Peter Jud (2008, 147–160) na základě dlouhodobého studia dostupných nálezů. Výskyt lidských kostí na sídlištních považuje za důsledek a současně za závěrečnou fázi rituální sekvence postmortálního nakládání s lidskými ostatky v pozdní době laténské. Výběr, stav a uložení lidských kostí na sídlištních zobrazuje podle něj konečný produkt celého řetězce lidských aktivit, jež vyúsťují na různých sídlištních do stejného schématu rituálního jednání. Podnětem k rozsáhlé úvaze mu byly nálezy lidských kostí

v lokalitě Basel-Gasfabrik získané při výzkumu v r. 1989, při rekonstrukci rituální sekvence se opírá zejména o fakta z pohřebiště Lamadelaine u oppida Titelberg, která přinesla řadu podkladů ke konstruování teorie o víceúrovňových pohřbech (*Metzler-Zens – Metzler – Méniel 1999*). Jedním ze zásadních podnětů k rozvinutí této teorie byl charakter koroze na předmětech uložených jako milodary se zemřelým, která ukazovala na delší venkovní uložení v otevřeném prostoru před tím, než byly milodary definitivně uzavřeny do hrobu (*o. c.*, 408), další dedukce vycházely z precizního studia detailů horizontální stratigrafie hrobových jam (*o. c.*, 461). O dlouhé expozici svědčí i některá pozorování na kostech z jiných pohřebišť (*o. c.*, 275). Čas mezi smrtí a pohřbem byl dle autorů v pozdně latěnském období členěn do několika etap a jednou z nich byla etapa expozice – vystavení zemřelého na vyvýšené pozici. Po částečném zetlení ostatků mrtvého byly zbytky seskupeny a spáleny na hranici spolu s ostatními osobními dary. V této fázi nastala druhá oběť, při které bylo maso poražených zvířat rozděleno na tři díly. Pravděpodobně menší podíl byl spálen s mrtvým, druhý díl byl položen do hrobové jámy a třetí, zřejmě největší, byl spotřebován truchlícími v rámci hostiny uzavírající pohřební slavnost. Část spálených ostatků pak byla v textilií položena na dno jámy, za ní následovaly jako dary masité přílohy, poskládány v anatomickém sledu, teprve potom byly částečně na masové dary postaveny nádoby (*o. c.*, 444, fig. 397). Opakovaný nápadný deficit spálených ostatků v hrobech je dle autorů důsledkem pohřebního rituálu (*o. c.*, 446, fig. 398). Různá pozorování z pohřebiště Lamadelaine dokazují opakované obětní akce na již uzavřeném hrobě, což má nasvědčovat souvislosti s kultem předků. Tuto rekonstrukci pohřebního rituálu doplňují další fáze stanovené na základě studia sídlištních nálezů lidských kostí (*Jud 2008*, Abb. 138). Dle tohoto autora po úmrtí následoval transport na „místo mrtvých“ (*Leichenplatz*) snad poblíž sídliště (*o. c.*, 155). Po čase závislém na ročním období a rychlosti tlení byla zorganizována akce spojená s odstraněním zbývajících měkkých částí a s oddělením vybraných částí kostry (hlava, ruce, nohy), s destrukcí jiných částí a následným transportem zvolených kostí na sídliště. Kostí byly pietně uschovávány a po uplynutí blíže neznámé doby deponovány do sídlištních jam (*o. c.*, 154). Rituál víceúrovňového pohřbu vysvětluje P. Jud myšlenkou oddálení definitivního zániku, kterým je pohřeb, zatímco uschování důležitých částí zemřelého umožňuje permanentní rituální komunikaci s ním (*o. c.*, 157). V tomto duchu lze chápat i dnes již četné nálezy lidských kostí v sídlištních horizontech českých oppid.

6. Závěr

Interpretace odděleně posuzovaných znaků nálezové situace v Nových Dvorech směřuje k závěru, že izolovaný kruhový objekt je pozůstatkem po úseku děje, jehož smysl se vymyká běžně užívaným modelům. Situaci chápeme jako doklad expozice zemřelého, jedné fáze z vícefázového pohřbu, v tomto případě nedokončeného. Zemřelí byli uloženi v kruhovém prostoru vymezeném žlabem a snad i další konstrukcí, spolu s obětovanými zvířaty a desítkami nádob, které považujeme za pozůstatek pohřebního banketu. Přerušení rituálu zřejmě nastalo ze závažných vnějších příčin a k následným fázím nakládání s lidskými ostatky již nedošlo. I přes přibývajících množství nálezů, které by bylo možno dávat do souvislosti s vícefázovými pohřby, zůstává objekt z Nových Dvorů zatím ojedinělým dokladem první fáze pohřebního rituálu.

Prameny a literatura

- Arcelin, P. – Brunaux, J.-L. dir. 2003: Cultes et sanctuaires en France à l'âge du Fer, Gallia 60, 1–268.
- Barral, Ph. – Daubigney, A. – Dunning, C. – Kaenel, G. – Roulière-Lambert, M.-J. eds. 2007: L'âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF, Bienne, 5–8 mai 2005. Volume 2. Besançon.
- Bats, M. 2002: Mythe et réalités des consommations funéraires en Gaule Méridionale (IVe s.-Ier s. av. J.-C.). In: Repas des vivants et nourriture pour les morts en Gaule. Actes du XXVe colloque international de l'AFEAF, Charleville-Mézières 24–27 mai 2001. Bulletin de la Société Archéologique Champenoise 16, Reims, 285–293.
- Böhme-Schönberger, A. 1998: Das Grab eines vornehmen Kriegers der Spätlatènezeit aus Badenheim. Germania 76, 217–256.
- Brzobohatá, H. 2011: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z objektu z doby laténské z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora. Archeologické rozhledy 63, 251–252.
- Cordie-Hackenberg, R. – Haffner, A. 1997: Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum. 5. Teil. Mainz am Rhein.
- Curdy, Ph. – Mariéthoz, F. – Pernet, L. – Rast-Eicher, A. 2009: Rituels funéraires chez les Sédunes. Les nécropoles du Second âge du Fer en Valais central (IVe – Ier siècle av. J.-C.). Cahiers d'Archéologie romande 112. Archaeologia Vallesina 3. Lausanne.
- Čižmář, M. 1989: Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti. Památky archeologické 80, 59–122.
- 2000: Nálezy lidských kostí na moravských sídlišťích doby laténské. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha, 81–91.
- Čižmář, M. – Horáková, P. 1990: Grabung des keltischen Oppidums Staré Hradisko im Jahre 1987. In: Přehled výzkumů 1987, Brno, 44.
- Čižmář, M. – Valentová, J. 1977: Keltská pohřebiště na Čáslavsku a Kutnohorsku. Archeologické rozhledy 29, 178–196.
- Desenne, S. – Auxiette, G. et al. 2009: Dépôts, panoplies et accessoires dans les sépultures du second âge du Fer en Picardie. Revue archéologique de Picardie 2009 N° 3–4, 173–186.
- Drda, P. 1981: Malovaná keramika z podhradí Závisti. In: Praehistorica VIII. Varia archaeologica 2, Praha, 201–208.
- Dvořák, M. 2002: Srovnání pohřebního ritu na území Čech a Slovenska v době laténské. Ms. diplom. práce, Západočeská univerzita Plzeň.
- Fauduet, I. 1993: Atlas des sanctuaires romano-celtiques de Gaule. Les fanums. Paris.
- Friboulet, M. 2009: La céramique des cimetières d'Acy-Romance (Ardennes): choix, assemblages et usages. Revue Archéologique de Picardie 2009 N° 3–4, 223–232.
- Gruat, P. – Izac-Imbert, L. 2007: Religiosité et territorialité chez les Rutènes à la fin de l'âge du Fer. In: Barral et al. eds. 2007, 871–891.
- Haffner, A. Hrs. 1989: Gräber – Spiegel des Lebens. Zum Totenbrauchtum der Kelten und Römer am Beispiel des Treverer – Gräberfeldes Wederath – Belginum. Schriftenreihe des Rheinische Landesmuseum Trier 2. Mainz am Rhein.
- Holzer, V. 2007: Le sanctuaire celtique de Roseldorf-Sandberg (Autriche). In: Barral et al. eds. 2007, 849–854.
- Charvátová, K. – Valentová, J. – Charvát, P. 1985: Zaniklá středověká osada na k.ú. Malín/Nové Dvory, okr. Kutná Hora. Památky archeologické 76, 101–167.
- Christlein, R. 1980: Ein spätkeltischer Friedhof von Hörgertshausen, Landkreis Freising, Oberbayern. Das archäologische Jahr in Bayern 1980, 108–109.
- Jansová, S. 1986: Hrazany. Das keltische oppidum in Böhmen. Die Befestigung und die anliegende Siedlungsbebauung. Band I. Praha.
- Jud, P. 2008: Die Töpferin und der Schmied. Basel – Gasfabrik, Grabung 1989/5. Teil I: Text. Materialhefte zur Archäologie in Basel, Heft 20 A. Basel.
- Kalábek, M. 2001: Doklady čtvercových příkopových objektů z Olomouce–Slavonína. Pravěk NŘ 11, 255–263.
- Kluge, J. 1985: Spätkeltische Gräber mit Säuglings- und Ferkelbestattungen aus Kelheim, Niederbayern. Bayerische Vorgeschichtsblätter 50, 183–218.
- Kyselý, R. 2011: Zvířecí skelet z laténského objektu v Nových Dvorech, okr. Kutná Hora. Archeologické rozhledy 63, 253–255.
- Lange, G. 1983: Die menschlichen Skelettreste aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 7. Wiesbaden.

- Le Forestier, C. 2009:* Pluralité des gestes funéraires pendant la période de La Tène à Bobigny (Seine-Saint-Denis). *Revue Archéologique de Picardie* 2009 N° 3–4, 129–139.
- Lepetz, S. – Van Andringa, W. 2004:* Caractériser les rituels alimentaires dans les nécropoles gallo-romaines. L'apport conjoint des os et des textes. In: L. Baray dir., *Archéologie des pratiques funéraires. Approches critiques. Actes de la table ronde des 7 et 9 juin 2001, Glux-en-Glenne*, 161–170.
- Lepetz, S. – Van Andringa, W. dir. 2008:* Archéologie du sacrifice animal en Gaule romaine. Rituels et pratiques alimentaires. *Archéologie des plantes et des animaux 2*. Montagnac.
- Ludikovský, K. 1960:* K technologii na kruhu vyráběné pravěké keramiky. *Archeologické rozhledy* 12, 54–58, 66–79.
- Martin-Kilcher, S. 2007:* Brunnenfüllungen aus römischer Zeit mit Hirschgeweih, Tieren, Wertsachen und Menschen. In: S. Groh – H. Sedlmayer Hrsg., *Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken. Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich)*, Mai 2006, Montagnac, 35–54.
- Meduna, J. 1980:* Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- Méniel, P. 2001:* Les Gaulois et les animaux. *Elevage, repas et sacrifice*. Paris.
- 2004: Les animaux dans les rites funéraires au deuxième âge du Fer. In: L. Baray dir., *Archéologie des pratiques funéraires. Approches critiques. Actes de la table ronde des 7 et 9 juin 2001, Glux-en-Glenne*, 189–196.
- Méniel, P. – Metzler, J. 2002:* Nature et circonstance du dépôt de viande dans les tombes de Lamadelaine (Luxembourg, 1er siècle av. J.-C.). In: *Repas des vivants et nourriture pour les morts en Gaule. Actes du XXVe colloque international de l'AFEAF, Charleville-Mézières 24–27 mai 2001. Bulletin de la Société Archéologique Champenoise* 16, Reims, 337–344.
- Metzler-Zens, N. – Metzler, J. – Méniel, P. 1999:* Lamadelaine, une nécropole de l'oppidum du Titelberg. *Dossiers d'archéologie du Musée national d'histoire et d'art VI. Luxembourg*.
- Meylan-Krause, M.-F. – Morel, J. 2007:* Avenches/Aventicum (canton de Vaud, Suisse): Deux fosses laténiennes (80–50/40 av. J.-C.) à caractère funéraire?. In: *Barral et al. eds. 2007*, 841–848.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990:* Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění. *Památky archeologické* 81, 308–433.
- Neugebauer, J.-W. 1992:* Die Kelten im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien.
- 1993: *Archäologie in Niederösterreich*. St. Pölten und das Traisental. St. Pölten – Wien.
- Neugebauer, J.-W. – Ramsel, P. C. 1998:* Pottenbrunn – die frühlatènezeitliche, birituelle Nekropole von Pottenbrunn (Landeshauptstadt St. Pölten, Niederösterreich). In: *Münsingen – Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie*, Bern, 255–264.
- Perrin, F. 2006:* La hiérarchie sociale en Gaule à la fin de l'âge du Fer, entre histoire et archéologie. Un état de la question. In: C. Haselgrove ed., *Celtes et Gaulois. Les mutations de la fin de l'âge du Fer. Collection Bibracte* 12/4, Glux-en-Glenne, 155–168.
- Pieta, K. 1996:* Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava.
- Pingel, V. 1971:* Die glatte Drehscheiben – Keramik von Manching. *Die Ausgrabungen in Manching. Band 4*. Wiesbaden.
- Poux, M. 2002:* L'archéologie du festin en Gaule préromaine. Acquis, méthodologie et perspectives. In: *Repas des vivants et nourriture pour les morts en Gaule. Actes du XXVe colloque international de l'AFEAF, Charleville-Mézières 24–27 mai 2001. Bulletin de la Société Archéologique Champenoise* 16, Reims, 345–374.
- Ramsel, P. C. 2007:* Des sanctuaires de l'âge du Fer en Autriche. In: *Barral et al. eds. 2007*, 841–848.
- Ruoff, U. 1964:* Eine Spätlatènesiedlung bei Marthalen. *Jahresbericht der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte* 51, 47–62.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994:* Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic oppidum. Praha.
- Salač, V. – Neruda, R. – Kubálek, T. 2006:* Sídliště z doby laténské a římské v Březně u Chomutova. Praha.
- Saurel, M. 2002:* Boire et manger, questions de pots à Acy-Romance (Ardennes). In: *Repas des vivants et nourriture pour les morts en Gaule. Actes du XXVe colloque international de l'AFEAF, Charleville-Mézières 24–27 mai 2001. Bulletin de la Société Archéologique Champenoise* 16, Reims, 247–264.
- Schumacher, F.-J. 1989:* Das frühromische Grab 978 mit Beil und Axt. Waffen oder Werkzeuge?. In: *Haffner Hrsg. 1989*, 247–254.
- Smejtek, L. 2000:* K funkci velkých zásobnic ze sklonku doby bronzové. In: P. Čech – M. Dobeš ed., *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 233–237.

- Šumberová, R. 2000: Osídlení nivy dolního toku Vrchlice v pravěku. *Archeologické rozhledy* 52, 261–302.
- Tiefengraber, G. 1997: Ein spätlatènezeitliches Heiligtum auf dem Frauenberg der Steiermark. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 24, 601–616.
- Valentová, J. 1993: Výsledky záchranného výzkumu keltského kostrového pohřebiště v Kutné Hoře – Karlově. *Archeologické rozhledy* 45, 623–643, 679–680.
- 1996: Osídlení Kutnohorska a Čáslavska v době laténské. *Archeologické rozhledy* 48, 729–736.
- 2000: Dva laténské kostrové hroby z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 439–445.
- 2002: Laténské osídlení na dolní Klejnárce. In: *Bylany Varia* 2, Praha, 143–150.
- Venclová, N. 1998: Mšecké Žehrovice in Bohemia. *Archaeological background to a Celtic hero, 3rd–2nd cent. B.C. Sceaux.*
- Venclová, N. a kol. 2008: *Hutnický region Říčansko.* Praha.
- Venclová, N. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská.* Praha.
- Videau, G. 2007: Un ensemble céramique de La Tène finale à Saint-Germain-en-Montagne (Jura). In: *Barral et al. eds. 2007*, 181–188.
- Villes, A. 2000: Maison du mort, bâtiments mortuaires ou cultuels et hiérarchisation de l'espace funéraire. Le point en moitié nord de la France. In: *Archéologie de la Mort. Archéologie de la Tombe au Premier Âge du Fer. Actes du XXIe colloque international de l'AFEAF, Conques – Montrozier 8–11 mai 1997. Thème spécialisé. Monographies d'Archéologie Méditerranéenne* 5, Lattes, 247–276.
- Waldhauser, J. et al. 1993: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha.

A House of the Living, or a House of the Dead? A La Tène feature with human bones from Nové Dvory, Central Bohemia

The deficit of detected burials in the oppidum phase and the ensuing issue of contemporary burial rite specification represent one of the key and so far unresolved problems of the La Tène period. By publishing the find this text aims at broadening the scope of consideration of post-mortal manipulation of human remains in this period. A circular La Tène feature delimited by a ditch was detected in 1995 during a rescue archaeological excavation near Nové Dvory village in close vicinity of Kutná Hora (Šumberová 2000, 297). The site is situated in the alluvial plain at 208 m above the sea level. The circular feature measured 320 cm in diameter, the inside surface covered 8 m² and the surface delimited by the ditch perimeter was 12 m². Post holes were detected outside the feature. The flat bottom of the feature was covered by a 15–20 cm thick layer of pottery sherds, overlaid by 40 cm thick inundation layer and the topsoil. The ditch was 40 cm wide and the maximum depth was 15 cm. A construction at the level of the terrain, possibly delimited not only by the ditch but also by another structure (earthen wall, planks) was probably concerned; the only evidence of the other enclosure consists in pottery sherds deposited vertically along the internal margins of the circular area (fig. 6). Skeletal remains of two individuals – an adult aged 30–50, probably male, and an adolescent or young adult aged 14–30, more likely female – were found inside the feature close to the eastern and western margin. The skeleton of the older individual lay on the abdomen, which represents an anomaly in La Tène skeletal burial finds. The anatomic order was preserved, but certain distortion and disarticulation of joints was observed. The deviations from anatomic order imply the existence of an open space inside the feature at the time of the individual's inhumation. The position of bones was not stabilized by the surrounding sediment during the decomposition of soft tissues. Heavy surface degradation was detected at some parts of the skeleton although there are no signs of rootlets erosion. The skeleton of the younger individual was incomplete and scattered in the western part of the feature without any anatomic order. This skeleton was also heavily degraded on its surface without detection of rootlets erosion.

A cattle (*Bos taurus*) skeleton, the age at death of 2.5–3 years, lay in anatomic order under a layer of sherds in the western part of the feature (fig. 9). A jaw from a domesticated pig (2–3 years) and

a goat/sheep (1.5–2.5 years) humerus fragment were found in the southeastern part of the feature. An artifact made out of deer antler was found next to the cattle skeleton.

The circular area of 8 m² delimited by the ditch was covered by a layer of 6197 pottery sherds from broken vessels; the layer comprised the feature's fill with a minimum soil admixture (*fig. 10*). The pottery assemblage was – with several exceptions (4 vessels from fine material) – notably uniform and markedly distinct from other regional La Tène pottery. Its specificity consisted in inclusion of mica and ochre to red, generally round soft lumps with coloring effect. The morphological spectrum of the assemblage comprised coarse pottery – 22 bowls and 28 pots, out of which 5 can be considered large. Fine pottery included, among other, a simple barrel-shaped pot with traces of red paint at its shoulders (*fig. 21: 3*), belonging among the youngest shapes. Numerous analogies of the horizontally outslipping rim of a large storage vessel (*fig. 18*) are known from South Moravia. The number of vessels and their low typological variability by far does not correspond to one household's equipment or the belongings of one or two homesteads. Non-ceramic finds included, apart from remains of metal objects, a lithic artifact resembling a large whetstone. The surface of its lateral parts was cut off, but small parts of the edges remained smoothed. The antler artifact was carved out of a deer antler, both tips of which were cut (*fig. 22: 8*) and the wider end had a hole drilled through. Five pieces of black resin material represent an unusual component of the find assemblage; a thick layer of resin (approx. 9 mm) covered also the broken bottom of a pot that fell into the molten resin, the same as another pottery sherd that sank into the hardening substance (*fig. 13*). Analogical finds include incidence of black resin material at a nearby La Tène burial site at Kutná Hora – Karlov, where it wrapped at least a child's skull and lower extremities in grave no. 16.

Circular or square ditches as part of European prehistoric burial sites occur since Late Eneolithic to Early Middle Ages (*Kalábek 2001, 259*). Circular enclosures situated at the periphery of burial sites have been interpreted as exposition places of the dead and the accompanying gifts, i.e., proofs of ceremonies preceding or subsequent to the entombment of the dead. *Peter Jud (2008, 147–160)* presented a solution of human bones finds at settlements and in pits especially at oppida. He considers occurrence of human bones at settlements to be the consequence and at the same time the final phase of a ritual sequence of post-mortem handling of human remains in late La Tène period. The author argues that a transport to a “place of the dead” (*Leichenplatz*), a place of exposition in the open, “airy” space connected with the natural decomposition of the body, followed the death. A second stage, organized after a period of time dependent on the season and the decay speed, was associated with the removal of the remaining soft tissues. The reconstruction of the multi-stage burial ritual sequence relies, above all, on the data from the Lamadelaine burial site by the Titelberg oppidum (*Metzler-Zens – Metzler – Méniel 1999*). In the context of the mentioned interpretations, we do not regard the find from Nové Dvory as a settlement or grave feature, but as an evidence of one phase of an unfinished multi-stage burial – exposition at a designated place. The dead were deposited in the circular space delimited by the ditch and perhaps another construction, and were accompanied by sacrificed animals and tens of vessels which we consider remains of a feast. The ritual was probably interrupted from serious external reasons, and the subsequent phases of human remains manipulation never took place.

English by *Sylvie Květinová*

Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z objektu z doby laténské z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora

Hana Brzobohatá

V příspěvku jsou předloženy výsledky antropologické expertízy fragmentárního lidského kosterního materiálu z pozdně laténského objektu v Nových Dvorech (okr. Kutná Hora). V objektu byly identifikovány kosterní pozůstatky celkem dvou jedinců. Studium polohových transformací kosterních komponent prokázalo existenci primárního dutého prostoru okolo uložených těl.

antropologie – odhad dožitého věku – pohlavní diagnóza – tafonomie – disartikulace – doba laténská

Anthropological analysis of skeletal remains from a La Tène feature at Nové Dvory, Central Bohemia. The article presents the results of the anthropological assessment of fragmentary human skeletal material from a Late La Tène feature at Nové Dvory (distr. Kutná Hora). Skeletal remains of two individuals were identified in the feature. Analysis of placement transformations of the skeletal components proved the existence of a primary open space around the deposited bodies.

anthropology – estimation of age at death – sex assessment – taphonomy – disarticulation – La Tène period

Nové Dvory, obj. 20, kostra č. 1, Ao9464

Dochovaný kosterní materiál tvoří zlomky lebeční spodiny, klenby i obličejové části crania, neúplný skelet pletenců a horních segmentů horních končetin, torzo levé kosti kyčelní, poškozené diafýzy i fragmenty epifýz dlouhých kostí dolních končetin a několik kůstek nártních a zánártních obou stran.

Antropologický rozbor byl proveden standardními morfoskopickými a metrickými metodami. Pro určení pohlaví byla užita metoda založená na vyhodnocení tvarových charakteristik pánevních kostí (Brůžek 2002) a posouzení pohlavně diagnostických znaků lebky (Ferembach et al. 1980). Odhad dožitého věku byl proveden na základě věkových změn reliéfu aurikulární plošky a retroaurikulárního prostoru kosti kyčelní (Schmitt 2005) a podle diagnostického schématu opotřeby chrupu (Lovejoy 1985).

Tafonomické posouzení nálezové situace provedl v průběhu záchranného výzkumu V. Černý. Kostra č. 1 (ve východní části hrobové jámy) byla uložena v dekubitu ventrálním (na břiše). Anatomická souvislost byla sice zachována, ale bylo možné pozorovat některé odchylky a disartikulace v kloubních spojeních: dislokace hlavičky femuru a acetabula levého kyčelního kloubu dosahující 4 cm, dislokace distální epifýzy femuru a proximální epifýzy tibie pravého kolenního kloubu dosahující 5 cm, celková dislokace kostí levé i pravé nohy, odklon osy diafýzy pravé fibuly od osy stejnostranné tibie. Odchylky od anatomického sledu indikují existenci primárního dutého prostoru okolo tělesných pozůstatků tohoto jedince a skutečnost, že minimálně po dobu rozpadu měkkých tkání nebyla poloha kostí stabilizována okolním sedimentem (Černý 1995).

Fragmenty lebky jsou robustní stavby, její svalový reliéf (s výjimkou úponů kývačů hlavy) výrazný, pravý nadoboční oblouk pouze naznačen, čelní hrboly chybí, reliéf šíjové roviny výrazný, bradavkové výběžky malé, horní okraje oční zaoblené, pravý úhel dolní čelisti lehce evertován, její tělo nízké. Velmi poškozený až fragmentární postkraniaální skelet je robustní stavby, s mohutným reliéfem svalových úponů (zejména na kostech pažních) a s plně přirostlými epifýzami. Zbarvení je středně okrové, bez kořínkové eroze, povrchová degradace přesto místy silná. Femur hyperplatymerní, tibie euryknemní.

Pohlavní diagnóza: Na torzu levé kosti pánevní lze odečíst jen utváření arc composé a (nekompletního) úzkého velkého sedacího zářezu (oba tyto pohlavně diagnostické znaky jsou maskuliní), pohlavně diagnostické znaky lebky (až na velikost bradavkových výběžků) jsou rovněž mužské. Robusticita a výrazná svalová modelace postkraniaálního skeletu je ve shodě s tímto určením.

Odhad dožitého věku: Fragmenty čelistí nesou značně abradovaný chrup, beze stop intravitálních ztrát, jehož opotřeby (místy až ke krčkům) přesahuje i poslední stupeň diagnostického schématu,

atrofie lůžkových výběžků dosahuje 3 mm od sklovinné části. Obliteraci hlavních lebečních švů nelze posoudit. Částečně se dochoval i reliéf levé aurikulární plošky pánve, jehož minimální věkové změny indikují dožitý věk spíše v rámci adultní, max. první maturní věkové kategorie (bez možnosti posouzení retroaurikulárního prostoru). Mechanická poškození odhalují silnou kompaktnost dlouhých kostí, kosterní pozůstatky nenesou stopy degenerativně produktivních procesů. Tělesná výška nebyla vypočtena.

Závěr: Fragmentární kosterní pozůstatky dospělého jedince (30–60 let), s vysokou pravděpodobností muže.

Nové Dvory, obj. 20, kostra č. 2, Ao9465

Dochovaný kosterní materiál je neúplný a poškozený, sestává z větších i menších fragmentů lebeční klenby, báze a obličejové části, a dlouhých kostí horních a dolních končetin (v různé míře poškozených).

Terénní situace: Dle posudku V. Černého byly kosti jedince v západní části objektu zcela rozptýleny bez jakýchkoli anatomických souvislostí (Černý 1995).

Fragmenty crania jsou střední stavby i svalové modelace, s plochými nadobočními oblouky, čelem zprvu svislým, poté ustupujícím, s výraznými čelními hrboly, středním reliéfem šíjové roviny a malými bradavkovými výběžky. Horní okraje očních jsou přechodné, levý úhel dolní čelisti rovný, její tělo nízké, bradavá část dopředu silně vystupující. Postkraniální skelet – rovněž fragmentární – je velmi gracilní stavby, se slabou svalovou modelací (pokud lze posoudit) a drobnými absolutními velikostmi. Epifýzy a apofýzy (dochované ve velmi malém počtu) jsou přirostlé. Zbarvení kostí je středně okrové, povrchová degradace silná, bez kořínkové eroze.

Pohlavní diagnóza: Na lebce lze odečíst jen malý počet pohlavně diagnostických znaků, z nichž jsou některé vysloveně femininní (utváření čela a nadobočních oblouků, velikost úponů kývačů hlavy), jiné však indiferentní. Gracilita a slabá svalová modelace postkraniálního skeletu rovněž odpovídá spíše pohlaví ženskému, z důvodu absence dalších determinant (zejména pelvických) ale nelze spolehlivou pohlavní diagnózu stanovit.

Dochované zlomky čelistí nesou zcela zdravý, slabě abraďovaný chrup (B–C, Lovejoy), beze stop intravitálních ztrát. Stopy po růstové chrupavce na zlomku sféroidní kloubní hlavice by mohly indikovat dožitý věk nižší než 20 let, na základě makroskopického posouzení však nelze rozhodnout, zda náleží k pozůstatkům lidským, či zvířecím (které byly ke zkoumaným kostem rovněž přimísleny). Tělesná výška nebyla vypočtena.

Závěr: Fragmentární kosterní pozůstatky dospívajícího nebo mladého dospělého jedince (14–30 let), spíše ženského pohlaví.

Prameny a literatura

- Brůžek, J. 2002: A method for visual determination of sex, using the human hip bone. *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168.
- Černý, V. 1995: Antropologický posudek č. 1006. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha.
- Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M. 1980: Recommendations for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, 517–549.
- Lovejoy, C. O. 1985: Dental wear in the Libben population. Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 47–56.
- Schmitt, A. 2005: Une nouvelle méthode pour estimer l'âge au décès des adultes à partir de la surface sacro-pelviennne iliaque. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 17, 1–13.
- Šumberová, R. – Valentová, J. 2011: Dům mrtvých, nebo živých? Laténský objekt s lidskými kostrami z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora. *Archeologické rozhledy* 63, 220–250.

Zvířecí skelet z laténského objektu v Nových Dvorech, okr. Kutná Hora

René Kyselý

*Příspěvek po osteologické a archeozoologické stránce popisuje a analyzuje nález skeletu tura domácího (*Bos taurus*) z pozdně laténského objektu v Nových Dvorech (okr. Kutná Hora). Tur ve věku 2,5–3 roky byl s největší pravděpodobností do jámy uložen vcelku, tj. v artikulovaném stavu. Součástí osteologického nálezu inventáře jsou i ojedinělé fragmenty kostí prasete a ovce/kozy a artefakt z parohu jelena (*Cervus elaphus*).*

archeozoologie – rituál – doba laténská – osteologie – *Bos taurus* – tur domácí

*Animal skeleton from a La Tène feature at Nové Dvory, Central Bohemia. The article describes and analyzes the osteological and archaeozoological aspects of a cattle (*Bos taurus*) skeleton found in a Late La-Tène feature at Nové Dvory (distr. Kutná Hora). The animal of the age of 2,5–3 years was most probably deposited in the pit as a whole, i.e. in articulated condition. Isolated pig and sheep/goat bone fragments and an artefact made out of deer (*Cervus elaphus*) antler form part of the osteological find inventory.*

archaeozoology – ritual – La Tène period – osteology – *Bos taurus* – cattle

V rámci výzkumu v Nových Dvorech (okr. Kutná Hora) v r. 1995 byl odkryt objekt (č. 20), který vedle lidských kostí obsahoval i zvířecí ostatky. Nálezy jsou datovány do období LT D (viz Šumberová – Valentová 2011). Osteozoologická analýza identifikovala tři typy nálezů: 1. skelet tura, 2. několik drobných kostí/fragmentů, které jsou asi součástí zásypu, 3. kostěný artefakt.

1. Jelikož u tura nebyla zjištěna duplicita anatomických elementů a individuální věk odhadnutý podle různých nálezů si navzájem neodporuje, sledujeme pozůstatky jednoho skeletu, konkrétně sub-adultního tura domácího (*Bos taurus*). Věk zvířete je dle stavu epifýz a zubů odhadnut na 2,5–3 roky (detailní údaje o stavech epifýz a zubů viz níže). Dle morfologie pánve se pravděpodobně jedná o samece. Velikostně tur odpovídá době laténské: je menšího vzrůstu (vzhledem k nedospělému věku jsou použitelné jen rozměry zubů). Jsou přítomny téměř všechny anatomické části. Absenci některých částí (např. všechny ocasní obratle, některé další obratle, některá žebra, většina lebky a většina prstních článků) lze snad přičíst na vrub silným degradačním faktorům, neboť např. většina odolných elementů (zubů) je dochovaná. Podle pravděpodobné původní kompletnosti skeletu a terénní fotodokumentace, která ukazuje na anatomickou polohu jednotlivých částí skeletu, je velmi pravděpodobné, že zvíře bylo do objektu umístěno v artikulované podobě, tj. vcelku; některé elementy byly v době nálezu dokonce na sebe anatomicky napojeny (např. dlouhé i krátké kosti zadní končetiny). Některé kosti skeletu tura jsou sice rozlomeny, k fragmentaci kostí (posuzováno dle charakteru zlomů) stejně jako k erozi a další degradaci materiálu ale mohlo dojít i postdepozičně.

2. Jako příměs v zásypu objektu lze interpretovat některé doklady jiných druhů, reprezentované pouze drobnými nálezy, které netvoří souvislé anatomické celky: erodovaný zub prasete domácího (*Sus domesticus*); prstní článek, zlomek špičáku a drobný zlomek mandibuly prasete (*Sus* sp.; v případě špičáku pravděpodobně prasete divokého); zub a zlomek pažní kosti ovce nebo kozy (*Ovis/Capra*).

3. Artefakt nalezený v západní části objektu je zhotoven z výsady parohu jelena (*Cervus elaphus*). Na obou koncích byl formován ořezáním a patrně je i podélné ořezávání povrchu, na jednom konci má předmět intencionálně vytvořený otvor (*obr. 1*). Drobné šrámy patrně na povrchu předmětu asi vznikly ohryzem hlodavci (postdepozičně?).

Studium materiálu ztížil fakt, že povrch nálezů je částečně erodován, což mohlo setřít případné zásahy na povrchu kostí. Lze pouze konstatovat, že jevy, které by bylo možno spolehlivě interpretovat jako zářezy, záseky či intencionální rozbíjení, nebyly na kostech nalezeny. Stejně tak nebyl

Obr. 1. Artefakt z parohu jelena. Nahoře zobrazení téhož předmětu ze dvou stran, dole detail konce s provrtaným otvorem.

Fig. 1. Artefact made out of deer antler. Above: the object depicted from two sides, below: detail of the tip with a drilled hole.

Obr. 2. Levá a pravá druhá spodní stoličky (molar 2 inf.) tura (*Bos taurus*) s hypoplázií na bázi korunky (úroveň anomálie ukazují šípky). Patrný je symetrický charakter anomálie.

Fig. 2. Left and right mandibular second molar (molar 2 inf.) of cattle (*Bos taurus*) with hypoplasia at the crown base (the anomaly level indicated by arrows). The symmetrical nature of the anomaly is evident.

v celém materiálu spolehlivě zaznamenán okus šelmou či opálení, nicméně některé drobné šrámy na kostech jsou asi výsledkem okusu hlodavci. Celkovou tafonomickou degradací materiálu lze hodnotit jako střední.

Přehled osteologických nálezů z objektu 20

Zkratky a vysvětlivky: dex. = dextra, sin. = sinistra, sup. = superior, inf. = inferior, dist. = distal, prox. = proximal, PF = prox. epifyza srostlá, DF = dist. epifyza srostlá, PN = prox. epifyza nesrostlá, DN = dist. epifyza nesrostlá, frag. = menší fragment/fragmentsy kostí, neurč. = neurčený, ind. = individuální, s. = sáček číslo, pozn. = poznámka. Seřazeno dle sektorů a prostorové souvislosti nálezů, pak dle zoologických druhů a anatomické logiky. Popisy jednotlivých nálezů jsou odděleny středníky, údaje k témuž nálezu jsou odděleny čárkou.

Sektor B:

Bos taurus: vertebra lumbalis; talus sin.; centroquartale sin.; 11x frag. costae; 3x frag. vertebrae. + více než 25x neurč. frag. a drť kostí. (s. 166/95 a 167/95)

Bos taurus: 12x frag. vertebrae; 12x frag. costae; scapula dex. dist. 1/2; scapula sin. dist. 1/2; humerus sin., PN, DF; humerus dex. prox. 1/4 PN; radius sin., PF, DN; ulna sin. prox. 1/2; carpalia secundum et tertium, quartum, radiale a intermediale sin. + hojně neurč. fragmenty a drť kostí. (s. 168/95)

Bos taurus: costa frag.; humerus dex. dist. 1/2 DF; radius dex., PF, DN; ulna dex. prox. 2/3; carpale intermediale dex.; carpale ulnare sin.; metacarpus sin. prox. 3/4; metacarpus dex. prox. 2/3; phalanx proximalis, PF; *Sus domesticus* – frag. maxilly + molar 3 sup., ind. stáří 2–3 roky; *Sus* sp.: frag. mandibuly + 1/2 caninus sin. inf., samec. + 13 neurč. frag. (s. 169/95)

Sektor E:

Bos taurus: atlas frag.; axis frag.; menší fragmenty lebky (petrosus, basioccipitale, praemaxilla, maxilla, mandibula aj.) + zuby (molar 1, 2, 3 sin. sup., molar 2, 3 dex. sup., molar 2, 3 sin. inf., praemolar 3, 4 sin. inf., praemolar 3 dex. inf., praemolar 3 dex. sup.). Pozn.: Obrus u molar 3 inf. nespojitý, 3. prizma bez obrusu (stupeň dle Grant 1982). Molar 2 inf. s hypoplázií na bázi korunky (obr. 2). Max. délka molar 3 inf. = 36,3 mm. (s. 347/95)

Sektor H:

Bos taurus: tibia dex. a sin., PN, DF (linie srůstu viditelná); metatarsus sin. prox. 2/3; talus sin., calcaneus sin. DN; os malleolare sin.; *Ovis/Capra*: humerus dex. dist., DF. (s. 210/95)

Ovis/Capra: molar dex. sup., subadultní/adultní (ind. stáří 1,5–2,5 roku). (s. 344/95)

Bos taurus: frontale, frag.; mandibula frag. + molar 2 a 3 dex. inf.; centroquartale dex. Pozn.: Obrus u molar 3 inf. nespojitý, 3. prizma bez obrusu (stupeň dle *Grant 1982*). Molar 2 inf. s hypoplázií na bázi korunky (*obr. 2*). + 4 neurč. frag. (s. 345/95)

Sektor I:

Bos taurus: praemolar 2 dex. sup.; vertebra lumbalis (corpus); condylus occipitalis sin.; pelvis sin. PF. Pozn.: podle pánve asi samec. + 17 neurč. frag. (s. 220/95)

Bos taurus: calcaneus dex.; *Cervus elaphus*: artefakt z výsady parohu (délka = 215 mm; *obr. 1*). (s. 221/95)

Bos taurus: 1/2 os sacrum. (s. 222/95)

Bos taurus: phalanx proximalis, dist. 1/2 + 5 neurč. frag. (s. 223/95)

U pravého kolene lidské kostry 1:

Sus sp.: phalanx proximalis, prox. epifýza, PN. (s. 346/95)

Literatura

Grant, A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: B. Wilson – C. Grigson – S. Payne eds., *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological sites*. BAR British Series 109, Oxford, 91–108.

Šumberová, R. – Valentová, J. 2011: Dům mrtvých, nebo živých? Laténský objekt s lidskými kostrami z Nových Dvůrů, okr. Kutná Hora. *Archeologické rozhledy* 63, 220–250.

Zum keltischen Erbe in der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa

Ke keltskému dědictví ve starší době římské v Čechách
a ve střední Evropě

Vladimír Salač

Der Artikel befasst sich mit der Frage, in wie weit die den Kelten zugeschriebene Latène-Kultur die archäologischen für germanisch gehaltenen Kulturen im mitteleuropäischen Bereich beeinflusste. Der Verfasser schließt, dass ein beschränkter Einfluss auf die Latène-Kulturen lediglich in Mitteldeutschland innerhalb der entstehenden Großromstedter Kultur zu beobachten ist. Im Wesentlichen blieb das Milieu der Elbgermanen in Mitteleuropa in der älteren römischen Kaiserzeit von der Latènekultur unberührt, das sogenannte keltische Erbe kann hier in einem größeren Maße nicht erkannt werden.

Spätlatènezeit – Kelten – Germanen – Kulturerbe – Böhmen – Mitteleuropa

On the “Celtic heritage” in the early Roman period in Bohemia and Central Europe. The article deals with the problem, in what extent the La Tène culture, ascribed to the Celts, influenced in the Central European area the following archaeological cultures ascribed to the Germans. The author concludes that a limited latènean influence can be observed only in Central Germany in the nascent Großromstedt culture. In general, however, the culture of the “Elbe Germans” remained unaffected by the La Tène culture and the so called “Celtic heritage” cannot be observed.

Late La Tène period – Celts – Germans – culture heritage – Bohemia – Central Europe

1. Einführung

In der Literatur über die Spätlatène- und frühromische Kaiserzeit kann man oft der Ansicht begegnen, dass verschiedene keltische Handwerksbetriebe zu Beginn der Römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa kontinuierlich tätig waren und die frühgermanische Produktion in den Jahrzehnten um die Zeitenwende stark beeinflusst haben. Oft wird vom sog. keltischen Erbe gesprochen. Diese Vorstellung stützt sich auf drei Quellen- und Argumentenkreise: auf antike schriftliche Nachrichten, Ähnlichkeiten zwischen den latènezeitlichen (keltischen) und frühkaiserzeitlichen (germanischen) Produkten bzw. zwischen den jeweiligen Herstellungsanlagen und auf keltische Erzeugnisse in germanischen Siedlungen und Gräberfeldern der frühromischen Kaiserzeit. Der vorliegende Beitrag setzt sich zum Ziel, diese Quellen und die darauf fußende Argumentation etwa im Raum zwischen Saale und Donau mit dem Schwerpunkt in Böhmen kurz zu diskutieren (*Abb. 1*).

Den chronologischen Rahmen des Beitrages stellen vor allem die Stufen RKZ A / LT D2 und B1a dar, also die Jahrzehnte um die Zeitenwende. Die Problematik der absoluten Datierung bleibt hier aber absichtlich beiseite (*Abb. 2*; näher siehe *Salač 2008; 2009a*).

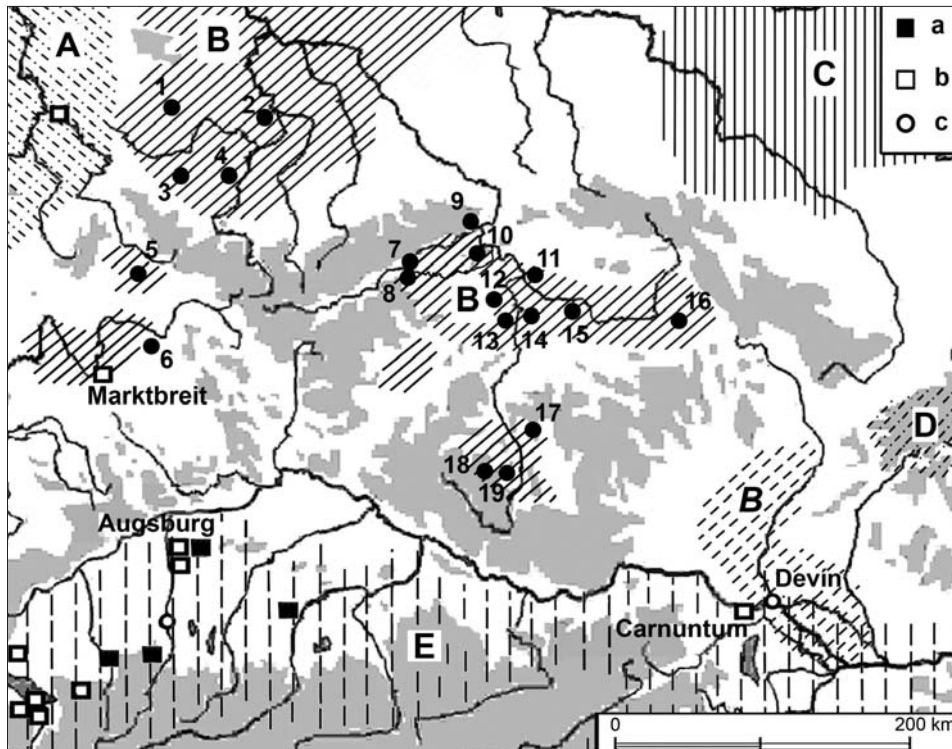

Abb. 1. Die archäologische Situation in Mitteleuropa um die Zeitenwende. Römische Militärlager: a – augusteisch, b – tiberisch, c – augusteischer Stützpunkt; Kulturkreise: A – Rhein-Weser-Germanen, B – Elbgermanen, C – Przeworsk-Kultur, D – Púchover Kultur, E – spätkeltische/frühromische Kultur. Bedeutendere im Text erwähnte Fundstellen siehe unten.

Obr. 1. Archeologická situace ve střední Evropě na přelomu letopočtu. Římské vojenské tábory: a – augustovské, b – tiberiovské, c – opěrný bod augustovského období; kulturní okruhy: A – rýnsko-vezerský, B – polabský, C – przeworská kultura, D – púchovská kultura, E – pozdně keltická/časně římská kultura. Významné v textu uváděné lokality:

1 – Mühlhausen, 2 – Schkopau, 3 – Schwabhausen, 4 – Großromstedt, 5 – Aubstadt, 6 – Altendorf, 7 – Lužice, 8 – Kadaň-Jezerka, 9 – Trmice, 10 – Lovosice, 11 – Mlékojedy/Tišice, 12 – Třebusice, 13 – Ořech, 14 – Praha-Běchovice, 15 – Dobřichov-Pičhora, 16 – Slepotice, 17 – Rataje, 18 – Dub-Javornice, 19 – Zliv.

2. Ausgangssituation: wirtschaftliche Lage zu Ende der Latènezeit

Die Spätlatènezeit wird traditionell als Höhepunkt der vorgeschichtlichen Entwicklung in Mitteleuropa angesehen. Dies trug wesentlich zur Ansicht bei, dass dort, wo die in diesen Raum eindringenden Germanen der Latènekultur begegneten, sie aus den entwickelten und prosperierenden Produktionsaktivitäten der keltischen Werkstätten reichlich schöpfen konnten. Zu solchen Gebieten gehört unter anderem auch das Böhmisches Becken. Gerade hier sollten die Germanen manch technologisches Wissen übernommen haben. Einigen Autoren zufolge (z. B. *Motyková 1977; 2006; Peschel 1978; Rieckhoff 1995* usw.) sei die nördliche Hälfte Böhmens während einer Übergangszeit (etwa RKZ A / LT D2) schon

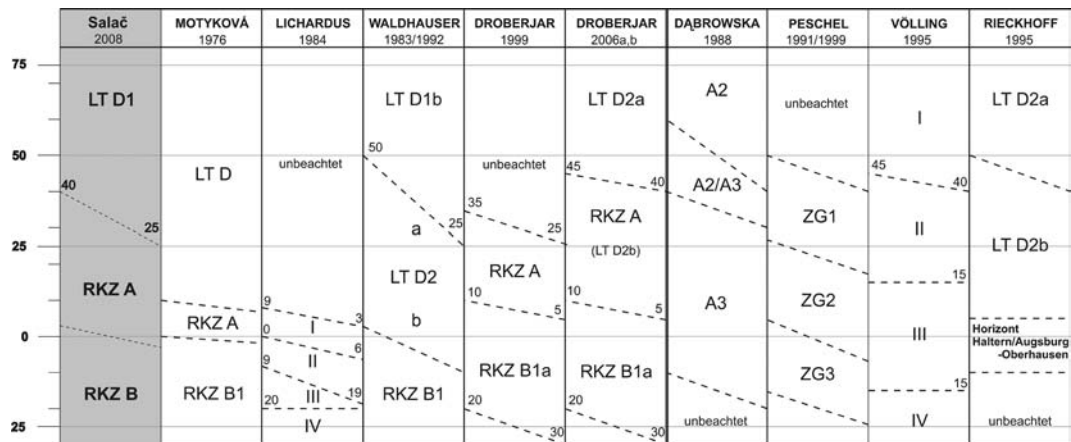

Abb. 2. Chronologie der Spätlatène- und frühromischen Kaiserzeit in Böhmen und benachbarten Ländern – eine Übersicht. Nach *Salač 2008*.

Obr. 2. Přehled chronologických systémů pozdní doby laténské a časné doby římské v Čechách a okolních územích (dle *Salač 2008*).

von Germanen besetzt gewesen, die sich über machtpolitische Konflikte hinaus auch in regem wirtschaftlichen Kontakt mit den keltischen Oppidabewohnern im südlichen Teil Böhmens befunden hätten.

In den letzten zwei Jahrzehnten änderte sich jedoch der Blick auf die Spätlatènezeit bedeutend. Es zeigt sich vor allem, dass es schon vor der Entstehung der Oppida zu einem bedeutenden wirtschaftlichen Aufschwung kam: dies geschah im 3. Jahrhundert und der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts vor Chr. in den sog. Produktions- und Distributionszentren und Zentren vom Typ Němčice/Roseldorf (zu Begriffen siehe *Salač 2005; 2009b*). Erst diese wirtschaftliche Konjunktur ermöglichte etwa nach der Mitte des 2. Jahrhunderts vor Chr. die Gründung der Oppida. Die Zeit ihrer Prosperität mag aber relativ kurz gedauert haben, denn etwa seit der Wende vom 2. zum 1. Jh. vor Chr. kann in Mitteleuropa auch in Oppida eine sich verschlechternde Qualität und ein Rückgang der Produktionsintensität beobachtet werden (z. B. Manching, Závist). Auffallend ist dies z. B. bei der Keramik- und Glasproduktion. Die spätlatènezeitliche Zivilisation geriet allmählich in eine wirtschaftliche Krise, die zum Niedergang der Produktion führte. In der Zeit des Durchdringens der germanischen Großbromstedter Kultur nach Böhmen in der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts vor Chr. war die keltische Wirtschaft schon zerfallen. Es stellt sich also die Frage, ob die Germanen überhaupt funktionierende und aktive keltische Werkstätten antrafen und beobachten konnten (zusammenfassend *Salač 2005; 2008* mit weiterführender Literatur).

Anders stellte sich die Lage wahrscheinlich südöstlich des Böhmisches Beckens dar, wo einige keltische Wirtschaftszentren im Südwesten der Slowakei, in Niederösterreich und in Pannonien etwas länger existierten (zusammenfassend z. B. *Pieta 2008*, 80–84). Letztendlich konnten aber die Germanen auch hier mit der entwickelten Tätigkeit der keltischen Werkstätten nicht in Kontakt kommen, da sie erst ab zweitem Jahrzehnt des 1. Jahrhunderts nach Chr. in diesen Raum eindringen.

Nach heutigem Forschungsstand ist es also unwahrscheinlich, dass die Germanen in Böhmen, aber auch in weiteren Regionen Mitteleuropas mit dem prosperierenden keltischen Handwerk in einem längeren Kontakt gewesen sind.

3. Schriftliche Quellen

Die Mitteleuropa um die Zeitenwende behandelnden schriftlichen Quellen erwähnen die handwerkliche Tätigkeit zwar gar nicht, jedoch hat wohl schon ihre Existenz selbst die archäologische Bewertung der keltischen Tradition im germanischen Handwerk deutlich beeinflusst. Vor allem die antiken Nachrichten über das Marbod-Reich, dessen Zentrum in Böhmen angenommen wird (zusammenfassend z. B. *Dobesch 2009; Kehne 2009; Kehne – Salač 2009*), führten zur Vorstellung politischer Stabilität, in der sich keltische, römische und germanische Wirtschafts- und Kultureinflüsse vermischt hätten, wodurch eine neue germanische Kultur der Römischen Kaiserzeit entstehen konnte. In den Quellen wird allerdings ein direkter Kontakt dieser Ethnien erwähnt, bei dem Böhmen (Boiohaemum) den Boiern durch den Markomannenkönig Marbod entrissen worden sei (Tac. Germ. 42). Der Kontakt zu Römern wird ebenfalls erwähnt: So hätten z. B. römische Händler und Boten an Marbods Hof gewelt (Tac. Ann. II, 62). Gerade diese Erwähnung hat bei den Archäologen die Vorstellung eines intensiven römischen Einflusses auf den germanischen Geschmack und demzufolge auch auf die handwerkliche Produktion hervorgerufen. Prägnant formulierte diese Vorstellung *O. Almgren (1913)* in seiner Arbeit „Zur Bedeutung des Markomannenreiches in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit“, die mit folgenden Worten endet: „... die vermittelnde Lösung finden, daß die betreffenden Typen (der Gegenstände – V. S.) im germanischen Markomannenreich, wo sich zahlreiche provinzialrömische Handwerker, besonders aus Noricum, niedergelassen hatten, und wo auch eine keltische Industrie vielleicht noch fortlebte, durch Mischung provinzialrömischer, keltischer und altgermanischer Bestandteile ausgebildet wurden. Diese Typen haben sich dann, infolge der damaligen Machtstellung der Markomannen, über das ganze freie Germanien verbreitet und haben dort zu reichen Weiterentwicklungen Anlaß gegeben.“

Dieser Artikel hat die Wahrnehmung dieser Problematik in vielen folgenden Jahrzehnten beeinflusst. Er führte vor allem zur Vorstellung einer Kooperation des keltischen und germanischen Handwerks in Böhmen in der älteren Kaiserzeit, die vor allem dank der Existenz der Machtformation, nämlich des sog. Marbod-Reiches ermöglicht worden sei. Die Reaktionen darauf können noch lange Jahrzehnte nach der Herausgabe von Almgrens Arbeit beobachtet werden (z. B. *Filip 1961; Motyková 1976; 1977; Völling 2005*). Heute scheint erwiesen zu sein, dass die Germanen der Großromstedter Kultur schon vor dem Einzug Marbods in Böhmen ansässig waren (*Waldhauser 1983; Rieckhoff 1995; Salač 1995; 2008; Droberjar 2006a*). Die an der Saale und Mittelelbe – also unumstritten außerhalb Böhmens – entstandene Großromstedter Kultur verfügte dabei schon am Anfang ihrer Expansion z. B. über Keramik oder Fibeln, deren Formen von Latèneprodukten angeregt waren. Der Versuch, die Übergabe einzelner Elemente der handwerklichen Produktionen zwischen den Kelten und Germanen mit dem Marbod-Reich zu verbinden, scheint also chronologisch sowie räumlich nur schwer möglich zu sein.

4. Keramikproduktion

4.1. Übereinstimmungen und Unterschiede zwischen Keramik der Spätlatène- und älteren römischen Kaiserzeit

Bei der Keramik der Spätlatènezeit sowie der Stufen RKZ A und B können praktisch im ganzen Gebiet der sog. Elbgermanen, d. h. im Saalegebiet, an der Elbe, im Maingebiet, Böhmisches Becken, später auch in Mähren, der Slowakei und Niederösterreich Ähnlichkeiten in Form und Verzierung beobachtet werden. Es bleibt allerdings die Frage, wie häufig diese Parallelen erscheinen. Diesem Problem wurde merkwürdigerweise bis jetzt keine entsprechende Aufmerksamkeit gewidmet. Die Überlegungen über Vergleiche liegen bislang auf der ganz allgemeinen Ebene, oder weisen auf einzelne konkrete Beispiele hin (z. B. *Motyková 1977; Droberjar 2006a; Schmidt – Nitschke 1989, 23–28; Peschel 1978; 1991; 1992; 1999*). Eine eingehende typologische Vergleichsanalyse wurde noch nicht vorgenommen. So ist es nicht bekannt, welcher Prozentsatz von Formen oder Verzierungselementen der spätlatènezeitlichen Keramik in das Form- und Verzierungsspektrum der frühen Kaiserzeit aufgenommen wurde.

An dieser Stelle kann also lediglich die allgemeine Annahme vorgebracht werden, dass höhere Latèneformen häufiger von Germanen nachgeahmt wurden als schüsselartige Gefäße. Dies mag daran liegen, dass sie als Urnen in Brandgräbern Verwendung finden konnten. Gerade bei solchen Formen kann man relativ genaue Parallelen zwischen gedrehten Latènegefäßen und deren handgemachten germanischen Nachahmungen feststellen. Die besten Beispiele in dieser Richtung stellen Gefäße aus dem Gräberfeld in Schkopau in Mitteldeutschland dar (*Abb. 3; Schmidt – Nitschke 1989, Taf. 4, 49, 69*). Die Latènemuster können zwar auch bei einigen germanischen Gefäßen auf Gräberfeldern in Böhmen angenommen werden, jedoch finden wir dafür keine direkten Latènevorlagen in den böhmischen Nekropolen der Römischen Kaiserzeit (z. B. *Dobřichov-Piňhora Gr. 3–7; Droberjar 1999, Taf. 24–25*).

Andererseits ist allerdings offensichtlich, dass viele germanische Gefäßformen, z. B. typische Gefäße der ältesten Römischen Kaiserzeit – die sog. Großromstedter Situlen (in Böhmen spricht man von den Plaňaner Bechern) – ganz ohne Kontakt mit der Latènekultur entstanden und von den Latènevorbildern nicht beeinflusst waren (*Völling 1995, 55–61, Karte 9; Meyer 2008*). Auch facettierte Gefäßränder, welche für die frühgermanische Keramik so typisch sind, finden kein Vorbild unter den latènezeitlichen Gefäßen. Im Formspektrum der Siedlungskeramik des Böhmisches Beckens, wo für unseren Zeitraum die meiste publizierte Keramik zur Verfügung steht, kommen direkte Parallelen zwischen latène- und kaiserzeitlichen Gefäßen nur sehr selten vor. Im Gegenteil können in diesem Sinne deutliche Unterschiede beobachtet werden (*Abb. 4; Zusammenfassung: Latènezeit – Venclová et al. 2008, 98–104; ältere Römische Kaiserzeit; Salač 2008, 69–76*).

Vorläufig kann die Schlussfolgerung gezogen werden, dass die vom Repertoire der Latènekultur übernommenen Formen eine Minderheit im germanischen Formspektrum darstellen. Konkrete Funde der direkten scheibengedrehten Vorbilder und ihrer germanischen handgemachten Kopien sind lediglich im Saale- bzw. Maingebiet festzustellen. Diese Funde fanden sich in Gräberfeldern, die früher als in Böhmen ansetzen. Dort wurden keine solchen Beispiele verzeichnet. So scheint es naheliegend, dass es zu einer primären Beeinflussung der Formen germanischer Gefäße durch die keltische Keramik außerhalb des böhmischen Gebietes gekommen war.

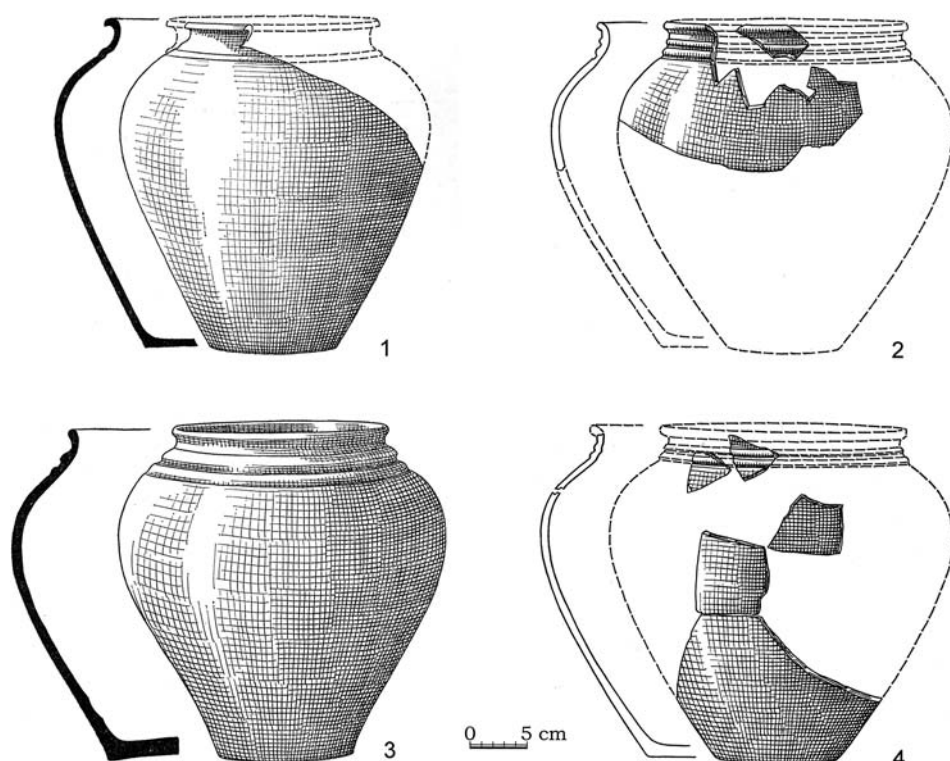

Abb. 3. Schkopau, Kr. Merseburg, gedrehte Latène-Gefäße (1 – Gr. 260/261, 3 – Gr. 194) und ihre handgemachten Nachahmungen (2 – Gr. 15; 4 – Gr. 9). Nach Schmidt – Nitschke 1989.

Obr. 3. Schkopau, Kr. Merseburg, na kruhu točené laténské nádoby (1 – hr. 260/261, 3 – hr. 194) a jejich v ruce vyrobené napodobeniny (2 – hr. 15; 4 – hr. 9). Dle Schmidt – Nitschke 1989.

Bei Dekormustern sind die Ähnlichkeiten noch seltener. Das auffälligste und auch häufigste von der Latènekeramik übernommene Verzierungselement sind wohl waagerechte plastische Rippchen auf Feinkeramik, die zuerst vor allem bei höheren Formen auftreten (Abb. 3: 2, 4; z. B. Schkopau: Gr. 9, 15, 241, 245; Schmidt – Nitschke 1989, Taf. 4, 66–67; Dobřichov-Pičhora: Gr. 3, 5–7; Droberjar 1999, Taf. 24–25). Vielleicht etwas später kommen Rippchen allmählich auch auf tiefen Schüsseln und Terrinen vor (z. B. Dobřichov-Pičhora Gr. 25, 39, 43; Droberjar 1999, Taf. 35, 42–43). Diese Rippchen halten sich fortan auf feiner, aber handgemachter Keramik während der gesamten Römischen Kaiserzeit. Ohne eine eingehende chronologische, chorologische und typologische Analyse kann aber nicht entschieden werden, ob sie ausschließlich das Erbe der Latènekeramik darstellen. Eine sich länger haltende und auf schüsselartige Formen zurückgehende Vorlage könnten z. B. gedrechselte Holzgefäße dargestellt haben, die im mitteleuropäischen Raum allerdings nur ausnahmsweise erhalten sind (z. B. Oberdorla, Behm-Blancke 2003). Dabei kann man nicht entscheiden, ob die Wurzeln der Aneignung dieser Herstellungstechnik von Holzgefäßen auch schon bei den Kelten zu suchen sind, oder ob es sich um einen späteren Transfer aus römischem Milieu handelt.

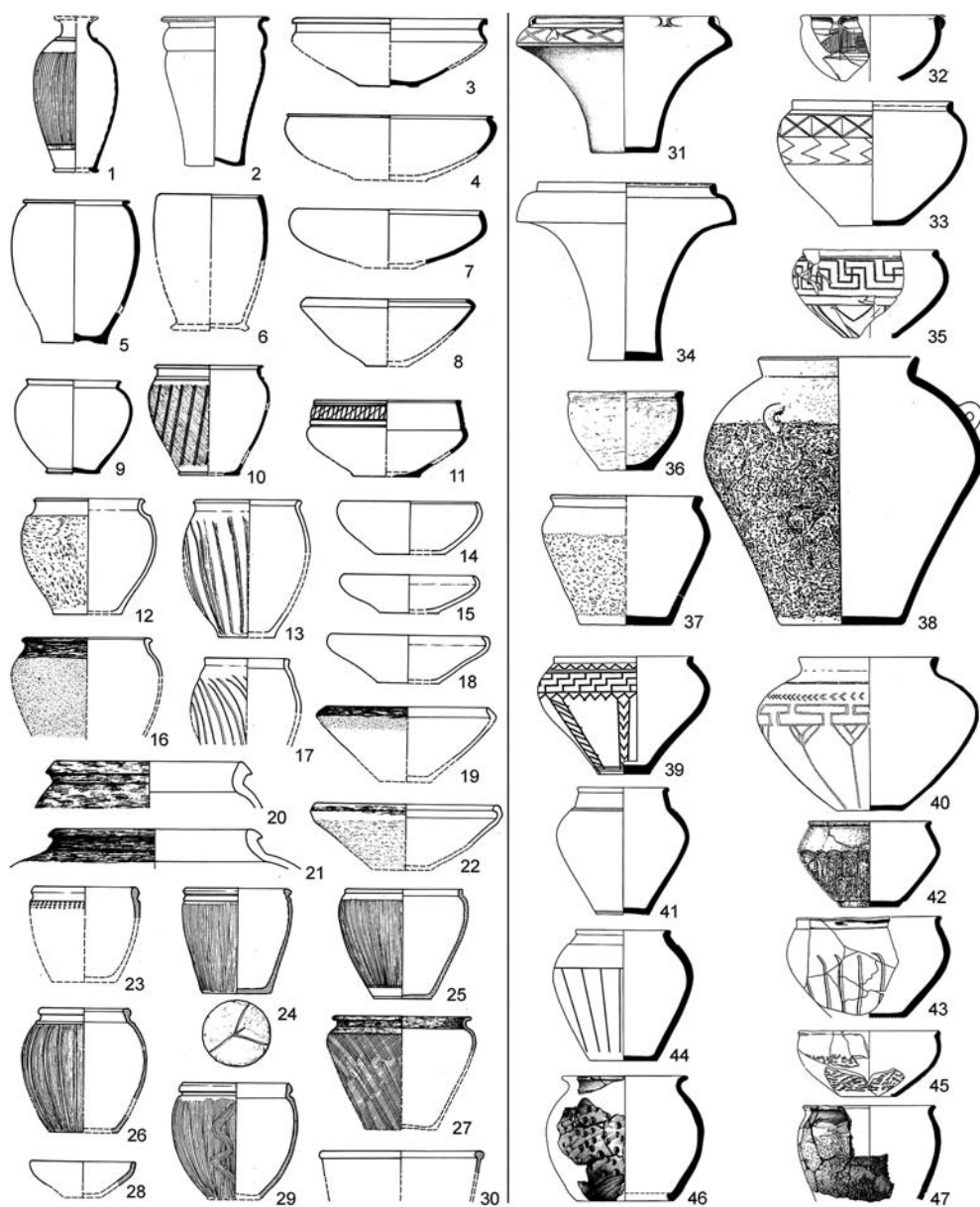

Abb. 4. Böhmen. 1–30 – typische Gefäßformen der Spätlatènezeit (LT C2-D1; 1–11 – gedrehte Feinkeramik, 12–30 – gedrehte Grobkeramik); 31–47 – typische Gefäßformen der Römischen Kaiserzeit (31–38 – RKZ A, 39–47 – RKZ B1). Nach *Venclová et al. 2008; Salač 2008*.

Obr. 4. Čechy. 1–30 – typické tvary nádob pozdní doby laténské (LT C2-D1; 1–11 – na kruhu točená jemná keramika, 12–30 – na kruhu točená hrubá keramika); 31–47 – typické tvary nádob doby římské (31–38 – Ř A, 39–47 – Ř B1). Dle *Venclová et al. 2008; Salač 2008*.

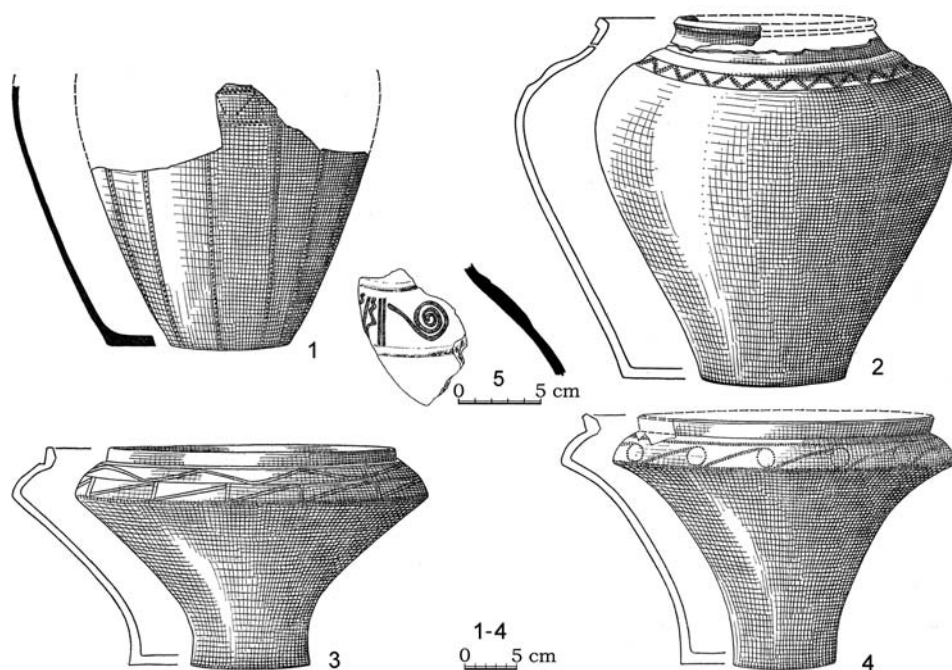

Abb. 5. 1–4: Schkopau, Kr. Merseburg. 1 – gedrehtes Gefäß mit germanischer Verzierung, 2 – handgemachte Nachahmung der Drehscheibenware mit germanischer Verzierung, 3–4 – Situlen mit metopenartigem Dekor. 5 – Gotha-Fischhaus: spätlatènezeitliche Scherbe mit metopenartigem Einglätzmuster. Nach Schmidt – Nitschke 1989; Müller 1980.

Obr. 5. 1–4: Schkopau, Kr. Merseburg. 1 – na kruhu točená nádoba s germánskou výzdobou, 2 – ručně robená napodobenina laténskeho točeného zboží s germánskou výzdobou, 3–4 – situly s metopovitou výzdobou. 5 – Gotha-Fischhaus: pozdně laténský střep s vhlazovanou metopovitou výzdobou. Dle Schmidt – Nitschke 1989; Müller 1980.

Nur ganz ausnahmsweise kommt ein anderes latènezeitliches Verzierungselement auf einem germanischen Gefäß vor – z. B. Metopenverzierung auf Situlenschultern (Abb. 5: 3, 4; Schkopau Gr. 195 und 257; Schmidt – Nitschke 1989, Taf. 49, 69; Großbromstedt Gr. 29/1908, 2/1907; Eichhorn 1927, 45). Vorlagen dafür findet man unter höheren gedrehten Gefäßen in westlichen Regionen der Latènekultur (Salač – von Carnap-Bornheim 1994, Abb. 2–5), aber auch im Siedlungsmaterial in Mitteldeutschland (Gotha-Fischhaus, Abb. 5: 5; Müller 1980, Abb. 41: 21). Diese Muster sind aber auf germanischen Gefäßen mit einer anderen Technik ausgeführt, sie sind nicht eingelätet, sondern bestehen aus feinen Einstichen.

Einen ganz eigenartigen Nachweis der Koexistenz der Latènetekologie und des germanischen Geschmacks stellt die Urne vom Grab 88 in Schkopau dar (Abb. 5: 1; Schmidt – Nitschke 1989). Auf diesem gedrehten Gefäß erscheint die typische germanische Verzierung mit feinen Stichpunkten, begleitet von sehr fein geritzten Linien. Die Verzierung selbst, die so typisch für die handgemachte Feinkeramik der ältesten Römischen Kaiserzeit ist und später durch Abdrücke von Rollrädchen ersetzt wird, findet allerdings keine Vorlage in der Latènekamik. Ähnlich ist es auch bei den meisten übrigen Dekormustern und Verzierungstechniken bei der germanischen Keramik der Stufen RKZ A-B1 (Abb. 6).

LTZ

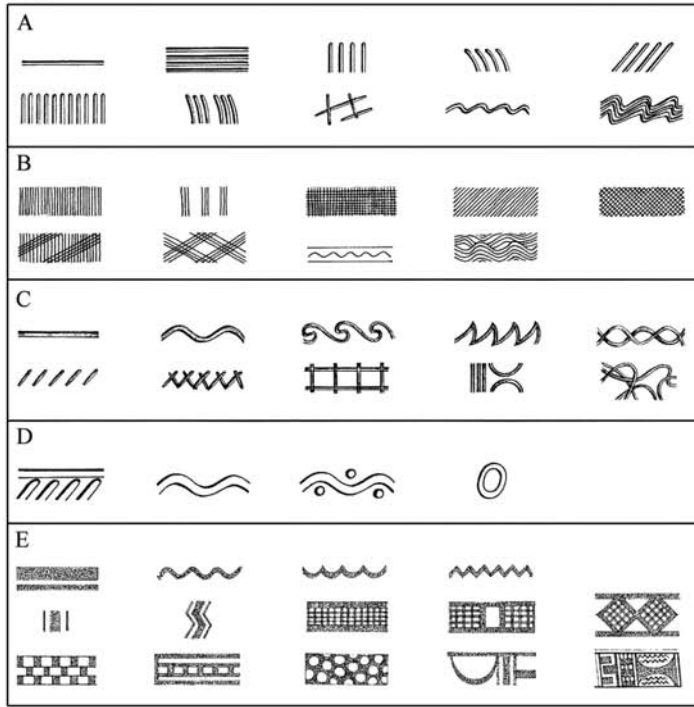
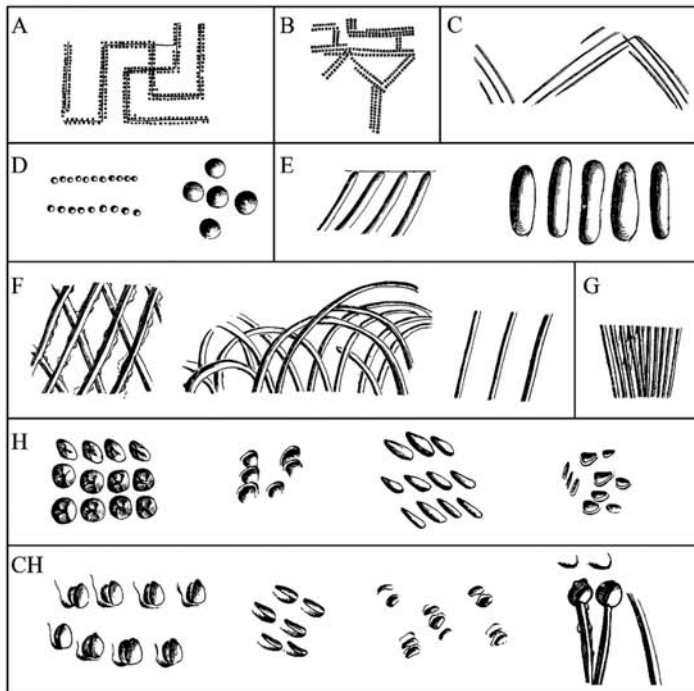

Abb. 6. Böhmen. Oben: typische Verzierungselemente der spätlatènezeitlichen Keramik (LT C2-D1); unten: typische Verzierungselemente der frühkaiserzeitlichen Keramik (RKZ A/LT D2/–B1) – nach Venclová *et al.* 2008; Salač 2008.

Obr. 6. Čechy. Nahoře: typické výzdobné prvky pozdně laténské keramiky; dole: typické výzdobné prvky keramiky časné doby římské (Ř A/LT D2/–B1) – dle Venclová *et al.* 2008; Salač 2008.

RKZ

In allen anderen Eigenschaften unterscheiden sich die Gefäße der beiden Kulturkreise deutlich. Auffallend ist dies bei der Herstellungstechnologie. Die Germanen übernahmen die Drehscheibe nicht, genauso wie die vertikalen Töpferöfen. Auch die Dekortechniken oder die Art und Weise der Bearbeitung von Gefäßoberflächen u. ä. waren ganz anders. Nicht zuletzt wurde die Keramik schon seit der Stufe RKZ A (mindestens in Böhmen) aus anderen Tonarten hergestellt als es in der Latènezeit der Fall war. So wird in Südböhmen beispielsweise kein Grafit mehr verwendet, der hier für die Keramik in der Spätlatènezeit so typisch war. In Mittel- und Nordwestböhmen kommen unterschiedliche Magerungsarten bei den Germanen vor (z. B. andere Glimmerarten), die darüber hinaus andersartig zubereitet wurden usw. Dies deutet an, dass in der Römischen Kaiserzeit andere Tonlagerstätten genutzt wurden.

Fassen wir zusammen: Es sind zwar im Saale- und Maingebiet sowie dem Böhmischem Becken bestimmte Form- und Dekorübereinstimmungen zwischen der spätlatènezeitlichen Keramik (LT D1) und Keramik der frühen Römischen Kaiserzeit (RKZ A / LT D2) zu beobachten, sie sind aber relativ selten. Genaue Parallelen kommen sporadisch vor, das Vorkommen eines direkt entsprechenden Erscheinungsbildes beider keramischer Traditionen auf ein und demselben Gefäß ist ganz vereinzelt festzustellen. Signifikant scheint allerdings zu sein, dass diese Beispiele vor allem auf den Gräberfeldern in Schkopau oder Großromstedt im Saalegebiet zu finden sind. Diese seltenen Beweise der Vermischung beider keramischer Traditionen befinden sich also außerhalb des Böhmischem Beckens, und zwar mindestens ein halbes Jahrhundert vor der Entstehung des sog. Marbod-Reiches. In Böhmen sind ähnliche Funde bisher nicht publiziert worden und wurden z. B. auch im relativ ausgedehnten Gräberfeld der Stufen RKZ A-B1 in Tišice nicht festgestellt (*Abb. 7; Motyková-Šneidrová 1963; Droberjar 2006a*).

Grundsätzlich kann gesagt werden, dass die Keramikfunde eine bedeutendere Beeinflussung der germanischen Töpferproduktion durch die vorangegangene keltische nicht belegen können. Die Ähnlichkeiten bestehen nur in einzelnen äußerlichen Teilerscheinungen. Im Gegenteil zeugt eine vollkommene Diskontinuität der Herstellungstechnologie von einer Abbruch der Latènetradition der Töpferherstellung.

4.2. Die Latènekeramik in germanischen frühkaiserzeitlichen Fundstellen

4.2.1. Siedlungen

In frühgermanischen Siedlungen der Stufe RKZ A (LT D2) kommt in Böhmen, aber auch in Thüringen (*Peschel 2000; Meyer 2008; Grasselt 2009*) oder dem Maingebiet (*Peschel 1978; Steidl 2009*) die gedrehte Latènekeramik vor. Für Böhmen ist es typisch, dass sie in dem ganzen damals besiedelten Gebiet vom Erzgebirge im Norden bis zum Budweiser Becken im Süden in diesen Siedlungen anzutreffen ist (*Abb. 1*).¹ Der Anteil dieser Keramik schwankt dabei sowohl in Siedlungen als auch in den einzelnen Gruben stark, von einigen

¹ Z. B. NW-Böhmen: Kadaň-Jezerka: *Kruta 1972*; Trmice: *Reszczyńska 2006*; Lužice: *Salač 1995*; Soběsuky, Holodňák – Rulf – *Salač 2000*; Lovosice: *Salač 2000*; Südböhmen: Dub-Javornice: *Parkman – Zavřel 2003*; Zliv: *Zavřel 1990*; Rataje bei Bechyně, *Salač 2008*, 23; Ostböhmen: Slepovice: *Beková 2006*; Mittelböhmen: Kolín-Radovesnice: *Motyková – Sedláček 1990*; Mlékojedy: *Motyková 1986; 2006*; Ořech: *Motyková – Pleiner 1987*; Praha-Běchovice: *Venclová 1975*; Horoměřice: *Šulová 2006*, usw. zusammenfassend zu dieser Frage *Salač 1995; 2008*, mit weiterführender Literatur.

wenigen Scherben (z. B. Mlékojedy; Ořech) bis zur Hälfte aller ausgegrabenen Keramikfunde (z. B. Lužice, Dub-Javornice).

Früher wurde in Böhmen, ähnlich wie in der deutschen Literatur (letztens z. B. *Völling 2005; Grasselt 2007; Meyer 2008*, 201), von Siedlungen des sog. Übergangs- bzw. latène-kaiserzeitlichen Horizontes gesprochen (*Rybová 1974; Motyková 1976; Waldhauser 1992*). Dies sollte die Vorstellung eines allmählichen kulturellen Übergangs zwischen der Spätlatènezeit und der frühen Römischen Kaiserzeit umschreiben. Nicht selten wurde in Erwägung gezogen, dass keltische Töpfereien zu dieser Zeit in Böhmen noch tätig waren, welche die germanischen Siedlungen mit ihren Produkten versorgten (*Rybová 1956*, 235; *Motyková 1976*, 186; 1977). *J. Tejral (1993*, 435) nahm an, dass die Keramik noch zu Beginn der neuen Zeitrechnung d. h. in der Stufe RKZ B1 in Mähren auf der Drehscheibe hergestellt wurde. Gerade die Funde der gedrehten Latènekераmik in den frühgermanischen Siedlungen wurden als Beweis solcher Ansichten angeführt.

Ganz hat man auf diese Vorstellung zwar immer noch nicht verzichtet (*Droberjar 2006a; Šulová 2006*), sie erlebt jedoch in den letzten Jahren eine gewisse „Erosion“. Vor allem ist es nirgendwo in Böhmen gelungen, die Existenz von Töpfereien, die gedrehte Keramik produzierten, noch in der Stufe RKZ A nachzuweisen. Im Gegenteil entsteht in Folge der früheren absoluten Datierung des Untergangs der Oppida bzw. der Latène-Zivilisation in Mitteleuropa (*Abb. 2*, Zusammenfassung mit Literatur cf. *Salač 2008; 2009a*) in den meisten Gebieten eine deutliche zeitliche Lücke zwischen der nachweisbaren Tätigkeit der Latène-Keramikwerkstätten und dem Vorkommen der gedrehten Gefäße in germanischen Siedlungen und Gräberfeldern. Besonders markant ist dies bei Befunden der Stufe RKZ B1a oder sogar jüngeren Befunden. Die gegenwärtige Forschung in Tschechien neigt ebenfalls zur Ansicht, dass der Übergang von der Latènekultura zu der des Großromstedter Horizontes schneller war und seine Folgen stärker, als bisher angenommen (*Droberjar 2006a; Salač 2006; 2008*). Aus diesem Grund wird der Terminus Übergangs- oder latène-kaiserzeitlicher Horizont für das böhmische Gebiet nicht für geeignet gehalten.

Die Funde der Latènekераmik in germanischen Siedlungen können zumindest in Böhmen auch anders erklärt werden. Offensichtlich hatte hier die neue Großromstedter Kultur in der Zeit nach Mitte des 1. Jahrhunderts v. Chr. das ganze in der Latènezeit besiedelte Gebiet übernommen (*Waldhauser 1992; Salač 1995; 2008*). Die meisten Siedlungen der Stufe RKZ A befinden sich dabei direkt innerhalb des Areals der früheren latènezeitlichen Dörfer² oder in ihrer unmittelbaren Nachbarschaft. Die gedrehte Keramik konnte also vor allem mit sekundären Intrusionen aus den latènezeitlichen Kulturschichten in die eingetieften kaiserzeitlichen Gruben geraten. Es ist ebenfalls möglich, dass die Germanen manchmal die noch verwendbaren, in besetzten keltischen Dörfern gefundenen Gefäße gebrauchten konnten und weiterverwendeten. Auch Übernahme eines Teiles des Keramikinventars von der keltischen Restbevölkerung, deren Überleben in besetzten Dörfern anzunehmen ist, kann nicht ausgeschlossen werden (*Salač 1995; 2008; 2009*).

Gegen die Tätigkeit der keltischen Töpfereien im frühgermanischen Milieu sprechen aber auch andere wichtige Tatsachen. Vor allem ist das Vorkommen der Latènekераmik in frühgermanischen Siedlungen derart intensiv, dass es sich um Massenproduktion und -austausch handeln müsste, die den Vertrieb dieser Ware in die meisten germanischen Siedlungen

² Z. B. Dub-Javornice, Kadaň-Jezerka, Lovosice, Lužice, Trmice, Slepoticе, Soběsuky,

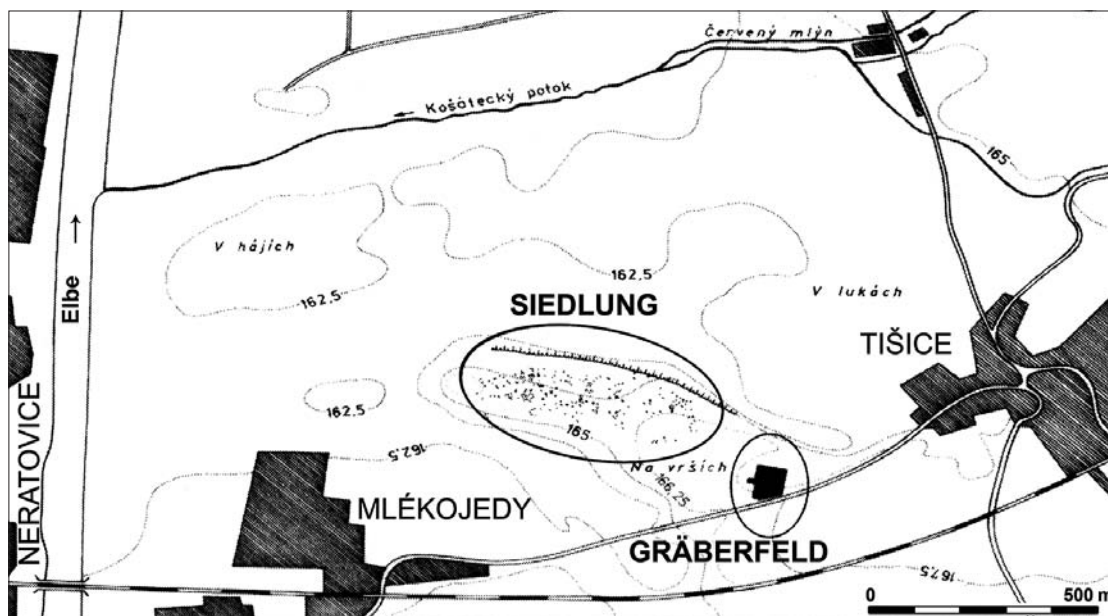
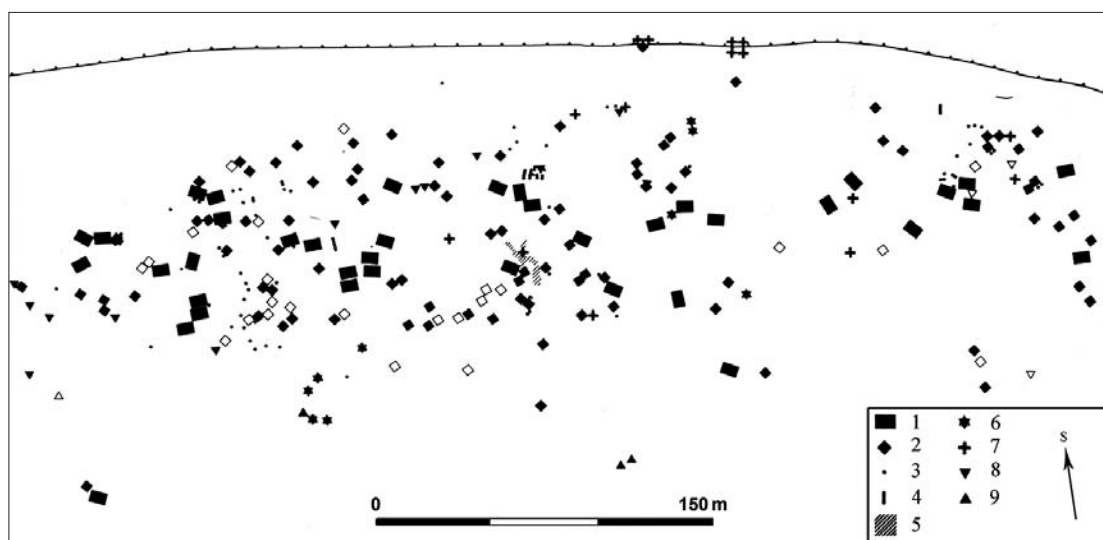

Abb. 7. Mlékojedy (Mittelböhmen). Oben: Plan einer Siedlung der Stufen RKZ A-B1a; 1 – Grubenhaus, 2 – Siedlungsgrube, 3 – Pfostenloch, 4 – Rinne, 5 – Kulturschicht, 6 große Grube mit Steinpackung, 7 – Eisenrennofen, 8 – Herdstelle oder Ofen mit Steinpackung, 9 – Herdstelle oder Ofenreste. Leere Signatur – stark beschädigt. Unten: Lagen der Siedlung in Mlékojedy und des Gräberfeldes im Gemeindekataster Tišice. Nach *Motyková 2006; Droberjar 2008*.

Obr. 7. Mlékojedy (střední Čechy). Nahoře: plán sídliště (Ř A-B1a); 1 – polozemnice, 2 – jáma, 3 – kúlová jamka, 4 – žlábek, 5 – kulturní vrstva, 6 velká jáma s kamenným obložením, 7 – železářské tavicí pece, 8 – topeniště s kamenným obložením, 9 – topeniště nebo pec. Prázdná signatura – silně poškozeno. Dole: poloha sídliště u Mlékojed a pohřebiště na katastru Tišic. Dle *Motyková 2006; Droberjar 2008*.

sicherte. Dann ist aber nur schwer erklärbar, warum die germanische Bevölkerung die früheren keltischen Produktions- und Distributionskreise hätte respektieren sollen. Wie ist die Frage zu beantworten, warum die südböhmische Latènekeramik (z. B. Grafitkeramik) lediglich in südböhmischen germanischen Siedlungen vorkommt? Dies umso mehr, als manchmal vorausgesetzt wird, dass die Germanen das Böhmisches Becken allmählich vom Norden besetzten, wobei sie mit der keltischen Bevölkerung in Südböhmen Kontakte pflegten (z. B. *Rieckhoff 1995*, 100–106, 190–192). Ähnlich kommt auch die nordwestböhmische keltische Keramik in germanischen Siedlungen ausschließlich in Nordwestböhmen vor, die mittelböhmische nur in Mittelböhmen u. ä.

Ein triftiges Argument gegen die Versorgung der frühgermanischen Siedlungen mit Produkten aus keltischen Töpfereien ist allerdings die Tatsache, dass die keltische Keramik in diesen Siedlungen nur dann im größeren Maße vorkommt, wenn diese sich direkt auf dem Areal der älteren latènezeitlichen Dörfer befinden. Wurden die Siedlungen des Großromstedter Horizontes ohne Kontinuität zur vorangegangenen keltischen Besiedlung gegründet, ist ihre Vorkommen dagegen gering. Dies ist z. B. in der Siedlung Prag-Běchovice in Mittelböhmen (*Venclová 1975*) oder in Zliv in Südböhmen der Fall (*Zavřel 1990*). Besonders auffällig ist in dieser Hinsicht vor allem die Siedlung Mlékojedy in Mittelböhmen (*Motyková 1981; 2006*). Diese ausgedehnte Siedlung (ca. 40 Grubenhäuser), in deren Areal auf einer Fläche von etwa 10 ha kein einziger latènezeitlicher Befund vorkommt, kann ausschließlich an den Beginn der römischen Kaiserzeit (RKZ A-B1a) datiert werden (*Abb. 7*). Zwar führt die Ausgräberin in ihren vorläufigen Berichten Bruchstücke von Latènegefäßen an (*Motyková 1981; 2006*), die Fundrevision hat allerdings gezeigt, dass es sich um sehr wenige Fragmente handelt. Ihr Anteil liegt im Gesamtaufkommen von 10 000 Scherben unter einem Prozent, wobei ein Teil der „keltischen“ Scherben zudem schon aus der Mittellatènezeit stammt. Außerdem handelt es sich in den meisten Fällen um kleine, durch Erosion beschädigte Scherben. Diese Situation widerspricht grundsätzlich der Annahme, dass die Siedlung in Mlékojedy mit Produkten aus keltischen Töpfereien versorgt worden sei.

Aufgrund der oben angeführten Gründe bin ich der Ansicht, dass das Vorkommen der Latènekeramik in frühgermanischen Siedlungen in Böhmen kein Beweis der Arbeit keltischer Werkstätten während der Stufe RKZ A oder sogar später ist. Im Gegenteil ist zu vermuten, dass diese Funde höchstens die Wiederverwendung von früher hergestellten Gefäßen (Sammeltätigkeit in wüst gefallen keltischen Siedlungen, Keramik der keltischen Restbevölkerung) und vor allem sekundäre Intrusionen aus Latènegruben und -schichten darstellen. Ein gutes Beispiel liefert in dieser Richtung der Keramikbestand einer im Areal eines ehemaligen latènezeitlichen Gehöftes erbauten Grube mit Eisenrennöfen (Grube 1/83) in Březno bei Chomutov, in der die Latènekeramik sogar überwog, obwohl sie weit in die Stufe RKZ B datiert werden kann (*Abb. 9; Salač – Neruda – Kubálek 2006*).

Wie es sich mit der Latènekeramik in den Siedlungen des Großromstedter Horizontes im Saale- und Maingebiet verhält, ist im Moment nicht genau bekannt, da die dortigen Ergebnisse noch nicht detailliert veröffentlicht wurden. Allerdings findet man auch hier sowohl die seit der Spätlatènezeit bis zum Beginn der Römischen Kaiserzeit kontinuierlich besiedelten Lagen (z. B. Thüringen: Schwabhausen; Mühlhausen-Wachkuppe; *Grasselt 2009*), als auch germanische Fundstellen, die außerhalb der Areale der latènezeitlichen Siedlungen und Gräberfelder, manchmal aber auch in ihrer Nachbarschaft liegen (z. B. Maingebiet: Altendorf; *Pescheck 1978*, Taf. 152; cf. *Steidl 2004; 2009*).

4.2.2. Gräberfelder

Während die Funde von Scherben der Latènekeramik in kaiserzeitlichen Siedlungen vor allem als sekundäre Intrusionen erklärt werden können, kann für ihr Vorkommen in germanischen Gräbern eine solche Erklärung natürlich nicht herhalten. Gerade den im Saale-, Maingebiet und im Böhmischem Becken als Urnen auf germanischen Gräberfeldern benutzten gedrehten Latènegefäßen wurde eine außerordentliche Bedeutung in der Diskussion beigemessen und sie wurden sämtlich für eindeutige Belege des Betriebs keltischer Töpfereien während der Bestattungszeit auf diesen Nekropolen gehalten (z. B. *Motyková 1977; Pescheck 1978; Peschel 1978; 1999; Rieckhoff 1995*, 160–164; *Völling 2005*, 13–19; 30–43 mit weiterführender Literatur).

Allerdings zeigt die Situation auf den böhmischen Gräberfeldern, dass es sich hier um ganz vereinzelte Funde handelt. Aus der Nekropole in Dobřichov-Pičhora können 160 Grabinventare aus der älteren Römischen Kaiserzeit rekonstruiert werden, unter denen ein einziges gedrehtes Gefäß im Grab 1 aus der Stufe RKZ B1a vorkam (*Abb. 8; Droberjar 1999*, Taf. 23). Vom bisher unpublizierten Gräberfeld in Třebusice mit ca. 1000 Gräbern aus den Stufen RKZ A–C kann die Zahl der gedrehten Gefäße den vorläufigen Publikationen nach auf fünf bis sechs Stück geschätzt werden (*Motyková 1977; Droberjar 2006a; 2006b*). Weitere derartige Gefäße wurden in Böhmen bislang nicht gefunden. Auch auf dem größten Gräberfeld vom Beginn der Römischen Kaiserzeit in Tišice (mindestens 101 Gräber) wurden keine Latènegefäße festgestellt (*Motyková-Šneidrová 1963*).³

Anders ist die Situation dagegen im Saalegebiet, wo 38 gedrehte Gefäße auf dem Gräberfeld in Schkopau gefunden wurden, was 12 % aller ausgegrabenen Gefäße entspricht (*Schmidt – Nitzschke 1989*, 26). In der Nekropole von Großromstedt wurde scheibengedrehte Keramik mindestens aus 28 Gräbern geborgen; dies entspricht einem Anteil von 5 % aller Gefäße (*Eichhorn 1927*). Auf dem kleinen Gräberfeld in Aubstadt im Maingebiet wurden gedrehte Gefäße in fünf von 13 Gräbern gefunden (*Völling 1995*).

Die Untersuchung gedrehter Gefäße aus Třebusice und Dobřichov-Pičhora zeigte, dass ihre Oberflächen stark abgenutzt sind (*Abb. 8*). Spuren langfristiger oder intensiver Benutzung wurden auch auf der Latènekeramik aus Schkopau und Großromstedt festgestellt, während handgemachte germanische Urnen aus diesen Gräberfeldern entweder ganz neu sind oder vor ihrer Niederlegung kaum verwendet wurden (*Salač 2009c; 2010*). Deshalb wurde postuliert, dass die Latènegefäße aus Böhmen wegen ihres vereinzelt Vorkommens und ihrer „Abnutzung“ keinen Beweis der Tätigkeit keltischer Töpfereien während der Bestattungszeit auf den frügermanischen Gräberfeldern liefern können. Die abgeriebenen Oberflächen mit zahlreichen Beschädigungen sprechen dagegen für die Vermutung, dass diese Gefäße in der Zeit ihrer Vergrabung Antiquitäten, Gefäße von Vorfahren oder zufällige Lesefunde aus erloschenen keltischen Siedlungen darstellten. *K. Peschels* (z. B. *1978; 1999*) Ansicht, dass noch zu Beginn des 1. Jahrhunderts nach Chr. keltische Töpfereien in Böhmen in Betrieb waren, die ihre Ware sogar nach Thüringen exportieren sollten und deren Produkte der Autor auf dem Gräberfeld in Großromstedt in der sog. Zeitgruppe 3 (RKZ B1a) findet, kann also kaum akzeptiert werden.

³ Es sei erwähnt, dass dieses Gräberfeld zur ausgedehnten Siedlung in Mlékojedy gehörte, die sich in seiner Nachbarschaft befindet und in der die Latènekeramik in der Mindestmenge vorkommt (*Abb. 7*).

Die Annahme, dass die in der Großromstedter Nekropole geborgene Drehscheibenkeramik in Böhmen hergestellt wurde, ist mit archäologischen Mitteln nicht nachweisbar und widerspricht ganz den oben angeführten Feststellungen. Dagegen deutet die höhere Zahl der gedrehten Gefäße auf dem Gräberfeld und im nahen Schkopau an, dass diese Keramik gerade in diesem Raum in der Zeit der Bestattung auf frühgermanischen Nekropolen wesentlich stärker im Umlauf war als im Böhmisches Becken. Auch die oben angeführten Beispiele typologischer Ähnlichkeiten zwischen den Drehscheibengefäßen und der handgemachten germanischen Keramik zeigen, dass ein mutmaßlich direkter Kontakt zwischen beiden Produktionen allenfalls im Saaleraum und wahrscheinlich auch im Maingebiet angenommen werden kann. Auch hier handelte es sich aber wohl um keinen direkten Kontakt, der die germanische Töpferproduktion wesentlich beeinflusst hätte; dies legt die markante Abnutzung der Latènegefäße in Gräbern, die wenigen typologischen und das Fehlen technologischer Übereinstimmungen nahe (näher dazu cf. *Salač 2009c; 2010*).

Germanische Keramik wurde also von der vorherigen Latèneproduktion nur geringfügig beeinflusst, wobei es zu dieser Beeinflussung wahrscheinlich schon in der Zeit der Bildung der Großromstedter Kultur in Mitteldeutschland kam. Derart bereicherte germanische Keramik verbreitete sich von hier aus nach Böhmen, wo sie aber keine weiteren keltischen Elemente aufgenommen hat, und in der folgenden Zeit in östlicher und südöstlicher Richtung nach Mähren, Niederösterreich und in die südwestliche Slowakei. Das oft erwähnte keltische Erbe kann also bei der Keramikherstellung im Wesentlichen für marginal gehalten werden. Zu einem Transfer technologischer Kenntnisse zwischen den beiden Kulturen bzw. Ethnien war es nie gekommen. Die Beeinflussung der germanischen durch die keltische Keramik besteht nur in einigen äußerlichen Merkmalen der Gefäße.

5. Produktion und Verarbeitung von Eisen

Auch bei der Eisenproduktion der älteren Römischen Kaiserzeit wird ein starker keltischer Einfluss angenommen. So wurde vermutet, dass die Eisenproduktion und Eisenbearbeitung auch während der römischen Kaiserzeit eine bestimmte Zeit lang in keltischen Händen geblieben sei (*Pleiner – Rybová et al. 1978, 725*). Der wichtigste und fast einzige Typ von Rennofen, der sog. Schlackengrubenofen, sei in der Latènezeit im Gebiet von Böhmen und evtl. Sachsen sowie Kleinpolen entstanden und wurde für keltisches, später von Germanen übernommenes Erbe gehalten. Wie die Revision der Ofenbefunddatierung erwies, spielte dieser Rennofentyp aber in der Latènezeit im böhmischen Gebiet allenfalls eine unbedeutende Rolle. Ein beträchtlicher Teil dieser früher in die Latènezeit datierten Rennöfen stammt nämlich erst aus der Römischen Kaiserzeit (*Salač 2000*). In diesem Fall scheint die gleiche Situation wie bei der Latènekeramik in den germanischen Siedlungsgruben vorzuliegen. Germanische Hüttenöfen befinden sich genauso wie die ganzen Siedlungen direkt in Arealen der früheren keltischen Siedlungen. Aus den latènezeitlichen Gruben und Schichten geriet die keltische Keramik in germanischen Kontext und hatte deren falsche Datierung zur Folge. Illustrativ ist in diesem Falle das schon erwähnte Beispiel der germanischen Rennöfen aus der Siedlung in Březno bei Chomutov, in denen die keltische Keramik aus den unweit gelegenen latènezeitlichen Gruben merklich überwog (*Abb. 9; Salač – Neruda – Kubálek 2006, Abb. 2, 3, 7*).

Abb. 8. Dobřichov-Pičhora (Mittelböhmen). Drehscheibengefäß aus dem Grab Nr. 1. Foto H. Toušková.

Obr. 8. Dobřichov-Pičhora (střední Čechy). Na kruhu točená nádoba z hrobu 1.

Ihre volle Entwicklung erfuhren die Rennöfen mit Schlackenruben in Böhmen erst in der älteren Römischen Kaiserzeit. Diese Öfen sind zwar aus der Latènekultur in größerer Zahl, dabei aber aus dem westlichen Teil des Kulturraumes bekannt – z. B. aus Frankreich, Luxemburg oder Hessen.⁴ Andererseits waren sie schon in der jüngeren Eisenzeit auch nördlich der Latènekultur benutzt (Zusammenfassung mit weiterführender Literatur siehe *Leube 2009*, 58–78). Nicht zuletzt sind sie auch an der unteren Saale und der mittleren Elbe verzeichnet worden (z. B. *Voigt 1964*), wo sich die Großbromstedter Kultur bildete. Es kann also nicht ausgeschlossen werden, dass hier noch vor ihrer Expansion nach Süden und Südosten das Eisen in Schlackenrubenöfen verhüttet wurde. Auch unter diesem Gesichtspunkt scheint eine direkte Kontinuität zwischen dem keltischen und dem germanischen Eisenhüttenwesen in Böhmen sehr unwahrscheinlich zu sein.

Im böhmischen Becken kann eine weitgehende Diskontinuität nicht nur in der Produktion des Roheisens, sondern auch in seiner Verarbeitung bzw. Verwendung im alltäglichen Gebrauch beobachtet werden. Die Gegenstände aus diesem Metall waren in den ersten Jahrhunderten nach Chr. bei weitem nicht so häufig wie in der Latènezeit. Auffallend ist auch die merkliche Verringerung des Spektrums der hergestellten Gegenstände. R. Pleiner führt aus der älteren Römischen Kaiserzeit 25 Arten von Eisenerzeugnissen an (*Pleiner – Rybová et al. 1978*, 725). Heute wäre es möglich, dieses Spektrum etwas zu erweitern, jedoch überschreitet die Zahl wohl nicht 40 Objektgattungen (*Salač 2008*, 59–63). Dagegen haben *P. Drda* und *A. Rybová* (1997, 98–100) über 135 Typen von Gegenständen aus Eisen in den latènezeitlichen Oppida festgestellt. Auch dieser Sachverhalt spricht gegen die Hypothese, dass die Produktion und Bearbeitung von Eisen ein unmittelbares keltisches Erbe im germanischen Milieu in Böhmen darstellt. Zum Vergleich sei angeführt, dass

⁴ Freundliche Mitteilung von A. Schäfer.

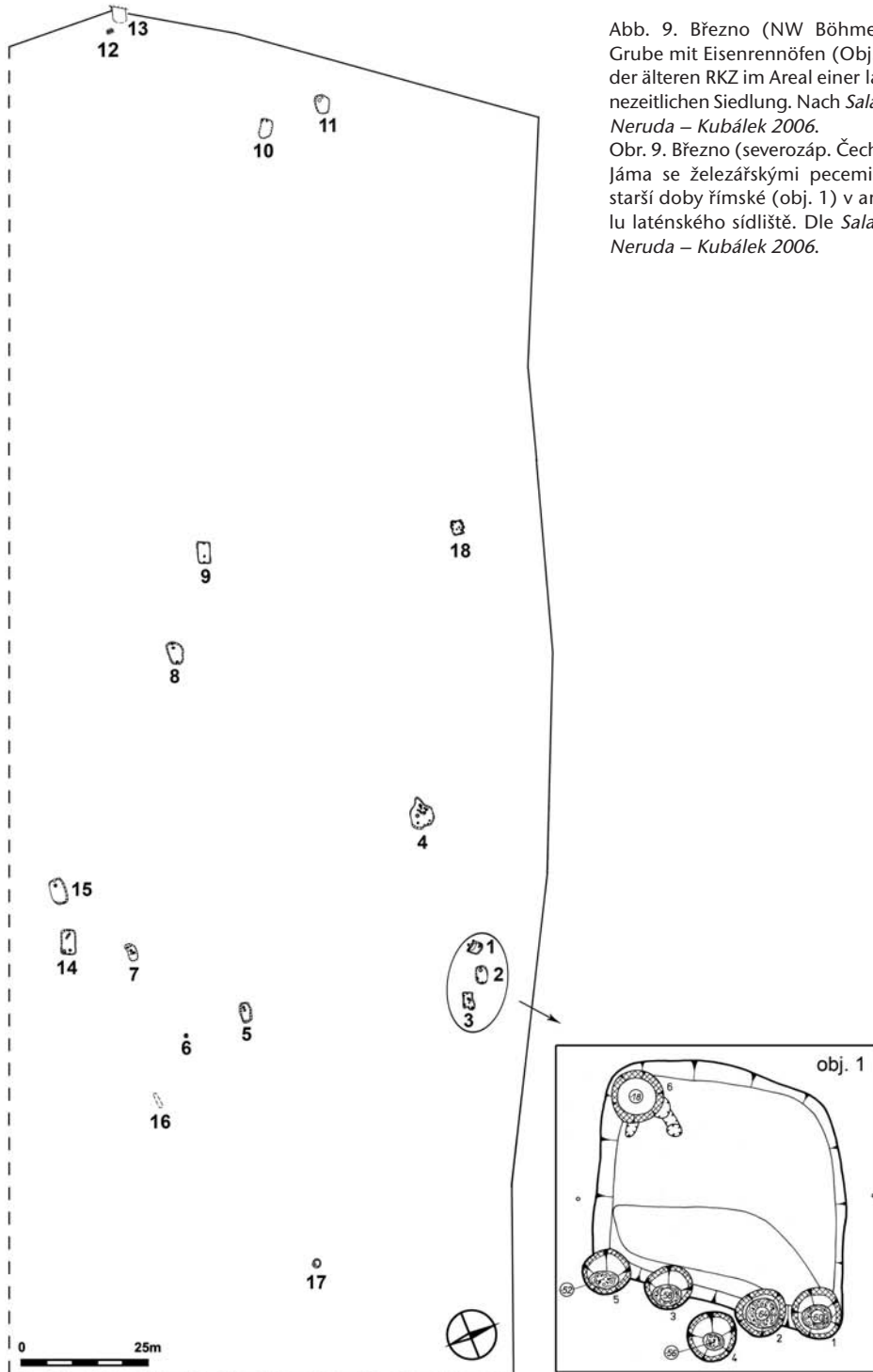

Abb. 9. Březno (NW Böhmen). Grube mit Eisenrennöfen (Obj. 1) der älteren RKZ im Areal einer latènezeitlichen Siedlung. Nach *Salač – Neruda – Kubálek 2006*.

Obr. 9. Březno (severozáp. Čechy). Jáma se železářskými pecemi ze starší doby římské (obj. 1) v areálu laténského sídliště. Dle *Salač – Neruda – Kubálek 2006*.

mindestens 86 Arten der Eisenwerkzeuge in den römischen Militärlagern in Hessen nachgewiesen wurden, wobei Schmuck, Waffen, Baueisen, Wagenbestandteile, Hufeisen, Sporen usw. nicht einberechnet wurden (*Pietsch 1983*). Anhand dieses Vergleiches verwundert es also nicht, dass Tacitus (Germ. 6) annahm, dass die Germanen keinen Überfluss an Eisen hätten, und es vor allem zur Waffenherstellung verwendeten.

Die archäologische Forschung steht in Böhmen vor einer paradoxen Situation. Einerseits existiert eine solche Menge von Rennöfen der älteren Römischen Kaiserzeit, die in keinem anderen Zeitabschnitt belegt ist, andererseits scheint nur eine geringe Menge und ein ärmliches Sortiment von Eisenerzeugnissen vorzuliegen. Eine der möglichen Erklärungen dafür ist, dass die auf Nutzung von Raseneisenerzen niedriger Qualität basierende Produktion nicht sehr effektiv gewesen ist. Zudem muss man in Erwägung ziehen, dass die Schlackengrubenöfen in der Regel keine große Zahl an Schmelzprozessen gestatteten und es folglich nötig war, sie immer wieder neu aufzubauen. Eine ähnliche Situation ist auch in anderen Gebieten des sog. freien Germaniens zu beobachten (*Leube 2009; Pleiner 1964; 2000; 2006* usw.; cf. auch *Friesinger – Pieta – Rajtár Hrsg. 2000*). Auf der anderen Seite sind Belege der Eisenverhüttung in Mähren und der südwestlichen Slowakei im Vergleich zum böhmischen Gebiet ungleich seltener (z. B. *Pieta 2002*).

6. Glas-, Mahlsteinherstellung, Bauarbeiten, Münzwesen, und andere wirtschaftliche Aktivitäten

Im Falle der Keramik- und Eisenproduktion wurden zwar nur schwache und indirekte Nachweise einer Kontinuität zwischen der Latènezeit und der Römischen Kaiserzeit festgestellt, trotzdem können Ähnlichkeiten wenigstens in einigen Bereichen nicht geleugnet werden. In den meisten übrigen handwerklichen Sektoren herrscht dagegen absolute Diskontinuität.

Markant ist dies bei der Glasproduktion, die in der frühen Römischen Kaiserzeit nicht nur in Böhmen, sondern auch in anderen Regionen Mitteleuropas mit germanischer Bevölkerung nicht nachweisbar ist.

Überraschenderweise kann eine Diskontinuität zwischen der Latènezeit und der frühen und älteren Römischen Kaiserzeit auch bei der Herstellung von Drehmahlsteinen festgestellt werden. Die Produktion dieser effektiven, seit der mittleren Latènezeit in Mitteleuropa verwendeten Dreheinrichtung hörte mit der Ankunft der germanischen Bevölkerung völlig auf. In den Siedlungen der Römischen Kaiserzeit kommen Mahlsteine sehr selten vor; es handelt sich dabei zudem um Reibmühlen urchichtlicher Art. Sowohl bei der Steinindustrie als auch bei der Getreideverarbeitung kam es also offensichtlich zum Abbruch technologischer Traditionen.

Auch im Bauwesen können bedeutende Veränderungen, besonders im Hinblick auf den Bau ausgedehnter Befestigungsanlagen beobachtet werden. Steinabbau, -transport und -verwendung, die zum Zweck der Errichtung der Verteidigungsmauern spätlatènezeitlicher Oppida gängig waren, wurden völlig vergessen.

Einen grundsätzlichen Umbruch für die Wirtschaft stellt zweifelsohne der Untergang der Münzprägung dar, welche in der älteren Römischen Kaiserzeit von den Germanen überhaupt nicht betrieben wurde. In diesem Fall weist die Diskontinuität nicht lediglich auf Unterbrechung technologischer Kenntnisse hin, sondern spiegelt vor allem ganz unterschiedliche

wirtschaftliche Systeme beider Kulturen/Ethnien wider. Das dezentralisierte Wirtschaftssystem bei den Germanen bedurfte keiner Einführung des Münzwesens und keiner Schaffung eines eigenen allgemeinen Wertäquivalentes. Es schuf ferner auch keine Bedingungen für dessen Einführung (zusammenfassend cf. *Venclová et al. 2008; Salač 2008*).

7. Belege der Kontinuität – Agrarwirtschaft und Herstellung von Trachtbestandteilen

Sicher können Ähnlichkeiten in verschiedenen Produktionstätigkeiten zwischen der Latène- und der älteren Kaiserzeit erwartet werden – z. B. bei Textilherstellung, Knochen- und Holzbearbeitung, bei der Verarbeitung weiterer organischer Materialien u. ä. Diese Ähnlichkeiten sind aber archäologisch nicht immer nachweisbar. Nicht zu letzt allem kann nicht belegt werden, dass es zur Übernahme der mutmaßlichen technologischen Kenntnisse gerade am Umbruch der beiden Zeiträume in Böhmen oder in benachbarten Regionen gekommen war. Im Gegenteil ist berechtigterweise zu vermuten, dass die entsprechenden technologischen Verfahren schon in vorangegangener Zeit im Entstehungsgebiet der Großromstedter Kultur bekannt waren und an dortige vorgeschichtliche Traditionen anknüpften.

Ähnliche Verhältnisse können sicher auch in der Landwirtschaft vermutet werden. Es ist offensichtlich, dass die Germanen, die vom Nordwesten ins Böhmisches Becken eindringen, die Kenntnis von Viehzucht sowie Anbau von Getreide und anderen Kulturpflanzen mitbrachten. Auf der anderen Seite hat die Großromstedter Kultur hier offensichtlich eine von der vorherigen Latènekultur geschaffene und gepflegte Kulturlandschaft besetzt. Wie bereits erwähnt, wurden die Neuansiedler in den meisten Fällen direkt auf dem Areal keltischer Dörfer ansässig. Praktischerweise nahmen die Germanen nicht nur die Dörfer selbst, sondern auch die nahegelegenen, zum Anbau bereitgestellten Felder in Besitz. Es ist gut vorstellbar, dass sich auch ein Teil der Pflanzenproduktion an die neuen Boden- und Klimaverhältnisse in Böhmen angepasst hatte. Ebenso kann man sich die Nutzung von lokalem Saatgut für diesen Zweck vorstellen. Ohne eine gründliche vergleichende Analyse botanischer Makroreste aus den latènezeitlichen und frühgermanischen Siedlungen verbleiben wir aber lediglich bei einer Hypothese. Etwas konkretere Vorstellungen besitzen wir hinsichtlich der Situation im Bereich der Viehzucht. Deutliche Ähnlichkeiten im osteologischen Material der Latène- und frühen Kaiserzeit und in deren jeweiliger Zusammensetzung führten *L. Peške (1994)* zur Annahme der Kontinuität von Viehherden in dieser Zeit. Beim gegenwärtigen Forschungsstand kann nicht entschieden werden, ob es sich im Falle der Agrarwirtschaft vor allem um allgemeine Übereinstimmungen oder die Überlieferung spezifischer Kenntnisse und Fertigkeiten handelt oder ob eine direkte Übernahme der Viehherden und Saatvorräte u. ä. von der ursprünglichen keltischen Bevölkerung stattfand (näher dazu *Salač 2008; 55–58*).

Der einzige „Produktionszweig“, in dem eine deutliche Kontinuität zwischen der Latènezeit und der älteren Römischen Kaiserzeit herrscht, scheint die Herstellung von Trachtbestandteilen zu sein. Besonders markant ist dies bei den Fibeln. Nicht umsonst werden die zu Beginn der Römischen Kaiserzeit benutzten Gewandschließen als „Fibeln vom Spätlatèneschema“ bezeichnet – z. B. verschiedene Varianten von geschweiften Fibeln (*Abb. 10*).⁵ Hier ist der unmittelbare Zusammenhang mit dem vorangegangenen Zeitab-

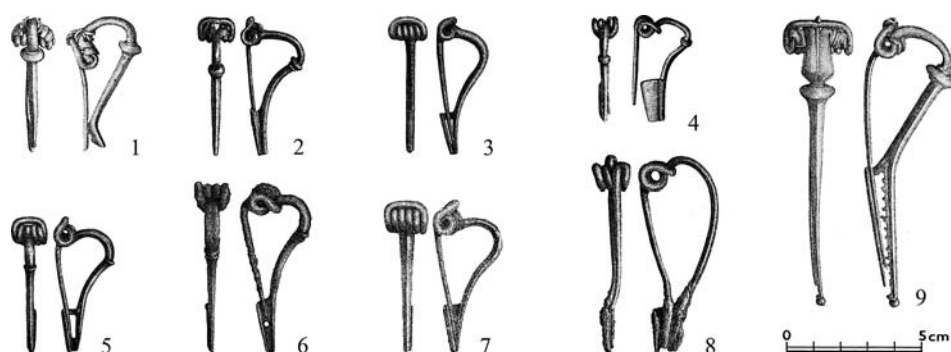

Abb. 10. Böhmen. Fibeln vom Spätlatèneschema der älteren RKZ. Nach *Salač 2008*.

Obr. 10. Čechy. Spony pozdně laténské konstrukce starší doby římské. Die *Salač 2008*.

schnitt nicht zu verleugnen. Es bleibt allerdings die Frage, wann und wo die Übergabe dieser Fibeltradition stattfand. Es ist nämlich offensichtlich, dass die Latènefibeln eigentlich während der ganzen Latènezeit bzw. der vorrömischen Eisenzeit nach Mitteldeutschland und weiter in den Norden vordrangen, nicht zuletzt aus Böhmen. Im Saale- und Mittelbegebiet wurden die Latènefibeln zum geläufigen Trachtbestandteil, spätestens seit dem Horizont der MLT-Fibeln (LT C1), höchstwahrscheinlich aber schon seit dem Horizont der jüngeren Duxer Fibeln (LT B2; cf. z. B. *Müller 1985; Gustavs – Gustavs 1975*). Die Bewohner der Landschaften, in denen die Großromstedter Kultur entstand, hatten also 200 Jahre vor deren Etablierung die Tradition der keltischen Fibeln übernommen und in manchen Fällen auch weiterentwickelt bzw. umgestaltet, wie es sich übrigens in den Gräberfeldern von Schkopau und Großromstedt nachweisen lässt (*Eichhorn 1927; Schmidt – Nitschke 1989*). Mit dieser bereits ausgeprägten Fibelausstattung expandierte die Kultur später weiter. Eine bedeutende Rolle des Böhmisches Gebietes bei der Übergabe der Traditionen der Fibelherstellung von den Kelten zu den Germanen, wie sie in der Tradition *O. Almgrens (1913)* Forschergenerationen seit hundert Jahren annahmen, ist also nicht nachweisbar.

Eine ähnliche Situation herrscht bei den Gürtelhaken, wo die Verwendung von Typen aus den vorangegangenen Zeitabschnitten, seien es die Gürtelhaken in Form von Flaschenöffnern oder die Lochgürtelhaken, in die Großromstedter Kultur übergeht (*Abb. 11*). Die Großromstedter Kultur nahm diese Gürtelhaken gleich bei ihrer Entstehung im Saale- und Mittelbegebiet in ihr Repertoire auf.

Ähnlich wie schon bei *O. Almgren* zu Beginn des 20. Jahrhundert erwähnt, beeinflusst die Kontinuität der Entwicklung von Fibeln, bzw. weiteren Trachtbestandteilen wesentlich den Blick vieler Archäologen auf die ganze Problematik des sog. keltischen Erbes. Dies ist insofern verständlich, als die Archäologie der ältesten Römischen Kaiserzeit sich vor allem auf Funde aus Gräberfeldern stützt, in denen die Fibeln einen wichtigen Bestandteil der

⁵ Zur Fibelproblematik existiert eine fast unüberschaubare Menge an Literatur. Es seien an dieser Stelle nur Arbeiten der Klassiker dieser Forschung erwähnt: *O. Almgren (1923)* oder *J. Kostrzewski (1919)*. Von den neueren zusammenfassenden Arbeiten sind die umfassende Zusammenstellung von Studien zur Fibeltypologie nach *O. Almgren*, herausgegeben von *J. Kunow (1998)* und eine Arbeit über die Fibeln der Übergangszeit von *Th. Völling (1994)* zu nennen. Für das böhmische Gebiet sind vor allem die Studien von *E. Droberjar* von Bedeutung (*1997; 2006a; 2006b*).

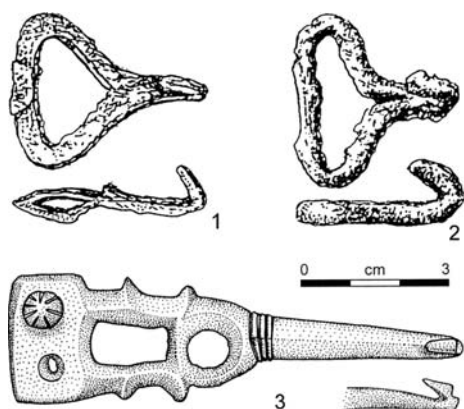

Abb. 11. Böhmen. Gürtelhaken spätlatènezeitlicher Typen aus Gräbern der frühen RKZ in Třebusice. Nach *Droberjar 2006a*.

Obr. 11. Čechy. Pozdně laténské typy opaskových zápon z hrobů časně doby římské v Třebusicích. Dle *Droberjar 2006a*.

Grabsausstattungen bilden. Da die Fibeln ferner relativ schnell dem Wechsel der Trachtmode unterlagen, befassen sich Archäologen mit ihnen als willkommenen chronologischen Hilfsmitteln sehr gründlich. Hinsichtlich ihrer realen Bedeutung für die Entwicklung der Wirtschaft und Gesellschaft handelt es sich aber um eine marginale Erscheinung.

8. Schlussfolgerung

Die lange vorherrschende Ansicht, dass das sog. keltische Erbe in der älteren Römischen Kaiserzeit eine deutliche Spur hinterließ oder die Entwicklung vieler handwerklicher Aktivitäten sogar bedeutend beeinflusste, scheint heute kaum mehr haltbar zu sein. Lassen wir die spezifische Problematik der landwirtschaftlichen Traditionen beiseite, so kann in wichtigen Wirtschaftszweigen im Gegenteil vor allem eine Unterbrechung der Entwicklung, manchmal sogar ein vollkommener Abriss beobachtet werden (z. B. Glas-, Mahlsteinproduktion, Bau- und Münzwesen). Nur in einigen Bereichen, vor allem in der Töpferei und Eisenproduktion, sind Ähnlichkeiten oder Übereinstimmungen in einigen Elementen feststellbar, die eine gewisse Kontinuität bzw. Überlieferung bestimmter ästhetischer aber nicht technologischer Traditionen der Latènekultur andeuten. Trotzdem kam es auch bei Keramik- und Eisenproduktion sowie im Schmiedehandwerk zu wesentlichen Veränderungen, die einen stärkeren keltischen Einfluss praktisch ausschließen.

Auch in der Organisation von Produktion und Distribution der Waren und selbst in Siedlungsstruktur können grundsätzliche Unterschiede zwischen den beiden Kulturen beobachtet werden. Im Unterschied zur Latènezeit ist in der Römischen Kaiserzeit und zwar schon seit der Zeit der Großromstedter Kultur ein Fehlen von Produktionszentren festzustellen, welche die Erzeugnisse in größerer Menge hergestellt und verteilt hätten. Bei den kaiserzeitlichen Germanen ist es ebenfalls nicht gelungen, Zentralorte zu identifizieren; die Hierarchie der Siedlungen der älteren Römischen Kaiserzeit bleibt ungeklärt. All dies ist offenbar trotz der Tatsache der Fall, dass in schriftlichen Quellen führende germanische Persönlichkeiten genannt werden, die über wichtige politische Mittel und Macht verfügten – erinnert sei nur an Marbod, Arminius oder später Vanius. Tacitus (*Annales* II, 62) führt sogar den Sitz von König Marbod an – das sog. Marobudum, in dem sich römische Marketender und

Kaufleute aufgehalten hätten. Trotzdem wurde keine wichtige Zentralsiedlung seiner Zeit in Böhmen archäologisch festgestellt. Lange Zeit wurde behauptet, dass dies eine Frage des Forschungsstandes sei und derartige Siedlungen in Zukunft noch entdeckt würden – sicherlich kann dies auch heute nicht ganz ausgeschlossen werden. Trotzdem scheint es wahrscheinlicher zu sein, dass solche Siedlungen bei den Germanen einfach nicht existierten, oder zumindest keine deutlichen archäologischen Spuren hinterließen.

Die schriftlichen Quellen trugen wesentlich zur Schaffung eines falschen Bildes bei, in dem Böhmen eine wichtige Rolle bei der Übergabe des keltischen Erbes an die eingewanderte germanische Bevölkerung gespielt habe. Besonders die Berichte über den Markomannenkönig Marbod und seinen mächtigen Stammesverband mit seinem Zentrum in Boiohaemum und vor allem die Angabe, dass er Böhmen auf Kosten der keltischen Boier errungen hatte, führten zu diesem Schluss. Archäologische Quellen weisen heute eindeutig nach, dass Böhmen schon lange vor Ankunft von Marbods Markomannen von Germanen besetzt worden war. Wenn es eine Beeinflussung des germanischen Geschmacks und in einigen Einzelfällen auch der Herstellungstechnologie gab, weisen die archäologischen Quellen darauf hin, dass dies im Gebiet Mitteldeutschlands im Zuge der Entstehung der Großromstedter Kultur geschah. Gerade im Saale- und Mittelbegebiet konnte die dortige Bevölkerung jahrzehntelang Elemente der Latènekultur aufgenommen haben. Das Beispiel des sog. Marbodreiches und der auf seiner Existenz basierenden archäologischen Hypothesen über Entstehung und Entwicklung der germanischen Kultur zeigt, dass die Angaben über Machtverbände bzw. Reiche nicht auf die *Entwicklung* der materiellen Kultur bezogen werden können, da kein direkter Zusammenhang zwischen den beiden Erscheinungen besteht.

Trotz den oben angeführten Erkenntnissen bleiben viele Fragen offen. Vor allem besteht das Problem der offensichtlichen germanischen Resistenz gegenüber der Aufnahme von Errungenschaften anderer Kulturen. Wenn die Bewohner Mitteldeutschlands an der nördlichen Grenze der Latènekultur über eine längere Zeit hinweg die keltische Gesellschaft beobachten konnten, warum akzeptierten sie schließlich nur unwichtige äußere Erscheinungen (z. B. Formen und Verzierung einiger Gefäße, Fibeln, Gürtelhaken u. ä.)? Warum wurde der ganz grundlegende technologische, das Leben erleichternde Fortschritt (Drehmühlsteine, Drehscheibe u. ä.) abgelehnt? Die keltischen Produkte selbst waren dabei von den Germanen offenbar geschätzt, was z. B. gedrehte, als Urnen benutzte Gefäße nahelegen. Noch weniger verständlich ist zudem die nachfolgende Situation in Böhmen, wo das physische Überleben der keltischen Restbevölkerung anzunehmen ist (näher dazu *Salač 1995; 2008*). Falls diese Annahme stimmt, drängt sich die Frage auf, warum diese Bevölkerung praktisch vollkommen auf ihre eigene Kultur verzichtete, die doch offensichtlich auf nicht zuletzt wirtschaftlich höherem Niveau lag? Warum hatte sie keine Möglichkeit ihre technologischen Errungenschaften beizubehalten und sie an die neuen Ansiedler weiterzugeben?

Übrigens kann ein ähnliches Phänomen auch bei der Beziehung der Germanen zur Kultur der sich bildenden römischen Provinzen in der älteren Römischen Kaiserzeit beobachtet werden. Von hier wurden zwar gerne Fertigprodukte angenommen (gedrehte Keramik, später Terra sigillata, Glas, Münzen, Schmuck usw.), nicht aber die entsprechenden Technologien.⁶ Wiederum kam es höchstens zur Übernahme einiger äußerer Elemente, oft in

⁶ Die jüngste Zusammenfassung der römischen Importe in Böhmen bei *E. Droberjar (2007)*.

ganz anderer materieller Form (z. B. Nachahmung von Metallgefäßen in Ton). Die einzige Ausnahme stellen wohl wiederum die Fibeln, Gürtelgarnituren und weitere Tracht- und Schmuckbestandteile dar. Im Grunde kam es nur in diesem Bereich zur Übernahme einiger Technologien.⁷

In diesem Beitrag konnte die ganze Problematik des keltischen Erbes nur angedeutet werden. Absichtlich wurde gerade die Frage der Wirkung der römischen Provinzen auf das germanische Handwerk oder den germanischen Geschmack beiseite gelassen. Trotz der weitgehenden germanischen Resistenz auf solche Impulse kann ihr Einfluss gewissermaßen vor allem bei Tracht- oder Frisurgewohnheiten (siehe z. B. Haarnadeln) beobachtet werden. Dies macht allerdings das Problem des keltischen Erbes noch komplizierter, da die aus dem Süden kommende römische Bevölkerung im Donaugebiet gegenüber den keltischen Traditionen nicht nur tolerant war, sondern sie zum Teil selber aufnahm. Bei der Produktion von Keramik oder Trachtbestandteilen ist der keltische Einfluss in den Donauprovinzen bis tief in die Römische Kaiserzeit zu sehen. Es ist deshalb sehr wahrscheinlich, dass einige keltische Einflüsse nicht direkt zu Beginn der germanischen Besiedlung Mitteleuropas in das germanische Milieu Eingang fanden, sondern später über die römischen Provinzen aufgenommen wurden. Auch diese sekundären keltischen Einflüsse trugen zur Entstehung des Bildes eines direkten und längere Zeit wirkenden keltischen Erbes bei.

Diese Arbeit entstand im Rahmen des Projektes „Tschechische Länder mitten in Europa in der Vergangenheit und heute“ (MSM 0021620827).

Literatur

- Almgren, O. 1913:* Zur Bedeutung des Markomannenreiches in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit, *Mannus* V, 265–278.
- 1923: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Leipzig.
- Behm-Blancke, G. 2003:* Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla I–II. Stuttgart.
- Beková, M. 2006:* Sídliště z počátku doby římské ve Slepoticích, okr. Pardubice – Eine Siedlung vom Anfang der römischen Kaiserzeit in Slepotice, Bez. Pardubice. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů 2005*, Praha, 361–364.
- Christlein, R. 1964:* Datierungsfragen der spätestlatènezeitlichen Brandgräber Südbayerns, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 29, 241–249.
- Dąbrowska, T. 1988:* Wczesne fazy kultury przeworskiej. *Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa.
- Dobesch, G. 2009:* Politik zwischen Marbod und Rom. In: V. Salač – J. Bemmann Hrgs., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 7–52.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998:* Keltové a Čechy. Praha.
- Droberjar, E. 1997:* Časně římské spony západní proveniencie v Čechách – Frühromische Fibeln der Westprovinzen in Böhmen, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 273–301.
- 1999: Dobřichov-Piřhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). Pragae.
- 2006a: Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské – Die Plaňany-Gruppe der Großromstedter

⁷ Siehe z. B. die mutmaßliche Nutzung antiken Messings bei der Herstellung von Trachtbestandteilen im Barbarikum (*Droberjar – Frána 2004*).

- Kultur. Zur Chronologie der germanischen Funde und Fundstellen in Böhmen am Ende der Latènezeit und zu Beginn der römischen Kaiserzeit. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů* 2005, Praha, 11–89.
- 2006b: Hornolabšti Svěbové – Markomani. K problematice dalšího vývoje grossromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina) – Oberelbsweben – Markomanen. Zur Problematik der weiteren Entwicklung der Großromstedt-Kultur in der Stufe Eggers B1 (Zeitgruppe 3) in Böhmen (Dobřichov-Gruppe), *Archeologie ve středních Čechách* 10, 599–712.
 - 2007: „*Veteres illic Sueborum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti...*“ (Tacitus, Ann. II,62,3). K interpretaci římských importů u českých Svěbů v době Marobudově – „*Veteres illic Sueborum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti...*“ (Tacitus, Ann. II,62,3). Zur Interpretation der römischen Importe bei den böhmischen Sueben in der Marbod-Zeit. In: E. Droberjar – O. Chvojka edd., *Archeologie barbarů* 2006. České Budějovice, 41–91.
 - 2008: K chronologii nejstarších labsko-germánských (svěbských) sídlišť v Čechách – Zur Chronologie der ältesten elbgermanischen (suebischen) Siedlungen in Böhmen. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachůtová edd., *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Archeologie barbarů* 2007, Brno, 99–110.
- Droberjar, E. – Frána, J. 2004: Antická mosaz (aurichalcum) v českých nálezech časně doby římské – Das römerzeitliche Messing (Aurichalcum) in böhmischen Funden der frühen römischen Kaiserzeit, *Archeologie ve středních Čechách* 8, 441–462.
- Eichhorn, G. 1927: Der Urnenfriedhof auf der Schanze bei Großromstedt. Leipzig.
- Filip, J. 1956: Keltové ve střední Evropě – Die Kelten in Mitteleuropa. Praha.
- 1961: Die keltische Zivilisation und ihr Erbe. Prag.
- Friesinger, H. – Pieta, K. – Rajtár, J. Hrsg. 2000: Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra.
- Grasselt, T. 2007: Archäologische Ausgrabungen auf zwei neu entdeckten Fundplätzen der augusteischen Übergangsperiode in Thüringen, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 48, 163–185.
- 2009: Neue Ausgrabungen und Funde zur augusteischen Periode der frühen Kaiserzeit aus Thüringen. In: V. Salač – J. Bemann Hrsg., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 405–424.
- Gustavs, G. – Gustavs, S. 1975: Das Urnengräberfeld der Spätlatènezeit von Gräfenhainichen, *Kreis Gräfenhainichen, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 59, 25–172.
- Holodňák, P. – Rulf, J. – Salač, V. 2000: Některé otázky keramických struktur na lokalitě Soběsuky – Einige Fragen keramischer Strukturen in der Lokalität Soběsuky. In: I. Pavlů ed., *In Memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Supplementum* 13, Praha, 96–109.
- Kehne, P. 2009: Das Reich der Markomannen und seine auswärtigen Beziehungen unter König Marbod (Maroboduus) ca. 3 v. – 18 n. Chr. In: V. Salač – J. Bemann Hrsg., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 53–66.
- Kehne, P. – Salač, V. 2009: König Marbod. Ein Germanenreich in Böhmen. In: 2000 Jahre Varusschlacht – Mythos, Stuttgart, 114–122.
- Kostrzewski, J. 1919: Die Ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit. Leipzig.
- Kruta, V. 1972: Železářská osada ze starší doby římské Kadaň-Jezerka (okr. Chomutov) – L'agglomeration siderique barbare-romaine de Kadaň-Jezerka, *Archeologické rozhledy* 24, 317–327.
- Kunow, J. Hrsg. 1998: 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf.
- Leube, A. 2009: Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5./6. Jahrhunderts n. Chr. Mainz.
- Lichardus, J. 1984: Körpergräber der frühen Kaiserzeit im Gebiet der südlichen Elbgermanen. Bonn.
- Meyer, M. 2008: Mardorf 23, Ldkr. Marburg-Biedenkopf. Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt. Rahden/Westf.
- Motyková, K. 1976: Die ältere römische Kaiserzeit in Böhmen im Lichte der neueren historisch-archäologischen Forschung. In: H. Temporini – W. Haase Hrsg., *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II, Prinzipat* 5,1. Berlin – New York, 143–199.
- 1977: Das Fortleben latènezeitlicher Traditionen im Verlauf der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. In: B. Chropovský Hrsg., *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava*, 239–248.
 - 1986: The contribution of last years' excavations to the knowledge of the Roman period in Bohemia. In: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Praha, 163–171.

- Motyková, K. 2006: Příspěvek k diskusi o zániku českých oppid a o počátcích germánského osídlení Čech – Ein Beitrag zur Diskussion über den Untergang der böhmischen Oppida und die Anfänge der germanischen Besiedlung Böhmens. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů 2005*, Praha, 217–226.
- Motyková, K. – Pleiner, R. 1987: Die römerzeitliche Siedlung mit Eisenhütten in Ořech bei Prag, *Památky archeologické* 78, 371–446.
- Motyková, K. – Sedláček, Z. 1990: Osídlení ze starší doby římské v Kolíně-Radovesnicích I. – Die Besiedlung aus der älteren römischen Kaiserzeit in Kolín-Radovesnice I, *Archeologické rozhledy* 42, 270–283.
- Motyková-Šneidrová, K. 1963: Žárové pohřebiště ze starší doby římské v Tišicích ve středních Čechách – Das Brandgräberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit in Tišice in Mittelböhmen, *Památky archeologické* 54, 1963, 343–437.
- Müller, D. W. 1980: Die Ur- und frühgeschichtliche Besiedlung des Gothaer Landes, *Alt Thüringen* 17, 19–180.
- Müller, R. 1985: Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 38. Berlin.
- Parkman, M. – Závřel, P. 2007: Die Grabung in Dub-Javornice, Kr. Prachatice. Ein Beitrag zur Diskussion über Kontakte zwischen Kelten und Germanen in Südböhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 12. Treffen 19. bis 22. Juni 2002 in Cheb, Rahden/Westf., 203–219.
- Peschek, Ch. 1978: Die germanischen Bodenfunde der Römischen Kaiserzeit in Mainfranken. München.
- Peschel, K. 1978: Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen. Berlin.
- 1991: Chronologie und Struktur der elbgermanischen Gräberfeldes Großromstedt. In: F. Horst – H. Keiling Hrsg., *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Berlin, 131–155.
- 1992: Rezension: B. Schmidt – W. Nitschke, *Ein Gräberfeld der Spätlatènezeit und der frühromischen Kaiserzeit in Schkopau, Kr. Merseburg*. In: *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlungsraum im Mittelgebirgsraum*. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 28. Stuttgart, 211–216.
- 1999: Großromstedt. In: R. Müller Hrsg., *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Zweite Auflage. Bd. XIII, Berlin – New York, 89–97.
- 2000: Keramik aus Siedlungen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und frühen römischen Kaiserzeit in Nordthüringen. In: S. Biegert – S. v. Schnurbein – B. Steidl – D. Walter Hrsg., *Beiträge zur germanischen Keramik zwischen Donau und Teutoburger Wald*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 4, Bonn, 1–16.
- Peške, L. 1994: Osteologické nálezy z Mlékojed, okr. Mělník, ze starší doby římské – Early Roman animal bones from Mlékojedy, distr. Mělník, *Archeologické rozhledy* 46, 306–318.
- Pieta, K. 2002: Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku – Das Schmiedehandwerk in der römischen Zeit und in der Völkerwanderungszeit, *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 35, 61–76.
- 2008: *Keltské osídlenie Slovenska*. Nitra.
- Pietsch, M. 1983: Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel. *Saalburger-Jahrbuch* 39, 5–132, Taf. 1–27.
- Pleiner, R. 1964: Die Eisenverhüttung in der 'Germania Magna' zur römischen Kaiserzeit. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 45, 11–86.
- 2000: *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*. Praha.
- 2006: *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*. Praha.
- Reszcyńska, A. 2006: Současný stav zpracování sídliště z doby římské v Trmicích, okr. Ústí n. L. – Der gegenwärtige Bearbeitungsstand der römerzeitlichen Siedlung von Trmice, Bez. Ústí n. L. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů 2005*, Praha, 365–372.
- Rieckhoff, S. 1995: Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa. *Trierer Zeitschrift – Beiheft* 19. Trier.
- Rybová, A. 1956: Horizont plaňanského typu v sídlištních nálezech v Čechách – L'horizon du type de Plaňany dans les trouvailles d'habitat en Bohême, *Archeologické rozhledy* 8, 206–236, 302.
- 1974: Další nálezy z počátku doby římské ve východních Čechách – Weitere Funde aus dem Beginn der römischen Kaiserzeit in Ostböhmen, *Archeologické rozhledy* 26, 481–503.
- Salač, V. 1995: Zur ältesten germanischen Besiedlung Böhmens. In: J. Tejral – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*, Brno – Nitra, 145–176.
- 2000: Zur Struktur der latène- und kaiserzeitlichen Eisenproduktion in Böhmen. In: H. Friesinger – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., *Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*, Nitra, 89–108.

- Salač, V. 2006: Kdy začíná doba římská? – Wann beginnt die Römische (Kaiser)Zeit?. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů 2005*, Praha, 229–235.
- 2008: Starší doba římská. In: V. Salač ed., *Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů*, Praha, 17–126.
- 2009a: 2000 Jahre seit dem römischen Feldzug gegen Marbod und methodische Probleme der Erforschung der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa. In: V. Salač – J. Bemmman Hrsg., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 107–131.
- 2009b: Zur Interpretation der Oppida in Böhmen und in Mitteleuropa In: R. Karl – J. Leskovar Hrsg., *Interpretierte Eisenzeiten 3. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 22*, Linz, 237–251.
- 2009c: Zur latènezeitlichen Keramik in den Gräberfeldern der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und in Mitteleuropa. In: J. M. Bagley – Ch. Eggl – D. Neumann – M. Schefzik Hrsg., *Alpen, Kult und Eisenzeit, Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag, Rahden/Westf.*, 377–385.
- 2010 *im druck*: Zur Drehscheibenware der Spätlatène- und frühesten Kaiserzeit in Böhmen und in Mitteleuropa. In: J. Bemmman – M. Hegewisch – M. Meyer – M. Schmauder Hrsg., *Drehscheibentöpferei im Barbaricum – Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13*, Bonn, 53–71.
- Salač, V. – von Carnap-Bornheim, C. 1994: Die westlichen Beziehungen Böhmens in der Mittel- und Spätlatènezeit am Beispiel der Keramik, *Germania 72*, 95–131.
- Salač, V. – Neruda, P. – Kubálek, T. 2006: Sídliště z doby laténské a římské v Břežně u Chomutova. Kvantitativní vlastnosti keramických souborů – Siedlung der Latènezeit und der Römischen Kaiserzeit in Břežno bei Chomutov. *Quantitative Charakteristika der Keramikensambles*. Praha.
- Schmidt, B. – Nitzschke, W. 1989: Ein Gräberfeld der Spätlatènezeit und der frühromischen Kaiserzeit bei Schkopau, Kr. Merseburg. Berlin.
- Steidl, B. 2004: Mainfranken in den beiden Jahrhunderten um Christi Geburt. In: C.-M. Hüssen – W. Irlinger – W. Zanier Hrsg., *Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 8*, Bonn, 223–235.
- 2009: Nordbayern zur Zeit Marbods. In: V. Salač – J. Bemmman Hrsg., *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, Praha – Bonn, 473–484.
- Šulová, L. 2006: Osídlení z časně doby římské na katastru Horoměřic, okr. Praha-západ – Die Besiedlung der frühen römischen Kaiserzeit auf dem Kataster Horoměřice, Bez. Prag-West. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., *Archeologie barbarů 2005*, Praha, 319–336
- Tejral, J. 1993: Na hranicích Impéria (doba římská) – An den Grenzen des Imperiums (Die römische Kaiserzeit). In: V. Podborský ed., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 424–468, 540–542.
- Venclová, N. 1975: Sídliště laténsko-římského horizontu v Běchovicích – Eine Siedlung des Plaňaner Horizontes in Běchovice, *Archeologické rozhledy 27*, 400–428.
- Venclová, N. – Drda, P. – Michálek, J. – Vokolek, V. 2008: Keramika. In: N. Veclová ed., *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*, Praha, 98–104.
- Voigt, Th. 1964: Die Rennöfen von Riestedt, Kr. Sangerhausen. Eine Studie zur vorgeschichtlichen Eisengewinnung im Elb-Saale-Gebiet, *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 48*, 219–308.
- Völling, Th. 1994: Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75*, 148–282.
- 1995: Frühgermanische Gräber von Aubstadt im Grabfeldgau (Unterfranken). *Kallmünz/Opf.*
- 2005: Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna. *BAR International Series 1360*. Oxford.
- Waldhauser, J. 1983: Závěrečný horizont keltických oppid v Čechách. Konfrontace výkladů historických pramenů, numismatiky a archeologie – Schlußhorizont der keltischen Oppida in Böhmen. Konfrontation der Bedeutung historischer Quellen, der Numismatik und Archäologie, *Slovenská archeológia 31*, 325–356.
- 1992: Zum Bevölkerungswechsel von Kelten und Elbgermanen in Böhmen nach Siedlungsstrukturveränderungen in der Mikro-, Mezzo- und Makroebene während der Endlatène- und frühen Kaiserzeit. In: *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mittelgebirgsraum*, Stuttgart, 162–183.
- Zavřel, P. 1990: Výzkum sídliště z doby římské ve Zlivi (okr. České Budějovice) v letech 1987–1988 – Ausgrabung einer Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Zliv (Bez. České Budějovice) in den Jahren 1987–1988, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách 7*, 51–75.

Ke keltskému dědictví ve starší době římské v Čechách a ve střední Evropě

Článek sleduje kontinuitu vývoje hospodářských činností na přelomu doby laténské a doby římské ve střední Evropě, která se často etnicky interpretuje jako keltské dědictví v germánském prostředí. Těžištěm práce je území Čech, které mělo v předávání hospodářského, ale i obecně kulturního dědictví mezi Kelty a Germány údajně sehrát důležitou roli (již *Almgren 1913*).

Dlouho přijímaný názor, že v mnoha hospodářských činnostech ve starší době římské zanechalo tzv. keltské dědictví výraznou stopu, či dokonce významně ovlivnilo vývoj mnoha řemeslnických činností, se dnes zdá být nepravděpodobný. Ponecháme-li stranou specifickou problematiku tradic v zemědělství, lze ve významných hospodářských odvětvích pozorovat naopak přerušení dosavadního vývoje; část výrobních činností zcela zanikla (např. sklářství, kamenictví, ražba mincí). Pouze v některých oborech, především v hrnčířství a železářství, jsou patrné podobnosti či shody v jednotlivých prvcích, které naznačují jistou kontinuitu, resp. předání určitých tradic laténské kultury následným kulturám připisovaným Germánům, především kultuře großromstedtské. Přesto i v produkci keramiky, železa a železných výrobků došlo k zásadním změnám, které výraznější pozdně laténský (keltský) vliv prakticky vylučují. Např. u keramiky se jedná o ovlivnění spočívající pouze ve vnějších projevech, v napodobení několika tvarů či dekorů, v oblasti technologie výroby Germáni nepřevzali nic. Také často uváděné keltské tradice při výrobě a zpracování železa jsou velmi sporné. V hutnictví lze sice pozorovat v obou obdobích stejný typ pecí se zahloubenou nístějí, avšak tato pec byla severně od laténské prostředí užívána již v předřímské době železné; naopak v Čechách je v době laténské velmi málo zastoupena. Kromě toho je v sortimentu kovářských výrobků mezi oběma obdobími patrný zásadní rozdíl. Počet typů předmětů ze železa představuje na počátku doby římské sotva jednu třetinu typové škály předchozího období.

U zemědělství lze v Čechách očekávat jistou návaznost (převzetí polí), avšak její rozměr zatím nelze konkretizovat. Jediným oborem, ve kterém je možné nejen v Čechách ale na celém území großromstedtské kultury pozorovat zjevné keltské vlivy, je výroba součástí oděvu, především spon a opaskových zápon. Je ovšem zřejmé, že k tomuto ovlivnění došlo již v průběhu předřímské doby železné na území severně od českých zemí. Nejpozději od střední doby laténské se tam užívaly spony laténské konstrukce, právě tam došlo k přenosu určitých laténských oděvních prvků (a také tvarových a výzdobných prvků na keramice) do výbavy vznikající großromstedtské kultury. Tato kultura poté expandovala ze středního Německa již ovlivněna laténskými prvky. K jejich přenosu tedy nedošlo až v Čechách, jak se někdy předpokládá, tím méně pak na územích, která tzv. polabští Germáni obsadili ještě později.

Z hlediska hospodářského vývoje hraje výroba součástí oděvu spíše okrajovou roli, která bývá archeology mnohdy nechtěně zveličována, protože spony či opaskové zápony představují častý předmět jejich typologických a chronologických úvah.

Také v organizaci výroby a distribuci zboží i v samotné organizaci a hierarchii osídlení lze pozorovat mezi oběma kulturami zásadní rozdíly. Oproti době laténské je v době římské, a to již od dob großromstedtské kultury, patrná absence výrobních center, ze kterých by se ve větším množství výrobky distribuovaly. Na germánském území se rovněž nepodařilo zjistit žádné významné centrální místo, hierarchie germánských sídlišť starší doby římské zůstává nejasná. A to vše navzdory tomu, že v písemných pramenech máme zachyceny germánské vůdčí osobnosti, které disponovaly významnými politickými a mocenskými prostředky – vzpomeňme jen Marobuda, Arminia či později Vania. Tacitus (*Annales* II, 62) dokonce uvádí i sídlo krále Marobuda, na němž měli setrvávat římsští kupci a markytáni. Přesto se žádné významné centrální sídliště z počátku starší doby římské nepodařilo nalézt. Dlouho se soudilo, že se jedná o stav bádání a že podobná sídliště se teprve najdou. To sice nelze ani dnes vyloučit, zdá se však být pravděpodobnější, že takováto sídliště u Germánů prostě neexistovala, či lépe řečeno nezanechala po sobě výrazné archeologické stopy.

Písemné prameny podstatně přispěly k vytvoření zkráceného obrazu, v němž měly hrát Čechy významnou roli při předávání keltského dědictví germánským kolonistům. Zvláště zprávy o markomanském králi Marobudovi a jeho mocném kmenovém svazu s centrem v Boiohaemu, a především

údaj, že dobyl Čechy na úkor keltských Bójů, vedly k tomuto závěru. Archeologické prameny dnes jednoznačně dokládají, že Germáni obsadili Čechy dávno před Marobudovými Markomany. Zároveň ukazují, že pokud došlo k ovlivnění germánského vkusu a v některých ojedinělých případech i technologie výroby, pak se tak stalo v oblasti středního Německa při samotném vzniku großromstedtské kultury. Právě v oblasti Sály a středního Labe mohlo tamní obyvatelstvo dlouhá desetiletí přebírat prvky laténské kultury. Příklad tzv. Marobudovy říše a na jejím základě vytvořených archeologických hypotéz o vzniku a vývoji germánské kultury ukazuje, že údaje o politických a mocenských uskupeních nelze vztahovat na vývoj materiální kultury, neboť mezi nimi není přímá závislost.

Přes výše uvedené poznatky zůstává množství otázek, na které neznáme odpovědi. Především je tu problém rezistence Germánů vůči přijímání vymožeností jiných kultur. Ve středním Německu na severním pomezí laténské kultury mohlo tamější obyvatelstvo delší dobu pozorovat laténskou společnost, proč tedy nakonec akceptovalo pouze nepodstatné vnější kulturní projevy (např. tvary a dekory některých nádob, spony, zápony apod.)? Proč zůstaly zásadní technologické vymoženosti usnadňující život nepovšimnuty, či spíše byly záměrně odmítnuty (rotační mlýnské kameny, hrnčířský kruh apod.)? Přitom výrobků vzešlých z těchto činností si Germáni jistě cenili, o čemž svědčí např. na kruhu točené laténské nádoby použité jako urny v germánských hrobech. Ještě méně pochopitelná je i následná situace v Čechách, kde se předpokládá fyzické přežívání části keltské populace (blíže *Salač 1995; 2008*). Je-li tento předpoklad správný, pak se vtírá otázka, proč Keltové prakticky beze zbytku ztratili svou původní kulturu, která se nacházela na vyšší úrovni než ta nově přicházející? Proč domácí obyvatelstvo nemělo možnost podržet si technologické vymoženosti a předat je nově přichozím? Jde o poměrně palčivé otázky, i když připustíme, že se v Čechách laténská civilizace v době příchodu Germánů nacházela již v hluboké krizi.

Podobnou situaci lze ostatně pozorovat ve starší době římské také ve vztahu Germánů ke kultuře vznikajících římských provincií. Z nich sice byly ochotně přijímány hotové výrobky (keramika točená na kruhu, později terra sigillata, kovové nádoby, sklo, mince, ozdoby apod.; např. *Droberjar 2007*), nikoliv však technologie umožňující jejich výrobu. Nanejvýš docházelo opět pouze k přijímání některých vnějších prvků, často ve zcela jiných výrobních souvislostech (např. napodobování kovových nádob v keramické produkci). Jedinou výjimku zřejmě opět představují spony, opaskové garnitury a další součásti oděvu a ozdoby. Prakticky pouze v tomto oboru došlo k převzetí i některých technologií – např. užívání mosazi (*Droberjar – Frána 2004*).

V tomto příspěvku byla záměrně ponechána stranou otázka vlivu římských provincií na germánská řemesla či vkus. Přes značnou germánskou rezistenci lze jejich vliv do určité míry pozorovat, především právě v oděvních či účesových zvyklostech (např. vlasové jehlice). To ovšem problém keltského dědictví dále komplikuje, neboť z jihu přicházející římské obyvatelstvo v Podunají technologické i výzdobné keltské tradice nejen tolerovalo, ale zčásti i samo přejímalo. V produkci např. keramiky či součástí oděvu je v podunajských provinciích keltský vliv patrný hluboko do doby římské. Je tak velmi pravděpodobné, že některé keltské vlivy se dostávaly do germánského prostředí nikoliv na samém počátku doby římské, ale také později právě prostřednictvím římských provincií. I tyto sekundární keltské vlivy mohly přispět k vytvoření představy přímého keltského dědictví předaného při příchodu novému germánskému obyvatelstvu.

Z výše uvedených důvodů se autor domnívá, že keltské vlivy na germánské hospodářství a po-
tažmo celou germánskou společnost ve starší době římské nesehrály významnější roli.

Zánik knížecího dvorce na Budči

The demise of the ducal curtis at Budeč

Andrea Bartošková

Článek je metodickým příspěvkem k objasnění doby zániku knížecího dvorce na raně středověkém hradě Budči ve středních Čechách. Palisádou ohrazený areál dvorce (ca 4500 m²) v jihozápadní části akropole hradu zahrnoval rotundu sv. Petra, založenou podle písemných zpráv z 10. století knížetem Svatoplukem I. (vláda 895–915). Na základě rozboru keramiky ze situací spojených se zánikovou fází ohrazení dvorce autorka stanoví dobu zániku palisády, resp. dvorce, a zařazuje ji do historických okolností známých z dalších pramenů.

raný středověk – Čechy – hrad – Budeč – dvorec – keramika – datování

This article is a methodological contribution to the clarification of the period involving the demise of the ducal curtis at the Early Medieval stronghold at Budeč in Central Bohemia. The grounds of the curtis that featured a palisade enclosure (ca 4500 m²) also included the Rotunda of St. Peter in the south western part of the stronghold acropolis, which was founded by Duke Svatopluk I (ruled 895–915) according to written records from the 10th century. Based on an analysis of pottery from the situations linked to the phase of the demise of the enclosed curtis, the author determines the period of the demise of the palisade enclosure, or the curtis, and places it into historical contexts known from other sources.

Early Medieval period – Bohemia – stronghold – Budeč – curtis – pottery – dating

1. Úvod

Existence opevněných sídel (dvorců) nejstarší přemyslovské elity včetně knížat v areálech raně středověkých hradů je doložena jednak zmínkami v písemných pramenech a jednak díky archeologickému výzkumu. Z historických záznamů obsažených v svatováclavských legendách jsme informováni o dvorcích na Tetíně, sídle vdovy po Bořivojovi I. kněžny Ludmily, a dvorcích (případně dvorcích) ve Staré Boleslavi, sídle tehdy ještě nevládnoucího Přemyslovce Boleslava I. (k písemným zmínkám podrobně *Sláma 1986*, 19–20). Žádný ze jmenovaných se však zatím nepodařilo zachytit archeologicky. Archeologickým výzkumem byl zjištěn pouze opevněný dvorec na Budči, nicméně jeho existence v době vlády knížete Vratislava I. nepřimo vyplývá i z písemných pramenů. Svatováclavské legendy totiž zpravují o zdejším pobytu knížecího syna Václava, kterého poslal na Budeč jeho otec Vratislav I. (vláda 915–921), aby si zde u kněze zvaného Učený (*Ucino*) osvojil základy latinského jazyka.¹ Při výběru místa pro Václavovu výuku byl nepochybně brán zřetel na skutečnost, že na Budči působí kněz známý svou učeností, zároveň však je nutné zde předpokládat sídlo (knížecí dvorec), jež by zabezpečilo pobyt knížecího syna. Budoucí kníže Václav

¹ O Václavově výuce na Budči se zmiňuje *První stsl. legenda*, 14–15, 21, 37; *Crescente fide*, c. 1, 183; *Gumpold*, c. 4, 149; *Druhá stsl. legenda*, 90; *Legenda Christiani*, c. 3, 29.

Obr. 1. Letecký pohled na budečskou akropoli od JZ – v popředí rotunda sv. Petra a Pavla, východně od ní maketa půdorysu kostela Panny Marie. Foto M. Gajda.

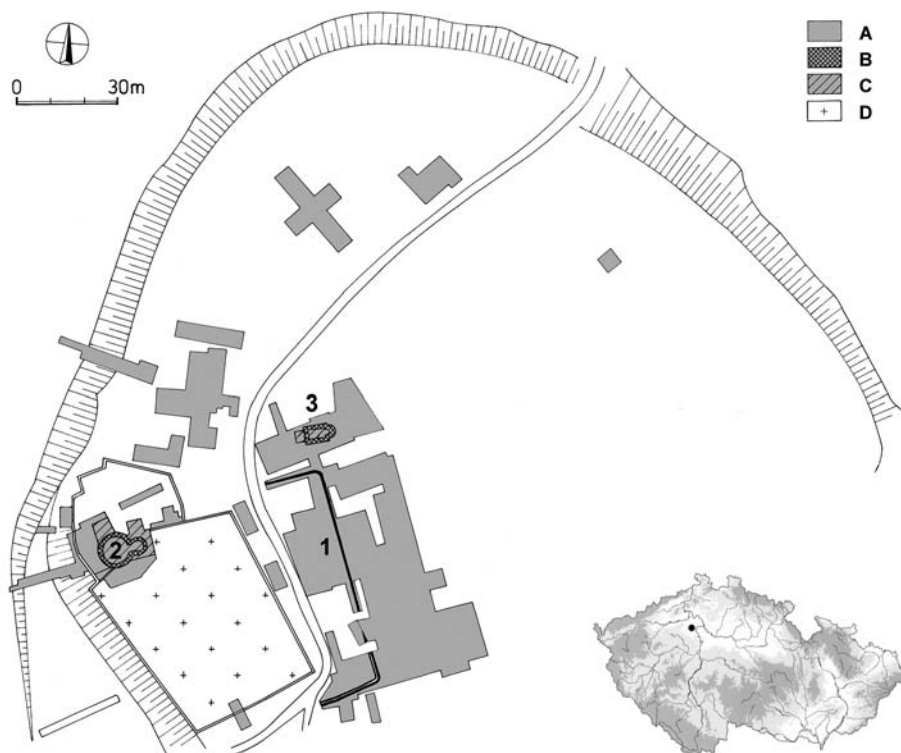
Fig. 1. Aerial view of Budeč acropolis from south west – in the foreground: the Rotunda of St. Peter and Paul, to the east the reconstruction of the floor plan of the Church of the Virgin Mary.

získal základy vzdělanosti nejspíše u zdejšího kostela sv. Petra, založeného podle písemných zpráv jeho strýcem knížetem Spytihněvem I. (vláda 895–915).² Kostel stál uvnitř dvorce ohrazeného palisádou, zachyceného v jihozápadní části budečské akropole archeologickým výzkumem.

2. Archeologický výzkum knížecího dvorce na akropoli budečského hradiště

V rámci systematického archeologického výzkumu raně středověkého hradiště Budeč (1972–1990), zaměřeného v letech 1972–1986 pod vedením Z. Váni a M. Šolla na velkoplošný odkryv vnitřního areálu (akropole), zejména jeho západní poloviny, kde se nacházejí oba budečské kostely (stojící rotunda sv. Petra a Pavla a v základech dochovaný kostel Panny Marie – obr. 1), byly objeveny výrazné pozůstatky palisádové ohrady, která v jihozápadní

² O založení kostela sv. Petra knížetem Spytihněvem I. se zmiňuje legenda *Crescente fide*, c. 1, 183; *Gumpold*, c. 2, 148; *Druhá stsl. legenda*, 89. Žádná z těchto legend však neuvádí polohu kostela. Teprve *Legenda Christiani* (c. 3, 29), jež je jakýmsi shrnutím všech svatováclavských legend napsaných do konce 10. stol., lokalizuje kostel sv. Petra na Budeč.

Obr. 2. Budeč – akropole. Situační plán archeologicky zkoumané plochy s vyznačením průběhu zachyceného palisádového žlábků a polohy kostelů. 1 – palisádový žlábek; 2 – kostel sv. Petra; 3 – kostel P. Marie; A – archeologicky zkoumaná plocha; B – půdorys původního kostela; C – finální půdorys kostela; D – plocha dnešního hřbitova. Kresba obr. 2–3 J. Minarčíková.

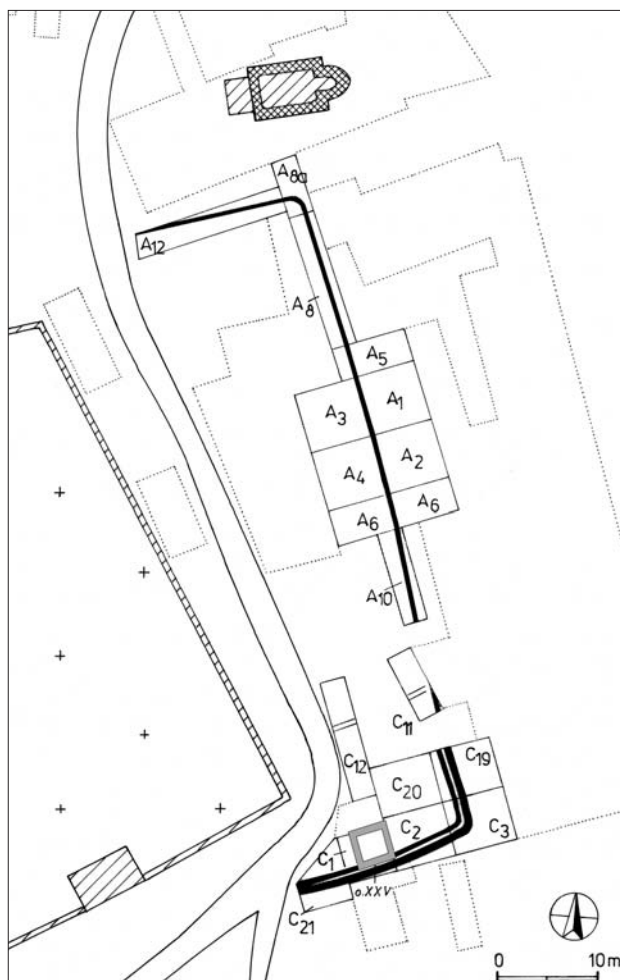
Fig. 2. Budeč – acropolis. Layout of archeologically examined areas with marked trench remaining from the palisade, and position of the churches. 1 – trench remaining from the palisade; 2 – Church of St. Peter; 3 – Church of the Virgin Mary; A – archaeologically examined area; B – floor plan of previous church; C – final floor plan of church; D – area of today's cemetery.

části akropole vymezovala přibližně půlhektarový prostor interpretovaný jako knížecí dvorec. Interpretace dvorce jako knížecího sídla vychází ze zjištění, že palisádou ohrazený prostor zahrnoval knížetem Svytlahem vybudovanou rotundu sv. Petra (Váňa 1995, 69). Rotunda a přilehlé pohřebiště, na němž se podle velkomoravského a povelkomoravského charakteru hrobových nálezů pohřbívalo v průběhu 1. pol. 10. stol., se nacházely v jeho severozápadním koutu. Většina plochy knížecího dvorce, jejíž odkryv mohl poskytnout řadu podstatných informací o charakteru zástavby tohoto útvaru, zůstává skryta pod novodobým hřbitovem, na němž se v jižním a jihovýchodním sousedství rotundy sv. Petra a Pavla³ začalo pohřbívat ve 30. letech 19. stol. a pohřbívá se dodnes (obr. 1). Archeologickému výzkumu zůstala přístupná pouze jeho východní část (obr. 2), která představuje přibližně třetinu z celkové plochy dvorce a kromě náznaku jeho vnitřního členění v podobě palisá-

³ První zmínka o rozšíření původního patrocinia sv. Petra o sv. Pavla se váže k r. 1541 (Hájek z Libočan, s. 2).

Obr. 3. Budeč – akropole.
Průběh palisádového žlábků
v rámci planograficky vymezených
sektorů.

Fig. 3. Budeč – acropolis.
The course of the trench remaining
from the palisade within the
heliographically defined sectors.

dového žlábků (*obr. 3*) se vyznačuje překvapivě skromnými pozůstatky osídlení. Společně se dvěma (nejistě datovanými) kulemi objekty (*Váňa 1995*, *obr. 48, 49*), jednou polozemnicí (*obj. II – Váňa 1995*, *obr. 45*) a nadzemní stavbou vymezenou žlábků (*obj. V – Váňa 1995*, *obr. 78*) zde bylo nalezeno jen několik sídlištních jam a pec. Některé z objektů mohou navíc pocházet až z doby po zániku knížecího dvorce, jehož palisádové ohrazení odhalily výzkumy *Z. Váni (1995, 69–71)* i *M. Šolla (1991, 237)*.

Pozůstatkem palisádového opevnění knížecího dvorce je výrazný žlabovitý útvar (*obr. 4*) se svislými, místy sešikmenými stěnami a rovným dnem (*horní š. 60–100 cm*, *š. dna 25–50 cm*, *hl. 40–90 cm*); výplň tvořila humusová hlína promíšená jílem a kameny (*Váňa 1995, 69–71*). Palisádový žlábek nebyl zachycen v celém svém průběhu. Postupně (v letech 1976–1978, 1980, 1982) zachycený průběh žlábků vymežil celkovou délku východní strany palisádové ohrady (*d. 66 m*), probíhající ve směru S–J (sektor *A8a, A8, A5*, rozhraní sektoru *A1 a A3*, rozhraní sektoru *A2 a A4*, sektor *A6, A10, C11, C19, C3*), její severovýchodní

Obr. 4. Budeč. Průběh zdvojeného palisádového žlábků v jižní části akropole. Pohled od V (č. neg. 86726).

Fig. 4. Fig. 4. Budeč. Outline of the double palisade ditch in the southern part of the acropolis. View from the east.

(sektor A8a) a jihovýchodní roh (sektor C3) a západní směr návazného pokračování její zčásti zachycené severní (d. úseku 14 m – sektor A8a, A12) a jižní strany (d. úseku 19 m – sektor C3, C2, C1, C21) – obr. 3. Palisádový žlábek vymežující východní stranu dvorce se na severu pravouhle zalamoval k západu v blízkosti severněji situovaného kostela P. Marie (zachovaného v základech), odkud směřoval k rotundě sv. Petra a Pavla. Na jihu se pravouhle zalamoval k západu až na samém okraji hradiště, kde pravděpodobně v důsledku exponované polohy byla palisáda zdvojena (vnější žlábek: š. 50–80 cm, hl. 50–80 cm; vnitřní žlábek: š. 30–50 cm, hl. 30–35 cm). Protože severní a jižní strana palisádového ohrazení byla zachycena jen zčásti, pokračování palisády západním směrem je rekonstrukcí (obr. 5). Podle ní palisádové ohrazení vymezovalo přibližně čtvercový prostor o výměře ca 4500 m², který zahrnoval v severozápadním koutu stojící rotundu sv. Petra s přílehlým pohřebištěm, přičemž západní stranu ohrazení tvořila s největší pravděpodobností vlastní hradba akropole. Příčný palisádový žlábek, zachycený v sektoru C11 a C12 (š. žlábků 35–40 cm a 45–50 cm, hl. 30–40 cm a 70–80 cm; Váňa 1995, 70–71, obr. 51) a probíhající paralelně (15 m severněji) s jižním ohraničením dvorce, naznačuje jeho vnitřní členění (obr. 3).

S ohledem na skutečnost, že v severozápadním koutu ohrazeného prostoru stála rotunda sv. Petra, založená podle písemných zpráv knížetem Spytihněvem I., interpretujeme palisádou opevněný areál jako knížecí dvorec, o jehož vznik se pravděpodobně na přelomu 9. a 10. stol. zasloužil právě zakladatel svatopetrské rotundy. Archeologické datování výstavby palisádového ohrazení nedisponuje žádnou pevnou oporou. Z dokumentace vyplývá jen to, že palisáda nenarušila starší sídlištní objekty.

3. Datování zániku knížecího dvorce

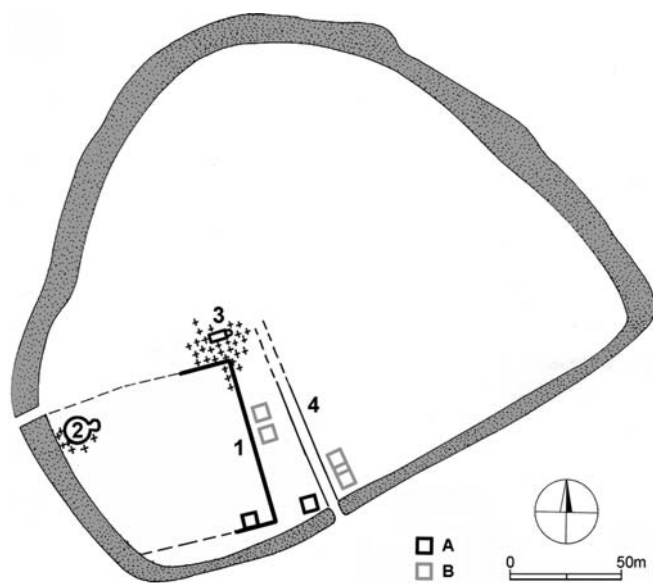
3.1. Opory pro archeologické datování

Pro datování zániku knížecího dvorce, resp. zániku jeho palisádového ohrazení, představuje zatím jedinou pevnější oporu stratigrafická situace v místě archeologicky zachyceného severního ohraničení knížecího areálu, kde výplň žlábků po zaniklé palisádě překrýval společně se stratigraficky ještě starším pohřbem hrob 234 (*Váňa 1995*, 70), jenž obsahoval minci z období knížecí vlády Vratislava II. (1061–1085; *Bartošková – Sláma 1997*, 150). Na základě tohoto hrobu, jenž byl součástí pohřebiště okolo kostela P. Marie, postaveného podle archeologických zjištění kolem poloviny 10. stol. nebo v jeho 2. polovině (*Guth 1934*, 769; *Šolle 1991*, 237; *Bartošková – Štefan 2006*, 736), můžeme soudit, že nejpozději okolo poloviny 11. stol. palisádové ohrazení knížecího dvorce již neexistovalo. K zániku dvorce však mohlo dojít již dříve – v 1. pol. 11. stol., stejně tak již okolo poloviny 10. stol., kdy v důsledku závažných okolností přestali obyvatelé knížecího dvorce u rotundy pohřbívat a prostor hřbitova překryla 2. fáze opevnění akropole (*Bartošková 2003*, 213, obr. 33; *2004*, 782–783).

Kromě výše uvedené náleзовé situace je oporou pro rámcové datování zániku palisádového ohrazení dvorce také stratigrafická situace v místě jeho jižního uzávěru, kde zdvojený palisádový žlábek byl překryt pozůstatky sídlištní zástavby, zachované ve formě torz jílových podlah a více či méně destruovaných kamenných podezdívek nadzemních staveb, z nichž nejlépe dochovaná je kamenná dispozice objektu XXV (*obr. 3; Váňa 1995*, 119, obr. 70, 78). Na otázku, kdy tento sídlištní komplex v jižní části akropole překryl zaniklé palisádové ohrazení knížecího dvorce, dává přibližnou odpověď keramika získaná z uloženin pod pozůstatky sídlištní zástavby bezprostředně nad výplní zdvojeného palisádového žlábků. Komparace s keramickým souborem, jenž byl získán z výplně v celé délce archeologicky zachyceného průběhu palisádového žlábků, pak může ozřejmit dobu zániku palisádového ohrazení dvorce.

3.2. Analýza keramiky z výplně palisádového žlábků a z jeho bezprostředního nadloží

Z výplně palisádového žlábků, postupně odkrývaného v letech 1976–1978, 1980, 1982 na rozhraní sektoru A1/A3, A2/A4, v sektoru A5, A6, A8, A8a, A10, A12, C11 (jednoduchý žlábek) a v sektoru C1-3, C19, C21 (dvojitý žlábek), pochází kromě dvou fragmentů železných předmětů (č. př. 192/80 a 330/80) a pazourkového nožíku (č. př. 76/82) celkem 634 keramických fragmentů, z nichž 29 je pravěkých. Keramický soubor 605 raně středověkých střepů obsahuje 56 okrajů, 211 zdobených fragmentů z výdutě nádob (60 % zdobených hřebem, 40 % jednohrotým rydlem) a 338 nezdobených zlomků, z nichž 48 je ze dna nádob. S ohledem na skutečnost, že pro chronologické třídění středočeské raně středověké keramiky je určující profilace okraje, prezentují keramiku z výplně palisádového žlábků prostřednictvím všech nalezených fragmentů okrajů nádob – bez 2 malých úlomků jde o 54 okrajů, přičemž každý z nich pochází z jiné nádoby (*obr. 6–7*). Stejným způsobem je prezentována i keramika z uloženin překrývajících v jižní části akropole (v sektoru C1-3, C21) pod spodní úrovní kamenných pozůstatků sídlištní zástavby (zejména obj. XXV) výplň zdvojeného palisádového žlábků – bez 2 malých úlomků jde o 31 okrajů, z nichž každý reprezentuje jinou nádobu (*obr. 8*). Na základě kvantifikace a komparace zastoupených typů a variant

Obr. 5. Schéma budečské akropole s vyznačením rozsahu knížecího dvorce (1), polohy kostelů včetně přilehlých pohřebišť (2 – rotunda sv. Petra; 3 – kostel P. Marie) a výrazných sídlištních staveb (4 – oblázky dlážděná komunikace; A – stavby na kamenných podezdívkách; B – srubové stavby).

Fig. 5. Diagram of the Budeč acropolis with defined area of the ducal curtis (1), the position of the churches, including adjacent burial grounds (2 – Rotunda of St. Peter; 3 – the Church of the Virgin Mary) and noticeable settlement structures (4 – pebble-lined road; A – structures on stone foundations; B – log structures).

okrajů z výplně žlábků a z jeho bezprostředního nadloží bude možné vyslovit se k archeologickému datování zániku palisádového ohrazení knížecího dvorce.

V rámci okrajů pocházejících z výplně palisádového žlábků a z jeho bezprostředního nadloží bylo vypracováno následující typologické třídění (vychází z rozdílů v celkové profilaci okraje, přičemž si všímá formování jeho rozevření a ukončení):

- A** – jednoduché okraje (šikmo rozevřené, s rovnou či konvexní, tj. vypouklou vnitřní linií a s ní víceméně souběžnou vnější linií okraje) ukončené:
- a** – zaoblením
 - b** – kuželovitě nebo válcovitě seříznutou ploškou, která je rovná nebo prožlabená
 - c** – lištou (rovnou, zaoblenou, nebo prožlabenou) vytvořenou (více či méně výrazným) vytažením dolní, či horní, nejčastěji dolní a horní hrany okraje
- B** – kalichovitě profilované okraje (vnitřní i vnější linie okraje včetně hrdla je esovitá):
- a** – s téměř souběžnou vnitřní a vnější linií způsobující víceméně konstantní sílu okraje a hrdla
 - b** – se zesíleným okrajem vůči tenčímu hrdlu a většinou se zbytnělým podhrdlím
- C** – okraje s okružím (při konkávní, tj. projmuté, případně rovné vnitřní linii okraje je vnější linie profilovaná do různě tvarovaného okruží, přičemž propojení s vnitřní linií tvoří rovná či zaoblená ploška)
- D** – archaicky zduřelé okraje
- E** – typově nezařazené okraje

Jednoduché okraje (A) jsou spolu s hřebenovou výzdobou typickým morfologickým znakem středohradištní keramiky. Zatímco pro starší fázi jejího vývoje (1. pol. 9. stol. s přesahem do jeho 2. poloviny) jsou příznačné okraje ukončené zaoblením (Aa) a rovně seříznutou ploškou (Ab), která postupem času začala být i prožlabená, v mladší fázi (rámcově

poslední čtvrtina 9. – 1. pol. 10. stol.) přistupují okraje ukončené (vytažením dolní nebo horní, nejčastěji dolní a horní hrany okraje) lištou (Ac). Zároveň je třeba zmínit, že okraje nádob starší fáze středohradištního období (Aa, Ab) doprovází výlučně hřebenová výzdoba (mnohdy neuměle provedená – nepravidelné, jakoby pomalu hřebenem vytvářené vodorovné pásy, vlnice i vpichy). Jednoduché okraje mladší fáze středohradištního období (Ab, Ac) začíná vedle hřebenové výzdoby, která se již vyznačuje svižně rytou hřebenovou vlnicí a pravidelnými hřebenovými pásy, provázet dekor jednoduchých vlnic a vodorovných rýh (většinou ve vzájemné kombinaci) aplikovaných jednohrotým, případně dvouhrotým rydlem. Po technologické stránce se keramika s jednoduchými okraji vyznačuje značnou variabilitou keramické hmoty, včetně úpravy povrchu.

Společný výskyt všech tří variant jednoduchého typu okraje (Aa, Ab, Ac) v provázání s hřebenovou a (ojedinele) jednohrotým či dvouhrotým rydlem aplikovanou výzdobou zaznamenáváme na Pražském hradě v stratigrafických situacích, k nimž se vážou dendrodata získaná na severním svahu ostrožny (v prostoru tzv. slévárenského dvora) z dřevěné výztuže terénní deprese překryté tělesem nejstarší dřevohliněné hradby. Nejmladší datovaná dřeva z dřevěné pravoúhlé konstrukce pod hradbou spadají do intervalu nejdříve 908, nejpozději 917, čímž poskytují termín *post quem* pro vznik nejstarší dřevohliněné hradby Pražského hradu, a zároveň termín *ante quem* pro uzavření výplně terénní deprese pod hradbou (Boháčová 2001, 273–278). Výplň deprese pod nejstarší dřevohliněnou hradbou reprezentuje keramika označená jako keramický horizont PH A1 (Boháčová 2001, 264, obr. 46–48), keramika z tělesa nejstarší hradby je označena jako keramický horizont PH B0 (Boháčová 2001, 264, obr. 50A–C). V obou stratigrafických polohách je zastoupena pouze středohradištní keramika jednoduchých okrajů.⁴ Zatímco však v PH A1 se při sporadickém výskytu zaobleně ukončených okrajů (Aa) nacházejí zejména formy s rovně seříznutou, případně prožlabenou ploškou (Ab) a jen ojedinele formy ukončené nepříliš výrazným vytažením většinou dolní hrany okraje úzkou lištou (Ac), v PH B0 k těmto okrajům přistupují v rámci typu Ac tvary s výrazným vytažením většinou horní hrany okraje. V obou keramických horizontech zcela převládá hřebenová výzdoba, v obou se však ojedinele objevuje i výzdoba provedená jedno- či dvouhrotým rydlem.

Na Budči byla nejstarší varianta jednoduchého typu okraje (Aa) zaznamenána jen na akropoli, kde se vyskytovala spolu s variantou okraje Ab ve stratigraficky nejstarší vrstvě (tmavá hutná hlína), která obsahovala i starobyloou ostruhu s háčky a v západní části akropole (v prostoru tzv. malého sadu) překrývala při úpatí vnitřního valu písčité podloží (Bartošková 1996, obr. 5–6; 1997a, 42–44, obr. 4–5). Okraje ukončené výrazným vytažením horní a dolní hrany různě tvarovanou lištou (Ac) se zde vyskytují až ve druhé vrstvě (popelovitá hlína) nad podloží, kde se s nimi vedle starších okrajů Ab začínají ojedinele objevovat i archaické formy kalichovitě profilovaných okrajů (Ba – tenkostěnné vysoké varianty, Bb – s nízkým okrajem; Bartošková 1996, obr. 7; 1997a, obr. 6). Na rozdíl od akropole byly na budečském předhradí registrovány jen jednoduché okraje varianty Ab a Ac. Na základě výzkumu v západní části předhradí, v poloze Na kašně, stratigraficky souvisejí s výstavbou 1. fáze vnějšího opevnění (Bartošková 2010a, 263, obr. 21B) a s následnou nejstarší sídlištní zástavbou (1. sídlištní horizont – jílových a písčitých podlah nadzemních objektů s vertikální dřevěnou konstrukcí), kde spolu s nimi a s vysokoobloukovou ostruhou ve tvaru U, rámcově datovanou do poslední čtvrtiny 9. – 1. pol. 10. stol., se vyskytovaly i límcovitě profilované okraje (Bartošková 1997b), které však ve výplni palisádového žlábků knížecího dvorce na budečské akropoli nemají žádného zástupce. Nicméně pro jedno-

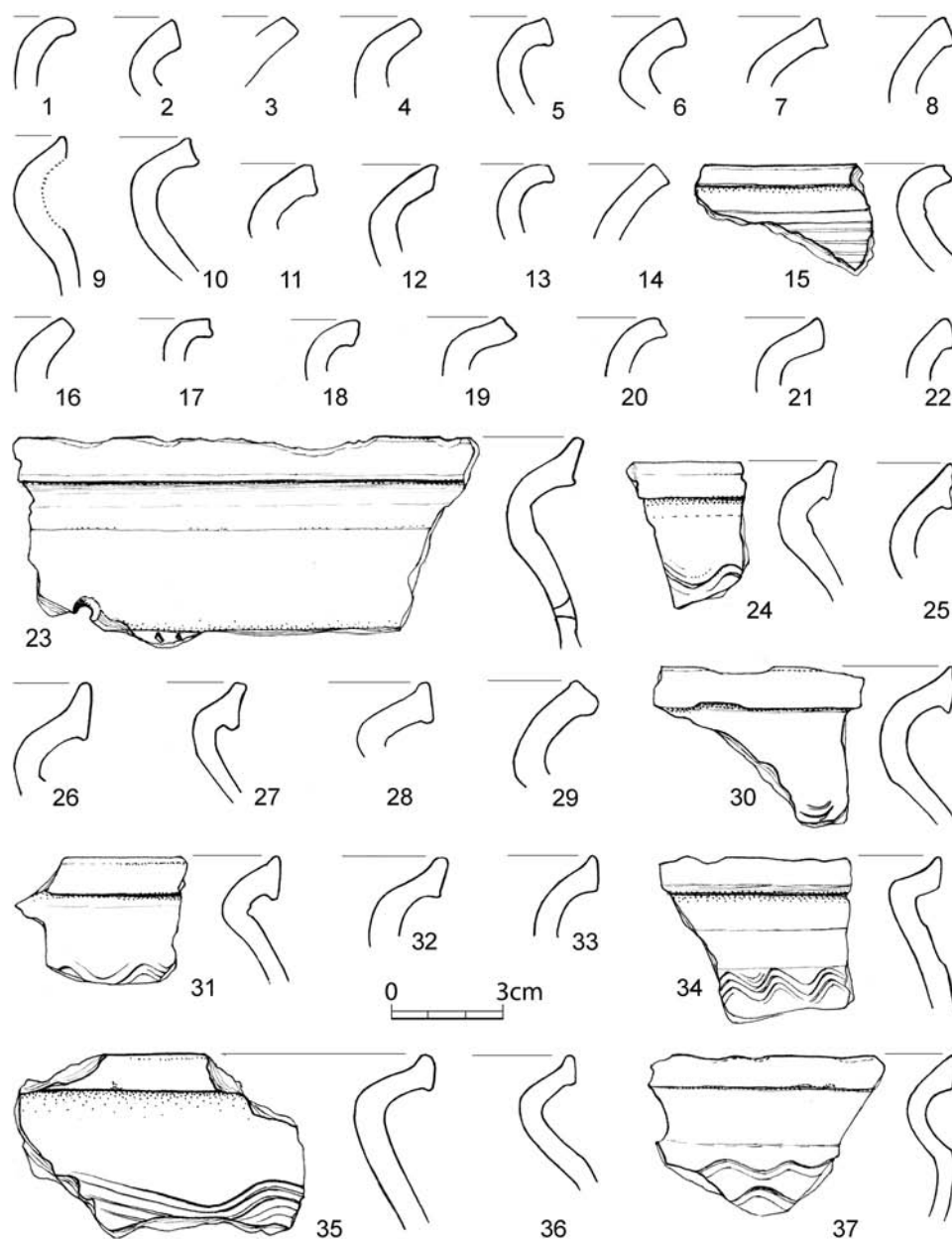
⁴ Výjimku tvoří pouze jeden okraj v keramickém horizontu PH B0 s náběhem na límcovitou profilaci (viz Boháčová 2001, obr. 50B: 16).

duché okraje Ab a Ac, které ve výplni palisádového žlábků dvorce tvoří (včetně jednoho okraje Aa) naprostou většinu (69 %) a v poloze Na kašně reprezentují společně s límcovitými okraji keramickou náplň 1. sídlištního horizontu, je chronologickou oporou právě časové ukotvení límcovitě profilovaných okrajů. K němu významně přispěla již zmíněná stratigrafická situace ve spojení s dendrodaty z Pražského hradu. Horizont keramiky provázené límcovitými okraji (PH B1) byl tu zachycen na jižním svahu ostrožny (pod oktogonální kaplí), ve vrstvě nasedající na tyl nejstarší dřevohliněné hradby (*Boháčová 2001*, 264, obr. 51). Podle interpretace I. Boháčové jde o sídlištní vrstvu, která se uložila po vybudování nejstarší hradby (výstavba po nebo v rámci intervalu let 908–917). S touto vrstvou autorka spojuje i nástup keramiky límcovitě profilovaných okrajů, neboť v tělese nejstarší hradby nebyla keramika tohoto typu okraje evidována (*Boháčová – Herichová 2008*, 264). Horizont keramiky doprovázený límcovitě profilovanými okraji lze rámcově datovat do 1. třetiny 10. stol., ovšem s tím, že některé z jeho reprezentantů s jednoduchými okraji (Ab, Ac) nastupují již v 9. stol. a zejména vývojově pokročilé formy varianty Ac (s výrazným vytažením obou či jedné z hran okraje) pokračují dále do 2. třetiny 10. stol., kdy jejich vývoj postupně ukončuje standardizovaná výroba morfologicky i technologicky unifikované keramiky kalichovitě profilovaných okrajů.

Ve výplni palisádového žlábků knížecího dvorce na budečské akropoli bylo z celkového počtu 54 okrajů nádob zaznamenáno 37 jednoduchých okrajů (68 %) – z nich 1 je varianty Aa (*obr. 6: 1*), 12 varianty Ab (*obr. 6: 2–4, 9, 12–20*) a v rámci zbývajících okrajů varianty Ac se 15 vyznačuje výrazným vytažením většinou horní a dolní hrany okraje (*obr. 6: 23–37*).

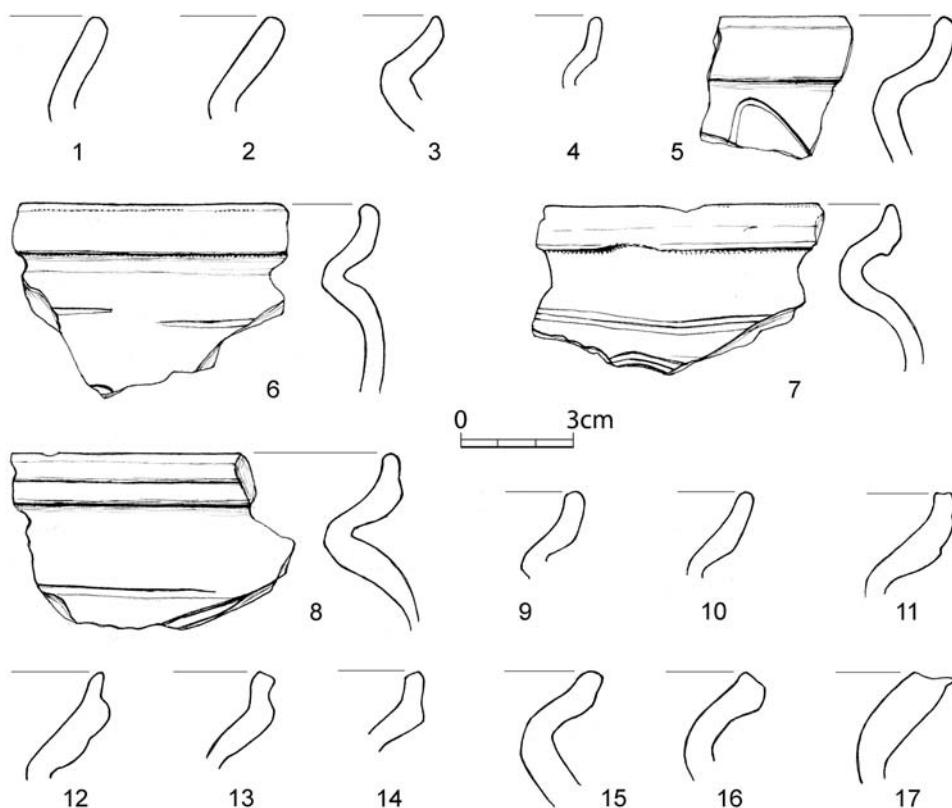
Ve vrstvě překrývající v jižní části akropole pod spodní úrovní kamenných pozůstatků sídlištní zástavby bezprostředně výplň zdvojeného palisádového žlábků bylo z celkového počtu 31 okrajů nádob zaznamenáno 14 jednoduchých okrajů (45 %) – z nich 2 jsou varianty Ab (*obr. 8: 1–2*) a v rámci zbývajících dvanácti okrajů varianty Ac se 2 vyznačují výrazným vytažením horní a dolní hrany okraje (*obr. 8: 6, 8*).

Kalichovitě profilované okraje (B) jsou charakteristickým morfologickým znakem technologicky již unifikované keramiky šedé řady, vyznačující se kromě šedé barvy a dobrého vypálení silnou příměsí písčitého ostřiva v keramické hmotě, což vytváří zdání krupovitěho povrchu střepu. Mezi keramikou kalichovitě profilovaných okrajů rozlišujeme archaické a klasické formy. Archaické formy představují stejnoměrně silné, zejména vysoké tenkostěnné okraje (Ba), k nimž přistupují nízké kalichovitě profilované okraje, které většinou bývají zesílené vůči tenčímu hrdlu (Bb), a kalichovité okraje s prožlabeně formovanou vnější stranou (Bb), přičemž pro všechny tři varianty archaických kalichovitých okrajů je příznačná ještě častá hřebenová výzdoba na výduti nádob. Klasické formy se vyznačují vyšším zesíleným kalichovitým okrajem (s různě formovanou vnější stranou) a většinou zbytnělým podhrdlím vůči slabšímu „krčku“ (Bb) a výzdobou (nejčastěji různé kombinace jednoduchých vlnic a vodorovných rýh) provedenou již jen výhradně jednohrotým rydlem, přičemž za chronologicky pokročilý výzdobný prvek jsou považovány nehtovité vrypy. Keramika kalichovitých okrajů nastupuje podle stratigrafických poznatků z výzkumu Pražského hradu a Budče po době oběhu keramiky límcovitých okrajů. S jejím nástupem, představujícím výraznou proměnu raně středověké keramiky, je spojován předěl mezi středohradištním a mladohradištním obdobím (naposledy *Boháčová 2008*, 115; *v tisku*). Ten byl tradičně kladen k r. 950, v současné době je na základě stratigrafických zjištění na Pražském hradě a ve Staré Boleslavi v propojení s daty absolutní chronologie kladen

Obr. 6. Budeč – akropole. Okraje nádob z výplně palisádového žlábků coby reliktu zaniklého ohrazení knížecího dvorce. Sektor A12: 1, 28 (př. č. 158/78); A8: 7–10, 13, 18–21, 25–26, 29–30, 36 (př. č. 3/77, 9/77, 11/77, 81/82); A5: 22, 24, 31 (př. č. 14/77, 16/77); A3/A1: 11 (př. č. 75/82); A4/A2: 5 (př. č. 1/77); A10: 3 (př. č. 109/82); C19: 15, 35 (př. č. 277/80, 398/80); C2: 14, 17, 23, 27, 34, 37 (př. č. 207/80, 378/80); C1: 1 (př. č. 339/80); C21: 4, 6, 12, 16, 32–33 (př. č. 296/80, 336/80). Kresba obr. 5–7 L. Raslová.

Fig. 6. Budeč – acropolis. Rims of vessels from trench fill remaining from the palisade enclosure, thus the relict of the defunct enclosure of the ducal curtis.

Obr. 7. Budeč – akropole. Okraje nádob z výplně palisádového žlábků coby reliktu zaniklého ohrazení knížecího dvorce. Sektor A12: 14 (př. č. 228/78); A8: 3, 5 (př. č. 9/77, 81/82); A5: 6–7, 9–11, 15 (př. č. 14/77, 16/77); A3/A1: 2, 13 (př. č. 69/82, 75/82); A4/A2: 17 (př. č. 356/76); C11: 12 (př. č. 163/78); C19: 1, 4 (př. č. 192/80, 399/80); C2: 8, 16 (př. č. 207/80).

Fig. 7. Budeč – acropolis. Rims of vessels from trench fill remaining from the palisade enclosure, thus the relict of the defunct enclosure of the ducal curtis.

do průběhu 2. třetiny 10. století. Keramika kalichovitých okrajů byla postupně vystřídána keramikou archaicky zduřelých okrajů, jejíž nástup spadá na základě absolutně datované stratigrafické situace na akropoli Budče nejpozději do 2. pol. 11. stol. (Bartošková 1999).

K vymezení nejstarších forem kalichovitých okrajů přispěla uzavřená nálezová situace ve Staré Bole-slavi, kde ve výplni příkopu doprovázejícího dřevohliněnou hradbu (1. fáze opevnění) mezi akropolí a před-hradím a uzavřeného písčitém závalem se spolu s keramikou jednoduchých okrajů vyskytovaly vysoké, stejnoměrně silné tenkostěnné varianty kalichovitě profilovaných okrajů a ojediněle i zesílené kalichovité okraje (vůči tenčímu hrdlu) s prožlabeně formovanou vnější stranou, přičemž výzdoba byla ještě převážně hřebenová (Boháčová 2003a, obr. 30a: 18, 22, 26–32, 35–37, 39, 43–45). Obě tyto varianty archaických forem kalichovitých okrajů (včetně nízkých kalichovitě profilovaných okrajů) ve spojení s hřebenovou výzdobou na výduti nádob reprezentují i keramický soubor spojovaný se starší fází opevnění a osídlení „Hradišátka“ u Dolních Břežan, kde jsou ovšem chybně datovány do 11. stol. (Čtverák – Lutovský 1999, 414, obr. 11:1; 12: 1–2; 13:5; 14; 15: 5,7; 16: 2,5; 17: 4–5; 18: 10; 19: 2–3). V rámci keramické sekvence malostranského suburbia Pražského hradu, vypracované J. Čihákovou, představuje varianta s prožlabeně

formovanou vnější stranou okraje nejstarší stratigraficky doloženou formu kalichovitých okrajů (*Boháčová – Čiháková 1994*, 177, tab. IB: S10+14). Na Pražském hradě je nástup keramiky kalichovitých okrajů spojován s rozšířením nejstarší dřevohliněné hradby mezi vnitřním areálem a předhradím (PH B2) a na základě již zmíněných dendrochronologických dat je kladen nejdříve do přelomu 1. a 2. třetiny 10. stol. (*Boháčová 2008*, 115) – není bez zajímavosti, že v keramickém souboru z tělesa rozšířené nejstarší hradby figurují právě kalichovité okraje s prožlabeně formovanou vnější stranou (viz *Boháčová 2001*, obr. 52A: 1, 6, 8). V sídlištním souvrství nasedajícím na rozšíření nejstarší hradby, tj. na 2. fázi dřevohliněného opevnění Pražského hradu, se objevují již klasické varianty kalichovitých okrajů (*Boháčová 2001*, obr. 52B). Na rozdíl od I. Boháčové, která masový nástup kalichovitých okrajů klade do průběhu 2. třetiny 10. stol.⁵, J. Čiháková, která vychází z dendrochronologicky datované dřevěné cesty v malostranském podhradí Pražského hradu, řadí výskyt keramiky límcovitých okrajů a masový nástup kalichovitých okrajů do intervalu ca 885–930, přičemž kolem r. 930 má mít keramika kalichovitých okrajů již dominantní postavení (*Čiháková – Havrda 2008*, 208–209; nesoulad mezi datováním kalichovitých okrajů na Malé Straně a Pražském hradě se pokusil vysvětlit *Varadzin 2010*, 538).

Na Budči, resp. na budečském předhradí (v poloze Na kašně), umožnila stratigrafická situace rozlišit dva raně středověké sídlištní horizonty. Zatímco v rámci 1. sídlištního horizontu (s jílovými a písčitymi úpravami podlah nadzemních objektů s vertikální dřevěnou konstrukcí stěn), spadajícího do mladší fáze středohradištního období, se spolu s vysokoobloukovou ostruhou ve tvaru U (poslední čtvrtina 9. – průběh 1. pol. 10. stol.) vyskytovaly vedle keramiky jednoduchých okrajů i zástupci límcovitých okrajů (*Bartošková 1997b*). Druhý sídlištní horizont v podobě pozůstatků kamenných podkladů nadzemních staveb, které zde stejně jako na akropoli jsou již projevem stabilního uspořádání mladohradištní sídlištní zástavby, doprovázela spolu s nízkoobloukovou parabolickou ostruhou s dlouhým vykloněným bodcem, datovanou do 2. pol. 10. stol., keramika klasických variant kalichovitých okrajů (*Bartošková 1992*, 444–445, obr. 3a–b; 10). Archaické varianty kalichovitého typu okraje byly v poloze Na kašně zjištěny (spolu s pokročilou středohradištní keramikou jednoduchých okrajů) v hradebním tělese 2. stavební fáze vnějšího opevnění, které bylo přistavěno po zániku 1. sídlištního horizontu před komorovou konstrukcí nejstarší hradby a fungovalo (s pozdějším zpevněním a zvýšením) po dobu existence 2. sídlištního horizontu (*Bartošková 2010a*, 263–264, 267, 274–275, obr. 22: 3, 10–11, 23, 28, 37).

Ve výplni palisádového žlábků knížecího dvorce na budečské akropoli bylo z celkového počtu 54 okrajů nádob zaznamenáno 13 kalichovitých okrajů (24 %). Z nich pět se vyznačuje konstantní silou okraje a hrdla (Ba) a představuje nejstarší formu kalichovitých okrajů (obr. 7: 1–5). Zbývajících 8 má rozličně formovaný zesílený okraj vůči slabšímu hrdlu (Bb – obr. 7: 6–13), avšak 3 z nich se hlásí ještě k archaickým formám kalichovitých okrajů – u 2 je zesílení hrdla vůči stejnoměrně silnému okraji téměř nezatelné (obr. 7: 6, 9) a 1 s nízkým okrajem je na zachovalé výduť zdoben hřebenem (obr. 7: 7). Profilací okraje by k archaickým formám náležel i kalichovitý okraj s charakteristicky prožlabeně formovanou vnější stranou (obr. 7: 8), má však zbytněle podhrdlí vůči tenčímu „krčku“, což je považováno za znak klasických variant kalichovitých okrajů (viz *Boháčová – Čiháková 1994*, 177). Ke klasickým variantám lze přiřadit 4 kalichovité okraje (obr. 7: 10–13).

⁵ Vedle stratografií na Pražském hradě se autorka opírá o stratigrafickou situaci ve Staré Boleslavi, kde z deprese nad písčitym závalem zaneseného příkopu mezi akropolí a předhradím, spojené se zánikovým horizontem 1. fáze opevnění a s kontextem výstavby celokamenné hradby, byly získány vedle archaických forem i početně zastoupené klasické varianty kalichovitých okrajů (SB-B1) – viz *Boháčová 2003a*, obr. 31a–d; *2003b*, 453.

Ve vrstvě překrývající v jižní části akropole pod spodní úrovní kamenných pozůstatků sídlištní zástavby bezprostředně výplň zdvojeného palisádového žlábků bylo z celkového počtu 31 okrajů nádob zaznamenáno 12 kalichovitých okrajů (39 %). Z nich 5 se vyznačuje konstantní silou okraje a hrdla (Ba) a představuje nejstarší formu kalichovitých okrajů (*obr. 8: 15–19*). Zbývajících 7 má rozličně formovaný zesílený okraj vůči slabšímu hrdlu (Bb – *obr. 8: 20–26*), nicméně 3 z nich by mohly ještě náležet k archaickým formám kalichovitých okrajů – u 2 je zeslabení hrdla vůči stejnoměrně silnému okraji jen nepatrné (*obr. 8: 20–21*) a 1 má charakteristicky prožlabeně formovanou vnější stranu okraje (*obr. 8: 25*). Zbývajících 4 kalichovité okraje lze přiřadit ke klasickým formám (*obr. 8: 22–24, 26*).

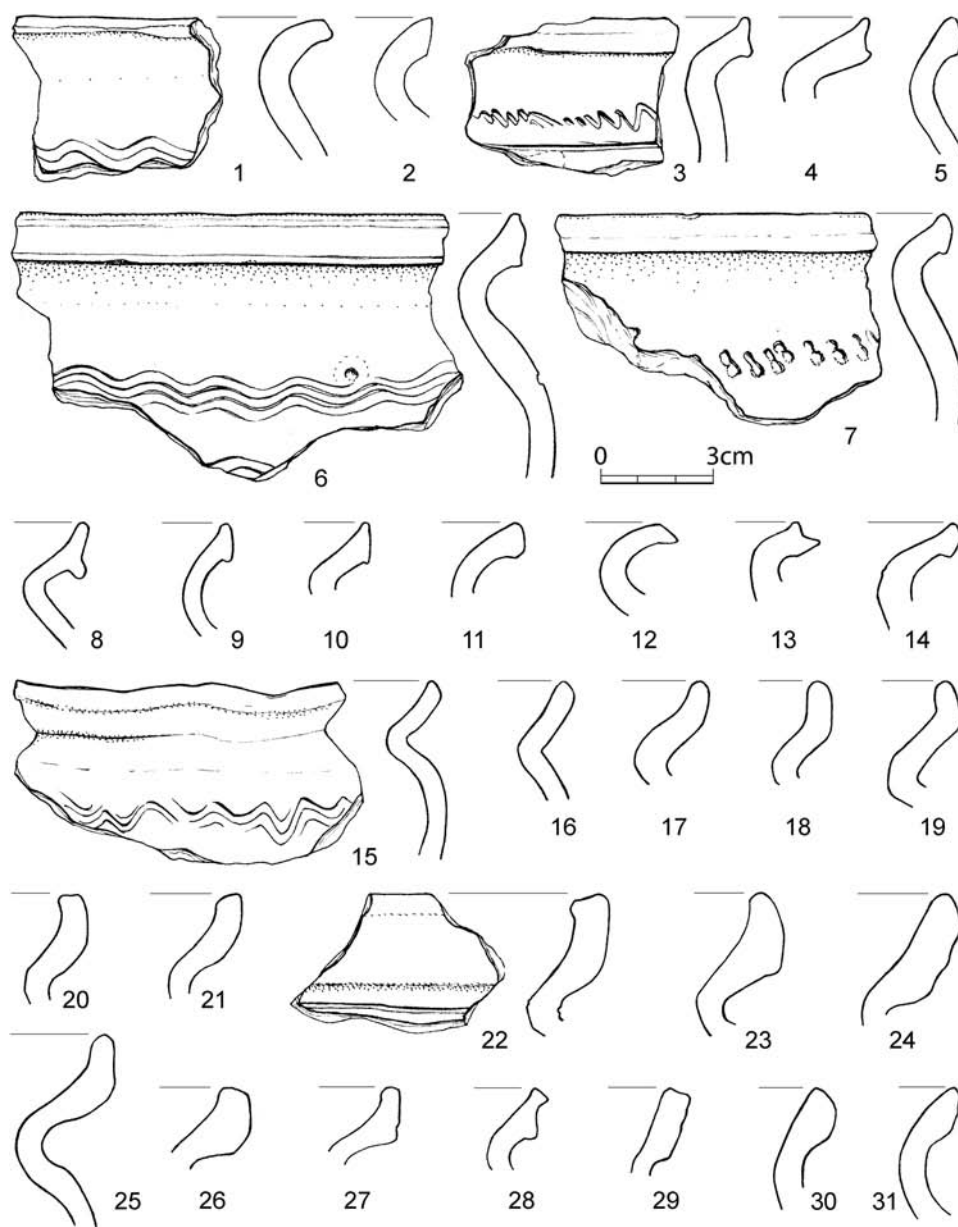
Okraje s okružím (C) vystupují společně s keramikou klasických variant kalichovitých okrajů a vzhledem k obdobným technologickým znakům i ke konkávní linii vnitřní strany okraje bývají mnohdy označovány jako deriváty kalichovitých okrajů. Jejich přítomnost zaznamenáváme např. v zánikovém horizontu 1. fáze opevnění ve Staré Boleslavi, resp. v depresi nad písčítým závalem zaneseného příkopu doprovázejícího dřevohliněnou hradbu mezi akropolí a předhradím (viz *Boháčová 2003*, *obr. 31c: 55–57, 85; 31d: 32, 34–36, 41, 43, 47–51*).

Ve výplni palisádového žlábků knížecího dvorce na budečské akropoli byly 2 okraje s okružím (4 %; *obr. 7: 14–15*). Ve vrstvě překrývající v jižní části akropole pod spodní úrovní kamenných pozůstatků sídlištní zástavby bezprostředně výplň zdvojeného palisádového žlábků byly 3 okraje s okružím (10 %; *obr. 8: 27–29*).

Archaicky zduřelé okraje (D) vystřídaly kalichovité okraje nejpozději v 2. pol. 11. století. Vyplyvá to z absolutně datované situace na Budči, kde v jižní části akropole byly do kamenných destrukcí mladohradištních sídlištních staveb (včetně obj. XXV) zapuštěny hroby náležející k pohřebišti založenému po zániku hradiště, z nichž jeden obsahoval ve funkci obolu mrtvých půldenár Bořivoje II., ražený v 1. desetiletí 12. století. Pohřbívalo-li se v těchto místech již na poč. 12. stol., pak zánik hradiště spadá do průběhu 2. pol. 11. stol. (*Bartošková 1999, 726–731*). S ohledem na skutečnost, že v kamenných destrukcích nejmladších sídlištních staveb se ve velkém počtu nacházela keramika s archaicky zduřelými okraji (což znamená, že byla užívána ještě v době sídlištní aktivity na hradišti), spadá její nástup nejpozději do 2. pol. 11. stol., vyloučit ovšem nelze ani dobu kolem poloviny 11. stol., případně i o něco dříve (*Bartošková 1999, 731–736*).

V posuzovaných dvou keramických souborech se vyskytuje jediný archaicky zduřelý okraj, a to ve výplni palisádového žlábků (*obr. 7: 17*), přičemž v stratigraficky následné poloze, související (po zániku palisádového ohrazení knížecího dvorce) se založením mladohradištní sídlištní zástavby, budované z velké části na kamenných podezdívkách, nebyl žádný archaicky zduřelý okraj zaznamenán.

Typově nezařazené okraje (E) jsou v posuzovaných souborech zastoupeny třemi střepy, které mají obdobnou profilaci okraje: vnitřní linie je na způsob jednoduchých okrajů vypouklá (konvexní) a vnější je esovitě profilovaná. Z výplně palisádového žlábků dvorce pochází jeden reprezentant (*obr. 7: 16*) a z vrstvy překrývající v jižní části akropole bezprostředně výplň zdvojeného palisádového žlábků pocházejí dva zástupci takto profilovaných okrajů (*obr. 8: 30–31*), přičemž jeden z nich (*obr. 8: 31*) by mohl být přiřazen i k jednoduchým okrajům varianty Ac (ukončených zaoblenou lištou, vytvořenou vytažením dolní hrany okraje).

Obr. 8. Budeč – akropole. Okraje nádob z bezprostředního nadloží zaniklého palisádového ohrazení knížecího dvorce, tj. z uloženin překrývajících v jižní části akropole pod spodní úroveň kamenných pozůstatků sídlištní zástavby výplň zdvojeného palisádového žlábků. Sektor C21: 3, 12, 15, 17–19, 23, 30 (př. č. 318/80); C1: 2, 13, 16, 26, 31 (př. č. 332/80, 384/80); C2: 1, 5, 8, 22, 27 (př. č. 380/80); C3: 4–6, 9–11, 14, 20–21, 24–25, 28–29 (př. č. 373/80, 401/80).

Fig. 8. Budeč – acropolis. Rims of vessels found in accumulation layer of defunct palisade enclosure of ducal curia, i.e. from the deposit layer covering the fill of the double trench left behind from the palisade in the southern part of the acropolis under the level of stone remains of settlement structures.

3.3. Archeologické datování zániku palisádového ohrazení knížecího dvorce

Archeologické datování zániku palisádového ohrazení knížecího dvorce opírám o srovnání keramiky, resp. zastoupených typů a variant okrajů z výplně žlábků a z jeho bezprostředního nadloží. Za výchozí pro chronologické hodnocení považuji keramický soubor, který pochází z vrstvy vyskytující se v jižní části akropole (v sektoru C1-3, C21) pod spodní úrovní kamenných pozůstatků sídlištní zástavby (zejména obj. XXV), kde bezprostředně překrývá výplň zdvojeného palisádového žlábků. Tato stratigrafická situace souvisí se založením sídlištní zástavby budované na kamenných podezdívkách po zániku palisádového ohrazení knížecího dvorce. Kamenné stavební konstrukce jsou již dokladem pokročilé raně středověké profánní architektury a stabilního uspořádání zástavby. Keramický soubor získaný z uvedené situace obsahuje 31 okrajů nádob (obr. 7), z nichž 14 je jednoduchých (45 %), 8 se řadí k archaickým formám kalichovitých okrajů (26 %) a 4 ke klasickým formám kalichovitých okrajů (13 %). Ze zbývajících 5 okrajů jsou 3 s okružím (10 %) a 2 jsou typově nezařazené (6 %). Podle procentuálního zastoupení jednotlivých typů okrajů, mezi nimiž výrazně převažují okraje datované do 1. pol. 10. stol. a menšinu tvoří okraje spadající do 2. pol. 10. stol. (viz kap. 3.2), lze vznik mladohradištní sídlištní zástavby, která v jižní části budečské akropole překryla jižní uzávěr zaniklého palisádového ohrazení knížecího dvorce, klást do průběhu 2. pol. 10. století. Vzhledem k tomu, že v analyzovaném souboru nemají klasické kalichovité okraje dominantní zastoupení, lze zvažovat již dobu po polovině 10. století. Zároveň poznamenávám, že mezi ostatními střepy z uvedené stratigrafické polohy nebyl registrován ani jeden s výzdobou nehtovitých vrypů, považovaných za znak pozdních variant keramiky kalichovitého typu okraje (Boháčová – Čiháková 1994, 177).

Mladohradištní sídlištní zástavba vznikla v době, kdy knížecí dvorec již neexistoval a po jeho ohrazení zůstal jen hlínou zanesený palisádový žlábek. Z výplně archeologicky zachyceného palisádového žlábků byl získán keramický soubor čítající 605 raně středověkých střepů (56 okrajů; 211 zdobených fragmentů z výdutě nádob – 60 % zdobených hřebenem, 40 % jednoduchým rydlem, přičemž žádný nebyl zdoben nehtovitými vrypky; 338 nezdobených zlomků – z nich 48 je ze dna nádob). Reprezentativní keramický vzorek (při akcentu na chronologickou výpověď) představují okraje nádob. Z prezentovaných 54 okrajů (obr. 6–7) je 37 jednoduchých (68 %), 9 se hlásí k archaickým formám kalichovitých okrajů (17 %), 4 ke klasickým formám kalichovitých okrajů (7 %) a 2 s okružím (4 %) lze označit za deriváty kalichovitých okrajů, zaznamenaných např. ve Staré Boleslavi v zánikovém horizontu 1. fáze opevnění a v kontextu výstavby celokamenné hradby (viz Boháčová 2003a, obr. 31c: 55, 85). Ze zbývajících 2 okrajů je 1 typově nezařazený (2 %) a 1 je archaicky zduřelý (2 %). S ohledem na výše zmíněnou stratigrafickou situaci, kde ve vrstvě, která překrývala výplň palisádového žlábků a souvisela po zániku knížecího dvorce s budováním mladohradištních sídlištních staveb s kamennými konstrukcemi, se žádný archaicky zduřelý okraj nevyskytoval, lze soudit, že jeho přítomnost ve výplni žlábků představuje druhotnou příměs. Procentuální zastoupení jednotlivých typů okrajů pak ukazuje, že pouze 11–13 % se hlásí do okruhu mladohradištní keramiky klasických kalichovitých okrajů, masově nastupujících v průběhu 2. třetiny 10. stol., a 85 % do okruhu středohradištní keramiky jednoduchých okrajů včetně nejstarších forem kalichovitě profilovaných okrajů, jejichž nástup je na základě dendrochronologických dat z Pražského hradu kladen do přelomu 1. a 2. třetiny 10. stol. (Boháčová

2008, 115). Z uvedeného vyplývá, že palisádový žlábek byl zanesen ještě před masovým nástupem keramiky klasických kalichovitých okrajů, tzn. nejpozději v průběhu 2. třetiny 10. století. Zanesení žlábků coby reliktu po zaniklém palisádovém ohrazení následovalo až po ukončení existence knížecího dvorce. Podle předloženého archeologického datování by tak konec knížecího dvorce mohl spadat již do počátečních let 2. třetiny 10. století.

4. Historický kontext zániku knížecího dvorce a dalších přelomových událostí na Budči

Archeologické datování zániku knížecího dvorce nejpozději do průběhu 2. třetiny 10. stol. řadí tuto událost do okruhu stejně datovaných archeologických situací, která vypovídají o výrazných změnách ve vývoji budečského hradu. Přelomovými událostmi, jež se na Budči podle nejnovějších poznatků odehrály v průběhu 2. třetiny 10. stol., jsou: 1. vypálení nejstarší raně středověké hradby akropole; 2. nepietní uložení několika desítek zmasakrovaných mužů do hromadného hrobu v jižním předpolí hradu; 3. zánik nejstaršího hřbitova u rotundy sv. Petra, kde byli pohřbíváni obyvatelé knížecího dvorce, v jehož areálu se rotunda s přílehlým pohřebištěm nacházela; 4. zánik knížecího dvorce; 5. nové opevnění akropole i předhradí; 6. začátek pohřbívání mimo rámec knížecího dvorce u nově vybudovaného kostela P. Marie.

1. Původní datování vzniku nejstarší raně středověké fortifikace, která v linii pravěké hradby opevnila vnitřní areál (akropoli) a znamenala vznik budečského hradiště, do přelomu 8./9. stol. a jejího zániku do přelomu 9./10. stol. (*Šolle 1990*, 149, 201; *Váňa 1995*, 9, 141–143), kdy hradba podle výzkumu Z. Váni 60 m severně od rotundy sv. Petra a Pavla zanikla požárem (*Váňa 1989*, 133–134), vedlo J. Slámu k historické interpretaci, že se Budeč stala přemyslovským objektem až po násilném ovládnutí knížetem Spytihněvem I. (období vlády: 895–915), který budečské hradiště, do té doby mocenské centrum sídelní oblasti na území dnešního Kladenska, začlenil do jím budované přemyslovské domény (*Sláma 1995*, 189; *1996*, 7). Revize Šollova výzkumu vnitřního valu v prostoru u rotundy, kde nálezořvá situace umožňovala v stratigrafických souvislostech řešit vzájemný vztah absolutně datované rotundy sv. Petra (do intervalu 895–915), okolního pohřebiště a vývojových fází vnitřního opevnění, však ukázala, že vznik nejstarší budečské hradby nutno klást až do poslední čtvrtiny 9. stol., tj. do začátku éry přemyslovské dynastie, a její násilný zánik do průběhu 2. třetiny 10. stol. (*Bartošková 2003; 2004*, 774–775, 782–786; *2010b*).

2. S násilným zánikem nejstarší raně středověké fortifikace lze synchronizovat hromadný hrob 33–60 zmasakrovaných osob, objevený v jižním předpolí budečského hradiště, v poloze Na Týnici. S výjimkou tří ženských lebek patřily kosterní pozůstatky s bodnými a sečnými zraněními mužům ve věku 20–40 let. Hromadný hrob, jehož vznik je dáván do souvislosti s krvavou událostí na Budči, je především na základě osmi malých esovitých záušnic (\varnothing 12–16 mm; síla drátu 1,5 mm) na jedné z ženských lebek, nalezených spolu s dalšími osmi samostatnými lebkami v horní úrovni lidskými ostatky vyplněné jámy, a v provázanosti hromadného hrobu s následně založeným okolním pohřebištěm, které fungovalo nejpozději od poloviny 10. stol., datován přibližně do rozmezí konce 1. třetiny až poloviny 10. stol. (*Štefan – Krutina 2009*, 151–158, 191).

3. S násilným zánikem nejstarší raně středověké fortifikace časově souvisí i náhlé ukončení nejstaršího pohřbívání u rotundy sv. Petra, založené podle písemných pramenů 10. stol. knížetem Sptyihněvem I. Budečská rotunda, okolo níž se začalo krátce po jejím založení pohřbívát, je situovaná v severozápadním koutu knížecího dvorce ohrazeného palisádou, jehož zřizovatelem byl nejspíše také Sptyihněv I. Bohatství, které v některých hrobech na hřbitově u rotundy sv. Petra představují nalezené šperky (velkomoravského a povelkomoravského charakteru), je výmluvným svědectvím, že okolí kostela bylo jako místo posledního odpočinku vyhrazeno nejurozenější skupině obyvatel Budče. Pohřbívání u nejstaršího budečského kostela nemělo dlouhého trvání a náhle skončilo někdy v průběhu 2. třetiny 10. stol.⁶, kdy pohřebiště překryla nová fortifikace, představující 2. fázi vnitřního opevnění (Bartošková 2003; 2004). U rotundy sv. Petra se znovu začalo sporadicky pohřbívát až ve 12. stol., po zániku budečského hradu.

4. Zánik knížecího dvorce na Budči je na základě (v této studii provedené) kvantifikace a komparace keramiky z výplně žlábků po zaniklém palisádovém ohrazení a z jeho bezprostředního nadloží datován nejpozději do průběhu 2. třetiny 10. století.

5. Výstavba druhé fáze vnitřního opevnění byla původně kladena do přelomu 9. a 10. stol., do doby přibližně současně se stavbou rotundy sv. Petra (Šolle – Váňa 1983, 32; Šolle 1990, 149, 161–162, 201; Váňa 1995, 9, 143). Revizní analýza Šollovy terénní dokumentace a stratifikovaných archeologických nálezů z výzkumu vnitřního valu však ukázala, že na rozdíl od místa zkoumaného Z. Váňou (60 m severně od rotundy), kde v důsledku vypálení nejstarší raně středověké fortifikace musela být postavena zcela nová hradba (dvoudílné dřevohliněné konstrukce – v přední části s roštovým a v zadní s komorovým uspořádáním), v prostoru u rotundy nebyla nejstarší fortifikace zničena (snad z obavy před narušením posvátného místa?). Druhou stavební fázi vnitřního opevnění zde představuje komorová konstrukce přistavěná k původní (jednodílné) hradbě, která rozšířila fortifikaci směrem ke kostelu a zároveň překryla hroby nejstaršího hřbitova, založeného krátce po postavení rotundy sv. Petra a zaniklého podle hrobového inventáře někdy v průběhu 2. třetiny 10. stol. (Bartošková 2003, 198–214; 2004, 774–775, 782–786). Do 2. třetiny 10. stol. spadá na Budči obnova nejen vnitřního, ale i vnějšího opevnění. Druhá fáze vnějšího opevnění sestávala obdobně jako druhá fáze vnitřní hradby z dvoudílné, stupňovitě uspořádané dřevohliněné konstrukce v čele s kamennou plentou. Podle výzkumu v západní části předhradí, v poloze Na kašně, byla v době fungování 2. fáze vnějšího opevnění vybudována na troskách zaniklého nejstaršího osídlení nová sídlištní zástavba, která se zachovala ve formě destruovaných kamenných podezdívek nadzemních objektů a ve zkoumané poloze na předhradí představuje 2. sídlištní horizont. Jeho datování přibližně do 2. pol. 10. stol. s možností přesahu do 1. pol. 11. stol. vychází z aktuálního časového vymezení výskytu keramiky klasických variant kalichovitěho typu okraje, která toto závěrečné osídlení v západní části budečského předhradí provázela (Bartošková 2010a, 270–275). I na akropoli, kde jednotlivé sídlištní horizonty nebyly v průběhu výzkumu chronologicky uchopeny, jsou zachycené pozůstatky nadzemních staveb s kamennými konstrukcemi reziduem mladohradištní sídlištní zástavby, jež začala být budována v době, kdy budečskou akropoli ohrazovala 2. fáze vnitřního opevnění.

⁶ Jedním ze stratigraficky nejmladších pohřbů je hrob 73 s malými esovitými záušnicemi o průměru 13 mm a síle drátu 2,5 mm, jejichž nástup spadá nejpozději do 2. třetiny 10. stol. (k chronologii záušnic nejnověji Štefan 2010).

6. V době, kdy akropoli chránila druhá fáze vnitřního opevnění, byl na Budči postaven druhý kostel, který byl situován vně areálu knížecího dvorce a zasvěcen byl Panně Marii. Datování vzniku kostela se při absenci písemných zpráv z období raného středověku⁷ opírá výlučně o výsledky archeologického výzkumu (*Guth 1934; Šolle 1991*). Určující je časové zařazení okolních hrobů, z nichž jeden (A1/79), ležící v blízkosti apsidy při severní straně kostela⁸ a porušující starší hrob, obsahoval stříbrný denár Jindřicha I. Bavorského (948–955), nalezený u lebky dospělé osoby (*Guth 1934, 767–768, tab. XLV: 2*). Ať již ražbu mince a její uložení do hrobu dělil jakkoliv dlouhý interval (k tomu *Sommer 1978, 180–183*), z výbavy nejstarších hrobů, ležících v radiálním uspořádání těsně za apsidou a obsahujících malé esovitě záušnice o průměru 1,6 cm, usuzujeme na existenci kostela a přilehlého hřbitova nejpozději v 2. pol. 10. stol. (*Bartošková 2010b*). Hiát v pohřbívání u rotundy sv. Petra (přibližně mezi polovinou 10. a sklonkem 11. stol.) nepřímo naznačuje, že se mladší pohřbívání na akropoli přemístilo od rotundy k nově postavenému mariánskému kostelu. Spolu se zánikem knížecího dvorce to vypovídá o výrazných proměnách ve využívání budečského hradu.

Všechny výše uvedené přelomové události na Budči, archeologicky datované do průběhu 2. třetiny 10. stol., spadají do doby vlády Boleslava I. (935–972). Je nanejvýš pravděpodobné, že s Boleslavovou mocenskou politikou také souvisejí. Násilné ovládnutí budečského hradu lze spojovat s likvidací stoupenců zavražděného knížete Václava († 935), o čemž informují svatováclavské legendy, nejobširněji z nich *Legenda Christiani* (c. 8, 77). Lze totiž předpokládat, že Budeč byla jednou z důležitých opor zavražděného knížete a Boleslav potřeboval hned na počátku své bratrovraždou nabyté vlády zajistit si pevnou pozici v přemyslovském knížectví. Teprve pak mohl začít se začleňováním nepřemyslovských knížectví do struktury postupně budovaného státu s ústředím v Praze (*Sláma 1988; Třeštík 1997*). Spojení násilného dobytí Budče s mocenskou politikou Boleslava I. je nová historická interpretace⁹, která archeologická zjištění zasazuje do možného historického kontextu, a tím zároveň vede k možnému upřesnění archeologicky datovaných přelomových událostí na Budči, a to do začátku vlády Boleslava I. Archeologické datování do průběhu 2. třetiny 10. stol. se tak v linii uvedené historické interpretace může zúžit na dobu těsně po roce 935.

Prameny

- Crescente fide*: *Crescente fide*. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, J. Emler ed., Pragae 1873, 183–190.
Druhá stsl. legenda: Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu. In: *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, J. Vajs ed., Praha 1929, 84–124 (J. Vašica).
Gumpold: *Vita Venceslai*. In: *Fontes rerum Bohemicarum I*, J. Emler ed., Pragae 1873, 146–166.
Hájek z Libočan: Václava Hájka z Libočan Kronika česká II, V. Flajšhans ed., Praha 1923.
Legenda Christiani: Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily. *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Venceslai et sancte Ludmille ave eius*, J. Ludvíkovský ed., Praha 1978.

⁷ První písemná zmínka o kostelu P. Marie je až z r. 1541 (*Hájek z Libočan*, s. 2).

⁸ Hrob A1/79 byl stejně jako kostel orientován ve směru Z–V.

⁹ Hromadný hrob několika desítek zmasakrovaných mužů v poloze Na Týnici jako důsledek násilného vpádu na Budeč spojuje s Boleslavem I. také I. Štefan (*Štefan – Krutina 2009, 192–193*).

První stsl. legenda: První staroslověnská legenda o sv. Václavu. In: Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, J. Vajs ed., Praha 1929, 14–28 (N. J. Serebrjanskij), 36–43 (J. Vajs).

Literatura

- Bartošková, A. 1992:* Archeologický výzkum budečského předhradí v poloze Na kašně. První etapa hodnocení – Die archäologische Erforschung der Budečer Vorburg in der Lage „Na kašně“. Die erste Bewertungsetappe, *Archeologické rozhledy* 44, 431–452, 498–502.
- *1996:* Archäologische Ausgrabungen in Budeč und ihre Auswertung. In: Internationale Tagungen in Mikulčice 3. Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung, Brno, 173–187.
- *1997a:* Rekapitulace archeologického výzkumu Budče – Rekapitulation der archäologischen Untersuchung von Budeč, *Archeologické rozhledy* 49, 41–55.
- *1997b:* Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí – Ein keramischer Komplex aus den Anfängen der frühmittelalterlichen Besiedlung der Vorburg von Budeč, *Památky archeologické* 88, 111–114.
- *1999:* Zánikový horizont budečské akropole. Ke chronologii raně středověké keramiky – Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč. Zur Chronologie der frühmittelalterlichen Keramik, *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- *2003:* Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla – Revisionsanalyse der archäologischen Situation bei der St.-Peter-und-Paul-Kirche in Budeč, *Památky archeologické* 94, 183–218.
- *2004:* K vývoji vnitřního opevnění na Budči – Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč, *Archeologické rozhledy* 56, 763–797.
- *2010a:* Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč – Die frühmittelalterliche Befestigung des äusseren Areals der Burganlage Budeč, *Památky archeologické* 101, 243–282.
- *2010b:* Budeč – ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 38, 85–159.
- Bartošková, A. – Sláma, J. 1997:* Nové mincovní nálezy na Budči – Neue Münzfunde auf Budeč, *Numismatické listy* 52, 150–152.
- Bartošková, A. – Štefan, I. 2006:* Raně středověké hradiště Budeč – pramenná základna a bilance poznatků. K problematice funkcí centrální lokality – Der frühmittelalterliche Burgwall Budeč – Die Quellen und eine Bilanz der Erkenntnisse. Zur Problematik des Zentralortsfunktion, *Archeologické rozhledy* 58, 724–757.
- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy – Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 79–301.
- *2003a:* Opevnění – Fortifications. In: I. Boháčová ed., *Mediaevalia archaeologica* 5. Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, Praha, 133–173.
- *2003b:* Keramika – Ceramics. In: I. Boháčová ed., *Mediaevalia archaeologica* 5. Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, Praha, 393–458.
- *2008:* The archaeology of the dawn of Prague. In: Internationale Tagungen in Mikulčice 7. Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, Brno, 103–119.
- *v tisku:* Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké opevněné centrální lokalitě. Příklady z Pražského hradu – Wooden structures and the use at an early medieval fortified central location. Examples from Prague Castle, *Památky archeologické* 102.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994:* Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Internationale Tagungen in Mikulčice I. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno, 173–179.
- Boháčová, I. – Herichová, I. 2008:* Raně středověký sídelní areál v západní části hradčanského ostrohu – The Early Medieval settlement area in the western part of the Hradčany promontory, *Archaeologica Pragensia* 19, 257–308.
- Čiháková, J. – Havrda, J. 2008:* Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání – Malá Strana (Lesser Town) in Prague in the Early Middle Ages. The current status of archaeological excavations, *Archeologické rozhledy* 60, 187–228.

- Čtverák, V. – Lutovský, M. 1999: Raně středověké hradiště v poloze „Hradišátko“ u Dolních Břežan, okr. Praha-západ, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 407–440.
- Guth, K. 1934: Praha, Budeč, Boleslav. In: *Svatováclavský sborník* I, Praha, 686–818.
- Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. *Præhistorica* 11. Praha.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu – Central Bohemia in the Early Middle Ages III. *Archeology and the beginnings of the Přemysl-dynasty state. Præhistorica* 14. Praha.
- 1995: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století? – Die Slawniken – eine bedeutsame oder periphere Angelegenheit der böhmischen Geschichte des 10. Jahrhunderts?, *Archeologické rozhledy* 47, 182–224.
- 1996: Budeč v raném období českých dějin. In: *Posel z Budče* 10, Kladno, 4–9.
- Sommer, P. 1978: Archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1929 a 1931 – Die archäologische Ausgrabung auf dem Burgwall Budeč in den Jahren 1929–1931, *Archeologické rozhledy* 30, 172–185, 240.
- Šolle, M. 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči – Die Rotunde der hl. Peter und Paul auf Budeč, *Památky archeologické* 81, 140–207.
- 1991: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980 – Die Kirche der Jungfrau Maria in Budeč (Bez. Kladno). *Archäologische Forschung in den Jahren 1975–1980*, *Památky archeologické* 82, 231–265.
- Šolle, M. – Váňa, Z. 1983: Budeč, památník českého dávnověku. Kladno.
- Štefan, I. 2010: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic – An Article on the Chronology and Informative Potential of S-Shaped Rings. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 9, Praha, 171–205.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009: Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie a „událostní historie“ – The Early Medieval Settlement, Mass Grave and Burial grounds at Budeč (Na Týnici site). *Archaeological and „Event History“ Perspective*, *Památky archeologické* 100, 119–212.
- Třeštitík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
- Váňa, Z. 1989: Vnitřní opevnění přemyslovské Budče – Die innere Befestigung des přemyslidischen Budeč, *Památky archeologické* 80, 123–158.
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- Varadžin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse) – On the development of strongholds in the heart of Bohemia in regard to the Přemyslid domain, *Archeologické rozhledy* 62, 535–554.

The demise of the ducal curtis at Budeč

The Early Medieval fortified settlement of Budeč (Central Bohemia, Kladno district) falls under Bohemian sites whose significance is also reflected in modest written sources of the 10th century. The systematic excavations conducted in 1972–1990 by Prague's Institute of Archaeology presented important information on this significant stronghold of the oldest Přemyslids, linked with the onset of Christianisation and the formation of the Early Medieval Czech state. Under the leadership of Z. Váňa and M. Šolle, attention was mainly paid to the acropolis of the fortified settlement (in 1972–1986), where both Budeč churches are located (1. The standing Church of St. Peter and Paul, which features the original nave, where the construction of the Rotunda of St. Peter is mentioned in written sources from the turn of the 10th century, and which is the oldest preserved building monument in the Bohemian lands; 2. The preserved foundations of the Church of the Virgin Mary from the 2nd half of the 10th century; *fig. 1*). Archaeological excavations unearthed the remains of a palisade enclosure that fenced in approximately half a hectare of space in the south western part of the acropolis, which was interpreted as being a ducal curtis. This interpretation is based on the fact that the enclosed area incorporated the Rotunda of St. Peter (*fig. 2; 5*), which is repeatedly mentioned in the Legends of

St. Wenceslaus in relation to its founding by Duke Spytihněv I, who ruled in the years 895–915 (see *Sláma 1988*, 13). Due to the fact that the majority of the surface of the ducal curtis is covered by a modern period cemetery (*fig. 1–2*), only its eastern part was available for archaeological excavation. This part makes up approximately a third of the total area of the curtis and besides the uncovered course of the trench left behind by the palisade enclosure (*fig. 2–4*) it contained surprisingly modest remains of a settlement. Archaeological dating of the building of the palisade enclosure of the curtis does not provide much solid support; the palisade however did not disturb any older settlement structures.

The only possibility for dating the demise of the ducal curtis, or demise of its palisade enclosure, lies in the stratigraphic situation at the place where the fill of the remaining trench covered grave no. 234, a stratigraphically even older grave (*Váňa 1995*, 70), which contained a coin dated to the period of the ducal reign of Vratislaus II (1061–1085). This grave formed part of the burial grounds around the Church of the Virgin Mary, built approximately in the mid 10th century or the 2nd half of the 10th century (*Guth 1934*, 769; *Šolle 1991*, 237); thus, the palisade enclosure of the ducal curtis no longer existed at the latest around the middle of the 11th century. Support for the more precise dating of the demise of the palisade enclosure of the curtis can be found in the stratigraphic situation at its southern end, where the double palisade trench was covered by the remains of a settlement structure built on stone foundations, the best preserved of which is the stone layout of structure XXV (*fig. 3*). What can serve as an answer to the question of when this settlement complex covered the defunct palisade enclosure of the ducal curtis is the analysis of pottery found in the layer which immediately covered the fill of the palisade's trench underneath the bottom level of stone remains of the settlement structure. A comparison with the pottery assemblage uncovered from the fill along the entire length of the studied course of the palisade trench could then clarify the question of the demise of the ducal curtis' palisade enclosure.

Taking into consideration the fact that the observing of the rims is a determining factor for the chronological classification of Central Bohemian Early Medieval pottery, it has been decided to present the pottery from the fill of the palisade trench through all found fragments of vessel rims – this entails 54 rims, each of which come from a different vessel (*fig. 6–7*). Also the pottery from a layer covering the fill of the twin palisade trenches at the southern part of the acropolis below the bottom level of stone remains is presented in the same manner – this involves 31 rims, each of which represent a different vessel (*fig. 8*).

The point of departure for the chronological evaluation is regarded as being the pottery assemblage which comes from the level found in the southern part of the acropolis, below the bottom level of stone remains of the settlement structure, just above the fill of the double trench of the former palisade enclosure. This is a stratigraphic situation linked with the building of the settlement structure built (after the demise of the palisade enclosure) on stone foundations that in themselves form evidence of advanced Early Medieval profane architecture and of a stable structure layout. According to the percentual representation of individual rim types, significantly predominated by rims dated to the 1st half of the 10th century and where the minority lies in rims falling into the 2nd half of the 10th century, the establishment of the settlement structure, which covers the southern end of the defunct ducal curtis palisade enclosure at the southern part of the Budeč acropolis, can be dated to the course of the 2nd half of the 10th century. Due to the fact that the rims in the analysed assemblage that fall into the 2nd half of the 10th century are not represented to a large degree, the period after the mid 10th century can be considered.

The settlement structure was built at a time when the ducal curtis no longer existed and only a trench filled with soil remained after the demise of the palisade enclosure. The percentual representation of individual types of rims from the trench fill shows that 85 % fall into the group with simple rims, including the oldest forms of chalice-shaped rims, and a mere 11–13 % fall into the pottery group with classic chalice-shaped rims, widespread in the 2nd third of the 10th century. It stems from the above-mentioned that the palisade trench was filled still before the widespread onset of pottery with classic chalice-shaped rims. The filling of the trench as a kind of relict after the demise of the palisade enclosure took place when the ducal curtis no longer existed. Based on submitted archaeological

dating, the demise of the ducal curtis could thus have taken place in the early years of the 2nd third of the 10th century.

The archaeological dating of the demise of the ducal curtis into the course of the 2nd third of the 10th century at the latest ranks this event into the series of similarly dated archaeological findings that testify to major changes in the development of the Budeč stronghold. According to the latest information, important events that played out at Budeč during the 2nd third of the 10th century are as follows: 1. the burning down of the oldest Early Medieval fortification of the acropolis; 2. the impious burial of dozens of massacred men into a mass grave in the southern foregrounds of the stronghold; 3. the demise of the oldest cemetery at the Rotunda of St. Peter, where the residents of the ducal curtis were buried, in the grounds of which the rotunda with its adjacent burial grounds was located; 4. the demise of the ducal curtis; 5. new fortification of the acropolis and foregrounds; 6. commencement of burial outside of the ducal curtis area at the newly built Church of the Virgin Mary.

1. A revision of the excavation of the inner rampart at the rotunda, where the find situation allowed for stratigraphic resolving of the mutual relations of the absolutely dated Rotunda of St. Peter (into the interval between 895–915), the surrounding burial grounds and the development phase of the inner fortification, has shown that the oldest Budeč wall was built in the last quarter of the 9th century, i.e. at the beginning of the Přemyslid dynasty era, and its violent demise took place in the 2nd third of the 10th century (*Bartošková 2003; 2004, 774–775, 782–786; 2010b*).

2. The mass grave containing 33–60 massacred individuals, discovered in the southern foregrounds of the Budeč fortified settlement at the Na Týnici location, can be put down to the violent demise of the oldest Early Medieval fortification. With the exception of three female skulls, the bones with stab and cut wounds belonged to males aged 20–40 years. Based primarily on the discovery of eight small s-shaped temple rings (Ø 12–16 mm; wire diameter 1.5 mm) on one of the female skulls, the mass grave is dated to the period between the end of the 1st third of the 10th century to the mid 10th century; these were found together with a further eight separate skulls in the upper level with human remains in the pit fill and are linked to the mass grave with the ensuing establishment of the surrounding burial grounds that were used at the latest from the middle of the 10th century (*Štefan – Krutina 2009, 151–158, 191*).

3. The violent demise of the oldest Early Medieval fortification corresponds in terms of time with the abrupt termination of the oldest burials at the Rotunda of St. Peter, founded by Spytihněv I according to written sources from the 10th century. The area around the Budeč rotunda began to be used for burials shortly after its construction; this rotunda is situated in the north western corner of the palisade enclosure of the ducal curtis, whose founder more than likely also was Spytihněv I. Jewellery found in some graves at the cemetery at the Rotunda of St. Peter testifies to the fact that the area around the church was designated as the final resting place for the high ranking individuals of Budeč. Burials at the oldest Budeč church were short lived and this practice came to an abrupt end sometime during the 2nd third of the 10th century, when the grounds were covered by a new fortification, i.e. the 2nd phase of inner fortification (*Bartošková 2003; 2004*). Sporadic burials once again began to take place at the Rotunda of St. Peter only in the 12th century, after the demise of the Budeč stronghold.

4. Based on the quantification and comparison of the pottery from the fill of the trench remaining behind after the demise of the palisade enclosure, the demise of the ducal curtis at Budeč is archaeologically dated to the 2nd third of the 10th century at the latest.

5. The second construction phase of the inner fortification within the rotunda grounds consisted of a chamber-like construction built onto the original (one-part) wall, which extended the fortification towards the church and which covered the graves of the oldest cemetery founded shortly after the building of the Rotunda of St. Peter and which, according to grave inventory, became defunct sometime during the 2nd third of the 10th century (*Bartošková 2003, 198–214; 2004, 774–775, 782–786*). By the 2nd third of the 10th century Budeč saw the renewal not only of the inner fortification, but also the outer fortification. As in the second phase of the inner wall, the second phase of the outer fortification consisted of two-part, terraced wood and earth constructions at the front with a stone

divider. According to the survey at the western part of the foregrounds, at the Na kašně location, a new settlement structure was built on the remains of the defunct oldest settlement while the second phase of inner fortification was still in operation; this oldest settlement was preserved in the form of remains of stone foundations for above-ground structures, making up the second settlement horizon at the examined area at the foregrounds. The pottery dates it approximately to the 2nd half of the 10th century, possibly exceeding into the 1st half of the 11th century (*Bartošková 2010a*, 270–275). It appears that even at the acropolis, where individual settlement horizons were not chronologically captured during the excavations, remains are being captured of above-ground stone structures with a residue of Early Medieval settlement structures, which began to be built at a time when the Budeč acropolis was enclosed by the second phase of inner fortification.

6. At the time when the acropolis was protected by the second phase of inner fortification, the second church was built at Budeč, which was situated within the grounds of the ducal curtis and was devoted to the Virgin Mary. Due to the lack of written reports from the Early Medieval period, the origin of the church is dated solely based on the results of archaeological excavations (*Guth 1934*; *Šolle 1991*). The determining factor is the classification of the surrounding graves, one of which (A1/79) lies near the apse at the northern part of the church, disturbed an older grave, and contained a silver denar from the time of Henry I, Duke of Bavaria (948–955), found at the skull of an adult individual (*Guth 1934*, 767–768, tab. XLV: 2). Whatever the interval may have been between the minting of the coin and its deposit in the grave, we judge from the goods of the oldest graves located in a radial layout just behind the apse and those containing small s-shaped temple rings 1.6 cm in diameter, that the church and its adjacent cemetery existed at the latest in the 2nd half of the 10th century (*Bartošková 2010b*). The gap in the burials at the Rotunda of St. Peter (approximately between the mid 10th century and the end of the 11th century) indicates that the later burials at the acropolis were relocated from the rotunda to the newly-built Marian Church. Together with the demise of the ducal curtis, it is testament to the transformations that took place while the Budeč stronghold was being used.

All of the above stated events that took place at Budeč, archeologically dated to the 2nd third of the 10th century, fall historically into the period of the reign of Boleslaus I, Duke of Bohemia (935–972). It is likely that they are also linked to Boleslaus' power politics. The violent domination of the Budeč stronghold can be linked to Boleslaus' disposal of supporters of the murdered Wenceslaus I, Duke of Bohemia († 935), an event captured in the Legends of St. Wenceslaus, the most elaborate of which was the *Legenda Christiani* (c. 8, 77). It can therefore be assumed that Budeč (a site where, according to the Legends of St. Wenceslaus, the young Wenceslaus stayed and received basic education) was an important place of support for the duke before his murder, and Boleslaus needed to, at the beginning of his reign achieved by fratricide, secure a solid position of power for himself in his own Přemyslid principality in Central Bohemia. Only then could he begin to incorporate non-Přemyslid principalities into the structure of a regularly established state with Prague as its centre of power. The connection between the violent capturing of Budeč and the power politics of Boleslaus I is a new historical interpretation which archaeological findings place into a possible historical context and thus at the same time this leads to the possible elaboration of the archaeologically dated events at Budeč, i.e. the start of the reign of Boleslaus I. The archaeological dating into the 2nd third of the 10th century can thus, in this line of historical interpretation, be narrowed down to the period just after the year 935.

English by Zuzana Maritz

MATERIALIA

Pohřebiště únětické kultury v Klecanech, okr. Praha-východ

Michal Ernée – Naďa Profantová

&

Helena Březinová – Jaroslav Frána – Antonín Majer – Petra Stránská

Nové výzkumy a revize starších nálezů umožnily identifikovat bohaté pohřebiště únětické kultury starší doby bronzové v Klecanech (střední Čechy). Jeden z nově prozkoumaných hrobů obsahoval čepel dýky a sekeru se lžícovitým ostřím. Povrch sekery nese stopy používání, což vylučuje její výhradní roli symbolického artefaktu. V korozních vrstvách na povrchu se dochovaly zbytky textilií. Z kostry pochází ^{14}C datum 3478 ± 31 BP (2σ 1888–1736 a 1712–1695 BC).

starší doba bronzová – únětická kultura – pohřebiště – ^{14}C – antropologie – analýzy kovů – korozní vrstvy

The Únětice culture cemetery in Klecany, Central Bohemia. New research and a re-analysis of older finds enabled a rich cemetery of the Únětice culture (Early Bronze Age) in Klecany (distr. Prague-East) to be identified. One of the newly examined graves contained a dagger blade and an axe with spoon-shaped blade. The axe surface bears use wear traces, which rules out its exclusive role as a symbolic artefact. Textile remains were preserved in the corroded surface layers. A ^{14}C date of 3478 ± 31 BP (2σ 1888–1736 and 1712–1695 BC) was obtained from the skeleton.

Early Bronze Age – Únětice culture – cemetery – ^{14}C – anthropology – metal analyses – corrosion layers

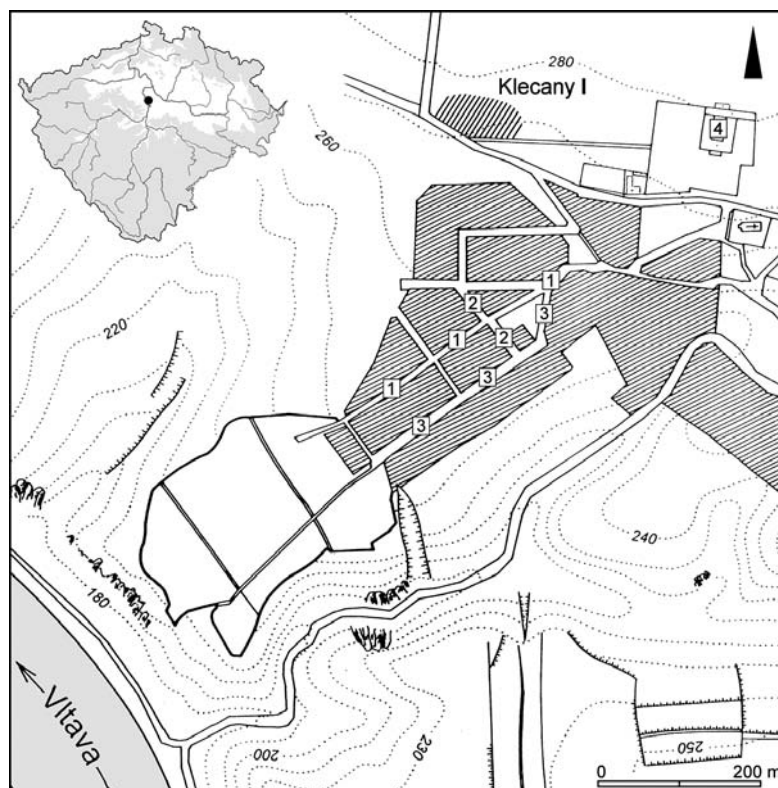
1. Úvod

Archeologický výzkum v lokalitě označované jako Klecany I, v zahradě bývalého klecanského zámku (ppč. 452/2, 3 a 453/1; obr. 1), proběhl v letech 2005–2009 pod vedením N. Profantové. Byl vyvolán překládkami inženýrských sítí, budováním závlahového systému, stavbou a v neposlední řadě i vytrháváním pařezů. Výzkum byl značně komplikovaný nejen porostem na povrchu terénu, kterému bylo nutné přizpůsobovat umístění sond, ale také tím, že půda byla místy do značné hloubky prorostlá kořenovými systémy. To mělo mnohdy negativní dopad na kvalitu dochovaných archeologických situací a v některých případech mohlo mít vliv i na posuny kosterních pozůstatků či artefaktů v jednotlivých hrobech. Hlavní zájem se soustředil na dokumentaci narušeného raně středověkého pohřebiště (k tomu Profantová 2006; 2008; 2009; 2009a; Profantová – Stránská – Hájek 2007; Profantová – Stránská 2008). Kromě toho bylo prozkoumáno také 10 sídlištních objektů (obj. 16, 19, 21, 26, 36, 37, 41, 42, 55 z r. 2005 a obj. 100 z r. 2009) a 3 kostrové hroby ze starší doby bronzové (obr. 2; hroby č. 67, 77 a 97). V západní části plochy, kde se únětické hroby nacházely, nedošlo v minulosti k tak masivním terénním úpravám jako v části jihovýchodní. Proto byly zachyceny i mělko pod povrchem ležící pohřby v hrobech č. 77 a 97; jakákoliv mechanická skrývka by vedla k jejich odtěžení. Takto byla zahradními úpravami poškozena jen lebka a část trupu v hrobě č. 77.¹

2. Dějiny bádání

Na různých místech katastru obce Klecany byly již od 30. let 20. stol. opakovaně zjišťovány sídlištní nálezy z průběhu starší doby bronzové. V r. 1937 objevil A. Knor sídlištní jámu únětické kultury při zakládání bazénu

¹ Předmětem tohoto textu nejsou nálezy z několika souběžně zkoumaných únětických sídlištních objektů.

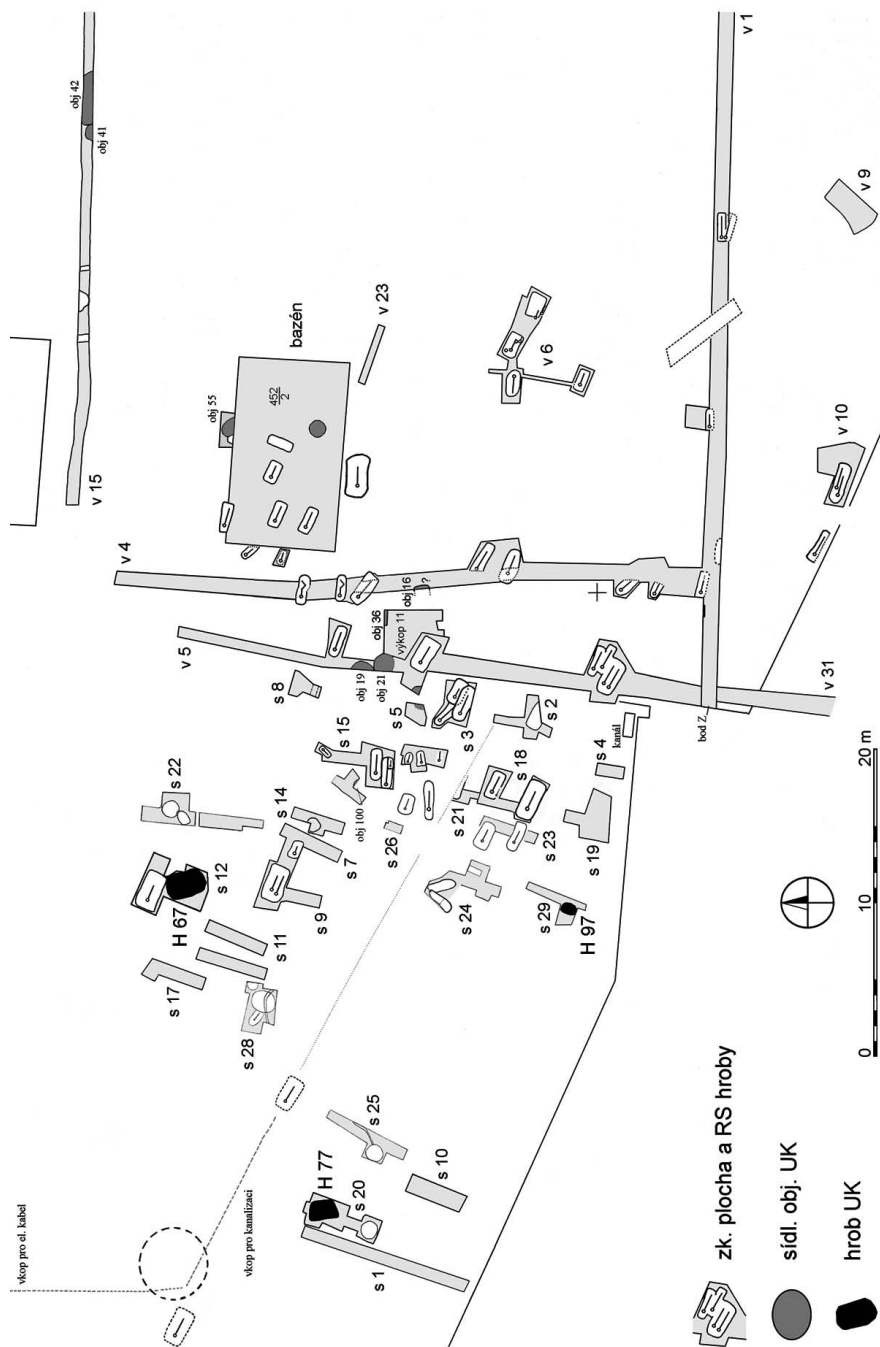

Obr. 1. Klecany, okr. Praha-východ. Poloha plochy výzkumu (Klecany I) na výřezu z mapy ZM 1 : 10 000 (ZM 12-24-07): 1 – ul. Na Hradišti, 2 – ul. Příčná, 3 – ul. Na Vinici, 4 – zámek. Kresba J. Minářčíková, M. Ernée.

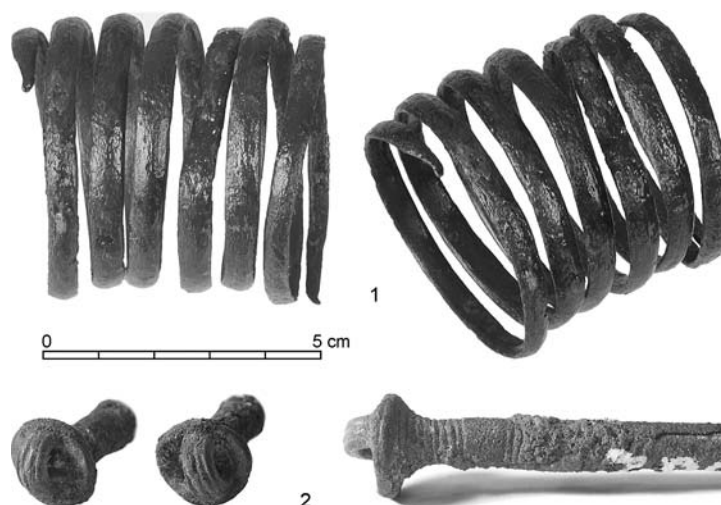
Abb. 1. Klecany, Kr. Prag-Ost. Lage der Grabungsfläche Klecany I. 1 – Na Hradišti-Str., 2 – Příčná-Str., 3 – Na Vinici-Str., 4 – Schloss.

v zámeckém parku ppč. 452 a 453 (archiv ARÚ Praha č.j. 1945/1937, 624/1938). O nálezů únětické sídlištní jámy v souvislosti se stavebními pracemi na ppč. 450 (ovčín u zámku) patrně počátkem 50. let referoval E. Plesl (archiv ARÚ Praha č.j. 3463/1952, 3464/1952). K dalším nálezům sídlištních jam z tohoto období došlo během několika akcí souvisejících s výstavbou inženýrských sítí v obci během r. 1983. Šlo o dvě jámy (jáma č. 1 se dvěma pohřby) na zahradě domu (mezi domem a garáží) čp. 176 na rohu ulic Příčná a Na Hradišti (*Turková – Krutina 1985*, 58–59, obr. 20: 3) a dále celkem 7 sídlištních jam ve výkopu pro plynové potrubí v délce ca 270 m v ul. Na Vinici, Příčné a jihozápadně od ul. Na Vinici (*Jiráň 1987*, 248; archiv ARÚ Praha č.j. 1723/1988). Další objev několika sídlištních jam klasické fáze únětické kultury byl učiněn v r. 2008 v ul. Na hradišti čp. 393 (*Profantová 2009*); tyto objekty evidentně souvisely s nálezů v ul. Na Vinici a u domu čp. 176 na křižovatce.

Hrobové nálezů ze starší doby bronzové jsou z Klecan známý již od 19. století. Ve sbírkách Národního muzea (NM) Praha se nacházejí pod inv. č. 27957–27959 tři celé nádoby, které mohou pocházet z hrobů. Podle údajů v muzejním inventáři pocházejí z Klecan, bližší místo nálezů však uvedeno není. Jde o tenkostěnný únětický koflík s ouškem na rozhraní těla hrdla (barva černá, výška 90 mm, průměr ústí 70 mm, dna 35 mm, typ A 4.5 dle *Bartelheim 1998*, Taf. 38), poškozenou dvojkónickou nádobku se zaobleným lomem (barva hnědá, výška 50 mm, průměr ústí 50 mm, dna 45 mm, typ M 5.1 dle *Bartelheim 1998*, Taf. 43, ale bez plastické výzdoby) a hrnek/mísa lovosického typu s horizontálním uchem (barva hnědá, výška 85 mm, průměr ústí 110 mm, dna 55 mm, typy K, L dle *Bartelheim 1998*, Taf. 41, 42).

Obr. 2. Klecany, okr. Praha-východ. Plocha výzkumu v poloze Klecany I. Vyznačeny jsou jednotlivé sondy (sv. šedě), poloha zkoumaných sídlištních objektů (tm. šedě), raně středověkých a únětických (černé) hrobů. Zaměření Geodézie engineering s. r. o. Praha 2005 a J. Morávek 2006–2009, kresba J. Minarčíková, N. Profantová a M. Ernée.
 Abb. 2. Klecany, Kr. Prag-Ost. Lage der Grabungsfläche Klecany I. Bezeichnet sind einzelne Sonden (hellgrau), die Lage der Siedlungsobjekte (dunkelgrau), die frühmittelalterlichen und Aunjetitzer Gräber (schwarz).

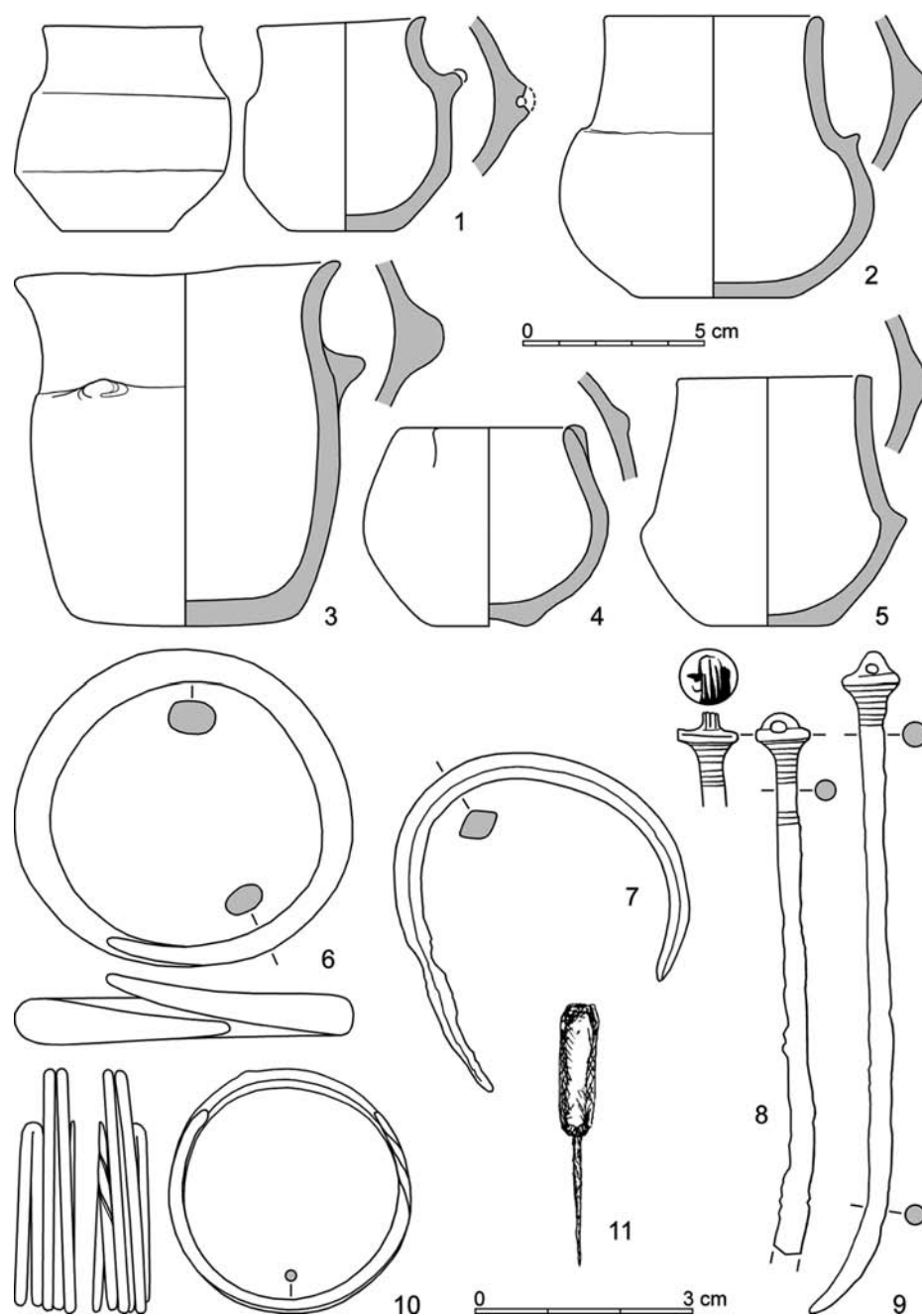
Obr. 3. Klecany, okr. Praha-východ. 1 – Náramek z hrobu porušeného v roce 1994 (foto A. Hůlka), 2 – únětická jehlice uložená v NM Praha (viz obr. 4: 8; foto M. Ernée)

Abb. 3. Klecany, Kr. Prag-Ost. 1 – Armring aus einem 1994 gestörten Grab, 2 – Aunjetitzer Nadel im Nationalmuseum Prag (s. Abb. 4: 8).

Z kostrových hrobů únětické kultury v Klecanech pocházejí podle údajů v inventární knize NM Praha také dvě nádoby a střep, uložené pod inv. č. 83527–83529 a získané patrně v únoru 1953 jako dar od pana Bohuslava Horáka. Jde o baňatý koflík s páskovým uchem pod okrajem (barva šedohnědá, výška 130 mm, průměr ústí 115 mm, dna 65 mm) a kónickou misku se třemi „jazykovitými“ výčnělky pod okrajem (barva šedohnědá, výška 93 mm, průměr ústí 195 mm, dna 95 mm). Ani zde není blíže uvedeno místo nálezu v rámci katastru obce. Podle zprávy č.j. 3254/39 v archivu ARÚ pochází únětická nádobka, patrně z hrobu, i z polohy „na Skalkách“.

Ve starší literatuře najdeme zmínky i o dalších únětických hrobech a nálezech z nich (obr. 4). J. L. Píč (1891, 269–270) uvádí „jehlice s kuželovitou hlavičkou a úškem (Pam. arch., XI. 16, XIV. č. 21, 22, 26), jehlice to pro hroby Únětické a Klecanské a celou řadu jiných pohřebišť se skrčenými kostrami zvláště charakteristické (sbírka dr. Ryznera)“ a v soupisu hrobů se skrčenými kostrami zmiňuje i Klecany, a to s odkazem na Katalog retrospektivní výstavy č. 259 (Píč 1891, 268, pozn. 3). O něco dále píše J. Smolík, že „z hrobů u Klecan v okresu karlínském dostaly se do musea (od Společnosti přátel starožitností českých) dvě jehlice s úškem, bronzové prstence a nádobka“ a i on odkazuje na str. 26 v Katalogu retrospektivní výstavy také z r. 1891 (Smolík 1891, 430). Poloha těchto hrobů v rámci klecanského katastru však nikde uvedena není. První údaj v tomto směru najdeme až u J. L. Píče, který v souvislosti s nálezy od Č. Ryznera píše o hrobech se skrčenými kostrami „směrem k háji, podle cesty“ (Píč 1899, 193; srov. *Vokolek v tisku*, kat. Klecany).

Pro nás je důležitá jiná zmínka o hrobech skrčenců v Klecanech. O nálezu z r. 1899 stručně informuje J. Felcman (1900, 163–164): hroby odkryté na parcele č. 453 při zakládání nového parku, sousedícího se stávajícím parkem klecanského zámku, „bohužel následkem rychlého, nutného postupu práce nemohly býti systematicky prozkoumány“. Pouze „bedlivostí vrchního zahradníka p. Marušky“ dostaly se alespoň některé nálezy z vykopaných hrobů, jejichž počet ale uveden není, do rukou J. Felcmana. Hroby měly být „poskrovnu obloženy kamenem; kostry byly většinou úplně setlelé, takže jejich poloha se nemohla stanovit“. Z milodarů, které se dostaly do zemského muzea, uvádí Felcman celkem 4 nádoby, z kovů pak 105 mm dlouhou br. jehlici, „která začíná kroužkovitou hlavicí a rovná se jehlicím nalezeným na pohřebišti maločičovickém a únětickém“, dále „jeden malý, bronzový náramek, 35 mm v průměru, vyrobený z tenkých drátků; též jednotlivé setlelé drátky náramků“.

Obr. 4. Klecany, okr. Praha-východ. Nálezy uložené v NM Praha a pocházející s největší pravděpodobností z parcely č. 453. Kresba M. Ernée (č. 11 podle inv. knihy NM).

Abb. 4. Klecany, Kr. Prag-Ost. Die Funde im Nationalmuseum Prag stammen mit größter Wahrscheinlichkeit von Parz. Nr. 453.

O tom, že nálezy z pohřebiště, a sice „3 zlomky br. jehlice s očkem, 9 zlomků br. náušnic, 2 zlomky želez. nožíků, br. kování, br. závěsů a 6 ½ nádob“, předal J. Felcman, řed. cukrovaru n. o. na Smíchově, do muzejní archeologické sbírky, se ostatně dočteme již o několik stránek dříve (*Anonym 1900*). Některé z nich (např. železné nožíky a možná i další) pocházejí patrně z mladších, raně středověkých hrobů, jehlice s očkem však byla nepochybně únětická, stejně jako bronzové drátěné záušnice či náramky a patrně i většina nádob.

Vzhledem k tomu, že i hroby prozkoumané v letech 2006 a 2008 ležely na parcele č. 453 a na sousední parcele č. 452, můžeme konstatovat, že se zde nepochybně podařilo prozkoumat několik dalších hrobů z téhož pohřebiště, které bylo částečně prokopáno již v r. 1899 (viz výše). V průběhu výzkumu v letech 2006–2007 se podařilo získat informaci, že při hloubení starších inženýrských sítí v r. 1994 byl zničen nejméně jeden další únětický hrob, ze kterého se do muzea v Roztokách dostal bronzový (měděný?) spirálovitý náramek (vnější průměr 50 mm, vnitřní průměr 45–47 mm, délka ca 5 cm, celkem 6,5 závitů) z plochého, roztepaného drátu (šířka 5–6 mm, síla 1,5–2 mm; *obr. 3: 1*).

Nálezy z hrobů prokopaných v 19. stol. ve sbírkách NM Praha (*obr. 3: 2; 4*):

Ve sbírkách NM Praha jsou pod inv. č. 11856–11868 a 111741² evidovány předměty z kostrových hrobů v Klecanech, získané buď od J. Felcmana (inv. č. 111741, 11856–11859, 11861), nebo od Společnosti přátel starožitností (inv. č. 11860, 11862–11868). U deseti předmětů je odkázáno na „PA XIX, 163“ (*Felcman 1900*). Předměty č. 11856–11860 (nádobky) mají podle muzejního inventáře č. n. 2421-A-2285, předměty č. 11861–11868 (bronzy) pak č. n. 2425-A-2289. Jde o předměty vyzvednuté již v 19. stol., které se v několika etapách dostaly do muzejních sbírek (*Piř 1891*, 269–270; *Smolík 1891*, 430; *Felcman 1900*, 163–164; srov. *Vokolek v tisku*, kat. Klecany, tab. 28: 25–32; 29: 1–5 a další zmínky, viz výše).

11856 – Nádobka (*obr. 4: 3*). Pohárovitá nádobka s odsazeným, mírně nálevkovitým hrdlem a 3 horizontálními výčnělky těsně pod odsazením hrdla od těla, povrch nádoby neupravovaný, šedohnědý, dno drsněné. Nádobka slepena z více zlomků, částečně doplněna. Výška 97 mm, průměr okraje 90 mm, průměr dna 61 mm, největší průměr těla 85 mm, výška hrdla 30 mm. Pravidelně po obvodu uspořádané 3 horizontální výčnělky (2 dochovány) vystupující ca 10 mm nad povrch nádoby, šířka výčnělků u základny ca 22 mm, výška ca 12 mm. Staré inv. č. 3177.

11857 – Nádobka (*obr. 4: 2*). Nádobka s baňatým tělem, odsazeným válcovitým, mírně prožlabeným hrdlem a 2 drobnými, zašpičatělými výčnělky na protilehlých stranách, vyrůstajícími z odsazení. Nádobka dochována celá, povrch hnědý až tm. šedý, hladký, místy leštěný, dno drsné. Výška nádoby 78 mm, šířka dna 42 mm, šířka hrdla 6 mm, průměr na rozhraní těla hrdla 72 mm, největší průměr těla 82 mm, výška hrdla 33 mm. Výčnělky vystupují ca 5 mm nad povrch, šířka u základny ca 16 mm, výška ca 3–4 mm. Staré inv. č. 3178.

11858 – Nádobka (*obr. 4: 1*). Nádobka s výrazně odsazeným tělem i hrdlem a jedním plastickým výčnělkem s vertikálním otvorem těsně pod rozhraním těla a hrdla. Nádobka dochována celá, povrch pův. tm. šedý, hladký, místy leštěný, dnes povrch zasintován, tvar nádoby poněkud deformovaný, při pohledech z různých stran (viz kresba). Výška nádoby 56 mm, šířka dna 30 mm, šířka hrdla 46 mm, největší průměr těla ca 58 mm, výška hrdla 19 mm, výška těla 20 mm. Výčnělek s vertikálním otvorem (průměr otvoru ca 2 mm), na konci odlomený, šířka výčnělku u základny ca 15 mm, výška 5–6 mm, vystupoval původně ca 7 mm nad povrch. Staré inv. č. 3179.

11859 – Nádobka (*obr. 4: 4*). Kulovitá nádobka s konkávním dnem a třemi pravidelně rozmístěnými, směrem dolů se zužujícími kapkovitými výčnělky. Nádobka dochována v celku, povrch neupravený, místy hlazený, částečně oprýskaný, tm. šedý až hnědošedý. Výška nádoby 56 mm, vnitřní průměr okraje 42 mm (vnější neměřitelný), průměr dna 32 mm, největší průměr těla 67 mm. Výčnělky u okraje ca 6 mm široké, ca 12 mm vysoké, vystupující ca 2,5 mm nad tělo. Staré inv. č. 3180.

11860 – Nádobka (*obr. 4: 5*). Nádobka s odsazeným, vysokým, mírně prožlabeným hrdlem a třemi pravidelně rozmístěnými horizontálními výčnělky na rozhraní těla a hrdla. Nádobka dochována v celku, povrch šedý, hladký, výška 69 mm, šířka rovného dna 65 mm, šířka plochého okraje vně 52 mm (uvnitř 47 mm), největší šířka na zlomu spodní části a hrdla 72 mm, výška hrdla 40 mm. Výčnělky mají šířku u základny ca 16 mm, výšku ca 5 mm a vystupují 3 mm nad tělo. Staré inv. č. 555.

² Uváděné údaje podle el. inv. knihy dostupné na adrese: http://forum.nm.cz/prehistorie/index_ph.php (20. 3. 2011).

11861 – Únětická jehlice (*obr. 4: 9*), váha 5,98 g. Dochována celá, délka 91 mm, průměr hlavičky 8,4 mm, průměr krčku 3,4 mm, průměr nad ohnutím jehly 2,8 mm; výzdoba 8 rovnoběžnými rýhami (na 6,5 mm délky krčku), první ještě na kuželce (na zlomu obvodu hlavičky a kuželky); noha silně zkorodovaná, špička jehlice ohnutá kolmo k ose otvoru na hlavičce (stejně tak u jehlice č. 11862). Staré inv. č. 3322.

11862 – Únětická jehlice (*obr. 3: 2; 4: 8*), váha 5,49 g. Jehlice s odlomenou, původně ohnutou špičkou; dochovaná délka 82 mm, průměr hlavičky 8 mm; nožka silně zkorodovaná, koroze se odlupuje. Rytá výzdoba krčku, obvodu hlavičky a ouška. Celkem 8 rytých rovnoběžných linií počíná těsně pod zlomem spodního okraje kruhové hlavičky a pokračuje dolů na ca 5,5 mm, následují ca 4 mm bez výzdoby a poté opět rytá výzdoba z vodorovných rýh – zde byly s jistotou zjištěny 3 rýhy, níže je pak noha jehlice natolik zkorodovaná, že případná pokračující výzdoba nemohla být identifikována. Další výzdoba zjištěna na oušku – také 3 ryté (či lité?) linie a prožlabení po obvodu hlavičky.

Ouško je na hlavičce umístěno mírně excentricky (šířka hlavičky 8 mm, šířka ouška 2,5 mm, ouško je od jedné strany hlavičky vzdáleno 2 mm, od druhé 3,5 mm), ouško je 6,5 mm dlouhé, otvor zasahuje mírně do těla hlavičky. Staré inv. č. 3321.

11863 – Tyčinkovitý náramek (*obr. 4: 6*), váha 19,61 g. Malý (asi dětský) tyčinkovitý náramek téměř kruhového tvaru se zúženými konci a mírně oválným průřezem tyčinky. Šířka náramku 47 mm, výška 45 mm, vnitřní průměr 3,7 x 3,6 mm, řez tyčinkou v nejširším místě 5 x 6 mm, výzdoba nezjištěna. Staré inv. č. 3325.

11864 – Tyčinkovitý náramek (*obr. 4: 7*), váha 5,36 g. Malý náramek s čokovitým (až hráněným) průřezem a špičatými, poměrně ostrými konci, jeden konec zdeformován (patrně recentně kleštěmi), původní vnější průměr náramku ca 41 mm, vnitřní 34 mm, v nejširším místě řez tyčinkou š. 4,4 mm, výška 3,5 mm, výzdoba nezjištěna. Staré inv. č. 3326.

11865 – Záušnice (*obr. 4: 10*), váha 5,36 g. Dochována celá, v dobrém stavu. Záušnice z dvojitého drátu; průměr drátu 1,5 mm, průměr záušnice 33 mm, záušnice má 1,75 závitů, konce drátků svinuty do špičky. Staré inv. č. 3324.

11866 – Drátěný náramek (není k dispozici; srov. *Vokolek v tisku*, kat. Klecany, tab. 29: 2). Náramek z dvojitého drátu (průměr 48 mm) s 2 navléknutými spirálkami. Staré inv. č. 3323.

11867 – Šidélko (br.) v kostěné rukojeti (není k dispozici; *obr. 4: 11*). Délka šidélka 21 mm, délka kostěné „trubičky“ 15 m. Staré inv. č. 6966.

11868 – Zlomek záušnice z dvojitého drátu, průměr 20 mm (není k dispozici; srov. *Vokolek v tisku*, tab. 28: 28). Staré inv. č. – bez čísla.

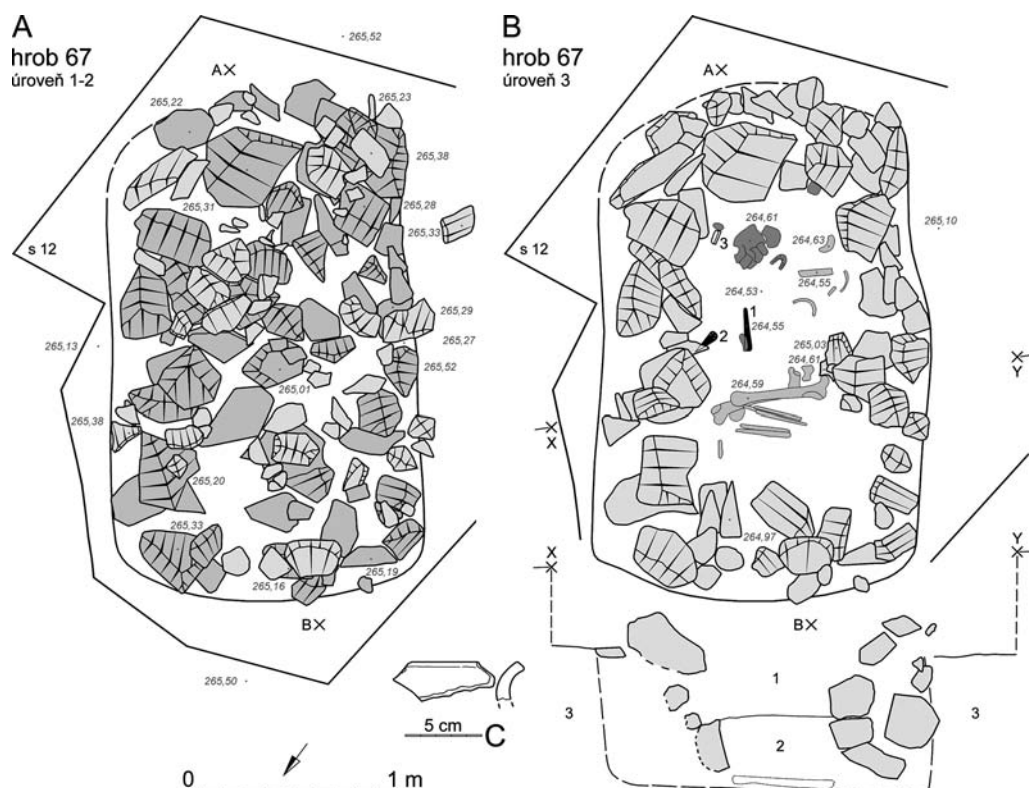
111741 – Jehlice s kroužkovou hlavicí (br.). Délka 117 mm (č. Píčovská inventáře bronzových předmětů 5677).

Všechny uvedené nádoby i bronzové předměty můžeme datovat do klasické fáze únětické kultury. Co se týče nádobek, jde, snad s výjimkou pohárku 11856 (*obr. 4: 3*), ve všech případech o miniaturní nádoby. Podle kategorizace *M. Bartelheima* (1998) náleží jeho typům G4.1/4.2 (11856; *obr. 4: 3*), H2.1/2.4 (*Steilhalsgefäße*; 11860, 11857; *obr. 4: 5, 2*) a snad M4.1 (*Napf*; 11859; *obr. 4: 4*) jeho 3. fáze (srov. *Bartelheim 1998*, Taf. 40, 41, 43; Diagramm 6). Pouze k tvarově sice výrazné, přesto však dosti deformované nádobce 11858 s horizontálním ouškem se zatím přesnější analogie nalézt nepodařilo. Podobná je situace, co se týče bronzových předmětů. Pochybnosti nevzbuzují dvě únětické jehlice 11861–11862 (*obr. 4: 8–9*), záušnice 11865 (*obr. 4: 10*) ani šidlo 11867 (*obr. 4: 11*). Datování do tohoto období přímo neodporují ani chronologicky průběžněji se vyskytující náramky (11863, 11864; *obr. 4: 6–7*), zejména drátěný 11866 (*Vokolek v tisku*, tab. 29: 2; typ 40B podle *Zich 1996*, Taf. 79), i když přímé analogie z únětického prostředí k nim nehledáme snadno (srov. např. *Moucha 2005*; *Bilíg 1958*; v. *Brunn 1959* ad.) a samy o sobě se některými parametry (překrývající se konce – 11863, *obr. 4: 6*; čokovitý řez – 11864, *obr. 4: 7*) blíží i tvarům chronologicky mladším (srov. např. *Kytlicová 2007*, Taf. 120; *Salaš 2005*, tab. 98; *Pászthory 1985*, Taf. 15, 27, 163–165; *Richter 1970*, Taf. 27 a další).

3. Popisy hrobů a nálezů z let 2006 a 2008

3.1. Hrob č. 67/2006 (*obr. 5–7*)

Hrobová jáma. Tvar a orientace: téměř pravidelný obdélník s mírně zaoblenými rohy, orientace delší osy ca 36° k JV. Rozměry (cm): 242 x 152 cm. Max. hloubka (cm): od současného povrchu terénu ca 104–106 cm, od povrchu podloží ca 64–66 cm. Profil (horní hrana; stěny; dolní hrana; dno): o–p; přímé, svislé–šikmé; p; ploché, rovné, mírný – S. Výplň: u povrchu tmavá hnědá hlinitá, prostupuje 2–3 vrstvy kamenů (tm. a sv. šedé na *obr. 5: A*;

Obr. 5. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. A (vlevo) – první (sv. šedě) a druhá (tm. šedě) dokumentovaná úroveň kamenného závalu. B (vpravo) – třetí dokumentovaná úroveň hrobu po vybrání prostoru nad kostrou (na kostře jsou tm. šedě vyznačeny kosti lebky) a řez. 1 – br. sekera s lištami a lžícovitým ostřím, 2 – br. dýka, 3 – keramický okrajový stěp ze dna hrobové jámy (viz B: 3). Kresba M. Ernée. Abb. 5. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. A (links) – die erste (hellgrau) und zweite (dunkelgrau) dokumentiertes Niveau der Steinpackung. B (rechts) – dritte dokumentiertes Niveau der Gräber nach dem Aushub im Skelettbereich (auf dem Skelett sind die Schädelknochen dunkelgrau bezeichnet) und Schnitt. 1 – bronzenes Löffelbeil mit Leisten, 2 – Bronzedolch, 3 – Keramikscherben; C – Randscherben vom Grabboden (s. B: 3).

vrstva č. 1 na obr. 5: B), níže, v prostoru mezi kameny světle hnědá promišená se štěrpkopískovým podložím (vrstva č. 2 na obr. 5: B).

Konstrukce hrobu. Kamenný zával (obr. 5: A, B; 6; 7) nejspíše původně obklopoval (obr. 7: B) a překrýval (obr. 5; 7: A) dřevěnou schránku na ostatky. Největší kámen (d. 50 cm, v. 30 cm) musel být před vyjmutím rozbit.³

Schránka na ostatky. Schránka na ostatky, patrně původně dřevěná rakev, se projevovala jako víceméně pravidelně obdélný negativ ve spodní části kamenného závalu (obr. 5: B; 7: B). Původní rozměry ca obdélné rakve můžeme odhadnout na šířku min. 60, spíše však 74 až max. 78 cm (některé kameny, překrývající např. čepel dýky, se na své místo dostaly patrně propadnutím do prostoru zetlelé schránky), délku pak na ca 130 cm. Orientace delší osy rakve ca 38° k JV.

³ Podle N. Profantové se na něm nacházely stopy po opracování (dokumentace zmizela spolu se zcizeným fotoaparátem). Podle B. Šreinové byl jako materiál pro kamennou konstrukci hrobu použit nějaký druh břidlice místního původu, na rozdíl od dovážené opuky z obkladů raně středověkých hrobů.

Obr. 6. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Pohled od JV po začistění povrchu kamenného závalu. Foto N. Profantová.

Abb. 6. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Blick von SO nach dem Säubern der Oberfläche der Steinpackung.

Obr. 7. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. A – pohled od Z po začistění povrchu kamenného závalu; B – pohled od SSV po vybrání výplně hrobu nad kostrou. Foto N. Profantová.

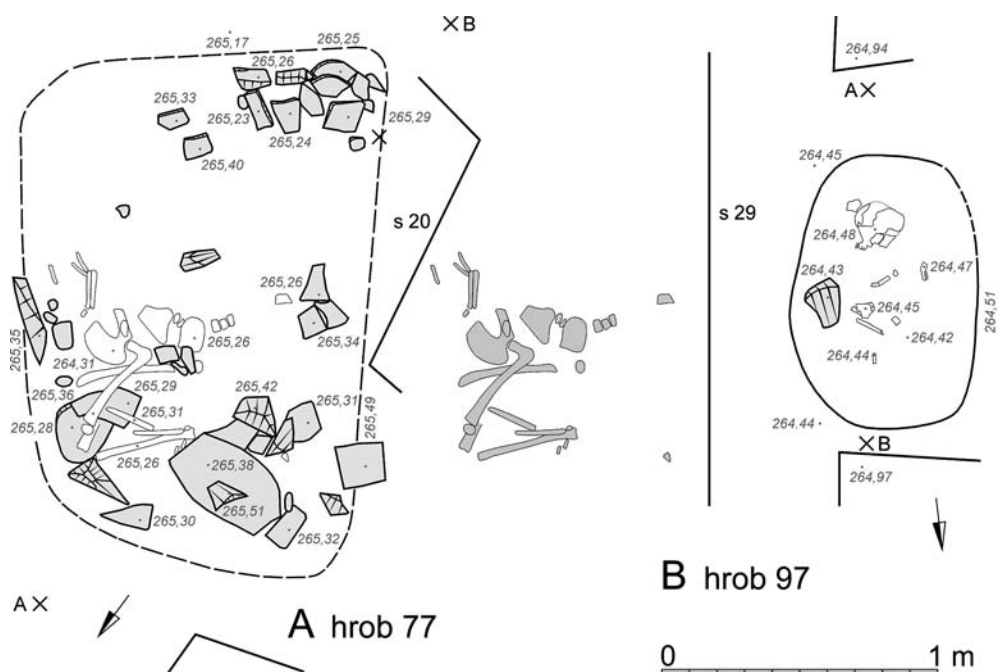
Abb. 7. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. A – Blick von W nach dem Säubern der Oberfläche der Steinpackung; B – Blick von NNO nach dem Aushub der Verfüllung des Grabs über dem Skelett.

Kosterní pozůstatky. Poloha kostry: skrčenec, na pravém boku, hlavou k JV, obličejem k SV. Relativně kompletně (i když částečně v dislokaci) dochovány kosti lebky, v anatomické poloze kosti dolních končetin vč. pánve (s výjimkou prstních článků). Kosti lebky částečně dislokovány (dolní čelist, další kosti v jižním rohu jámy a u pasu vedle sekerky, u pánve; viz obr. 5: B tm. šedě), jedna lopatka ležela u femuru. V oblasti hrudníku došlo možná k druhotnému zásahu, kosti hrudního koše buď nedochovány, nebo z větší části dislokovány, řada kostí byla nalezena již nad úrovní kostry ve vrstvě č. 2 výplně. Snad pouze jedno žebro nalezeno v anatomické poloze. Závěr: starší muž, maturus II – senilis (nad 50 let); viz kap. 5.1.

Nálezy. Před nedochovaným hrudním košem nalezena br. sekerka s lištami a lžícovitým ostřím, ležící souběžně s delší osou rakve, s ostřím směrem k SZ (67/1). Po vyjmutí dalších kamenů V od sekerky nalezena br. čepel dýky se čtyřmi nýty (67/2). Před lebkou nalezen okrajový střep nádoby (67/3; obr. 5: C). Ve vrstvě č. 2 výplně byly dále nalezeny zl. mazanice, lastury⁴, zl. keramiky a zvířecí kosti.⁵

⁴ Výplň, vrstva s kameny – mlž *Unio crassus* (velevrub tupý) – 1 levá lastura (LL), 1 pravá lastura (PL), celkem dva jedinci, *Unio* sp. (velevrub) – 1 fragment lastury. Výplň – *Unio pictorum* (velevrub malířský) – 1 PL, *Unio* sp. (velevrub) – 4 fragmenty lastur. Výplň, u hlavy – *Unio crassus* (velevrub tupý) – 1 PL, *Unio* sp. – 18 drobných fragmentů lastur. Ve výplni hrobu byly zjištěny schránky nejméně 3 jedinců *Unio crassus* a 1 jedince *Unio pictorum* (det. J. Hlaváč).

⁵ Fragment mandibuly tura, fragment zubu ovce/kozy, část lebky hryzce, stehenní kost hlodavce a ca. 30 neurčitelných fragmentů kostí savců (det. R. Kyselý).

Obr. 8. Klecany, okr. Praha-východ. A – půdorys hrobu č. 77 (vpravo šedě samotné kosterní pozůstatky); B – půdorys hrobu č. 97. Kresba M. Ernée.

Abb. 8. Klecany, Kr. Prag-Ost. A – Grundriss von Grab Nr. 77 (rechts grau die eigentlichen Knochenüberreste); B – Grundriss von Grab Nr. 97.

Popis nálezů:

1. br. sekerka s lištami a lžícovitým ostřím (obr. 10–12; 15; kap. 4.1).
2. br. čepel dýky se čtyřmi nýty (obr. 13; kap. 4.2).
3. okrajový střep nádoby (obr. 5: B3, C), vně sv. šedohnědý, hlazený, uvnitř šedohnědý, hlazený až leštěný, max. rozměr 6,5 cm, č.s. 881.
4. celkem 58 střepů (viz níže, kap. 4.3).

Jiná pozorování, poznámka. Ze dna hrobové jámy byly odebrány vzorky pro fosfátovou analýzu, kterou následně provedl A. Majer (viz kap. 5.2).

3.2. Hrob č. 77/2006 (obr. 8; 9)

Hrobová jáma. Hrob velmi mělce uložený, místy značně poškozen a narušen mj. kořeny, hrobová jáma špatně čitelná (obr. 9). Tvar a orientace: stěny hrobové jámy patrně vůbec nebyly dochovány, pouze zbytek dna s nepravidelně mírně lichoběžníkovým půdorysem a orientací delší osy ca 31° k JV. Rozměry (cm): dochované minimální rozměry patrně při dně původní jámy 180–190 x 126–130 cm. Max. hloubka (cm): od skryté úrovně max. 25 cm. Profil (horní hrana; stěny; dolní hrana; dno): n; přímé, šikmé; n; ploché – mírně konkávní, rovné, mírný – JV. Výplň: tmavá humusovitá hlína z podorničí, podloží písčité.

Konstrukce hrobu. Na dně hrobové jámy zjištěno větší množství menších kamenů, původně možná součást závalu, které však netvořily žádnou pravidelnou strukturu (obr. 8; 9). Vzhledem k tomu, že kosti dolních končetin v anatomické poloze spočívají na několika kamenech, předpokládáme alespoň částečné vyložení dna hrobové jámy (přínejmenším v S části) plochými kameny.

Kosterní pozůstatky. Poloha kostry: Zemřelý ve skrčené poloze patrně na pravém boku, lépe zachovány jen pánev, nohy, několik žeber a kosti ruky, zejména ulna a radius. Obratle částečně dislokovány Z od pánve, jejich trojice

Obr. 9. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 77. Pohled od SSV po začistění dna hrobové jámy s kosterními pozůstatky. Foto N. Profantová.

Abb. 9. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 77. Blick von NNO nach dem Säubern des Bodens der Grabgrube mit Knochenüberresten.

v době dislokace ještě držela pohromadě. Horní část skeletu (hrudní koš, obratle, kosti lebky) dochována jen torzovitě. Zajímavá je poloha kosterních pozůstatků, naznačující umístění pohřbeného ve V polovině hrobové jámy. Závěr: muž, maturus I (40–50 let). Antropolog. analýza viz kap. 5.1.

Nálezy. Nebyly identifikovány.⁶

3.3. Hrob č. 97/2008 (obr. 8)

Hrobová jáma. Obtížně čitelné, jen velmi mělce zahloubené dno hrobové jámy ve šterkopiskovém podloží. Tvar a orientace: půdorys obdélný se silně zaoblenými rohy až téměř oválný, orientace delší osy ca 6° k JZ. Rozměry (cm): min. 100 x min. 66 cm. Max. hloubka (cm): hloubka max. 55 cm od dn. povrchu. Profil (horní hrana; stěny; dolní hrana; dno): n; šikmá–konkávní; n; mírně konkávní, ? Výplň: šterkopísek smíšený s tmavou hlinitou (20–25%), podloží šterkopísek.

Konstrukce hrobu. Před kolony velký kámen, je ale nejasné, zda byl vložen záměrně.

Kosterní pozůstatky. Poloha kostry: Skrčenec na pravém boku, hlavou k jihu, obličejem k východu. Dochována lebka, dolní čelist dislokována SZ směrem (viz obr. 6), dále zbytky dlouhých kostí a pánve, vše víceméně v anatomické poloze. Závěr: dítě, infans II (2–3 roky). Antropolog. analýza viz kap. 5.1.

Nálezy. Nebyly identifikovány.

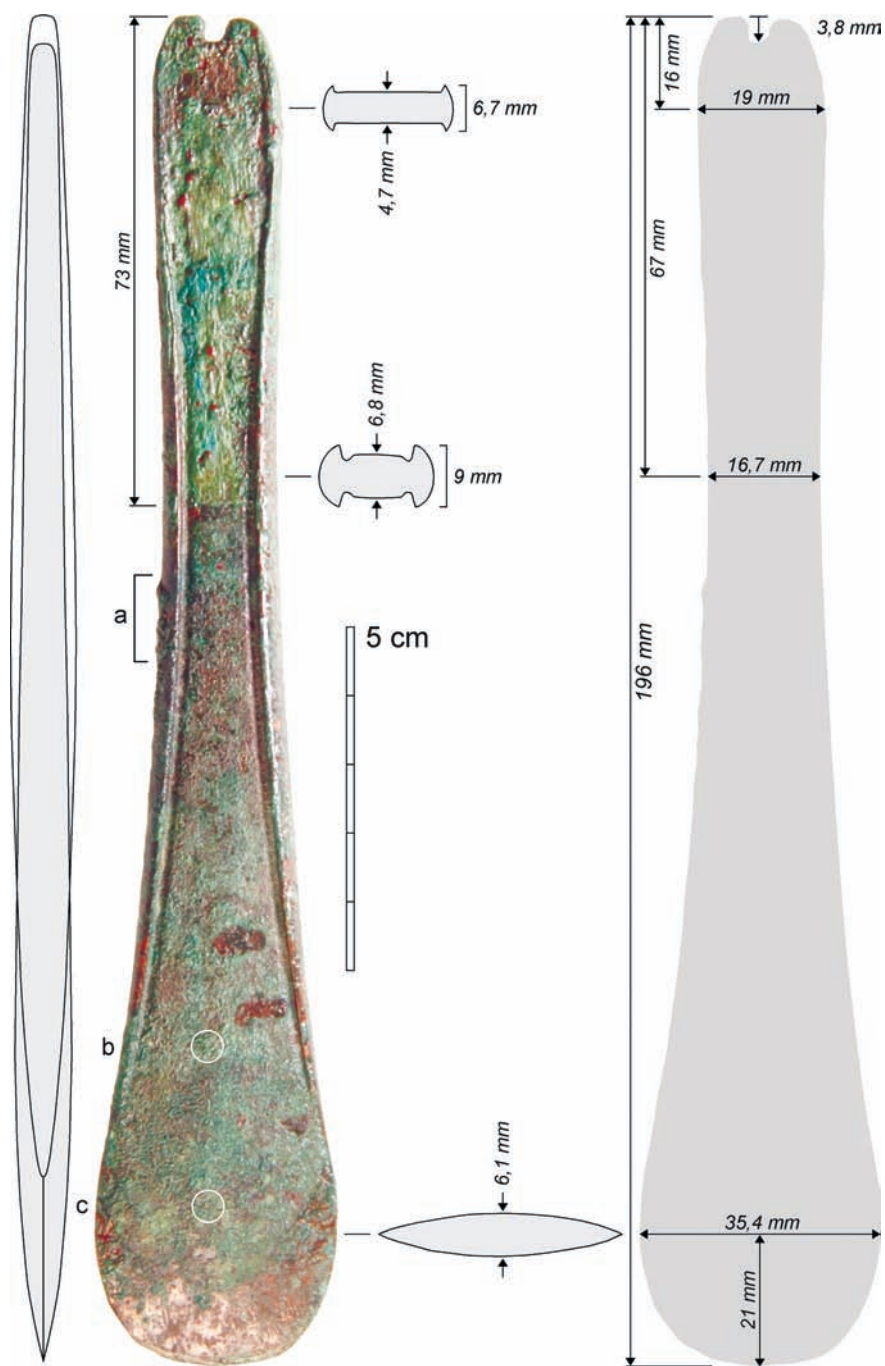
4. Nálezy z hrobu č. 67

4.1. Sekera s lištami a lžícovitým ostřím (obr. 10–12; 15)

Sekera z hrobu č. 67 v Klecanech (váha 183,2 g) má postranní lišty s paralelním vnitřním žlábkem, pravidelné kruhové až mírně oválné (tzv. lžícovité) ostří, přecházející plynule v protáhlé štíhlé tělo, a oblý tyl s půlkruhovým až mírně pravouhlým výřezem (vykrojením). Sekera je 196 mm dlouhá, její ostří pak 35,4 mm široké (všechny základní rozměry jsou uvedeny na obr. 10). Poměr d. : š. ostří je 5,5 : 1, poměr š. ostří : š. tylu je 1,9 : 1. Štíhlé tělo sekery je v nejužším místě (vzdáleno 34,2 % délky od tylu) o něco užší (16,7 mm) než v tylu (19 mm), ale téměř stejně silné (6,8 mm oproti 6,7 v tylu). Nejsilnější (8 mm) je pak tělo sekery ca 44 mm od břitu (22,5 % délky), tedy o něco dále, než začínají postranní lišty.

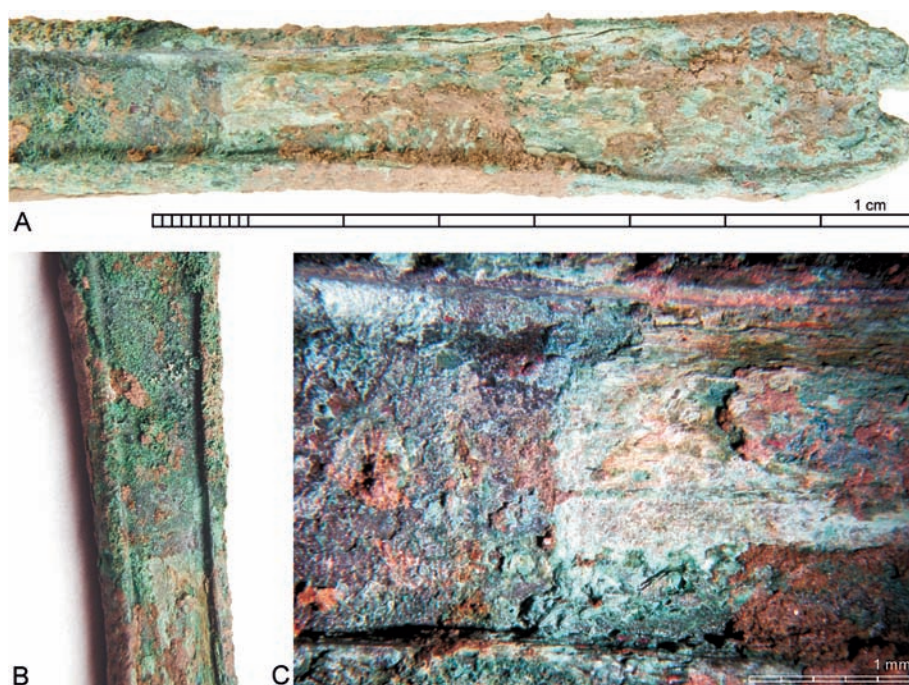
V korozní vrstvě na povrchu sekery se dochovaly pozůstatky dřevěné rukojeti/topůrka (obr. 11), končící ostrým předělem poblíž nejužšího místa sekery, ve vzdálenosti 7,3 mm (37,3 % délky) od tylu.

⁶ Z výplně pocházejí 2 stehenní kosti dvou hlodavců, fragment lebky hryzce a 3 neurčitelné fragmenty (det. R. Kyselý).

Obr. 10. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Sekera s bočními lištami a lžícovitým ostřím vč. řezů a všech rozměrů v mm (písmeny a, b a c jsou vyznačena místa s dochovanými relikty textilu v povrchové korozní vrstvě; srov. obr. 15). Foto H. Toušková, kresba M. Ernée.

Abb. 10. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Löffelbeil mit seitlichen Leisten einschließlich der Querschnitte und aller Maße in mm (die Buchstaben a, b und c bezeichnen Stellen mit erhaltenen Textilresten in der Korrosionsschicht; vgl. Abb. 15).

Obr. 11. Klecany, okr. Praha-východ. Relikty dřevěné rukojeti / topůrka v povrchové korozní vrstvě sekery z hrobu č. 67. Foto B je bez měřítka. Foto H. Toušková (A, B), M. Králík (C).

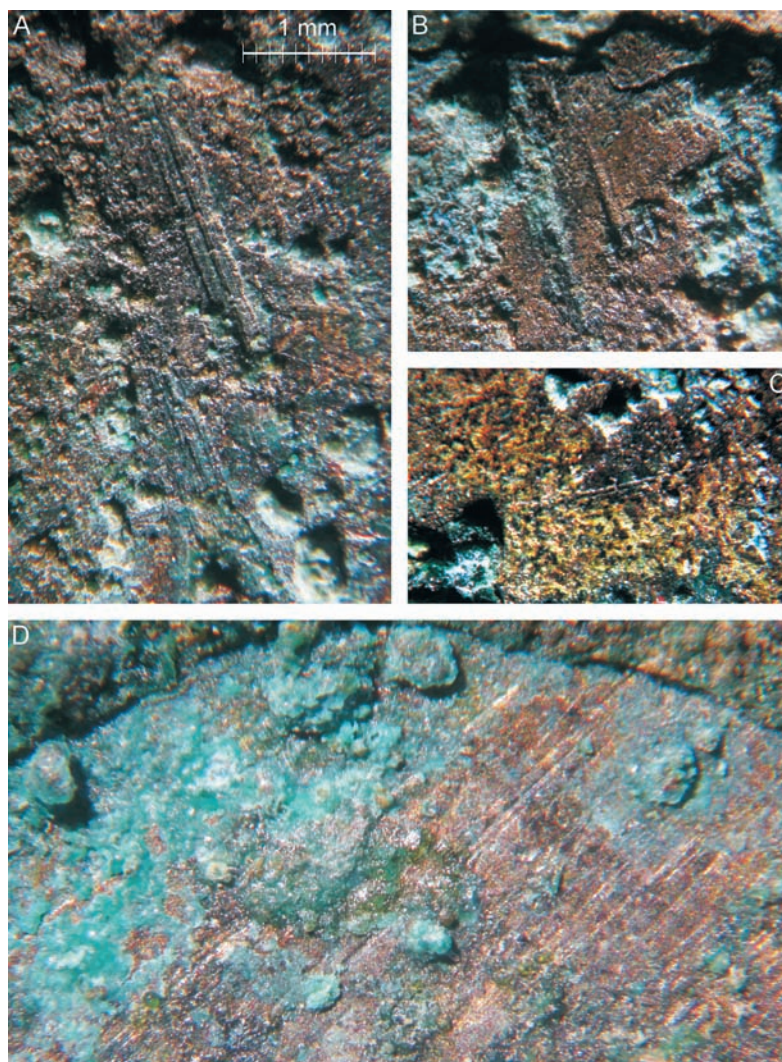
Abb. 11. Klecany, Kr. Prag-Ost. Überreste des Holzgriffs/stiehls in der Korrosionsschicht auf dem Beil aus Grab Nr. 67. Foto B ohne Maßstab.

Ve střední části čepelě a na boku sekery se v několika místech v korozní vrstvě dochovaly drobné zbytky textilu (obr. 10: a–c; 15; viz kap. 5.3).

Pod korozní vrstvou a patinou byly na povrchu sekery v místech čepelě identifikovány stopy po užívání (obr. 12), a to pravděpodobně po několika různých způsobech, protože jednotlivé stopy se od sebe liší. Jde jednak o jednotlivé poměrně krátké vrypy (ca 0,8–1 mm) s průměrem ca 0,15 mm (obr. 12: B), o jednotlivé delší (několik mm) ryté čáry s průměrem tahu ca 0,05 mm, dále o jednotlivé ca 2–3 mm dlouhé a 0,3–0,4 mm široké vrypy, připomínající svým profilem otisk travního stébla, a nakonec o plochy několika desítek mm², hustě pokryté svazky tenkých rovnoběžných rytých čar. Podle našeho názoru jde o stopy intenzivního používání předmětu.

Sekera se lžícovitým ostřím z Klecan se v klasickém třídění *B.-U. Abelse* (1972, 28) nejvíce blíží typu Rümmlang (varianta A s vykrojeným týlem; *o. c.*, 20–23, Taf. 12: 173–179), případně z něho vycházejícímu typu Buchau (varianta A s vykrojeným týlem; *o. c.*, 28, č. 204, 205, Taf. 14: 204, 205). Sekery typu Rümmlang se podle Abelse vyskytují jak ve starší, tak v mladší fázi stupně Langquaid (*o. c.*, 22). Výskyt seker typu Buchau, které se měly vyvinout právě ze seker typu Rümmlang, klade Abels do mladšího úseku stupně Langquaid, fáze Langquaid-Renzenbühl (*o. c.*, 28, Taf. 69). Celý stupeň Langquaid ztotožňuje Abels se stupněm Bz A2 (*o. c.*, Taf. 69).

Zatímco sekeru Abelsova typu Rümmlang doposud z území Čech postrádáme, sekery typu Buchau najdeme v Čechách hned tři (Moucha 2005, 129, č. 116, Taf. 84: 1; 148, č. 196, Taf. 88: 2; 139, č. 161, Taf. 33: 8), ve všech případech však bez nálezových okolností. I podle V. Mouchy (2005, 67) náleží „zur ausklingenden Phase der Aunjetitzer Kultur („nachklassische“ Phase Bz A2)“. K typu Rümmlang řadí *B.-U. Abels* (1972, 21) sekeru z hrobu č. 9 u Osluchova, okr. Kladno (*Schmidt 1893a*, 71, obr. str. 3

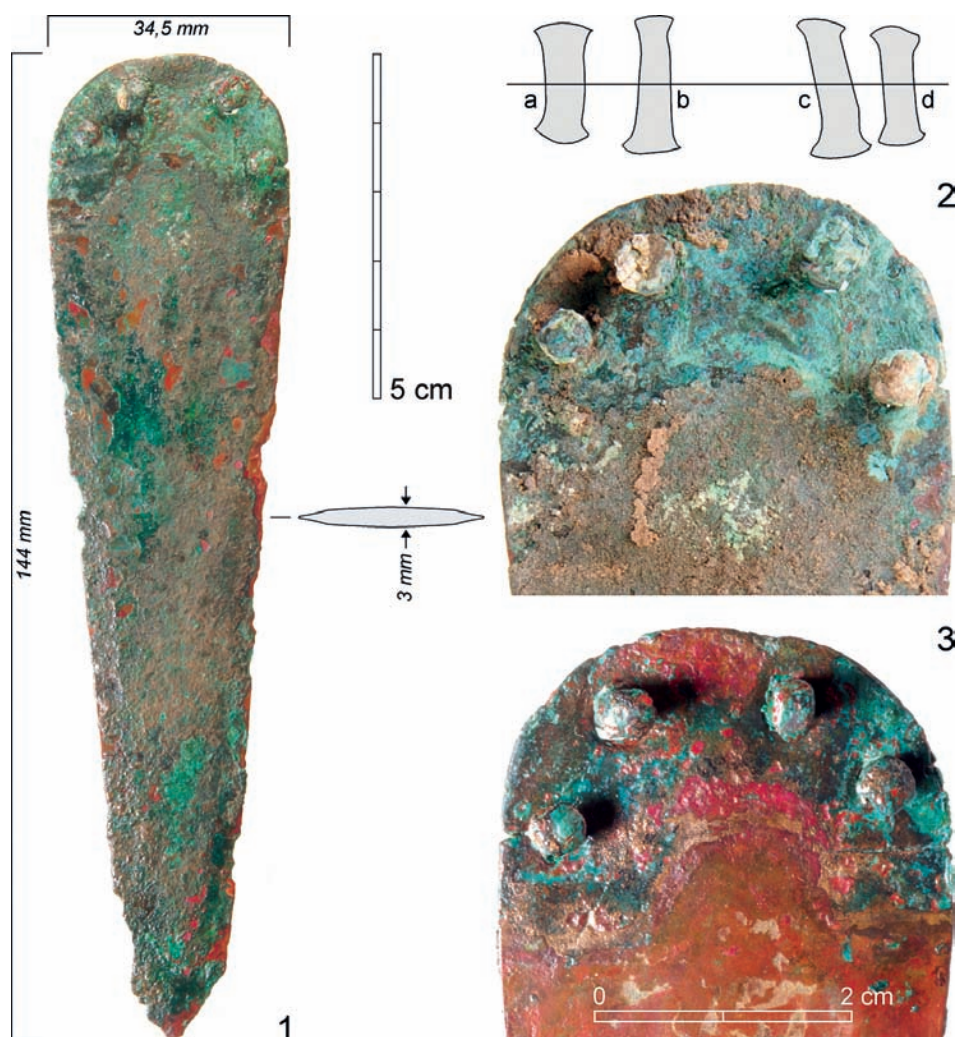

Obr. 12. Klecany, okr. Praha-východ. Pod povrchovou vrstvou koroze a patinou jsou na čepeli sekery patrné stopy (různé vrypy) jejího užívání. Měřítka je stejné pro foto A–C, foto D je bez měřítka. Foto M. Králík. Abb. 12. Klecany, Kr. Prag-Ost. Unter der oberflächlichen Korrosionsschicht und der Patina sind auf der Beil- klinge Abnutzungsspuren sichtbar (verschiedene Kerben). Maßstab wie Foto A-C, Foto D ohne Maßstab.

na s. 68), podobně jako sekeru z hrobů ze Slaného (okr. Kladno) pod Slánskou horou (*Schmidt 1893b*, obr. 1 na s. 451; *Böhm 1933*, tab. VII: 20). Posledně jmenovaná ale podle našeho názoru náleží spíše až o něco později definovanému typu Dobelice-Frommesta (cf. *Kibbert 1980*, 185–186).

4.2. Dýka se čtyřmi nýty (obr. 13)

Čepel dýky z hrobu č. 67 v Klecanech (váha 50,8 g) má oblý tyl (max. š. 34,5 mm), pravidelný, protáhlý tvar s dochovanou délkou 144 mm a patrně oboustranně odlomenou špičkou. Ca 3 mm sil-

Obr. 13. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. 1 – čepel dýky se čtyřmi nýty (otvory pro nýty) v týlu, vč. řezů a rozměrů; 2 a 3 – detaily týlu dýky a nýtů (na obou stranách je patrný pozůstatek vykrojené rukojeti s organického materiálu dochovaný v povrchové korozní vrstvě). Foto H. Toušková, kresba M. Ernée.
 Abb. 13. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. 1 – Dolchklinge mit vier Nietenlöchern in der Griffplatte, einschließlich Schnitt und Maße; 2 und 3 – Details der Griffplatte und der Nieten (zu beiden Seiten ist ein Rest des ausgeschnittenen Griffs aus organischem Material sichtbar, das in der Korrosionsschicht erhalten ist).

ná čepel má oboustranně mírně odsazené břity (patrný je stupínek, probíhající rovnoběžně s oběma břity, ve vzdálenosti ca 4 mm). Na čepeli není patrné středové žebro, ani žádná rytá výzdoba. Poměr dochované délky k max. šířce týlu činí 4,2 : 1. V týlu čepel jsou dochovány 4 nýty s roztepanými konci, vyčnívající 4 (a, d) až 5,3 mm (b, c) nad povrch čepel (obr. 13: a–d). Byly vyrobeny z tyčinky silné 3,2 mm a měly délku 8,8 (d), 9,4 (a), 10,8 (b) a 11,3 (c) mm.

Čepel dýky z hrobu č. 67 by podle Bartelheimova třídění českých starobronzových dýk náležela jeho typu 2.1 „viernietige Griffplattendolchklänge mit Heftausschnitt“ (*Bartelheim 1998*, 39–42, Taf. 44, Karte 40). Čepele jsou ale vesměs kratší a poměr mezi šířkou týlu a maximální délkou zpravidla mnohem menší (okolo 2 : 1), než je tomu u čepele z Klecan (4,2 : 1). Delších čepelí s větším poměrem max. šířky týlu k max. délce čepele (3–4 : 1) v Čechách mnoho nenajdeme. Jako příklad lze snad uvést čepel z hrobu č. 5 na pohřebišti ve Zvoleněvsi (max. délka 12 cm, max. šířka týlu 4 cm, poměr 3 : 1), nalezenou společně s únětickou jehlicí s krčkem zdobeným vertikálním rytím a zoubkovaným okrajem hlavice (*Smolík 1891*, 418, tab. XX: 6, 8), a datovatelnou proto do klasické fáze únětické kultury (srov. *Vokolek v tisku*, tab. 84: 17–18). Následuje několik čepelí z depotů: Kolín (okr. Kolín), čepel s pěti otvory pro nýty v mírně trojúhelníkovitém týlu a rovnými břity, max. délka 20,4 cm, šířka 5,8 cm, poměr 3,5 : 1, datace neuvědlena, depot obsahuje mj. i 4 nákrčníkovité hřivny (*Moucha 2005*, 119, č. 74, Taf. 74: 2), Luštěnice (okr. Mladá Boleslav), čepel s pěti otvory pro nýty, oblým týlem a rovnými břity, max. délka 16,4 cm, šířka 4,2 cm, poměr 3,9 : 1 (*o. c.*, 126–128, č. 111, Taf. 203: 11). Velký depot, obsahující kromě jiného 6 dýk s litou rukojetí, 2 dýky švýcarského typu, 14 dalších čepelí dýk jiných typů, 2 „Stabdolchklängen“ a rytím zdobený terčík/falérku, 8 těžkých oválných kruhů a 25 nákrčníkovitých hřiven, datuje V. Moucha do stupně BA2 (*o. c.*, 126–128, č. 111, Taf. 200–207), Malé Žernoseky (okr. Litoměřice), čepel s pěti otvory pro nýty, oblým týlem a rovnými břity, max. délka 18,4 cm, šířka 5,4 cm a poměr 3,4 : 1, datace BA1 (*o. c.*, 128–129, č. 115, Taf. 31: 3) a Tetín (okr. Beroun), čepel se čtyřmi otvory pro nýty, oblým týlem a rovnými břity, max. délka 14,4 cm, šířka 3,4 a poměr 4,2 : 1, datace BA1 (*o. c.*, 160, č. 226, Taf. 84: 4).

Několik dalších příkladů najdeme v jižních Čechách, ty jsou však vesměs datovány až do mladšího, mohylového období. To platí pro exempláře z Radošovic (mohyla 2, nevýrazné střed. žebro, d. 15,8 cm, š. 3,6 cm, poměr 4,4 : 1; *Chvojka – Michálek – Zavřel 2010*, obr. 13: 1), Skal (mohyla 1, střed. žebro, ne tak výrazně zaoblený týl, d. 16,2 cm, š. 3,7 cm, poměr 4,4 : 1; *Woldřich 1884*, 212–213, fig. 104; *Jiřík – Tisucká 2006*, 49, obr. 5: 6) nebo Hluboké nad Vltavou (mohyla 4, d. 10,4 cm, š. 3 cm, poměr 3,5 : 1; *Woldřich 1889*, 94).

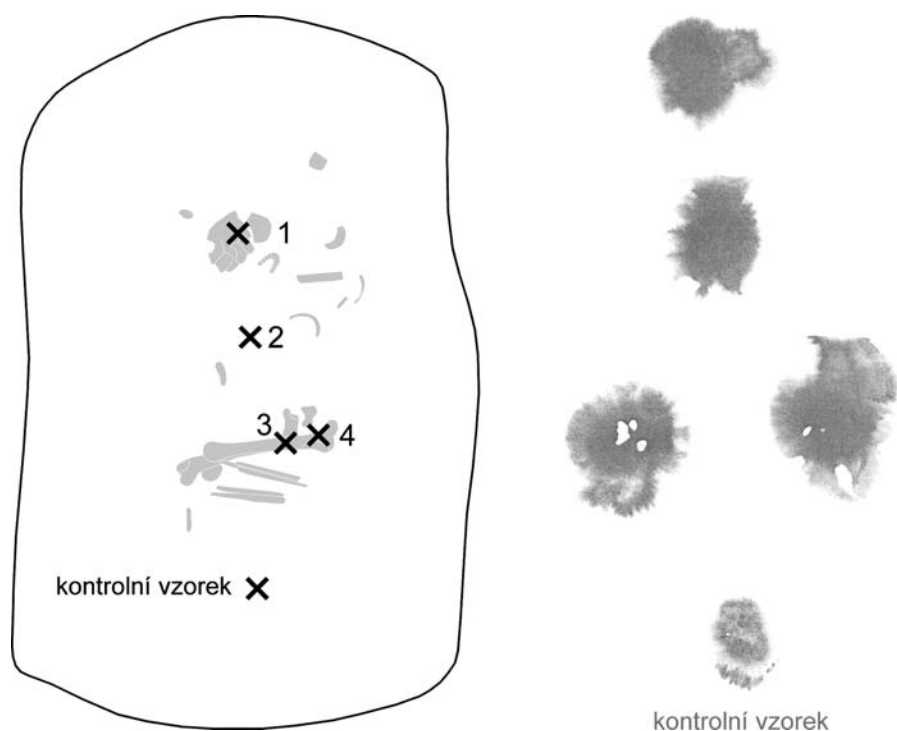
Z nejbližšího sousedství Čech zmiňme např. dýku téměř analogického tvaru z hrobu č. 24 na pohřebišti Franzhausen I se čtyřmi nýty v oblém týlu, max. délkou 13,8 cm, šířkou 3,4 cm a poměrem 4,1 : 1 (*Neugebauer – Neugebauer 1997*, 66, Taf. 432: 2), kterou doprovázela jehlice s kulovitou, šikmo provrtanou hlavicí a horizontálním rýhováním na krčku pod hlavici (*Neugebauer – Neugebauer 1997*, 66, Taf. 432: 1). Další tvarem velmi blízký exemplář (d. 14,7 cm, š. 3,5 cm, poměr 4,2 : 1) pochází z lokality Tornow (Kr. Calau, Brandenburg) z hrobu spolu se sekerou s lištami. H. Wüstemann řadí dýku mezi „trianguläre Dolchklängen, Variante Freyburg-Röderau“. Čepele dýk této varianty se vyskytují v souborech s různými dalšími předměty, které řadí obecně do mladší fáze únětické kultury, od horizontu klasických únětických jehlic stupně Reinecke Bz A 2 (Mellingen – 2 Ösenkopfnadeln; Tornow – Randleistenbeil) přes pokročilou až pozdní fázi únětické kultury (depot Röderau, hrob Naundorf) až k hrobu z lokality Naundorf („Absatzbeil vom Věteřov-Typ“; *Wüstemann 1995*, 97–99, Taf. 36: 264; 71: K).

Svou délkou patří sekera z hrobu č. 67 v Klecanech spíše obecně mladšímu období (mohylovému), oblým týlem, přecházejícím plynule do rovných břitů, a absencí jakéhokoliv náznaku středového žebra pak období staršímu. Obecně můžeme na základě srovnání s podobnými exempláři konstatovat, že dýky s obdobnými tvarovými i metrickými charakteristikami jako exemplář z hrobu č. 67 v Klecanech se objevují od období klasické fáze únětické kultury, většinou však bývají kladeny až do samého závěru/sklonku starší doby bronzové a do následné středobronzové mohylové kultury. Na základě čistě typologické analýzy není přesnější chronologické zařazení samotné čepele dýky z Klecan možné.

4.3. Keramické zlomky

Ve výplni hrobové jámy hrobu č. 67 (vrstva 2; viz *kap. 3.1*) bylo kromě okrajového střepeu před lebkou pohřbeného nalezeno celkem dalších 58 střepeů (č.s. 868, 870, 885, 897, 898, 899, bez. č.).

V úrovni kostry (č.s. 868). Celkem 10 střepeů (3 okraje, 7 těl; 1 prstovaný, 1 dřívkováný, 8 bez výzdoby/úpravy); max. rozm. tří největších: 3,8; 3,4, 3 cm; max. rozm. 3 nejmenších: 1,2; 1,9; 1,9 cm. Mezi kameny závalu (č.s. 870). Celkem 37 střepeů. 6 okrajů (7; 4; 4; 3,5; 3,5; 2,5 cm), střepey silné od 3,5 do 12 mm, okraje vesměs jednoduché, neprofilované, ven vyklopené, jednoduše zaoblené. 1 dno (3,8 cm). 30 těl (6 největších: 6,5; 6,5; 6; 6; 5; 4,7 cm; 6 nejmenších: 1,9; 2,2; 2,3; 2,5; 2,5; 2,5 cm). Střepey vesměs s ostrými lomy, uvnitř hlazené až leštěné, 4–5 ks. silněji přepálených (oranžové, lámou se v šupinkách), jen ve 2 případech s jistotou zjištěno prstování. Sev. čelo hr. jámy, ca 30 cm od těla, hl. 15–30 cm (č.s. 885). Celkem 3 střepey (3 těla /2 z jedné nádoby/; 2 vně sedé,

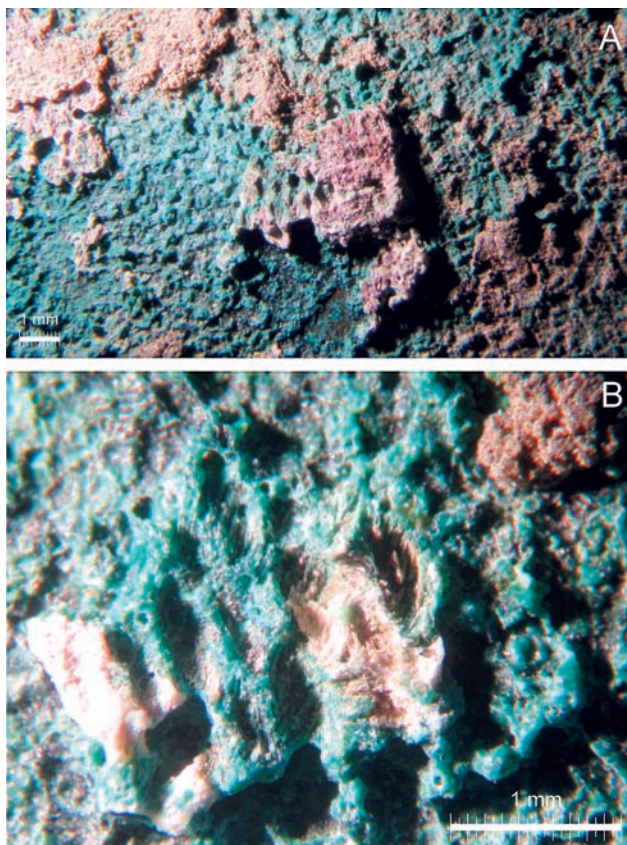

Obr. 14. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Výsledky fosfátové analýzy půdy ze dna hrobové jámy. Vlevo – půdorys hrobu s vyznačením polohy kostry (šedě) a míst odběru vzorků, vpravo – grafické znázornění příslušných reakčních skvrn na fosfor (kresba M. Ernée, vpravo podle A. Majera).

Abb. 14. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Ergebnisse der Phosphatanalyse der Erde auf dem Boden der Grabgrube. Links – Grabgrundriss mit Bezeichnung der Lage des Skeletts (grau) und der Probeentnahmestellen, rechts – grafische Darstellung der zugehörigen Reaktionsflecken (Zeichnung M. Ernée, rechts nach dem Bericht von A. Majer vom 19. 11. 2008).

prstované, uvnitř černé, hlazené; 1 bez výzdoby/úpravy povrchu, uvnitř hlazený); max. rozm.: 6,4; 7; 1,9 cm. severových. nároží kamenného závalu (č.s. 897). Celkem 1 střep (1 tělo; 1 bez výzdoby/úpravy povrchu, povrch uvnitř leštěný, vně hlazený, černý); max. rozm.: 3,8 cm. 1/3 od S, záp. stěna, hl. 0–40 cm (č.s. 898). Celkem 3 střepy (3 těla; 3 bez výzdoby/úpravy povrchu, uvnitř hlazené); max. rozm.: 3,4; 3,6; 4,2 cm. Kamenný zával, sev. čelo (střed), hl. ca 5–20 cm od povrchu (č. s. 899). Celkem 2 střepy (2 těla; 2 bez výzdoby/úpravy povrchu, uvnitř hlazené), oba z jedné nádoby; max. rozm.: 2,4; 6,8 cm. Výplň mezi kameny (č.s. bez čísla). Celkem 2 střepy (2 těla; 2 bez výzdoby/úpravy povrchu, uvnitř vesměs hlazené); max. rozm.: 2,5; 5,5 cm.

Ve všech případech jde o střepy pravěké – 9 okrajů, 1 dno a 48 těl. Pouze povrch 3 střepů nesl úpravu prstováním, jednoho pak dřívkováním, na vnitřní straně byly střepy často leštěné nebo hlazené. Maximální rozměry 6 nejmenších střepů činily 1,2; 3 x 1,9; 2,2 a 2,3 cm (v průměru 1,9 cm), maximální rozměry 6 největších střepů činily 2 x 7; 6,8; 2 x 6,5 a 6,4 cm (v průměru 6,7 cm). Keramiku z výplně hrobové jámy samu o sobě blíže datovat nelze, na druhé straně ale žádný ze zlomků nevyplňuje jeho dataci do starší doby bronzové. Vzhledem k velkému počtu větších velkých střepů, většinou neomletým střepům s novými lomy a výskytu více střepů z jediné nádoby se domníváme, že se do výplně hrobové jámy dostaly nedlouho po ukončení jejich funkce v živé kultuře, a to patrně z okolní kulturní vrstvy – hroby byl zjištěny v nevelké vzdálenosti od sídlištních objektů.

Obr. 15. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Pozůstatky textilu v korozních vrstvách na povrchu sekerky: A – celkový záběr, B – detail. Foto M. Králík.

Abb. 15. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Textilüberreste in der Korrosionsschicht auf der Beiloberfläche: A – Gesamtaufnahme, B – Detail.

5. Přírodovědné analýzy

5.1. Antropologická analýza (Petra Stránská)

Hrob 67. Zachována většina lebečních kostí ve fragmentech, z postkraniálního skeletu nalezeny zlomky pravé lopatky, obou kostí pažních, žebra, zlomky kostí pánevních a fragmenty dlouhých kostí dolních končetin. Na levé kosti temenní byly stopy zeleného zbarvení způsobené oxidy mědi. Lebka byla dlouhá (186 mm), úzká, robustně stavěná, se středně mohutným až mohutným reliéfem svalových úponů a synostozovanými lebečními švy. Pohlavní morfologické znaky mužské: glabella 3.–4. stupně, arcus superciliares středně výrazné, čelo ubíhavé, tubera frontalia chybí, kořen nosu hluboko zapuštěný, protuberantia occipitalis externa 2. stupně, týl klenutý, processus mastoideus velký, tělo mandibuly vysoké, s výrazným trigonum mentale. Dochovaný chrup byl silně obroušen, na některých zubech třenových dosahovala abraze až ke krčku. Zbytky kostí postkraniálního skeletu byly středně robustní stavby, se středně výrazným reliéfem svalových úponů a plně přirostlými epifýzami.

Patologie: v chrupu 3 kazy, 6 intravitálních ztrát. Artrotické změny na distální epifýze prstového článku ruky 1. řady. *Metrika:* oploštění kostí stehenních je výrazné – v indexu hyperplatymerní (69,4), kosti holenní jsou ve své horní třetině rovněž výrazněji oploštěné, v indexu platyknemní (59,5). Výraznější oploštění diafýz dlouhých končetinových kostí vypovídá o větší míře zatížení příslušných svalových skupin.

Závěr: starší muž, maturus II–senilis (nad 50 let)

Hrob 77. Z lebky se zachovalo pouze několik fragmentů, rovněž postkraniální skelet byl torzovitý – zlomky dlouhých kostí horních končetin, žebra, neúplné kosti pánevní a několik zlomků dlouhých kostí dolních končetin. Lebeční zlomky byly středně silnostěnné, identifikován synostozovaný lebeční šev.

Kosti postkraniálního skeletu byly robustně stavěny, se středně výrazným reliéfem svalových úponů a plně přirostlými epifýzami. Pánevní pohlavně determinaçní znaky výrazně mužské.

Metrika: levý femur platymerní (80,0). Tělesná výška podle Bach-Breitingera nadprøstřední (ca 168 cm).

Závěr: muž, matus I (40–50 let)

Hrob 97. Zachována fragmentární lebka a prakticky neurčitelné zlomečky kostí postkraniálního skeletu.

Lebeční kosti byly gracilní stavby, s otevřenými lebečními švy. V čelistech zachována plně prořezaná dočasná dentice.

Závěr: dítě, infans II (2–3 roky)

Souhrn: Dva hroby (67 a 77) obsahovaly poškozené skelety dospělých mužů, v hrobě 97 byla nalezena fragmentární kostra malého dítěte. Obě mužské kostry se vyznačovaly středně robustní až robustní tělesnou stavbou a středně výrazně vyvinutým reliéfem svalových úponů. Hodnoty indexů platymetrického a knemického na kosti stehenní a holenní svědčí o tvarových změnách horních částí diafýz, ke kterým dochází při větším zatížení příslušných svalových skupin, v tomto případě velkého hýžďového svalu a hlubokých plantárních flexorů. Tyto svaly bývají častěji používány při některých činnostech, např. při běhání po nerovném povrchu nebo při práci konané v podřepu.

5.2. Fosfátová analýza hrobové jámy č. 67 (Antonín Majer)

Vzorky pro fosfátovou analýzu odebrali po konzultaci pracovníci archeologického výzkumu, vlastní analýzu provedl Antonín Majer, z jehož zprávy ze dne 19. 11. 2008 (ARÚ AV ČR Praha) také vychází tento text. Vzorky byly odebrány z míst pod lebkou (vz. 1), pod hrudním košem (vz. 2) a pod pánví (vz. 3–4; *obr. 14 vlevo*). Vzorky zeminy byly vysušeny, prosety a zkoumány Gundlachovou metodou s fotometrickým vyhodnocením podle A. Majera. Výsledky byly hodnoceny relativně, vzhledem ke kontrolním vzorkům. Tento způsob je pro analýzu hrobů vhodný, protože poskytuje nejen číselnou hodnotu, ale také vizuální srovnání výsledků měření pro jednotlivé vzorky. Přesný popis použité metody i pracovní postup obsahuje výše citovaná zpráva. Z ní vyplývají následující zjištění: Údaj fotometru 1000 Ω odpovídá slepému pokusu, tedy nevyvinuté skvrně. Se zvyšujícím se obsahem fosforu ve skvrně naměřený odpor roste. Bylo prováděno relativní srovnání vzorků s cílem rozhodnout, zda do hrobové jámy bylo pohřbeno tělo včetně měkkých tkání. Z toho důvodu nebyla prováděna absolutní kalibrace na miligramy či procenta kysličníku fosforečného.

Naměřené hodnoty v jednotlivých vzorcích byly následující: kontrolní vzorek – 1040 (údaj fotometru v Ω), vz. 1 – 1230, 2 – 1190, 3 – 1280, 4 – 1270 (*obr. 14 vpravo*).

Ze zjištěných dat a z vizuálního srovnání Gundlachových skvrn vyplývá, že v prostoru pod zjištěnou kosterou se nacházela zvýšená koncentrace fosforu. V souladu s pozorováními v jiných hrobech je i zjištění, že nejvyšší fosfátové anomálie byly zjištěny pod pánví. Ve vzorcích odebraných pod pánví (č. 3 a 4) je oproti kontrolnímu vzorku minimálně 3,4x vyšší obsah fosforu, ve vzorcích odebraných pod hlavou a hrudním košem pak asi 1,5x vyšší. Tato zjištění svědčí pro to, že do hrobové jámy bylo uloženo tělo včetně měkkých tkání a lze naopak vyloučit pohřeb samotných kosterních pozůstatků.

5.3. Analýza textilních pozůstatků (Helena Březinová)

Na povrchu sekery z hrobu č. 67 byly identifikovány drobné a velmi málo zřetelné stopy po textilní struktuře. Jsou dochovány po celé ploše sekerky, na jejích obou stranách, zřetelněji čitelné jsou na dvou místech na těle sekery (na ploše 3,5 x 2,5 mm; 2,3 x 2 mm) a na boční hraně (na ploše 45 x 10 mm), kde je patrné i navrstvení textilie do více vrstev na sobě (*obr. 10: a–c*). Mikroskopický průzkum textilních stop byl proveden před konzervací sekerky.

Textilní struktura je málo zřetelná (*obr. 15*), jednotlivé nitě a vazné body jsou špatně rozeznatelné: tkalcovská vazba byla pravděpodobně plátňová, tloušťka nití 0,2–0,3 mm, zákrut nití Z. Protože se pozůstatky tkaniny nacházejí po obou stranách sekerky, můžeme konstatovat, že jde o zbytek látky, která obklopovala sekerku ze všech stran. Může jít o pozůstatek látkového obalu (např. pruhu látky, váčku), nebo o zbytek oděvu či oděvní součásti pohřbeného, v jehož těsné blízkosti byla sekerka uložena (mohla se např. dostat mezi záhyby oděvu).

Označení	Předmět	Č. vz.	Ag	As	Au	Co	Cu	Fe	Ni	Sb	Se	Sn	Zn	Pb
KL 1	sekerka	4893	0,198	0,703	0,00002	0,007	89,54	< 0,05	0,743	0,208	0,000	8,60	< 0,01	0,000
KL 2	dýka	4894	0,281	1,173	0,00005	0,011	88,35	< 0,05	1,325	0,585	0,000	8,28	< 0,01	0,000

Obr. 16. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Sekerka 67/1, výsledky NAA.

Abb. 16. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Ergebnisse der NAA des Beils 67/1.

5.4. Analýza kovů (Jaroslav Frána)

Ke zjištění materiálového složení obou předmětů byla použita neutronová aktivační analýza (NAA). Vzhledem k povrchové korozi byly vzorky odebrány z hlubších vrstev obou předmětů, 4,7 mg kovu z těla sekery a 3,9 mg z dýky. Vzorky byly ozářeny v reaktoru LVR-15 Ústavu jaderného výzkumu a. s. Rež po dobu 2 hodin. Měření vzorků i standardů byla prováděna na standardní spektrometrické aparatuře Genie 2000 firmy Canberra.

Analýzy prokázaly, že se jedná o bronz navzájem přibližně blízkého složení, s ca 8 % cínu, mírnými obsahy arzenu, antimonu a stříbra a dosti vysokými obsahy niklu (*obr. 16*). Na základě srovnání se složením materiálu surovinových depotů měděných ingotů můžeme říci, že oba předměty zřejmě nemohly být vyrobeny z materiálu kruhových hřiven, které neobsahují nikl. Jako nejpravděpodobnější zdroj je možné uvažovat o žebrech, odpovídajících nálezům z depotů jako např. Přídolí či Havalda u Chvalšín, popř. o materiálu žeber typu München-Luitpoldpark (srov. *Chvojka – Havlice 2009; Frána – Chvojka – Fikrle 2009*).

5.5. Datování pomocí metody ¹⁴C

Vzorek pro analýzu byl odebrán z dolní končetiny skeletu uloženého v hrobové jámě hrobu č. 67. Analýza byla provedena metodou AMS v laboratoři university v Kielu (Leibniz Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung, Christian-Albrechts-Universität Kiel, č. KIA 35073). Získané radiokarbonové datum 3478 ± 31 BP ($\Delta^{13}\text{C} -20,46 \pm 0,32$) po kalibraci pomocí programu CALIB rev 5.01 (*Reimer et al. 2004*) datuje interval uložení pohřbu⁷ při pravděpodobnosti 2 σ (95,4 %) zhruba do rozmezí let 1888–1736 nebo 1712–1695 BC. Tento interval můžeme ještě poněkud zúžit na ca 155 let mezi roky ca 1890–1735 BC (pravděpodobnost 91,6 %; srov. *obr. 17*), každopádně se však ocitáme v intervalu 1900–1700 BC.

KIA 35073

Radiocarbon Age:	BP	3478 ± 31
One σ Range:	cal BC	1877–1841 (Probability 25.3 %)
(Probability 68,3 %)		1824–1795 (Probability 19.1 %)
		1782–1749 (Probability 23.9 %)
Two σ Range:	cal BC	1888 –1736 (Probability 91.6 %)
(Probability 95,4 %)		1712– 1695 (Probability 3.8 %)

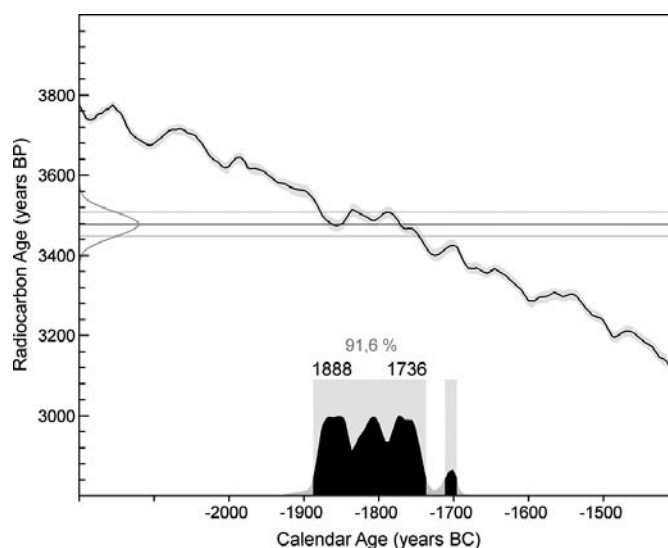
6. Závěr

Díky novému terénnímu výzkumu a revizi starších nálezů se podařilo rozšířit naše znalosti o téměř zapomenutém bohatém pohřebišti klasické fáze únětické kultury na vltavském pravobřeží. Důležité je i zjištění, že se postupně odkrývané hroby nacházely buď přímo na soudobém sídlišti, jehož existence byla prokázána na ploše několika ha v intravilánu dnešní obce, nebo v jeho blízkém sousedství. To dokládají horizontálně-stratigrafická pozorování i četné nálezy střepů, zvířecích kostí a mušlí⁸ v zá-

⁷ Přesněji interval, ve kterém se pohřbený dožil přibližně 18. roku života, resp. doby, kdy se v jeho těle přestal tvořit kolagen (*Barta – Štolc 2007*).

⁸ Pozůstatky měkkýšů byly zjištěny i ve výplních tří z devíti prozkoumaných sídlištních jam únětické kultury: 19 (*Unio crassus* – velevrub tupý, 1 pravá lastura – PL v hl. 100–105 cm), 42b (*Unionidae*, 1 zl.), 55 (*Unio crassus*,

Obr. 17. Klecany, okr. Praha-východ, hrob 67. Kalibrační graf radiokarbonového data z lidských kostí (KIA 35073). Kresba M. Ernée podle výstupu programu OxCal version 3.9 (Bronk Ramsey 2003). Abb. 17. Klecany, Kr. Prag-Ost, Grab 67. Kalibrationsgraph der Radiokarbon daten der Menschenknochen (KIA 35073). Zeichnung M. Ernée nach Ausgabe des Programms OxCal version 3.9 (Bronk Ramsey 2003).

sypech hrobových jam. Tyto artefakty se původně nacházely v kulturní vrstvě, do které byly hrobové jámy hloubeny.

Výjimečným nálezem v českém prostředí je sekera se lžícovitým ostřím typu Rümmlang nebo Buchau z hrobu č. 67. K tomuto nálezu shromáždily přírodovědné analýzy soubor informací umožňujících nejen přesnější datování, ale také diskusi o funkci těchto artefaktů. Zjištěné výrazné stopy užívání totiž nenasvědčují jejich výhradnímu používání jako zbraně, ani jejich někdy předpokládané spíše symbolické roli (srov. např. Mayer 1977, 86).

V rámci evropských nálezů seker tohoto typu je důležité především z hrobu získané AMS datum ^{14}C . V případě sekery z Klecan se s jistotou očitáme v intervalu let 1900–1700 BC (při pravděpodobnosti 2σ ca 1888–1736 a 1712–1695 BC), tedy v období klasické fáze únětické kultury, i když sekery se lžícovitým ostřím bývají typologicky obvykle datovány spíše až do období samého sklonku starší doby bronzové, či dokonce počátků mohylové kultury.

Tento článek vznikl v rámci výzkumného záměru AV0Z80020508 ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i. a v rámci vědeckého stipendia Alexander von Humboldt Stiftung (M. Ernée). Dílčí podporu poskytl grant GA ČR 404/091135. Za poskytnutí starších nálezů k publikaci jsme zavázáni pracovníkům Národního muzea, za pomoc při jejich identifikaci pak zejména M. Tisucké.

Literatura

- Abels, B.-U. 1972: Die Randleistenbeile in Baden-Württemberg, dem Elsaß, der Franche Comté und der Schweiz. *Prähistorische Bronzefunde IX*, 4. München.
- Anonym 1999: Přírůstky do muzejní archeologické sbírky v roce 1899... *Památky archeologické a místopisné* 19, 61–62.
- Barta, P. – Štolc, S. Jr. 2007: HBCO correction: its impact on archaeological absolute dating. *Radiocarbon* 49, 465–472.

1 PL v hl. 50–60 cm; Unio sp., 5 zl. lastur, hl. 60–70 cm; Unionidae, 2 zl. lastur v hl. 60 cm). Konchologický materiál det. J. Hlaváč.

- Bartelheim, M. 1998:* Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen, Teil I, II. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 46. Bonn.
- Billig, G. 1958:* Die Aunjetitzer Kultur in Sachsen. Katalog. Leipzig.
- Böhm, J. 1933:* Únětické nálezy ze Slánska. Památky archeologické 39, 62–64.
- von Brunn, W. A. 1959:* Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen. Bronzezeitliche Hortfunde Teil 1. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte Bd. 7. Berlin.
- Felcman, J. 1900:* Hroby se skrčenými kostrami v Klecanech. Památky archaeologické a místopisné 19, 163–164.
- Frána, J. – Chvojka, O. – Fikrle, M. 2009:* Analýzy obsahu chemických prvků nových depotů surové mědi z jižních Čech. Příspěvek k metalurgii starší doby bronzové – Chemical composition analyses of new raw copper hoards from South Bohemia. A contribution to the metallurgy of the Early Bronze Age. Památky archeologické 100, 91–118.
- Chvojka, O. – Havlice, J. 2009:* Měděná žebra starší doby bronzové v jižních Čechách. Nové depoty z Přídolí, Purkarce a Chvalšín – Kupferne Spangenbarren der Frühbronzezeit in Südböhmen. Neue Depotfunde aus Přídolí, Purkarec und Chvalšiny. Památky archeologické 100, 49–90.
- Chvojka, O. – Michálek, J. – Zavřel, P. 2010:* Výzkum mohyl z doby bronzové a halštatské u Radošovic, okres České Budějovice. Archeologické výzkumy v jižních Čechách ...
- Jiráň, L. 1987:* Klecany, okr. Praha-východ. In: Výzkumy v Čechách 1984–1985, Praha, 248.
- Jiřík, J. – Tisucká, M. 2006:* Příspěvek k poznání kultu a ideologie na jihu Čech na konci střední doby bronzové. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 19, 43–75.
- Kibbert, K. 1980:* Die Äxte und Beile im mittleren Westdeutschland I. Prähistorische Bronzefunde IX, 10. München.
- Kytlicová, O. 2007:* Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde XX, 129. Stuttgart.
- Mayer, E. F. 1977:* Die Äxte und Beile in Österreich. Prähistorische Bronzefunde IX, 9. München.
- Moucha, V. 2005:* Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha.
- Neugebauer, Ch. – Neugebauer, J.-W. 1997:* Franzhausen. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. Fundberichte aus Österreich. Materialheft A 5/1. Wien.
- Pászthory, K. 1985:* Der bronzezeitliche Arm- und Beinschmuck in der Schweiz. Prähistorische Bronzefunde X, 3. München.
- Piř, J. L. 1891:* Bojové, Markomani a Češi dle svědectví historického a archeologického (pokračování). Památky archaeologické a místopisné 15, 257–276.
- 1899: Starožitnosti země České. Díl I. Čechy předhistorické. Sv. 1. Praha.
- Profantová, N. 2006:* Raně středověké pohřebiště Klecany I – přínos výzkumu v r. 2005. Zprávy České archeologické společnosti 64, 17–18.
- 2008: Klecany, okr. Praha-východ. In: Výzkumy v Čechách 2005, Praha, 101.
- 2009: Klecany, okr. Praha-východ. In: Výzkumy v Čechách 2006, Praha, 76–77.
- 2009a: Raně středověké pohřebiště Klecany I – přínos výzkumu v r. 2005 – Das frühmittelalterliche Gräberfeld Klecany I – Grabungsausbeute 2005. In: P. Dresler ed., Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice – Supplementum 2, Brno, 82–93.
- Profantová, N. – Stránská, P. 2008:* Muži a ženy na raně středověkých pohřebištích v Klecanech (podle poznatků archeologie a antropologie). In: S. Stuchlík ed., Acta archaeologica Opaviensia 3, Opava, 129–142.
- Profantová, N. – Stránská, P. – Hájek, M. 2007:* Dětské hroby na raně středověkých pohřebištích Klecany I, II ve světle poznatků antropologie, antropogenetiky a archeologie – Kindergräber auf frühmittelalterlichen Fundstellen Klecany I, II im Licht der Erkenntnissen von Anthropologie, Antropogenetik und Archäologie. Študijné zvesti SAV 42, 141–152.
- Reimer, P. J. et. al. 2004:* IntCal04 Terrestrial Radiocarbon Age Calibration, 0–26 cal kyr BP. Radiocarbon 46/3, 1029–1058.
- Richter, I. 1970:* Der Arm- und Beinschmuck der Bronze- und Urnenfelderzeit in Hessen und Rheinhessen. PBF X, 1. München.
- Salaš, M. 2005:* Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II. Brno.
- Schmidt, V. 1893a:* Archeologický výzkum Údolí Svatojiřského. IV. Hroby se skrčenými kostrami u Osluchova. Památky archaeologické a místopisné 16, 67–76, tab. VIII.
- 1893b: Hroby se skrčenými kostrami typu únětického pod Slanskou horou. Památky archaeologické a místopisné 16, 447–452, tab. XXVIII.

- Smolík, J. 1891*: Hroby se skrčenými kostrami ve Zvoleněvsi. Památky archaeologické a místopisné 15, 411–432.
- Turková, D. – Krutina, I. 1985*: Klecany, okr. Praha-východ. In: Výzkumy v Čechách 1982–1983, Praha, 58–59.
- Vokolek, V. v tisku*: Katalog sbírky Národního muzea V. Únětická pohřebiště (nálezy do roku 1913). Praha.
- Woldřich, J. N. 1884*: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens 2. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 14, 200–221.
- Woldřich, J. N. 1889*: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens 4. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 19, 71–108.
- Wüstemann, H. 1995*: Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland. Prähistorische Bronzefunde VI, 8. Stuttgart.
- Zich, B. 1996*: Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetitzer Kultur. Vorgeschichtliche Forschungen Bd. 20. Berlin – New York.

Ein Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Klecany, Kr. Prag-Ost

Die archäologische Grabung im Garten des ehemaligen Schlosses in Klecany (*Abb. 1*), Kr. Prag-Ost, verlief in den Jahren 2005–2008 und war vor allem auf die Dokumentation eines gestörten frühmittelalterlichen Gräberfelds ausgerichtet. Daneben wurden auch 9 Siedlungsobjekte und 3 Körpergräber aus der älteren Bronzezeit entdeckt (*Abb. 2*; Gräber Nr. 67, 77 und 97). Grabfunde der Aunjetitzer Kultur sind in Klecany bereits seit dem 19. Jh. aufgetreten, und zwar sogar direkt innerhalb der Grabungsfläche von 2005–2008. Einige Funde aus Gräbern wurden noch vor 1891 offenbar durch Č. Rýzner entdeckt und 1899 an das Nationalmuseum Prag übergeben (*Abb. 4*; *Smolík 1891*, 430; *Piř 1899*, 193; *Felcman 1900*, 163 f.), zumindest ein weiteres Grab wurde dann 1994 zerstört. Erhalten ist daraus lediglich ein spiralförmiger Armring (*Abb. 3: 1*). Die eindeutig datierbaren Funde gehören der klassischen Phase der Aunjetitzer Kultur an.

Liste der 2006–2008 dokumentierten Gräber:

Grab Nr. 77/2006 (*Abb. 8–9*). Äußerst seichte Grabgrube, schlecht lesbar, 180–190 x 130 cm, max. T. 25 cm. Am Boden größere Menge kleiner Steine. Skelett eines Mannes, Maturus I (40–50 Jahre). Keine Funde.

Grab Nr. 97/2008 (*Abb. 8*). Äußerst seichte Grabgrube, Umriss schlecht lesbar (min. 100 x 66 cm). Skelett eines Kindes, Infans II (2–3 Jahre). Keine Funde.

Grab Nr. 67/2006 (*Abb. 5–7*). rechteckige Grabgrube mit leicht abgerundeten Ecken, Längsachse ca. 36° nach SO orientiert, Maße 242 x 152 cm, max. T. unter dem heutigen Bodenniveau ca. 106 cm, unter dem Niveau des Untergrundes ca. 66 cm. Die Steinpackung umgab und überdeckte den hölzernen Sarg (Br. ca. 75 cm, L. ca. 130 cm). Skelett eines älteren Mannes, Maturus II–Senilis (über 50 Jahre). Die Phosphatanalyse hat bestätigt, dass der Tote einschließlich seines weichen Gewebes bestattet wurde, eine Bestattung lediglich der Knochen ist ausgeschlossen. Funde: 1. Bronzenes Löffelbeil mit seitlichen Leisten (*Abb. 10–12; 15*). 2. Dolchklinge mit vier Nieten (*Abb. 13*). 3. Randscherben eines Gefäßes (*Abb. 5: B3, C*), 4. Insgesamt 58 Scherben aus der Verfüllung einer Grabgrube.

Das 183,2 g schwere Löffelbeil (*Abb. 10–12; 15*) hat seitliche Leisten mit paralleler Innenrinne, eine sog. Löffelklinge, die fließend zum gestreckten schlanken Beilkörper übergeht, und einen runden Nacken, halbkreisförmig bis nahezu rechteckig ausgebrochen. Das Beil ist 196 mm lang, die Schneide 35,4 mm breit (*Abb. 10*). Das Verhältnis zwischen Beillänge und Schneidenbreite beträgt 5,5:1, zwischen Schneiden- und Nackenbreite 1,9 : 1. In der Korrosionsschicht an der Beiloberfläche sind Überreste des Holzgriffs/-stiehs erhalten (*Abb. 11*), die in der Nähe der schmalsten Stelle des Beils, 7,3 mm (37,3 % der Länge) vom Nacken scharf abgesetzt sind. Unter der Korrosionsschicht und Patina wurden an der Beiloberfläche Abnutzungsspuren erfasst (*Abb. 12*). Es handelt sich um Spuren von einer intensiven Verwendung für verschiedene Tätigkeiten, die an ihrer Oberfläche deutliche Spuren verschiedener Formen und Größe hinterlassen haben. Im Mittelteil der Schneide und an den Beilseiten sind an einigen Stellen in der Korrosionsschicht kleine Textilreste erhalten geblieben (*Abb. 10: a–c; 15*).

Das Löffelbeil von Klecany kommt in der klassischen Typologie von B.-U. Abels dem Typ Rümmlang (Variante A mit ausgeschnittenem Nacken; *Abels 1972*, 20–23, Taf. 12: 173–179), evtl. dem aus ihm entwickelten Typ Buchau am nächsten (Variante A mit ausgeschnittenem Nacken; *Abels 1972*, 28, Nr. 204, 205, Taf. 14: 204, 205). Die Dolchklinge mit vier Nietlöchern und 50,8 g Gewicht (*Abb. 13*) zeigt einen runden Nacken (max. Br. 34,5 mm), regelmäßige, gestreckte Form mit geraden Schneiden und erhaltener Länge von 144 mm. Auf der Klinge ist keine Mittelrippe sichtbar. Das Verhältnis zwischen Länge und max. Nackenbreite beträgt 4,2 : 1. Im Nacken der Klinge sind 4 Niete mit ausgehämmerten Enden erhalten: Br. 3,2 mm, L. 8,8–11,3 mm. Das Exemplar dürfte Typ 2.1 nach M. Bartelheim angehören („viernietige Griffplattendolchklinge mit Heftausschnitt“, *Bartelheim 1998*, 39–42, Taf. 44, Karte 40). Diese Klingen sind jedoch durchwegs kürzer und das Verhältnis zwischen Nackenbreite und maximaler Länge ist meist viel kleiner (um 2 : 1) als bei der Klinge von Klecany (4,2 : 1).

Um die Materialzusammensetzung beider Gegenstände aus Grab 67 festzustellen, kam die Neutronenaktivierungsanalyse zur Anwendung. Mit Rücksicht auf die Korrosion an der Oberfläche wurden die Proben aus tieferen Schichten beider Gegenstände entnommen, 4,7 mg Metall vom Beilkörper und 3,9 mg vom Dolch. Die Analysen haben erwiesen, dass es sich um Bronze etwa derselben Zusammensetzung handelt, d.h. mit ca. 8 % Zinn und kleinen Anteilen an Arsen, Antimon und Silber sowie recht hohem Nickelgehalt (*Abb. 16*).

Eine Probe wurde auch von den unteren Gliedmaßen des Skeletts in Grab Nr. 67 entnommen, die Analyse mittels AMS (KIA 35073) durchgeführt. Das erhaltene Radiokarbondatum 3.478 ± 31 BP ($\Delta^{13}\text{C} -20,46 \pm 0,32$) datiert nach der Kalibrierung das Zeitintervall der Grablegung mit einer Wahrscheinlichkeit von 2σ (95,4 %) etwa in die Zeitspanne 1888–1736 oder 1712–1695 v. Chr. (*Abb. 17*). Dieses Datum ist für die Datierung des Löffelbeils wichtig. Mit Sicherheit bewegen wir uns hier im Intervall der Jahre 1900–1700 v. Chr., also in der klassischen Phase der Aunjetitzer Kultur, auch wenn Löffelbeile typologisch meist sonst eher an das Ende der älteren Bronzezeit oder sogar an den Anfang der Hügelgräberkultur gesetzt werden.

Deutsch von *Tomáš Mařík*, English by *Sylvie Květinová*

HELENA BŘEZINOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4. CZ-118 01 Praha; brezinova@arup.cas.cz
MICHAL ERNÉE, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; ernee@arup.cas.cz
JAROSLAV FRÁNA, Výzkumný ústav jaderné fyziky AV ČR, v.v.i., CZ-250 68 Řež u Prahy;
ANTONÍN MAJER, Palackého nám. 62, CZ-387 01 Volyně; tel. 00420 383 372 547
NAĎA PROFANTOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4. CZ-118 01 Praha; profantova@arup.cas.cz
PETRA STRÁNSKÁ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4. CZ-118 01 Praha; stranska@arup.cas.cz

K železářské výrobě kolem přelomu 12. a 13. století v Knovízi, okr. Kladno

Martin Ježek – Jaroslav Řídký – Ladislav Varadzin – Jan Zavřel

Text vyhodnocuje nálezy získané při záchranném výzkumu u obce Knovíz ve středních Čechách. Jeden ze 14 zahloubených objektů z 12. až 1. pol. 13. stol. a několik movitých nálezů z jejich výplně indikují lokální železářskou aktivitu. Geologické charakteristiky mikroregionu a nálezy nedalekých středověkých těžebních šachet dovolují interpretovat situaci v Knovízi jako pozůstatky pracoviště zaměřeného na extrakci železné rudy v blízkosti místa těžby, popř. i na následné metalurgické činnosti. Text upozorňuje na nezbytnost analýz zemin z výplně pyrotechnologických objektů, jež mohou identifikovat konkrétní železářské či jiné výrobní aktivity.

středověk – střední Čechy – venkovské prostředí – zpracování železa – hutnictví – těžba surovin

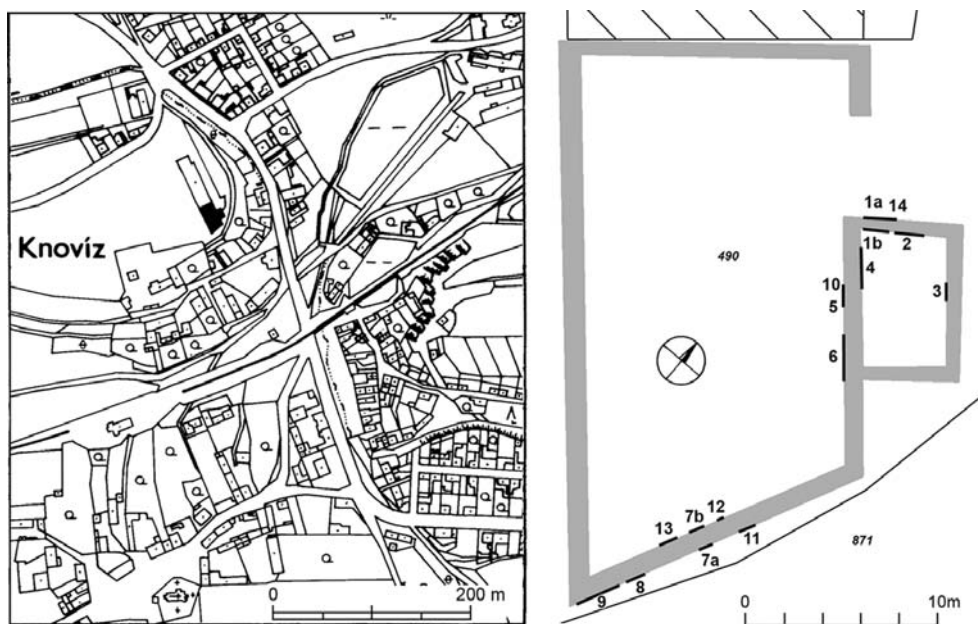
On 12th–13th centuries ironworks in Knovíz, Central Bohemia. This work is an evaluation of finds uncovered during rescue excavations at the village of Knovíz in Central Bohemia. One of the 14 sunken features from the 12th to the first half of the 13th century, and several finds from their fills, point to local ironwork activity. The geological features of the micro-region and finds from nearby medieval mine shafts allow us to interpret the find in Knovíz as a workplace aimed at the extraction of iron ore nearby the mining venue; it may also have been involved in ensuing metallurgy activities. This work points to the importance of analyses of the soil from the fill of the pyrotechnological features, which helps to identify the specific ironwork or other activity.

Middle Ages – Central Bohemia – countryside – ironworks – metallurgy – raw mining

Nálezové okolnosti

Přestože obec Knovíz přitahuje pozornost archeologů už více než sto let, donedávna scházely hmotný protějšek k údají listinného falsu z 12. stol., datovaného k r. 1088 (*CDB I*, č. 387, s. 379). V dochovaných opisech výčtu nadání vznikající vyšehradské kapituly jsou totiž z Knovíze kromě jiných (nejméně čtyř) *ministeriales* zaznamenáni i tři knížecí služebníci, *qui vulgariter dicuntur rudnici*. Také v potvrzení zmíněné nadace, zpečetěném r. 1222, jsou vedle čtyř *ministeriales* uvedeni tři *rudnici* (*CDB II*, č. 229, s. 216). Přinejmenším část raně středověké Knovíze se rozkládala v místech dnešního jižního okraje vsi, jižně a východně od kostela. Zde v mírném svahu stoupajícím od Knovízského potoka dokumentoval *Václav Moucha* (1981a; 1981b; 1985; 1988) relikt domu a obilnice datované do 11.–12. stol., raně středověké objekty byly zaznamenány také v blízkosti kostela (archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 356/56).

Nad protějším, levým břehem Knovízského potoka, v bezprostředním sousedství eponymní lokality, bylo v r. 2005 ve stěnách výkopů pro základy novostavby (*obr. 1*), širokých 40–50 cm a hlubokých 120 cm, identifikováno 14 zahloubených objektů (viz *Řídký – Zavřel 2009*). Většinou se projevovaly tmavší výplně s výskytem mazanice, zlomků keramiky a uhlíků. Uvnitř plochy stavby došlo pouze ke skrývce drnu, takže archeologické situace se zde nemohly projevit. Povrch geologického podkladu tvořeného sprašovou hlinou s vysokým podílem písku a překrytého přibližně půlmetrovým souvrstvím půdy a ornice dosahuje v tomto místě nadm. výšky 240,20–240,45 m. Největší vzájemná vzdálenost objektů čítá 25 m (srov. *obr. 1: B*), výkopy ovšem postihly jen část někdejšího areálu. Tvary objektů na profilech (*obr. 2*) jsou rozmanité, vyskytují se mezi nimi rozsáhlejší (mladší část obj. 1, obj. 6) i nevelké jámy, a také kúlové jamky (obj. 5, 10, 12, 14), ve všech případech hloubka výkopů dovolila identifikovat jejich dno. Některé situace nasvědčují superpozici dvou objektů (viz výplně označené č. 6 u obj. 1 a 2). Výplň většiny objektů obsahovala popel s uhlíky (*obr. 2*: vrstva 4), v některých případech ležely vrstvy téměř čistého popela s uhlíky na dně (*obr. 2*: vrstva 5).

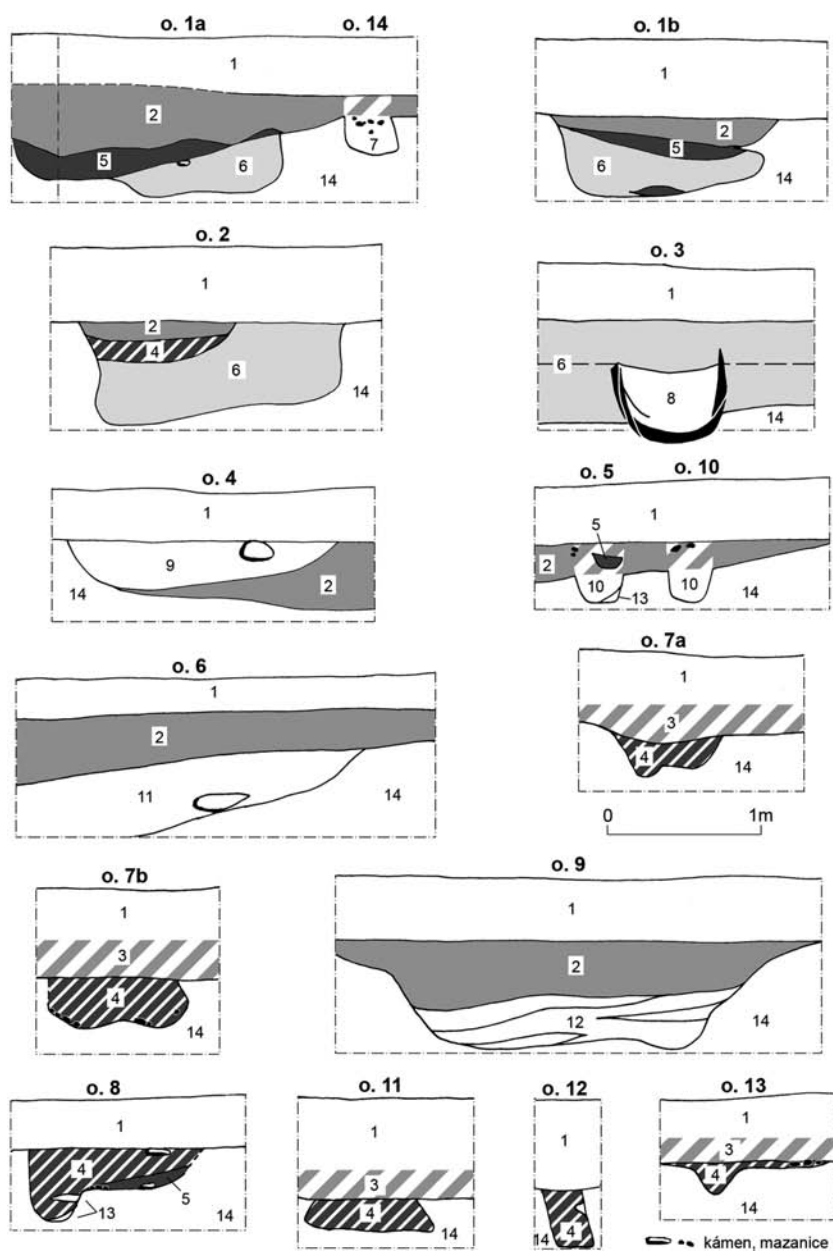
Obr. 1. Knovíz, okr. Kladno. Vlevo plán obce, pojednávané naleziště (parc. č. 490) vyznačeno černě; raně středověké sídlištní objekty evidovány v okolí kostela při jižním okraji vsi. Vpravo výkop s vyznačením polohy objektů.

Fig. 1. Knovíz, distr. Kladno. Left: plan of the village, the discussed find site (parcel no. 490) in black; early medieval settlement documented near church in the southern part of the village. Right: position of features documented in the ditch.

V obj. 8 a 9 byly získány dva zlomky železářské strusky. Mezi shromážděnými úlomky hornin se nachází hrubozrnný železitý pískovec až slepenec s výrazně převládajícím křemenem (obj. 14) a tmavě fialový jemnozrnný železitý pískovec (obj. 2), oba lokálního původu. Ani jeden z nich nelze označit za rudonosnou horninu, oba však mohou být vázané na polohy tvořené rudami železa; pokud se v lokalitě zpracovávalo železo, pak by uvedené zlomky byly nejspíš odpadem po vytřídění rudy. Obj. 3 (hl. 0,6 m, š. 0,75 m) kotlovitého řezu měl vypálené stěny a na dně černý popel. Objekty se shodnými tvarovými a rozměrovými parametry jsou charakteristické pro raně středověké železářské areály, někdy bývají označovány jako tzv. vyhřívací výhňe (např. Havrda – Podliska – Zavřel 2001, obr. 5, 6). Někdejší názor, že sloužily jen ke zpracování železných polotovarů, zpochybňuje jejich prostorové sepjetí s hutnickým provozem (Havrda – Podliska – Zavřel 2001, 108).

Pozoruhodný je také zlomek žernovu (příp. drtidla) z ignimbitu (hornina kdysi označovaná jako křemenný porfyr typu Žernoseky) v obj. 2, jehož výchozy se nacházejí v Oparenském údolí u Lovosic, vzdáleném od Knovíze přibližně 40 km. V obj. 9 byl zjištěn zlomek železného nože. Další skupinu nálezů tvoří 35 zlomků přepálené hlíny nebo mazanice do velikosti 15 cm, z nichž 10 má zachované otisky dřev nebo lícovanou stěnu (všechny pocházejí z nejnižší vrstvy zásypu obj. 9; tento objekt se od ostatních odlišuje také rovným dnem a absencí popelovitého zásypu). Poslední nálezovou kategorií představuje 11 fragmentů zvířecích kostí (obj. 1, 6, 9, 11), z nichž dva patří praseti (na zlomku týlní kosti se dochovaly „kuchyňské“ zářezy), 2 ovci/koze, 1 psu, 1 kuru domácímu a 5 neurčitelným savcům, obecně domácím zvířatům (det. René Kyselý).

Obr. 2. Knovíz, okr. Kladno, parc. č. 490. Profily objektů: 1 – ornice; 2 – hnědá jílovitá hlína; 3 – pravděpodobně vr. 2; 4 – tm. hnědá hlína, místy s příměsí šedého popela a uhlíků; 5 – popelovitá šedá s uhlíky; 6 – hnědá písčitá hlína; 7 – hnědá hlína s mazanicí a kameny; 8 – žlutohnědá hlína; 9 – hnědý jílovitý písek s kameny/šterkem, promíšený vr. 8; 10 – písčitá hlína s hrudkami mazanice; 11 – tm. hnědá jílovitá hlína s hrudkami mazanice; 12 – hnědožlutá hlína prokládaná splachy, hrudkami mazanice; 13 – splachy; 14 – písčitá sprašová hlína.

Fig. 2. Knovíz, distr. Kladno, parcel no. 490. Sections of features.

Keramika a její datování

Zlomky keramiky byly získány v 11 objektech při začišťování nebo vzorkování profilů do hloubky profilu max. 20–30 cm (*tab. 1*). Z celkového počtu 301 střepů pochází 283 ze středověkých nádob. Zbývající jsou pravěká příměš ve výplni středověkých objektů; vesměs jde o střepy keramiky knovízské kultury (za určení děkujeme Václavu Mouchovi).

Obj.	pravěká keramika (knovízská k.)	středověká keramika		
		celkem	okrajů	zdobených zlomků
1	1	14	2	3
2	4	38	4	5
3	–	2	1	–
6	4	15	3	2
7	4	3	1	–
8	–	17	2	3
9	2	110	11	14
10	1	2	–	1
11	–	19	1	1
13	2	51	4	4
14	–	12	–	3
Celkem	18	283	29	36

Tab. 1. Počet keramických zlomků z jednotlivých objektů.

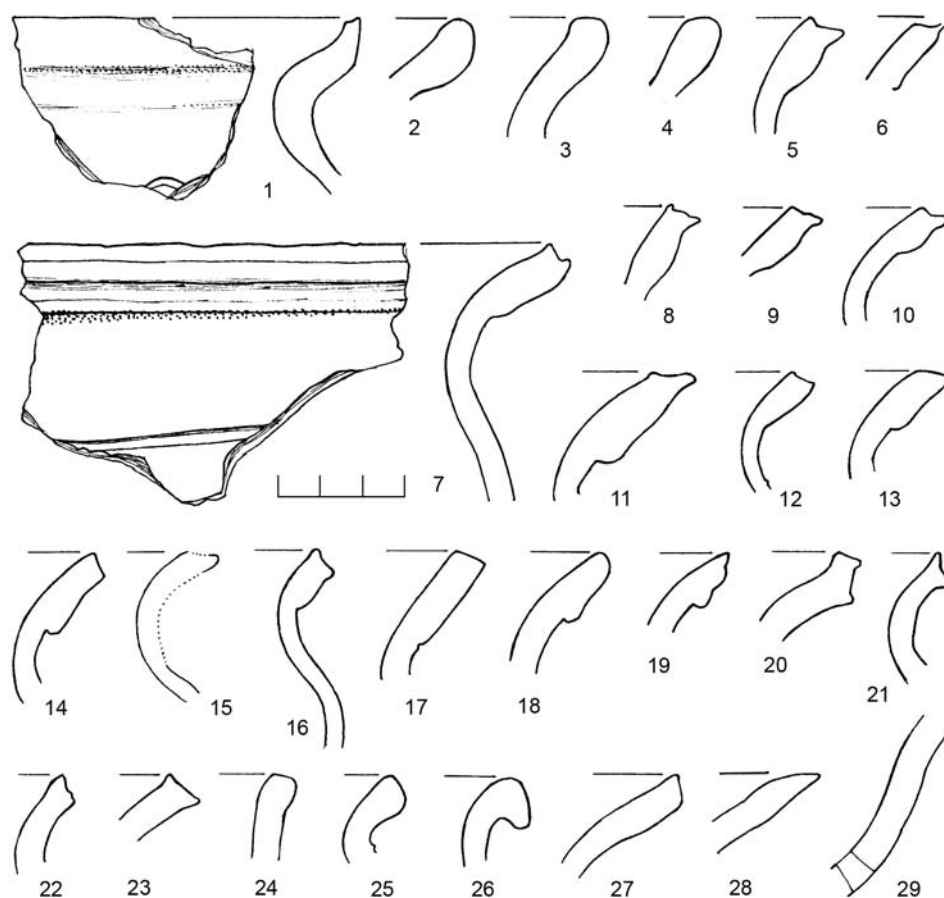
Mezi středověkými tvary převládají hrncovité nádoby, dále jsou zastoupeny misky (4 zl.; *obr. 3: 27–29*), láhve (2 zl.; *obr. 3: 21*), tuhové zásobnice (6 zl.), zásobnice bez příměši tuhy (1 zl.; *obr. 3: 11*) a fragment pravděpodobně miniaturní tenkostěnné nádoby s bělavým střepem o síle stěny 2 mm. Většina zlomků dosahuje běžné síly stěn kolem 6–8 mm, zastoupeny jsou však i větší nádoby se stěnami o síle 2–3 mm (3 zl.: 2 žluté okrové a 1 šedý) a 4–5 mm (12 zl.).

Mezi okraji (na *obr. 3* jsou zachyceny takřka všechny nalezené fragmenty) zaujmou především tzv. archaické zdurělé a několik zlomků tenkostěnného podtypu zduřelého okraje, z nichž některé jsou opatřené engobou (*obr. 3: 9, 16*). Dále se (podle nomenklatury *J. Čihákové 2002, 749–750*) vyskytují hrubě profilovaná okruží, kalichovitě prohnuté okraje nebo deriváty kalichovitých okrajů (*obr. 3: 1–4*), vzhůru vytažený okraj, přehnutý okraj z materiálu hradištní tradice (*obr. 3: 26*) a další.

Výzdoba (zachycená na 36 střepích) byla vytvořena výhradně jednozubým rydlem. Převažují rovné nebo téměř rovné linie (32 zl.), umístěné ve větším intervalu od sebe (husté ryté šroubovice nezjištěny). Vlnice jsou zachyceny na 4 zl. a jen na 1 z nich se proplétají. Kde bylo možné určit, dna byla vždy podsýpaná (10 zl.); na 1 zl. dna je plastická značka (část motivu kruhu s příčkou).

Ve složení a zpracování keramické hmoty panuje pestrost. Výpal je vesměs kvalitní, středně tvrdý až tvrdý, častý je „sendvičový“ lom. V barvě střepů převládají tóny šedé a šedohnědé, avšak na 10 zlomcích (s tenčími stěnami) zaznamenáváme odstíny oranžové nebo sieny, svědčící o oxidačním výpalu. Ostřívo není mnohdy patrné, a pokud ano, je rovněž různorodé (ostrohranné, zakulacené, ne vždy vytríděné, velikost kolísá od zlomku mm po 3 mm). Slída se vyskytuje skoro ve všech střepích, většinou je prachovitá a málo četná. Na zlomcích 5 nádob se vyskytuje přetah okrové až smetanové barvy na vnější i vnitřní straně (včetně 2 okrajů; *obr. 3: 9, 12*). Zaznamenáváme zde keramiku tzv. šedé řady (*obr. 3: 7, 11, 14, 18, 23*); tuhová keramika je zastoupena 6 silnostěnnými zlomky bez okrajů. Výraznou skupinu tvoří střepy vyznačující se šedou barvou, absencí viditelného ostříva i „sendvičového“ lomu, středně tvrdým výpalem (zlomky zanechávají po oteru na prstech prach) a občas světlým přetahem (*obr. 3: 9, 12, 15, 25*). Všechny keramické fragmenty nesou běžné stopy opotřebení projevující se okouřením nebo opálením na vnější straně. Na žádném jsme nezjistili znaky, které by dovolovaly spojovat jejich využití při zpracování kovů.

Keramický soubor ze středověku datujeme na základě výskytu výše uvedených prvků do mladší, resp. závěrečné fáze raného středověku. Neevidujeme ani hřebenovou výzdobu nebo jiné projevy starší hrncířské produkce, ani keramiku vrcholně středověkou. Datování vymezuje výskyt tzv. archaicky

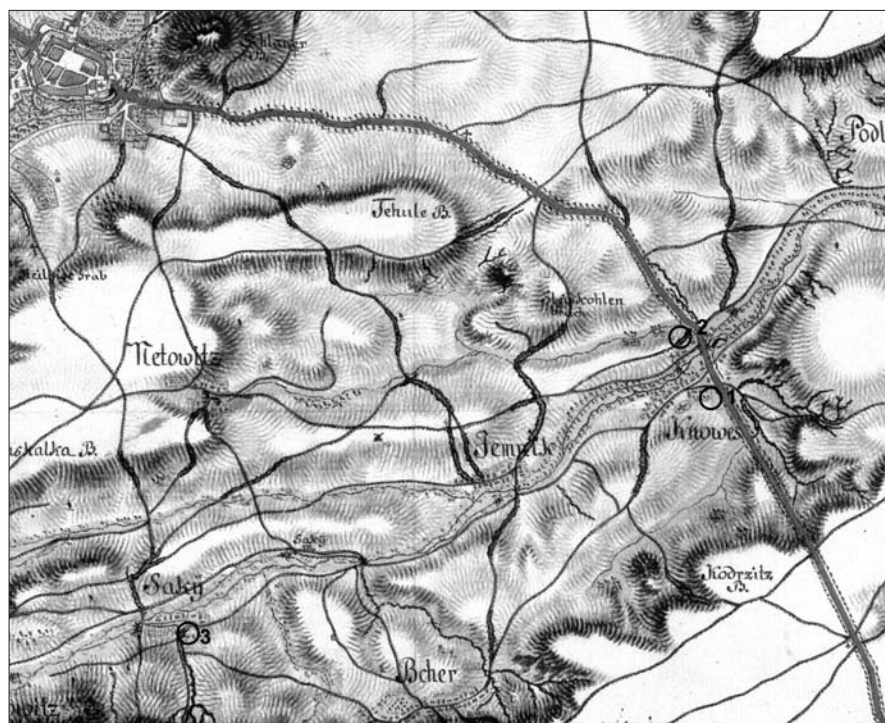

Obr. 3. Knovíz, okr. Kladno. Okraje keramických nádob z objektů identifikovaných na parc. č. 490.
 Fig. 3. Knovíz, distr. Kladno. Rims of pottery vessels from features identified on parcel no. 490.

zduřelých okrajů hrubé profilace a tenkostěnné varianty zduřelých okrajů, naopak scházejí tzv. klasicky zduřelé okraje. Některé zlomky tenkostěnných zduřelých okrajů se světlým přetahem na vnitřní i vnější straně mohou být regionální napodobeninou tzv. klasických zduřelých okrajů, známých především z Prahy a jejího okolí (srov. *Hrdlička 1993*, 97, 101–102). Časové zařazení zániku funkce objektů určuje mladší složka keramického souboru: výplně téměř všech z oněch 11 objektů vydaly buď tenkostěnné zduřelé okraje, nebo tenkostěnné zlomky hrncovitých nádob. Dobu zániku objektů lze proto klást do 12. stol. až starší fáze 13. století.

Interpretace

Relikty obydlí se v plošně velmi omezených výkopech zaznamenat nepodařilo; zjištěné kúlové jámy nedovolují funkční interpretaci. Pozornost vyvolává zahlobněný obj. 3, který svými parametry odpovídá tzv. vyhřívacím výhním z raně středověkých železářských pracovišť, dva zlomky železářské strusky a také dva kusy železitých pískovců až slepenců, které mohou hypoteticky představovat odpad vzniklý při třídění železné rudy. Tyto nálezy lze v jejich souhrnu pokládat za svědectví železářské produkce v lokalitě. Takovou interpretaci podporuje výskyt popela v zásypech většiny zjištěných objektů.

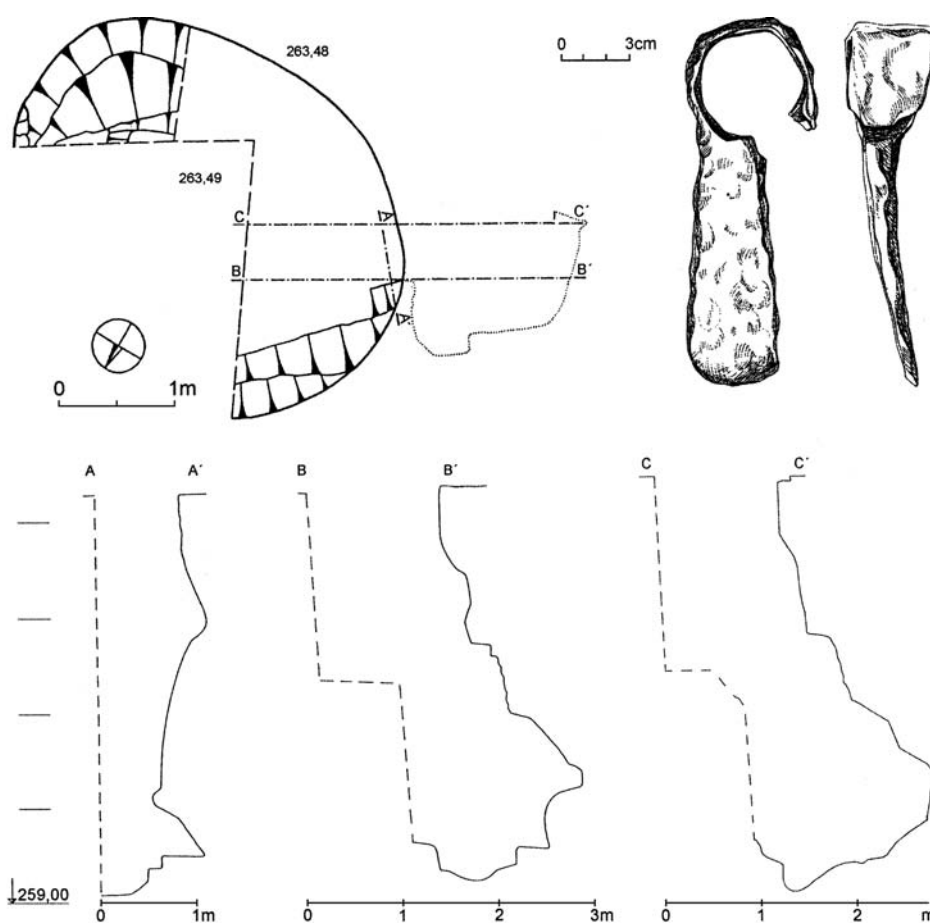
Obr. 4. Knovíz a okolí na výřezu z 89. sekce I. vojenského mapování (2. pol. 18. stol.). 1 – raně středověké sídliště v Knovízi, 2 – naleziště s indiciemi železářské výroby v Knovízi, 3 – poloha těžebních šachet odkrytých v Sakách. Mezi obcemi Knovíz a Saky leží ves Jemníky. V levém horním rohu město Slaný.

Fig. 4. Knovíz and surroundings in extract from map from the 2nd half of the 18th century. 1 – early medieval settlement in Knovíz, 2 – find site with evidence of 12th–13th centuries ironworks in Knovíz, 3 – location of medieval mine shafts uncovered in Saky village. The village of Jemníky lies between Saky and Knovíz. In the upper left corner is the town Slaný.

© 1st (2nd) Military Survey, Section No. 89, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně; © Ministerstvo životního prostředí ČR.

V okolí obce Knovíz lze na základě geologické situace uvažovat o dvou hypotetických zdrojích železných rud. První typ suroviny může souviset s křídovým souvrstvím (výskyt proželezněných partií pískovců v rámci perucko-korycanského souvrství svrchní křída nebo při jeho povrchu /terciární feritizace křídových sedimentů/), které tvoří výchozy v blízkém severním i jižním okolí. Další potenciální Fe rudy ve formě limonit-goethitových či pelosideritových kongrecí mohly být zřejmě získávány přímo v obci nebo nejbližším okolí. Skalní podklad sledovaného místa je totiž budován sedimentárním souvrstvím svrchního karbonu (stratigrafický stupeň stephan; líšské a slánské souvrství) často s poměrně hojným výskytem železitých kongrecí.

S vyčerpáním těchto ložisek zřejmě exploatace lokálních surovin pro železářskou výrobu neskončila. Přibližně 3 km od Knovíze proti proudu potoka byly v obci Saky dokumentovány dvě těžební šachty (viz Anderle – Ježek – Zavřel 2000, 55–63). Jedna z nich (druhá, z větší části dochovaná, nebyla těžena), o průměru ústí přibližně 3,5 m a hloubce bezmála 4,5 m (obr. 5), byla zasypána v pozdním středověku; zlomky keramiky ze 13. stol. přimíšené v zásypu šachty ale dokládají časnější využití tohoto místa. Stěny šachty byly poznamenány svislými a šikmými vseky ostrým nástrojem, nejspíš právě takovým, jaký – s rozlomeným okem pro topírku – ležel na dně šachty (Anderle – Ježek –

Obr. 5. Saky, okr. Kladno. Jáma po těžbě železitých konkréci: půdorys odkrytých partií ústí a vybrané řezy. Vpravo nahoře poškozený úzký kopáč nalezený na dně šachty (podle *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*).
 Fig. 5. Saky, distr. Kladno. Shaft for extracting iron concretions. Above right: damaged pickaxe lying at bottom of shaft (after *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*).

Zavřel 2000, obr. 28, 29) a jehož analogie známe z vrcholně středověkých hornických areálů. Účel šachty objasnila chemická a rentgenometrická analýza úlomků přírodních konkréci z jejího zásypu. Obsah Fe_2O_3 ve formě goethitu a limonitu dokládá, že zdejší těžba byla zaměřena na získávání železa: analyzované konkrerce obsahovaly až 29 % užitečné složky. Železité konkrerce eviduje geologická literatura díky podrobnému průzkumu oblasti severně od Sak, vyskytovat se však mohou i v jiných polohách Kladenské pánve, kde byly erodí odkryty permokarbonské sedimenty (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*, 60–62).

Zvýšený výskyt konkréci vhodných pro přípovrchovou těžbu bylo možné v terénu snadno rozpoznat, těžbu usnadňovala dobrá rozpojitelnost navětralých vrchních partií zdejších sedimentů. Mezi obcemi Saky a Knovíz leží ves Jemníky (*obr. 4*), prvně zmíněná k 1. třetině 13. stol. (*CDB I*, č. 387, s. 379); otázkou zůstává případná souvislost tohoto jména s těžebními jámami (stejně jako spojitost názvu nedalekých Pcher s německým označením stoupy na roztloukání rudy; srov. *Krzemienska – Třeštík 1965*, 653–654; *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*, 59). Přírodní železité konkrerce vyskytující

se ve formě dutých i plných nepravidelných tvarů a různých velikostí v řádu cm a desítek cm jistě nebyly ze svých nalezišť za účelem extrakce železné složky transportovány daleko, pravděpodobněji je taková činnost přímo v místě těžby nebo blízko něho. Podmínkou využití ložisek v této části Kladenské pánve byl dostatek paliva, jehož úbytek mohl být vedle snižující se rentability jedním z důvodů rezignace na místní těžbu.

Místo závěru

Pravděpodobně železářské objekty byly v Knovízi dokumentovány v již provedených liniových výkopech, takže potenciál naleziště nemohl být náležitě využit. Tím spíše je pro nálezy tohoto typu důležité vypracovat jednotnou metodiku výzkumu. U objektů interpretovatelných jako pyrotechnologické, zejména při jejich bližší nejasném funkčním zařazení, může analýza vzorků zeminy odebraných z výplně objektu nejen potvrdit jeho obecnou klasifikaci, ale i stanovit jeho někdejší účel, popř. naopak železářské aktivity vyloučit. Žádoucí je členění odběrových míst do jednotlivých barevně či strukturně odlišných kontextů zásypu zahluobených objektů s vypálenými stěnami. Získané vzorky o objemu alespoň 0,5 l se následně proplavují na sítěch. Pro usnadnění zkoumání nadsítné frakce je vhodné použití více sít s různou velikostí ok. Osvědčila se síta, která umožňují rozčlenění materiálu na zrnitostní složky o velikostech nad 2,5 mm, 1,0–2,5 mm a 0,63–1 mm. Jílovitý a prachovitý podíl je přitom odplaven. Při příznivé konstelaci lze v zachycených frakcích pozorovat např. zrna zpracovávaných surovin či strusek, kapičky kovu, okuje atd.

Při výzkumu středověkého hutnického areálu v ul. Na Slupi v Praze r. 2005 (ved. M. Selmi Wallisová; viz *Selmi Wallisová 2006*) se již při terénní fázi podařilo díky systematicky prováděnému vzorkování a plavení zemin zjistit výrazné rozdíly ve složení nadsítné frakce z výplně vypálených objektů podobného vzhledu (někde převažovaly kulovité i ploché okuje, jinde natavené úlomky bahenních rud železa nebo spálená obilná zrna ad.). Bez této jednoduché metody by se ve stejné lokalitě zřejmě nepodařilo určit funkci pece jednoduchého kruhového půdorysu vyplněné popelem a bělavou hmotou. Po výplachu se v nejjemnější frakci projevila přítomnost hojných drobných zlomků vypálených zvířecích kostí – šlo o pec na výrobu kostního popela, tj. materiálu, který se v hutnictví používal při tvorbě rud a čištění kovů, ve sklářství pak jako tavídllo. Stejným způsobem se v r. 2011 podařilo potvrdit existenci kovářské dílny v prostoru před čp. 279 v ul. Karolíny Světlé na Starém Městě v Praze (ved. P. Starec, MMP).

Na možnost blízkých pozůstatků raně středověké železářské produkce ve venkovském prostředí může upozornit výskyt dobývacích jam, stanoví-li geologická charakteristika území možnost horizontů obohacených železem. Tyto objekty svědčí o etapě získávání suroviny, je však pravděpodobné, že následné hutnické procesy byly prováděny nedaleko místa těžby. Dokladem této praxe, datované do stejné doby jako objekty identifikované v Knovízi, je situace odkrytá *M. Fridrichovou (1984)* v Praze-Řeporyjích, kde byly pyrotechnologické objekty doprovázeny těžebními jámami.

Prameny a literatura

- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000:* Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku. Průzkumy památek VII/1, 43–67.
- CDB:* Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomus I, II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1912.
- Čiháková, J. 2002:* K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. Archeologické rozhledy 54, 738–752.
- Fridrichová, M. 1984:* Železářská osada v Praze – Řeporyjích. *Archaeologica Pragensia* 5, 343–353.
- Havrdá, J. – Podliska, J. – Zavřel, J. 2001:* Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze (historie, současný stav a další perspektivy bádání). *Archeologické rozhledy* 53, 91–118.
- Hrdlička, L. 1993:* Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky. *Archeologické rozhledy* 45, 93–112.
- Krzemieńska, B. – Třešník, D. 1965:* Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu. *Archeologické rozhledy* 17, 624–655.

- Moucha, V. 1981a:* Knovíz, okr. Kladno. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 4703/81.
 — *1981b:* Knovíz, okr. Kladno. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 5404/81.
 — *1985:* Knovíz, okr. Kladno. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 1615/85.
 — *1988:* Knovíz, okr. Kladno. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 1156/88.
Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách II. Praha.
Řídký, J. – Zavřel, J. 2009: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Knovízi (okr. Kladno), Sklad nápojů, č. p. 188, říjen – listopad 2005. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 13478/09.
Selmi Wallisová, M. 2006: Výzkum v ulici Na Slupi. In: Výroční zpráva 2005. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze, P. Vaňous – Zd. Dragoun edd., Praha, 72–76.

On 12th–13th centuries ironworks in Knovíz, Central Bohemia

Even though the eponymous village of Knovíz (distr. Kladno) has been attracting the attention of archaeologists for over a century, lacking until recently was a material counterpart to information from a charter dated to the 12th century (*CDB I*, no. 387, p. 379; see also *CDB II*, no. 229, p. 216), which mentions four *ministeriales* from Knovíz and three royal servants, *qui vulgariter dicuntur rudnici* (“ore-men”). The early medieval village was situated nearby a (later?) church (*fig. 1*). Fourteen features (*fig. 2*) have been identified on an elevated terrace over a stream, opposite a synchronous settlement; the parameters of the features correspond to early medieval heating forges from ironwork venues. Besides iron slag, also fragments of local rocks linked to iron ore sites were discovered; this most likely involved waste after ore sorting. Other finds include a fragment of a quern-stone made of rock mined 40 km away. The dating of pottery allows us to estimate the period of demise of these features as being between the 12th century and the early phase of the 13th century (*fig. 3*).

Based on geological context, we are able to consider two sources of iron ore used here. The first type of raw material forms part of the Cretaceous layer forming the outcrops in the vicinity of Knovíz. The rock fragments found at the documented features most probably relate to this type of ore. Other potential Fe ore in the form of limonite-goethite or ironstone concretions could have been obtained directly in the village or also in its close vicinity. Two mine shafts from the late mediaeval period were recorded approximately 3 km from Knovíz, in the area of Saky village (*fig. 4, 5*). Their purpose was clarified by chemical and x-ray measurement analysis of the fills’ fragments of natural concretions of irregular shape and various size. The Fe₂O₃ content of the concretions in the form of goethite and limonite shows that the mining then was focused on obtaining iron: analysed concretions contained up to 29 % of useful components. The village of Jemníky lies between Saky and Knovíz (*fig. 4*), and the first mention of it dates to the 1st third of the 13th century; its name comes from the local word for pit (*jáma*). A prerequisite for the use of these local deposits was having enough fuel, the loss of which may have been – besides a decrease in profit – one of the reasons for withdrawing from local mining.

An analysis of the soil from the fill allows us, in some cases, to specify the aim of the features with traces of pyrotechnical processes. The classification of extraction sites by fill colour and structure, and the flotation of samples through sieves of various sizes would be advisable. Under favourable conditions the grains of the processed raw materials or slag, droplets of metal or oxygenated scale, etc., could be captured in the remaining material. Also the occurrence of excavation pits could point to the possibility of remains of medieval ironworks in the countryside, if the geological nature of the territory features the possibility of layers enriched with iron. For the countryside, it is likely that ensuing metallurgy processes were conducted nearby the mining sites.

English by *Zuzana Maritz*

MARTIN JEŽEK, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; jezek@arup.cas.cz
 JAROSLAV ŘÍDKÝ, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; ridky@arup.cas.cz
 LADISLAV VARADZIN, Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; varadzin@arup.cas.cz
 JAN ZAVŘEL, M. J. Lermontova 11, CZ-160 00 Praha 6; zavreljan@centrum.cz

AKTUALITY

ARCHEOLOGICKÉ ROZHLEDY NA INTERNETU ALL ISSUES OF ARCHEOLOGICKÉ ROZHLEDY ON THE INTERNET

K PDF Archeologických rozhledů vystavovaným na internetové stránce časopisu od r. 2001 přibyla díky Knihovně AV ČR za podpory ARÚ AV ČR veškerá starší čísla, tj. Archeologické rozhledy z let 1949–2000. Jsou veřejně a bez omezení přístupná v Digitální knihovně AV ČR (<http://www.knav.cz>) v aplikaci umožňující vytvářet PDF celých článků na níže uvedené adrese, platné pro rok 2011, a také na internetových stránkách Archeologických rozhledů.

Thanks to the Library of the ASCR, all older issues of the Archeologické rozhledy (from 1949–2000) have been added to the PDF issues published on the journal's web site since 2001. These are open to the public without restriction, via the web site of the Archeologické rozhledy, or the Digital Library ASCR (<http://www.knav.cz>), in an application allowing for the creation of the complete articles in PDF format, this year on:

<http://kramerius.lib.cas.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?lang=en&id=2026&it=0>

red.

NESAT XI., 9.–13. 5. 2011, ESSLINGEN

V německém Esslingenu, v Landesamt für Denkmalpflege, se uskutečnilo jedenácté setkání North European Symposium for Archaeological Textiles (www.nesat.org). Sešli se zde archeologové, historici, textilní inženýři, etnologové, restaurátoři, kteří se zabývají archeologickými nálezy textilií a dějinami textilní výroby od pravěku po novověk. Kromě příspěvků prezentujících nové soubory textilních nálezů, výzkumné projekty, restaurátorské postupy, unikátní textilní objekty, moderní zpracování starších archeologických textilních souborů nebo provedené rekonstrukce oděvních součástí byla značná pozornost věnována přírodovědným analýzám a metodám (např. analýzy izotopů, proteinů, barviv),

kteří i v textilním bádání zaznamenávají široký rozmach a otevírají nová témata, jež mohou poznání problematiky textilnictví významně obohatit. S potěšením lze konstatovat, že z mnoha přihlášených témat se mezi 34 vybranými, které na konferenci skutečně zazněly, objevily i dva příspěvky z ČR – prezentace nejnověji restaurovaných textilních objektů z královské hrobky z katedrály sv. Víta na Pražském hradě (M. Bravermanová, Správa Pražského hradu) a představení výsledků průzkumu dochovaných textilních fragmentů z velkomoravské aglomerace v Mikulčicích (H. Březinová, ARÚ AV ČR Praha).

H. Březinová

ZDENĚK VAŠÍČEK A ARCHEOLOGIE (20. 5. 1933 – 13. 4. 2011)

Osobnost Zdeňka Vašíčka měla mnoho dimenzí. Veřejnost ho znala především jako ostrého kritika současného myšlení, metod a přístupu historických věd, politických poměrů, jako osobnost, která přinesla mnohé podněty, ale nebyla příliš ochotna tolerovat odlišná stanoviska; Zdeněk Vašíček narážel na obdiv, kritiku i nepochopení. Pro své přátele byl vždy milým společníkem, ochoten diskutovat o všem možném i nezištně pomáhat. Pro archeology, kterým

je věnován tento časopis, byl inspirující osobností z mnoha hledisek, zprvu jako autor a iniciátor metod numerických klasifikačních systémů a jako zprostředkovatel podnětů podobných přístupů z mnoha jiných oblastí světa. Posléze svou koncepcí dějin archeologie jako historické vědy a také obecnými podněty ke gnoseologii v historických vědách a jejich přístupu k předmětu zkoumání vůbec přispěl k prohloubení metodiky v archeologii, historii i filozofii.

Foto Bohdan Holomíček

Zdeněk Vašíček se narodil v Kyjově, vystudoval v 50. letech historii a filozofii na Univerzitě Karlově. V letech 1960–1970 byl ředitelem okresního muzea v Trutnově. Zasloužil se jak o ně samé a rekonstrukci jeho budovy, tak o to, že františkánský kostel v Hostinném nebyl zbořen, jak bylo plánováno, ale opraven; stal se sídlem Galerie antického umění – sbírky antických odličků Univerzity Karlovy. V 60. letech se kromě správy a rekonstrukce muzea zabýval především systémy numerické taxonomie. Vypracovával klíče k určování napřed v přírodních vědách (zejména se Zdeňkem Pilousem, vynikajícím odborníkem na mechy a gymnasiálním profesorem v Hostinném) a poté i v archeologii, spolu s Rudolfem Jičínem a Vladimírem Wolfem. Když byli i v trutnovském okrese odstranění všichni funkcionáři dubčekovské éry, Zdeněk Vašíček raději odstoupil sám. Přešel do oddělení muzeologie brněnské univerzity, kde působil jen krátce; účastnil se činnosti v tehdejší undergroundu spolu s Jaroslavem Šabatou a Jaroslavem Mezníkem. V r. 1972 byl odsouzen na tři roky za „podvracení republiky“. Zvláště rád vzpomínal, jak se mu z přísně střežených Borů podařilo (za cenu zdravého zubu) odeslat moták se zdravotní politikých vězňů přímo na jednání Světového mírového kongresu v Moskvě, kde československá delegace existenci takových obyvatel věznic v ČSSR právě popírala (kongres pak byl předčasně ukončen). V kriminále se spřátelil zejména s historikem Janem Tesařem a s mladým Jaroslavem Šabatou. Propuštěn byl po půldruhému roce, pracoval napřed jako stavební dělník, pak po onemocnění a operacích jako dispečer dopravy v jedné přidružené firmě JZD. V té

době si začal přivydělávat knížkami a pracemi o třídění muzejního materiálu, zejména archeologického. Veškeré jeho práce té doby vycházely pod jménem Jaroslava Maliny, který s ním spolupracoval, sháněl mu knihy z knihoven a řádně mu vyplácel podíly na honorářích (do rejstříku první z nich vložil i „Vašíček, Zdeněk, 1–120“), ale také ho ve spolupráci se Státní bezpečností sledoval. Tyto práce jsou zajímavé, někdy i vtipné, ale vynikla z nich dvojsvazková publikace vydaná muzeem v Českých Budějovicích, do které po Vašíčkově odjezdu do Itálie přidal spoluautor nelichotivé poznámky o Bohumilu Chropovském a Josefu Poulíkovi. Jako recenzent uvedený v tirážích téměř všech těchto prací jsem v tomto případě narazil i sám, kniha byla zakázána a recenzent ztratil načas možnost publikovat. Měl bych dnes připomenout, že na rozdíl od J. Poulíka se B. Chropovský spokojil omluvou recenzenta, ale kniha byla distribuována jen ve velmi omezeném množství, na zvláštní povolení a až po jistém čase; to jí samozřejmě přidalo na popularitě.

V r. 1981 se Zdeňkovi rozpadlo manželství, brzy poté se seznámil s překladatelkou a spisovatelkou Sylvíí Richterovou a bylo mu povoleno odjet za ní do Říma. Poté působil několik let střídavě v Bochumi a Oxfordu. V Bochumi pracoval na projektu dějin historiografie NDR a v Anglii vydal (jako spoluautor s J. Malinou, který do ní napsal jednu kapitolu) přepracovanou verzi budějovické knížky; ta vyšla i v italském překladu. V r. 1986 se usadil u přítelkyně v Paříži, kde také vydal – s redakčními úpravami Václava Kruty – podobnou francouzskou knížku o archeologii, která je myslím nejlepší z uvedených. Její přepracovaný český překlad, vydaný v r. 2006 v Praze, se diskursu obvyklému mezi archeology trochu vzdálil. V Paříži pomáhal také vychovávat dceru své tehdejší přítelkyně z předchozího manželství Barboru Tumpach (nyní Gueritaud), výjimečně nadanou dívku, která absolvovala s úspěchem prestižní Ecole normale supérieure a dnes učí matematiku na universitě v Lille. Po těžké chorobě a operaci se přestěhoval z Prahy do Brna, kde o něj obětavě pečovala jeho dcera, francouzštinářka Marcela Pouchová. Jeho druhá dcera, Klára Smith, žije už dávno v Anglii.

Pozdější knihy a články Zdeňka Vašíčka měly velký ohlas v českém historickém, filozofickém i kulturním společenství, jsou velmi inspirativní především pro historiky, filozofy a sociology, ale ani archeologům by neměly uniknout jeho podněty k řadě současným otázkám – zejména o významu paměti a pamětín (včetně archeologických) pro studium identit a tradice.

Jan Bouzek

O Zdeňku Vašíčkovi jinde zejména:

„Jako soukromý učeneč si dovoluji číst pro radost, pro údiv, pro znepokojení...“ Rozhovor Jiřího Trávnička se Zdeňkem Vašíčkem. *Host* 19/8, 2003, 5–10.

Cena F. X. Šaldy. *Laudatio na Zdeňka Vašíčka Dokořán*. *Bulletín České obce spisovatelů* 30, 2004, 15–16. (Laudatio přednesená Jiřím Brabcem 6. 5. 2004 v Máněsu při předávání Ceny F. X. Šaldy.)

Jan Tesař: Se Zdeňkem Vašíčkem. In: *Sborník pro Zdeňka Vašíčka (k 70. narozeninám)* Praha, 2003, 75–103 (ms.). Též *Kritická příloha Revolver revue* 28, 2004, březen, 120–146.

Bohuslav Blažek: Čech je těkátor a glosátor aneb terapie pro Čechy. *Baraka* 5, 1998, léto, 67–73.

Brrr, chrrr, auuu. Rozhovor Babylonu s filosofem Zdeňkem Vašíčkem. *Babylon XX/1*, 1, 5.

Vybraná bibliografie Zdeňka Vašíčka (práce se vztahem k archeologii)

K položkám č. 16–21, 24–25, 27 srov. Jan Bouzek: Oprava údajů o autorství. *Listy filologické* 114, 1991, 282–283. Též in: *Archeologické fórum* 3, Praha 1992, 32 (počátkem 90. let tento text bohužel nemohl být v *Archeologických rozhledech* otištěn).

1. Exkurs I. Überprüfung der Informationsmöglichkeiten des Fund-Komplexes aus Kutná Hora durch logische Analyse und Wahrscheinlichkeitsanalyse der gegenseitigen chronologischen Beziehungen. *Památky archeologické* 58/2, 1967, 533–540 (et Rudolf Jičín, Zdeněk Smetánka).
2. K problémům deskripce a klasifikace sbírkových fondů. In: *K problematice centrální evidence muzejních sbírek*, Praha: Národní muzeum 1967, 61–63 (et Rudolf Jičín).
3. Úvaha o městské historiografii. In: *Minulostí Jaroměře, Jaroměř – Trutnov: Městské muzeum Jaroměř – Muzeum Podkrkonoší* 1968, 11–13 (et Vladimír Wolf).
4. K moderním metodám zpracování sbírkových fondů. *Muzejní a vlastivědná práce* 6/1, 1968, 71–78 (et Rudolf Jičín).
5. The problem of the similarity of objects in numerical taxonomy. *Journal of General Microbiology* 58/1, 1969, 135–139 (et Rudolf Jičín).
6. Grundlagen einer formalen Methode zur Zusammenstellung und Bewertung von Bestimmungsschlüssen. *Preslia* 41/1, 1969, 71–85 (et Rudolf Jičín, Zdeněk Pilous).
7. Poznámky ke koncepci programu muzea regionálního typu. In: *Miscellanea. Krkonoše a Podkrkonoší – Supplementum V*, Trutnov: Muzeum Podkrkonoší – Okresní archiv 1969, 25–35.
8. Snahy o české muzeum v Trutnově. In: *Krkonoše a Podkrkonoší* 4, Hradec Králové: Nakladatelství Kruh 1969, 78–82.
9. K možnostem aplikace některých dokumentalistických poznatků v archivnictví. In: *Sborník prací východočeských archivů I*, Zámrsk: Státní archiv Zámrsk 1970, 139–145 (et Rudolf Jičín).
10. Muzeologie a metodologie deskripce a klasifikace. In: *Muzeologické sešity II*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1970, 9–19. Též německy pod titulem *Zum Verhältnis der Museologie zur Methodologie der deskriptiven Wissenschaften I–II*. *Neue Museumskunde* 14/3–4, 1971, 201–206, 298–306.
11. Das Museum als Institution. In: *Muzeologické sešity – Supplementum 1*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1971, 84–99.
12. The problem of similarity of shapes. *Systematic Zoology* 21/1, 1971, 91–96 (et Rudolf Jičín).
13. K možnostem srovnávání tvarů na základě podobnosti. In: *Nové archeologické metody 1 (Třídění materiálu)*, red. Jan Bouzek – Miroslav Buchvaldek, Praha: Univerzita Karlova 1971, 131–139 (et Rudolf Jičín).
14. Teoretické předpoklady pojmu regionu. In: *O socialistické kultuře a regionalismu – Václavkova Olomouc 1970*, red. Jaromír Dvořák – František Valouch, Ostrava: Profil 1972, 67–71 (et Rudolf Jičín).
15. Some problems on description of archaeological (stone) artefacts. *Archäographie* 1/5, 1975, 45–54 (et Jaroslav Malina, Jindřich Štelcl, Tomáš Velímský).
16. *Archeologie: jak a proč?*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově a OV SA ČSR v Břeclavi 1976, 292 str. + přílohy; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla). Nepodepsaný Z. Vašíček je autorem části na s. 15–19, 103–140, 141–146, 157–158, 166–173.
17. *Metody deskripce, klasifikace a statistiky v petroarcheologii*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1976, 166 str.; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla).

18. Muzejní katalogizace ve věku počítačů. In: Muzeologické sešity VI, Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1976, 202–206; podepsáno Jaroslav Malina.
19. Jaroslav Malina: On contemporary archaeology. *Anthropologie* 14, 1976, 235–249; část napsána Z. Vašíčkem.
20. System of Analytical Archaeography. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 5.2, Praha: Academia 1977, 141 str.; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla). Do angličtiny přeložil Ladislav Mach. Neuvedený Z. Vašíček je autorem všech částí knihy kromě s. 10–21 (v případě kap. V děkuje za spolupráci doc. Pavlu Maternovi).
21. Nové metody popisu tvaru sbírkových předmětů (Morfometrika artefaktu). České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 1977, 375 str.; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla). Neuvedený Z. Vašíček je autorem částí na str. 30–78.
22. Mezi všemi minulostmi I–II. Brno: Edice Petlice sv. 202, 1979, 333 a 230 str. (samisdat).
23. Archeologie času. *Spektrum* 1979/2, 14–31.
24. Metody experimentu v archeologii. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 8.1. Praha: Academia 1980, 175 str.; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla). Neuvedený Z. Vašíček autorem částí na str. 7–43, 51–55, 61–62, 96–100.
25. Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nehty než za ušima? Díly 1, 2. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 1981, 724 a 416 str.; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem kniha vyšla). Nepodepsaný Z. Vašíček je autorem částí na str. 28–31, 40–71, 78–84, 105–117, 128–155, 161–183, 200–259, 285–297, 311–316, 320–323, 496–517, 569–661, 664–676, 708–724.
26. Jaroslav Malina – Zdeněk Vašíček: *Archaeology Yesterday and Today (The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities)*. Foreword (s. XI–XIV) Anthony F. Harding. Translated and edited by Marek Zvelebil. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press 1990, 320 str. (zkrácená, přepracovaná a doplněná verze předchozí publikace). Vyšlo též italsky (podle anglického překladu): *Archeologia (Storia, problemi, metodi)*. *Saggi di archeologia* 1. Introduzione (s. 7–8) Paolo Matthiae. Trad. di Frances Pinnock. Milano: Electa 1997, 218 str.
Recenze: Kritický sborník 3/4, 1983, 61–64; Carl-Axel Moberg: *Fornvännen* 79, 1984, 284–285; Timothy Taylor: *Archaeological theory from a Renaissance humanist perspective*, *Current Anthropology* 32, 1991, 212–216; Jeannine L. Leurquin: *l'Anthropologie* 95, 1991, 833; Bruce G. Trigger: *Antiquity* 65/247, 1991, 417–420; M. P. Wassermann, *Current Anthropology* 32, 1991, 99; Tim Murray: *British Journal for the History of Science* 25, 1992, 489; Peter James: *Digging for theories* *New Scientist* 127/1806, 1992, 53; Brian Fagan: *The Journal of Interdisciplinary History* 22, 1991/92, 493–494; Adrian C. Praetzelis: *Ethnohistory* 40, 1992, 196–198; Daniel W. Ingersoll Jr.: *American Antiquity* 58, 1993, 597–598; Jan Bouzek: *Památky archeologické* 84/2, 1993, 166; Tracey Cullen: *American Journal of Archaeology* 98, 1994, 565–566; Heinrich Härke: *Journal of Archeological Science* 22, 1995, 449; *Sette giorni in libreria la Repubblica* 13. 10. 1997, 29; Arkadiusz Marciniak: *Archeologia Polona* 35–36, 1997–1998, 453–454.
27. Archaeology and experiment. *Norway Archaeological Review* 16/2, 1983, 69–85; spoluautor Jaroslav Malina (pod jehož jménem stať vyšla).
28. Postface. In: Jan Patočka: *L'idée de l'Europe*, Grenoble: Jérôme Millon 1991, 195–203. Též pod názvem Patočkovy interpretace českých dějin in: *Kritický sborník* 13/3, 1993, 22–26; též v knize Z. V. *Přijetí podmínek* (1996), 214–222.
29. Comments to Richard A. Watson. What the New archaeology has accomplished. *Current Anthropology* 32, 1991, 288.
30. *L'archéologie, l'histoire, le passé (Chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps perdu)*. Sceaux: Kronos BY Editions 1994 (Grand Angle, no. 1). 254 str.
Recenze: Jaroslav Marek: *Český časopis historický* 93, 1995, 286–289; Jeannine L. Leurquin: *l'Anthropologie* 100, 1996, 244; Claude Masset: *l'Homme* 38/138, 1996, 193–194; Jacques Bousquet: *Revue historique* 293, 1996, 432–433; Jan Bouzek: *Památky archeologické* 87/2, 1996, 178–179; Claude Blanckaert: *Revue de Synthèse*, 4e série, t. 119, n° 1, 1998, 161–162.
31. *Obrazy (minulosti)*. Praha: Prostor 1996, 140 str. Část úvodní kapitoly pod názvem *Úrovně komunikace* též in: *Host* 15/10, 1999, 43.

- Recenze: Antonín Kosík: Je snad celé lidstvo jenom žvást? (Zdeněk Vašíček o poznání a podání minulého času), *Respekt* 7/12, 1996, 19; Jiří Trávníček: Historie je mrtva. Ať žije naratologie!, *Tvar* 7/13, 1996, 20; Jaroslav Boček: Chvála českého strukturalismu, *Právo* 26. 6. 1996, s. 11; M. Ř. (Milan Řepa): Český časopis historický 96, 1996, 416; Josef Hrdlička: Vašíčkovi je cizí historizující patos, *Denní telegraf* 3. 7. 1996, 10; Martin Hybler: Vašíčkova cesta do hlubin časů (minulých), *Kritický sborník* 16/1, 1996, 50–52; Jarmila Vacková: O přítomné minulosti, *Literární noviny* 7/41, 1996, 15; Jan Gabriel: *Literární noviny* 8/16, 1996, 24; Bohuslav Blažek: Obrazy minulosti Zdeňka Vašíčka, *Kritická Příloha Revolver Revue* 9, 1997, listopad, 54–57; Jiří Trávníček: Úrovně komunikace, *Host* 15/10, 1999, 43.
32. Přijetí podmínek (Vybrané stati z let 1982–1996). Praha: Torst 1996, 264 str.
Recenze: M. Ř. (Milan Řepa): Český časopis historický 95, 1997, 511–512; Jaroslav Med: *Literární noviny* 8/5, 1997, 16; Josef Chuchma: Vášnivá střízlivost Zdeňka Vašíčka, *Uni* 7/4, 1997, 26–27; Aleš Haman: Výzva k rozhovoru, *Literární noviny* 8/43, 1997, 5; Marek Pokorný: Jasná zpráva o tom, co je jinak, *Mladá fronta Dnes* 10. 2. 1997, 11; Martin Nodl: Přeshlapující kruh samizdatového dějepiscetví, *Nové knihy* 37/11, 1997, 2; Martin Hybler: Z pohádky do pohádky, *Sborník pro Zdeňka Vašíčka (k 70. narozeninám)*, Praha 2003 (ms.), 17–24. Zkrácená verze pod názvem: Perspektivy interpretace (nad knihou Zdeňka Vašíčka *Podmínky volby*), *Kritická příloha Revolver Revue* 27, 2003, listopad, 75–77; *Historický přístup. K poctě Jaroslava Marka (Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka)*, Praha 1996, 241–246.
33. *Historicita času. Archeologické rozhledy* 49, 1997, 203–207. Těž v knize Z. V. *Přijetí podmínek (1996)*, 235–243.
34. Tvorba pojmů ve společenských vědách. *Věda, technika, společnost, teorie vědy* 9/3 (22), 2000, 39–59.
35. Les Celtes et la philosophie. *Studia Hercynia* 6, 2002, 37–40.
36. *Podmínky volby (Vybrané stati z let 1996 až 2003.)*. Praha: Triáda 2003, 265 str.
Recenze: Miroslav Petříček: *Archeologie obrazu světa, Lidové noviny* 16/173, 26./27. 7. 2003, 14; Štěpán Nebřich: *Podmínky volby, Dějiny a současnost* 25/6, 2003, 58; Tomáš Hermann, *Nová kniha, Dějiny-teorie-kritika* 1/1, 2004, 141–149.
37. Conrad jako antropolog, Malinowski jako spisovatel. *Kritická příloha Revolver revue* 30, 2004, 8–23.
38. *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova 2006. 157 str.
Recenze: jk: *Archeologické rozhledy* 59, 2007, 199; Ondřej Wolf: *Archeologické rozhledy* 59, 2007, 671–672.
39. Poznámky k jednomu Heideggerovu textu o vědě. *Archeologické rozhledy* 58, 2006, 157–158.
40. rec. Ivo T. Budil: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie (Praha 2003)*. *Archeologické rozhledy* 59, 2007, 411–412.
41. Z pravěku prehistorie. *Obrázky z dějin archeologie. Archeologické rozhledy* 59, 2007, 747–761.
42. Zdeněk Vašíček – Françoise Mayer: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno – Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury – Triáda 2008, 200 str.

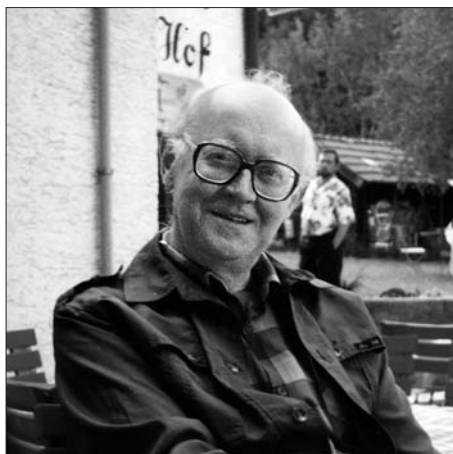
Zdeněk Vašíček byl editorem četných sborníků, mj. spolu s Vladimírem Wolfem řady *Krkonoše – Podkrkonoší* (1964; 2 1966; 3 1967; 4 1969; 5 1970) a *Minulostí Jaroměře (Jaroměř – Trutnov 1968)*.

Sestaveno podle *Zdeněk Vašíček a Michael Špirit: Bibliografie Zdeňka Vašíčka* (http://libpro.cts.cuni.cz/bibl_vasicek_zdenek.pdf), kde uvedeny i další práce; doplněno.

VZPOMÍNKA NA ANTONÍNA BENEŠE (25. 6. 1934 – 7. 3. 2011)

Setkali jsme se poprvé ve Filipově semináři již před polovinou 50. let. Toník tehdy patřil s Marií Steklou, Romanem Hakenem, Evženem Neustupným, Miroslavem Richtrem a Milanem Zápotockým do ročníku, kýmisi – možná zprvu ironicky, ale fakticky

předvídavě – nazvaným již během studií ročníkem klasiků; tento ročník přispěl již v semináři k vytvoření podnes platného systému českého pravěku. Antonín se zasloužil o detailní klasifikaci mohylové kultury doby bronzové, která stále platí. My nepatrně

mladší spolužáci jsme ke klasikům vzhlíželi jako ke zkušenějším a nenápadně jsme jejich chování napodobovali alespoň co do pile a pracovitosti; snažili jsme se jim trochu vyrovnat. Bylo nás tenkrát v oboru málo; sedávali jsme v knihovně archeologického semináře, krmili zbytky obědů z menzy havrany z protilehlého židovského hřbitova a četli i prohlíželi tenkrát volně přístupné skříně plné odborné literatury tak často, že jsme brzy vytvořili více méně homogenní kamarádkou smečku, sdílející nadšení z možnosti účastnit se procesu poznávání a pobývání ve světě, kam tehdejší nesnadné vnější poměry neměly sílu zasáhnout. S Antonínem jsme objížděli česká archeologická muzea, fotografovali a kreslili nálezy a pak trávil příjemné večery v hostélích, hospodách a ubytovnách; vždy byl jejich milou hvězdou organizační i společenskou.

Toník byl rodem i srdcem Jihočech a hrdě hlásal, že vždy, když je v Čechách nejhůř, nastoupí Jihočeši a ještě to dorazí. (Což pádně dokládá řadou jmen od Žižky k Háchovi a později až k Jakešovi.) Navzdory preferenci jižních Čech však v profesi prošel s výjimkou východního kvadrantu prakticky celé Čechy. Za studia praktikoval zprvu u B. Soudského v pravěkém oddělení MMP, ale už v l. 1954–1956 pracoval na poloviční úvazek v pravěkém oddělení NM u J. Neustupného. V l. 1957–1959 byl pracovníkem muzea v Českých Budějovicích, kde založil archeologické oddělení a vedl terénní výzkumy. V r. 1959 přešel do expozitury ARÚ ČSAV v Mostě, kterou do r. 1961 vedl. Podstatnou část své odborné kariéry však prožil jako vedoucí expozitury ARÚ ČSAV v Plzni (1961–1993), odkud prováděl záchranné i systematické výzkumy v západních i jižních Čechách (*Zápotocký 1994*). Vždy pracoval s výjimeč-

nou pečlivostí a leckteré z jeho výkopů (např. na soutoku Vltavy a Lužnice v Hostech, Hradiště ve Vrcovicích) otevřely nové perspektivy poznávání ve středoevropském měřítku. Onemocnění, osobní problémy a okolnosti jeho odchodu do předčasného důchodu přispěly k tomu, že bohužel nestačil plně zpracovat a publikovat některé ze svých objevů. Dokončení jejich zpracování zůstává úkolem těch z nás, co tu ještě zůstali, a zejména další generace; jeho rozsáhlá pozůstalost je k tomu dobrým podkladem.

Toník byl zcela výjimečně milý společník a věrný kamarád. Otvíral se přátelství jednak svými širokými zájmy o krásnou literaturu, hudbu i výtvarné umění, vlastivědu (a také o psy), jednak skrze praktické podrobné znalosti našeho oboru; dbal na detailní prověřování informací, takže jakékoli hlášení, nález, lokalita, sbírka nebo i novinová noticka mu stála za pozornost. Díky tomu mohl často pomoci a dělal to ochotně; i proto snadno nacházel společná témata a značnou část publikací napsal ve spolupráci s přáteli a kolegy. Aniž by to explicitně deklaroval, směřoval k nové syntéze znalostí o pravěku jižních a západních Čech; tak navazoval na činnost B. Dubského a V. Čtrnáctá i jejich předchůdců. Proto se věnoval nejen terénním výzkumům a průzkumům, organizaci péče o archeologické dědictví v rámci jihočeské ČSSA, ale připravoval také soupisy muzejních sbírek, psal libreta a realizoval výstavy pravěku. Ochotně a rád přednášel pro veřejnost, popularizoval archeologii v místním tisku i rozhlasu, angažoval se trvale v ochraně památek; mnoho své energie věnoval dokumentaci nemovitých pramenů (zejména mohylových pohřebišť). Započal mnoho speciálních programů: s Curtem Beckem z Vasar College v Poughkeepsie v USA organizoval analýzy jantaru z českých nálezů, mnohé podněty přinesl k dějinám archeologického bádání našich předchůdců i kolegů. Zasloužil se i o čestný hrob prof. Jindřicha Čadíka v Plzni a o zpracování dokumentace úlohy T. G. Masaryka v podpoře archeologických bádání v Československu, mj. v Mušově a v Lánské oboře. Dalšími podněty inicioval vzpomínky a bádání o polozapomenutých archeologických badatelích i objevech. V r. 1990 založil spolu s bavorskými přáteli pracovní skupinu pro nadregionální spolupráci mezi oblastmi jižních a západních Čech a východním Bavorskem, později rozšířenou i na Horní Rakousko a zorganizoval řadu každoročních společných konferencí (*Zápotocká 2010*). Z jeho bibliografie (*Drašnarová 1994; Michálek – Chvojka 2004*; bude doplněna na stránkách Archeologických výzkumů v jižních Čechách 2011, příp. v Archeologii západních Čech 2011) vyplývá, že řadu podstatných přínosů celoživotního úsilí a obětavosti zanechal

v mnoha odvětvích bádání a ochrany památek. Ale my oba a jistě i mnozí další ponosou ve svých srdcích vzpomínku na Antonína Beneše jako na výjimečně milého přítele, šířícího okolo sebe pozitivní atmosféru kdekoli, kde se jen objevil.

Jan Bouzek – Slavomil Vencl

Literatura

Drašnarová, M. 1994: Bibliografie A. Beneše, Archeologické rozhledy 46, 637–644.

Michálek, J. – Chvojka, O. 2004: Životní jubileum PhDr. A. Beneše. Archeologické výzkumy v jižních Čechách (Jubilejní sborník k 70. narozeninám PhDr. A. Beneše) 17, 3–6.

Zápotocká, M. 2010: Dvacet let činnosti Archeologické pracovní skupiny východní Bavorsko/západní a jižní Čechy/Horní Rakousko, Archeologické rozhledy 62, 726–727.

Zápotocký, M. 1994: Antonín Beneš – 60 let, Archeologické rozhledy 46, 635–637.

KONEC JEDNÉ KAPITOLY PRAŽSKÉ ARCHEOLOGIE Odešel Ladislav Hrdlička (4. 4. 1937 – 30. 4. 2011)

V pátek 6. května jsme se naposledy rozloučili kolegou a pro mnohé i přítelem PhDr. Ladislavem Hrdličkou. To, jak hluboce tato nečekaná zpráva zasáhla pražskou archeologickou obec, bylo zřejmé z okamžitých reakcí, které se objevily na serverech dvou hlavních archeologických pracovišť v Praze – pražského NPÚ a společnosti Archaia. U „památkářů“ trávil Laco (jak jsme ho napříč generacemi oslovovali) poslední desetiletí podstatnou část svého pracovního času, kroky Archaii sledoval s až otcovskou péčí od jejich počátků v 1. pol. 90. let.

Ač s kořeny v Sabinově na východním Slovensku, spojil Ladislav Hrdlička s pražským podhradím již samé počátky své odborné kariéry jako student prehistorie pražské Filozofické fakulty. Oficiálním působištěm jeho vědecké činnosti se pak stal trvale téměř na půl století (1. ledna 1959 – 1. května 2002, pak ještě v l. 2003–2004) Archeologický ústav na pražském levobřeží, konkrétními pracovišti ovšem četné hradní a podhradní, často provizorní kanceláře spojené s terénní činností.

Starší etapy odborných aktivit Ladislava Hrdličky, pokud jde o terénní (asistence na Hradištku u Davle, účast na výzkumu v Sezimově Ústí, Oškobrň, Kanín, Vraclav u Vysokého Mýta aj.) i teoretickou činnost, byly již popsány (*Klápště 1997; Klápště – Sommer 2007*). Lacovo jméno ale zůstane v povědomí středoevropských archeologů středověku spojeno s Prahou. Jeho působení zanechalo nesporné stopy v kapitolách poznávání jejího středověkého vývoje, výzkumných metod i dokumentace komplikovaných strategií – slovy Lacovými *strategie a taktiky* záchranného terénního výzkumu. Praha se svou tisíciletou archeologickou kronikou a složitou genezí byla pro Ladislava Hrdličku nadmíru přitažlivým tématem. Navázat mohl na prvou a v evropském měřítku závažnou kapitolu pražské

archeologie středověku, spjatou především se jménem Ivana Borkovského. Při studiu vývoje pražských stratigrafií však navíc s náruživostí sobě vlastní a v míře v 70. letech nevídané aplikoval, systematicky využíval a pro potřeby (středověké) archeologie rozvíjel exaktní metody, inspirovan prací geologa Q. Záruby a z ní vycházejícími náměty J. Čarka.

Už letmý pohled na jeho bibliografii dává tušit, že texty, kterými nijak neplýtl, objímají základní nosné pilíře městské archeologie i archeologie obecně. Nelze přitom nepodotknout, že s daným počtem jakkoliv stěžejních studií by při současném

hodnocení české vědy propadl na spodní příčky. Jeho *Příspěvky k vývoji raně středověkého reliéfu historického jádra Prahy* (disertační práce 1975) byly počáteční fází detailního rozpracování tématu, kterému se věnoval nepřetržitě a které je dnes v obecné rovině již přirozeným východiskem archeologické práce. Svou dobu předběhl v běžném využívání informací ze záchranných liniových výzkumů k sledování vědeckých otázek, ve formulaci projektů výzkumu i svou *korelační tabulkou* vrstev, která sloužila jako vývojový diagram při vyhodnocování nálezových situací obdobně jako později Harrisova matice. Jednoznačné termíny *inverzní* a *nosné stratigrafie*, *rozvíjení výzkumu do plochy*, *přehledné řezy* zakotvily bezpečně v české archeologii středověku.

Ladislav Hrdlička se tak stal přirozeným, ač nehonoreným, o to více ceněným a uznávaným učitelem generací archeologů středověku. To se týkalo jak praktického terénního výzkumu (věhlasný býval zákaz používání slaměných košťátek při začišťování vrstev), tak zpracování dokumentace, základního vyhodnocení, zejména ale posuzování výpočetní hodnoty pramene a jeho interpretačních možností. Terénní výzkumy se Lacovi podařilo z valné části zpřístupnit formou detailních nálezových zpráv, knižní podoby nabyly z jeho výzkumů pouze první, dokumentační svazek k výzkumu Ungeltu.

Doslova průkopnické byly Lacovy počiny v oblasti organizace archeologické péče v prostoru Pražské památkové rezervace. Potřeba systematického sběru informací o všech archeologických zásazích (přesně trojrozměrně umístěných) v historickém jádru Prahy, vedla ke vzniku dalšího fenoménu trvale spjatého s Lacovým jménem – tzv. *Hrdličkovy mapy*, neboli Mapy archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace

(2005; aktualizované, digitalizované vydání *Hrdlička 2009*). O tom, jak zásadní význam pro vědecké zhodnocení archeologických pramenů Prahy Laco mapě přisuzoval, svědčí skutečnost, že jejímu sestavení a korekturám neváhal věnovat celá léta včetně posledních roků svého života. Vydání avizované mapové podoby svého monumentálního díla se Laco již nedočkal.

Odchodem Ladislava Hrdličky se uzavřela jedna z významných kapitol poznání dějin Prahy i české archeologie středověku. Otázku, zda současná či některá příští generace archeologů dokážou naplnit a dále rozvíjet jeho odkaz, zodpoví až budoucnost. V každém případě je pro nás tato možnost velkou výzvou.

Ivana Boháčová

Literatura

- Hrdlička, L. 2009*: Praha. Databáze podrobné mapy archeologických dokumentačních bodů na území městské památkové rezervace. Aktualizace k 31. 12. 2005. Praha: Archeologický ústav AV ČR. CD.
- Klápště, J. 1997*: Ladislav Hrdlička – 60. let, *Archeologické rozhledy* 49, 375–377.
- Klápště, J. – Sommer, P. 2007*: Tři významná jubilea archeologie středověku, *Archeologické rozhledy* 59, 633–634.

Bibliografie PhDr. Ladislava Hrdličky viz:

- Drašnarová, M. 1997*: Bibliografie PhDr. Ladislava Hrdličky, *Archeologické rozhledy* 49, 377–379.
- Drašnarová, M. – Ochrana, F. 2007*: Dodatky k osobním bibliografiím jubilentů: PhDr. Ladislav Hrdlička. *Archeologické rozhledy* 59, 634–635.

NOVÉ PUBLIKACE

Stefan Eichert: Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde von der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert. Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, Klagenfurt am Wörthersee 2010. 272 str. se 46 obr., 38 tab.

Monografie mladého rakouského archeologa-medievisty Stefana Eicherta představuje upravenou verzi jeho diplomové práce (vedoucí Erik Szameit) obhájené na vídeňské univerzitě r. 2007. Vzhledem k tomu, že si vytkla za cíl souhrnně zpracovat raně středověké hrobové nálezy pocházející z území rakouské země Korutany, je jen logické, že jádro práce představuje vyčerpávající katalog 72 korutanských lokalit s raně středověkými hrobovými nálezy (191–272), jenž je doprovázen rozsahem uměřenou obrazovou dokumentací. Tento materiál je komentován v rámci tří tematických kapitol, které se věnují hmotné kultuře zastoupené v korutanských hrobových nálezech (18–142), formě a stavbě hrobů (143–154) a etnicko-chronologické interpretaci (155–175). Text je doplněn o stručné slovinské, italské a anglické resumé.

Zpracovávaná látka obsahuje v sobě hned několik specifik, které ji činí neobyčejně obtížně uchoitelnou. Na rozdíl od většiny regionů střední Evropy, které náležely k slovanskému kulturnímu okruhu, nacházejících se severně od někdejšího dunajského limitu, pro něž tzv. stěhování národů představovalo pomyslný „bod nula“ raně středověkého vývoje, musel se S. Eichert vyrovnat s kontinuitou vývoje v oblasti již od pozdní antického období. Nástup vrcholného středověku, který je v německém prostředí zpravidla spojován s nástupem otoské dynastie, je s ohledem na pozici Korutan na jihovýchodní periferii říše opožděn a S. Eichert jej klade hluboko za magickou hranici roku 1000. Studie tak pokrývá bezmála pět století vývoje delikátně geograficky situovaného regionu, v němž se s autochtonními poměry mísily silné kulturní a etnické vlivy z civilizačně pokročilého Středomoří, slovansko-avarského východu i germánsko-křesťanského západu. Autor tuto skutečnost, která představuje jeden z vůdčích motivů práce, důsledně a hojně ilustruje prací s paralelami z široké oblasti střední Evropy, zejména z rakouských zemí, Slovinska, severových. Bavorska, Panonské nížiny, Moravy a Slovenska; nálezy z Čech rezonují v publikaci ojediněle.

Celková stavba publikace je velmi přehledná, je zřejmé, že autor věnoval čistotě struktury textu s ohledem na sledování vytčeného podtitulu (raně středověká hmotná kultura Karantánie na základě hrobových nálezů) značnou pozornost. Této důslednosti zřejmě padla za oběť téměř celá třetí kapitola původního textu diplomové práce (Eichert 2007, 6–29), která popisovala přírodní prostředí Korutan a shrnovala historický vývoj oblasti od pozdní doby římské až po nástup dynastie Eppensteinů v 70. letech 11. století. Zachována tak byla pouze stať věnovaná dějinám bádání, jež byla příslušným způsobem modifikována a rozšířena. Jako druhá, samostatná kapitola (s. 14–17) tak přímo navazuje na úvod práce. Zahraniční čtenáři však zřejmě budou tuto přehledovou pasáž textu, již snad autor ze svého pohledu pokládal za příliš banální, postrádat. Například je možno pochybovat o tom, že převažující část středoevropského publika bude od počátku správně vnímat obsahový rozdíl mezi pojmy Korutany (Kärnten) a Karantánie (Karantaniens), zvláště v situaci, kdy si S. Eichert zvolil jako referenční území pro studium karantánské hmotné kultury (tj. Karantánie ve smyslu historického regionu, jenž obýval *gens* Karantánců) soudobé, geograficko-správně definované Korutany. Litovat je třeba i absence kapitoly věnované karantánskému gentilnímu knížectví, která byla v původním textu vystavěna na nejnovější literatuře. Pro české a moravské badatele tak stále neztrácí na aktuálnosti zpracování této i pro komparaci s českým vývojem podstatné problematiky z pera D. Třeštíka (souhrnně 2001, 38–52), byť je založené na pracích autorů o generaci starších.

Třetí, nejobsáhlejší kapitola (s. 18–142) potom podává přehled jednotlivých komponent hrobových výbav (náušnice a záušnice, spony, prsteny, náhrdelníky, skleněné korálky, jehlice, lunicovité závěsky, rolničky, opaskové garnitury, zbraně, jezdecká výstroj, keramika, nástroje a mince), přičemž je třeba vyzdvihnout skutečnost, že se autor již v rámci tohoto přehledu vyjadřuje k otázce interpretace (zejména chronologické) jednoho každého typu artefaktu. Díky tomu je uživatel ušetřen nekomfortního

listování mezi oddělenými statěmi a diagramy, jako je tomu např. v případě studie R. Pöllatha (2002), která se vypořádává s obdobným tématem pro oblast severovýchodního Bavorska. Součástí statí věnovaných vybraným artefaktům jsou i diagramy jejich chronologicko-morfologického vývoje (Abb. 3; 13; 22; 33). Zde je třeba se zastavit nad metodou, kterou S. Eichert při řešení této problematiky užívá. A. Pleterski (2009, 331) ji příležitostně označil jako *formenkundlich-antiquarische Analyse*, přičemž za jejího hlavního soudobého reprezentanta je třeba pokládat H. Loserta, který díky ní dosáhl ve svém habilitačním spise věnovaném doposud největší prozkoumané bavorské nekropoli Altenerding (Losert 2003, zejm. 483–496) pozoruhodných interpretačních výsledků. Jádrem tohoto postupu je v zásadě volná práce s morfologickými (v užším slova smyslu), výzdobnými a technologickými prvky jednotlivých známých exemplářů. Cílem této v principu induktivní metody je dohledání prototypů, resp. protoforem jednotlivých komponent konkrétního artefaktu (mj. technologických, motívických, funkčních, estetických či symbolických), přičemž řetězením těchto více či méně dílčích či naopak komplexních paralel lze dosáhnout poměrně přesvědčivého chronologického i kulturního (nikoliv etnického – Losert 2003, 184–190) zařazení předmětu. Oproti zdánlivě objektivnějším metodám založeným na statistickém zpracování subjektivně/náhodně zvolených či dostupných faktorů (srov. např. Neustupný 2006, 159–160) skýtá uvedený přístup výhodu v tom, že není závislý na statistické uchopitelnosti a relevantnosti pramenné báze. *Formenkundlich-antiquarische Analyse* je tedy svou podstatou bližší poznávacím postupům filozofických věd. Rizikovost metody naopak spočívá v její náchylnosti k zakonzervování případných chyb staršího bádání, jehož závěry sice může do jisté míry *ad hoc* korigovat, sotva však kdy v úplnosti revidovat. Je-li tedy kruciólním požadavkem statistických metod standardnost vstupních údajů, vyvstává v případě metody používané S. Eichertem požadavek jejich odborné kvality. Na tomto místě je třeba konstatovat, že autor studie učinil pro naplnění této podmínky maximum, bibliografický soupis obsahuje všechny podstatné monografické tituly k archeologii pohřebišť raného středověku ve sledované části střední Evropy, které byly v uplynulých dvou desetiletích vydány. Ojedinělou výjimkou představuje publikovaná forma disertační práce R. Pöllatha (2002), jíž S. Eichert cituje pouze v její rukopisné verzi (Pöllath 1998). V této souvislosti je třeba litovat skutečnosti, že česká archeologie raného středověku v posledních třiceti letech nevyprodukovala publikaci opatřenou zásadnějším katalogem (naposledy Sláma 1977, jíž S. Eichert samozřejmě používá), o kterou by se mohli badatelé pracující s *formenkundlich-antiquarische Analyse* opřít.

Jednoznačným kladem pojednáváného díla je skutečnost, že při nedostatečně kritické práci s používanou literaturou (resp. při nedostatečně heuristice) lze jejího autora přistihnout zcela ojediněle. Vážnější námitku lze vznést pouze vůči opakovaně zmíněné lokalitě Matzhausen, Ldkr. Neumarkt/Oberpfalz (s. 51; 52, pozn. 189). Vzhledem k tomu, že matzhausenský soubor zná autor pouze prostřednictvím sekundární literatury (prvotní publikace – Stroh 1954, 29–33, Taf. 8B – není v soupisu literatury vůbec obsažena), zaměňuje pravý materiál náušnic – stříbro – za zlato. Zásadnější problém však představuje skutečnost, že pomíjí celou řadu indicií, jež dávají tušit, že matzhausenský náleзовý celek byl padělán. Výzkum r. 1937 totiž vedl B. Dechant, který byl již krátce před tím při výzkumu pravěké situace u Burgenlagenfeldu odhalen příslušníkem SS Ahnenerbe A. Langsdorffem při záměrném pozměňování náleзовé situace (Pöllath 2002, 54). Není bez zajímavosti, že A. Langsdorff obdobným způsobem dohlížel i na výzkum v Matzhausenu. Inventář dvojhrabu 2/3 by však zřejmě vzbuzoval pochyby i bez těchto vysoce podezřelých okolností. Zemřelé mělo doprovázet na jejich poslední cestě celkem 13 stříbrných artefaktů, jejichž samotná gramáž by zajišťovala hrobovému celku mimořádné postavení v rámci severobavorských nekropolí. Konkrétně se jednalo o šest kusů esovitých záušnic velkého průměru, dva kusy esovitých záušnic malého průměru, dva gombíky pozdního typu, pár lunicovitých náušnic se závěsky a stříbrnou granulovanou apliku ve tvaru koníčka (vyobrazení uvádí např. Losert 2007/2008, Abb. 15–16). Původ všech těchto předmětů je třeba hledat v kontextu bavorských pohřebišť 8. – počátku 10. stol. (záušnice velkých průměrů), Čech počátku 10. stol. (záušnice s malým průměrem a snad i zoomorfí aplika, nejbližší paralely nachází tato součást hrobové výbavy na pohřebišti v Lumbeho zahradě Pražského hradu), pokročilé velkomoravské šperkařské tradice závěru 9. stol. (gombíky, lunicovité náušnice), a možná dokonce i v kontextu polského horizontu pokladů zlomkového stříbra (stříbrná aplika). Třebaže je tedy možné najít velmi úzký časový

interval (zhruba počátek 10. stol.) současné produkce všech uvedených předmětů a je možno pracovat i s delším oběhem části této výbavy v živé kultuře, představuje nález všech těchto artefaktů, které často nemají v severových. Bavorsku obdoby (gombíky, lunicovité záušnice, plastika konička), v jediném hrobovém celku mimořádně podezřelou okolnost. Uvážit je třeba i tendence mnoha nacisticky či alespoň nacionalisticky orientovaných německých badatelů popírat slavinitu nálezů z celé řady středoevropských regionů, které kulminovaly právě v době matzhausenského nálezů. Do úvahy je třeba vzít i fakt, že archeologie Velké Moravy se rozvinula až v poválečném období, takže zařazení zcela zřetelně velkomoravské složky do falšovaného celku nepůsobí v kontextu konce 30. let tak naivně jako dnes. Na základě všech uvedených skutečností měl autor problematickou matzhausenskou kolekci jednoznačně vyloučit z dalších úvah.

Pozoruhodnou součástí třetí kapitoly Eichertovy publikace je rozpracování vlastních typologií některých druhů šperků, konkrétně lunicovitých náušnic, lunicovitých náušnic se závěsky, emailovaných terčovitých spon a závěsných kruhů, mezi nimi i esovitých záušnic. Korutany se tak zařadily po bok většíny středoevropských regionů, které mají vypracované typologicko-chronologické systémy tohoto patrně nejrozšířenějšího šperku raně středověké střední Evropy (např. Bavorsko: *Schwarz 1984*; novelizuje *Pöllath 2002*; Durynsko: *Dušek – Bach 1971*; Čechy: *Krumphanzlová 1974* aj.). V rámci Korutan je úloha esovité záušnice zřetelně méně dominantní než např. v Čechách, z celkového počtu 209 evidovaných šperků z barevného kovu sice připadá 59 % na jednoduché kroužky bez dalších dekorativních prvků, esovitou klíčkou bylo ale prokazatelně ukončeno jen 21 z nich (s. 31; Abb. 7). Přesto autor v tomto malém souboru, který lze srovnat s inventářem průměrného pohřebiště v Čechách či severových. Bavorsku, rozlišuje sedm typů (Sa – Sg). Jak sám konstatuje (s. 38), dosahované průměry korutanských záušnic se pohybují v úzkém intervalu okolo 4,5 cm, což je hodnota, jež je pravidelně uznávána jako hranice mezi malými a velkými typy (*Hanning 2003*; *Pöllath 2002*). Rovněž přítomnost či absence háčku pod klíčkou v případě korutanských exemplářů nekoreluje s průměrem drátu, a zřejmě tedy nemá přímý funkční význam (srov. *Pöllath 2002*, 118), roztepání klíčky na více než dvojnásobek průměru drátu rovněž nebylo zjištěno. Autor proto přistoupil pouze k členění na základě formy esovité klíčky, přičemž některé typy jsou v rámci korutanských nálezů zastoupeny jediným párem exemplářů (Sa, Sb, Sf). Korutanská typologie rozšířila řady analyticky zaměřených regionálních systémů, které jsou bohužel vesměs vzájemně nekompatibilní, což sám Eichert dokládá pokusem o klasifikaci svého materiálu podle neméně analytické typologie *Pöllathovy* (s. 38). Je na místě klást si otázku, zda vůbec má smysl podobně detailní, úzce zaměřené typologické systémy vytvářet, zvláště u artefaktu, jehož výroba není nikterak náročná (v případě konstrukčně jednoznačně složitější náušnice se závěsky typu Weismain autor odkazuje na vlastní experiment, podle něhož je pro neškoleného řemeslníka výroba podobného artefaktu otázkou několika hodin – s. 56). Nezbývá než si postesknout, že jediný nadregionálně koncipovaný model typologie esovitých záušnic, který vytvořila *R. Hanning (2004)*, nedochází – již kvůli usnadnění vnitrooborové komunikace – širšího uplatnění, zvláště pokud skýtá díky své modularitě snadnou možnost definovat eventuálně chybějící varianty jednotlivých vúdčích typů (srov. *Hasil 2010*).

Čtvrtá kapitola Eichertovy knihy (s. 143–155) představuje vnější podobu korutanských raně středověkých hrobů, pohřebišť a hřbitovů. Všimá si typu, formy a stavby hrobů a orientace pohřbů, poté následují detailní pohledy z hlediska velikostí, polohy a celkové situace na pět komplexněji zkoumaných lokalit v regionu, konkrétně Grabelsdorf (s. 147), Baldramsdorf Rosenheim (s. 147–149), St. Peter Moosburg (s. 149–151), Molzbichl (s. 151) a Villach Judenbichl (s. 152–153). Tradičně je připojen dílčí závěr.

Závěrečná, pátá kapitola vlastního textu práce (s. 155–173) je věnována etnické a chronologické interpretaci. Níjak rozsáhlá podkapitola 5.2. s názvem *Karantanske Slawen – slawische Karantanen* (s. 156–157), která se širokým obloukem vrací k problematice dějin bádání, obsahuje zřejmě nejodvážnější a nejzásadnější myšlenky celé práce. Nikoliv sice v rovině etnické interpretace (bez hlubšího teoretického zázemí autor hovoří o směsi identit pod vládou politicky slovanských karantánských elit, které se snaží doložit především různými kulturními vlivy v hmotné kultuře), podstatné jsou závěrečné odstavce, v nichž se S. Eichert kategoricky rozchází s koncepcí köttlašské kultury, jak ji

formuloval *J. Giesler (1980)*. Pod vlivem R. Pöllatha pokračuje v kritice Gieslerových köttlašských stupňů, které nahrazuje vlastní chronologií raně středověkých nekropolí východoalpské oblasti.

Raně středověký vývoj v hrobových nálezech zastoupené hmotné kultury Korutan je podle S. Eicherta následující: s koncem pozdní antiky, který je kladen do závěru 6. stol., nastává přechodová pozdně antická/raně středověká fáze (*Übergangsphase*), jež trvá do 60. let 7. století. S ohledem na nedostatečnou archeologickou pramennou bázi ji autor definuje primárně obecně historicky, tj. jako období nástupu slovanského osídlení a jeho míšení s perzistujícím obyvatelstvem pozdně antické tradice. Hypoteticky sem proto klade jednak masu kostrových hrobů bez jakékoliv výbavy, jednak žárové hroby nositelů kultury pražského typu (v keramických či organických urnách), které se ovšem archeologicky doposud nepodařilo ve východoalpském prostoru zachytit (jediný nález keramiky pražského typu z území Korutan pochází z polykulturní lokality Grabelsdorf, kterou prozkoumal r. 2008 P. Gleirscher – s. 158–159).

Nástup archeologicky doložitelných, resp. datovatelných funerálních aktivit ve zkoumané oblasti je spojen s hroby horizontu A (Gruppe A – s. 160–164). Ty S. Eichert klade do období let 660–770, paralelně pro ně zavádí i označení *Typ Grabelsdorf* (pro vůdčí nálezový celek viz Tab. 17–18). Horizont je kromě eponymního nálezu reprezentován jen několika vesměs porušenými nálezovými celky, ženské hroby zastupuje toliko nestratifikovaný nález zlaté byzantské lunicovité náušnice se závěský z lokality Töplitsch 2 (Tab. 31). Tyto relativně bohaté hroby, které jsou připisovány nově nastupujícím elitám, v sobě kombinují byzantsko-avarské opaskové garnitury s franskými militáriemi (Abb. 44). Zbývající artefakty, které jsou v těchto nálezových celcích zastoupeny, lze pokládat za předměty osobní potřeby pohřbených jedinců (např. nůž či hřeben) původně snad uložené v kabelách a kapsách či upevněné na opasku, takže v případě této skupiny pohřbů se nejedná o milodary v pravém slova smyslu. Datace horizontu vychází z chronologického zařazení jednotlivých součástí výbav v rámci merovejských, resp. avarských nekropolí.

V průběhu chronologického výskytu hrobů skupiny A podle S. Eicherta jednak pokračují žárové, resp. „prázdné“ kostrové pohřby z předcházející přechodové fáze, jednak nastupuje horizont hrobů B (Gruppe B – s. 164–166). Pro ty je charakteristická chudší, leč pravidelně se vyskytující výbava, v níž jsou zřetelné milodary (např. keramické nádoby či přesleny), součástí opasku (jednoduché přezky a nákončí, obsah pobočních váčků jako hřebeny či ocílky, nože), charakteristické jsou pro tento horizont skleněné korálky s očky a segmentové korálky, ženský šperk reprezentují zejména panonské typy. Příležitostně se vyskytují i hroby i zbraně západní proveniencie. Oproti následujícímu horizontu C se vyskytují hroby skupiny B pouze na řadových pohřebištích a nikdy na kostelních hřbitovech. To spolu s přítomností jednoznačných milodarů vede S. Eicherta k interpretaci hrobů horizontu B jako pohanských, což dále determinuje jejich chronologické zařazení před rok 830. Významný mezník karantánských raně středověkých dějin totiž představují události roku 828, kdy vládu gentilní aristokracie nahradila franská falckraběcí správa, jež je spojována s institucionalizovanou christianizací země.

Známky postupující christianizace však nese již skupina hrobů, jejíž nástup autor klade k roku 780 a označuje ji jako skupinu C 1 (Gruppe C 1 – s. 167–168). Pro tu je typický bavorský vliv, který se projevuje jednak absencí milodarů, jednak západními typy ženského šperku, především vlasových závěsných kruhů (typicky esovité záušnice s funkčním háčkem pod klíčkou) a bubínkových náušnic. Nově nastupují i terčovitě, čtvercově a zoomorfní spony. Hroby tohoto horizontu představují nejstarší náplň korutanských kostelních hřbitovů (např. St. Peter bei Moosburg), vyskytují se však i na venkovských pohřebištích. Počátek navazujícího stupně (Gruppe C 2 – s. 168–170), který klade S. Eichert opět do přelomového období okolo roku 830, je spojen s masivní expanzí bavorských vlivů v korutanské hmotné kultuře. Ten se projevuje jednak zřetelným nárůstem kvantity (a úpadkem kvality) domácích napodobenin, jednak exportem z této oblasti, zejména emailovaného a granulovaného šperku. Pohřby této skupiny se vyskytují již vesměs na kostelních nekropolích. Konec tohoto horizontu klade S. Eichert – i na základě ¹⁴C dat – před rok 900. To je zásadní skutečnost, neboť skupiny C1 a C2 svou náplní v principu odpovídají Gieslerovu stupni *Köttlach I*, který je ovšem datován do 2. pol. 9. a 1. pol. 10. století. Mezní diskrepance tedy čítá 170 let!

Náplň následujícího horizontu C 3 (Gruppe C 3 – s. 170–173) odpovídá v zásadě Gieslerovu stupni *Köttlach II*, resp. rané belobrdské kultuře; s obojím pojetím se však rozcházejí chronologicky. Kritika (resp. odmítnutí) koncepce köttlašské kultury koresponduje se závěry diplomové práce Eichertova generačního souputníka a kolegy na Institut für Ur- und Frühgeschichte vídeňské univerzity *M. Obenaus* (2006), které revidují právě dataci belobrdské kultury, o kterou J. Giesler svou chronologii opřel. Po více než dvanácti dekádech od prvního použití tohoto termínu *O. Tischlerem* (1889, 166) se tak zřejmě köttlašská kultura stává pojmem z dějin archeologického bádání. Pohřby stupně C 3 vyznívají zřejmě ještě před masivním rozšířením zvyku obolu mrtvých v belobrdské oblasti v poslední čtvrtině 10. stol., jednotlivé artefakty však nalézají kvalitně datované paralely ještě i v 11. století.

Celkově je nutno vyzdvihnout takřka nekompromisní směřování publikace k vytčenému cíli, tj. jasnému uchopení, utřídění a datování hmotné kultury raně středověkých Korutan, která vystupuje v hrobových nálezech. Jde o primárně materiálově orientovanou práci, přičemž vysoká kvalita zpracování katalogu, tabulí i analytické části zaručuje její trvalou hodnotu nejen pro korutanskou regionalistiku. Na autorově metodě i rukopisu lze jednoznačně rozpoznat jeho odborné i osobní zakotvení mezi vídeňským a bamberským univerzitním pracovištěm, přičemž celkové zpracování této práce svědčí o vysoké kvalitě odborné i technické přípravy tamních absolventů. Do jisté míry by se snad mohl čtenář pozastavit nad redukováním úvodních a střídavým rozsahem teoretických a interpretačních partií textu, který tak získává málem neopozitivistický nádech. To je zřejmě třeba přičíst skutečnosti, že recenzovaná publikace i přes svůj nemalý rozsah představuje *de facto* přípravnou studii pro autorovu disertační práci na téma *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum*, která by měla být předložena již v letošním roce.

Jan Hasil

Prameny a literatura

- Dušek, S. – Bach, H. 1971: Slaven in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert nach den Ausgrabungen bei Espenfeld. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens 2. Weimar.
- Eichert, S. 2007: Die frühmittelalterlichen Gräberfelder Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde des 6. bis 11. Jahrhunderts. Ms. diplom. práce, Universität Wien.
- Giesler, J. 1980: Zur Archeologie des Ostalpenraumes vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 85–98.
- Hanning, R. 2003: S-Schleifenringe in frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns. In: I. Ericsson – H. Losert Hrsg., Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage, Bonn, 174–185.
- Hasil, J. 2010: Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku, Archaeologia historica 35, 159–167.
- Krumphanzlová, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách, Památky archeologické 65, 34–110.
- Losert, H. 2003: Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und Ethnogenese der Bajuwaren 1. Berlin.
- 2007/2008: Slaven in der Oberpfalz – eine Bestandsaufnahme, Acta Archaeologica Carpathica 42–43, 301–370.
- Neustupný, E. 2006: Metoda archeologie. Plzeň.
- Obenaus, M. 2006: Arpadenzeitliche Grabfunde des 10. bis 12. Jahrhunderts in Ostösterreich. Fundmaterialien des Burgenländischen und Niederösterreichischen Landesmuseums. Ms. diplom. práce, Universität Wien.
- Pleterski, A. 2009: The inventing of Slavs or inventive Slavs? O ideovém světě a způsobu bydlení starých Slovanů, Archeologické rozhledy 61, 331–336.
- Pöllath, R. 1998: Die Karolingerzeit in Nordostbayern. Studien zur Besiedlungsgeschichte anhand der Gräberfelder und Einzelfunde aus Metall. Ms. diplom. práce, Ludwigs-Maximilian-Universität München.
- 2002: Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwarz in Weismain und Thurnau-Alladorf. München.
- Schwarz, K. 1984: Frühmittelalterliche Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenswald und Oberpfälzer Wald. Mainz.

- Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha.
- Stroh, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayrischen Vorgeschichte 4. Kallmünz.
- Tischler, O. 1889: Beiträge zur Geschichte des Sporns sowie des vor- und nachrömischen Emails, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 19, 162–168.
- Třešník, D. 2001: Vznik Velké Moravy. Praha.

Dagfinn Skre ed.: Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII. Aarhus University Press – the Kaupang Excavation Project, University of Oslo 2007 (vytištěno 2008). ISBN 978-87-7934-308-5. 378 str.

Už v názvu jihonorské lokality Kaupang se ozývá její role v době rozkvětu. Dnes představuje společně s Ribe a Hedeby nejbohatší zdroj informací o centrech obchodu (posléze i dálkového) vzniklých ve Skandinávii kolem přelomu 8. a 9. století. Opuštěn byl Kaupang kolem poloviny 10. století. Nový výzkum zde prováděla univerzita v Oslo ve spolupráci s odborníky z řady dalších zemí v letech 1998–2003 na ploše 62,5 tis. m² (povrchový průzkum), resp. na 1,1 tis. m² prokopané plochy. První svazek (*Skre ed. 2007*) prezentoval dějiny výzkumu, aplikované metody, sídlištní nálezy včetně jejich rozboru a datování (L. Pilø), přírodovědné analýzy, diskusi písemných pramenů, revizi (starších) hrobových nálezů aj. Zsvěcené a brilantní kritice jej podrobil P. Urbańczyk (2008), který vytýká účelovou hru se slovy, manipulace, *over-interpretation* či *'text-driven' archaeology* a upozorňuje na vágní metodická východiska, důkazy kruhem, vyhledávání vzdálených analogií (srov. následnou odpověď D. Skre). Zatímco o roli Kaupangu ve směně není pochyb, otevřenou otázkou zůstává charakter zdejšího osídlení, délka jeho trvání, ba i to, zda šlo o stabilní sídliště, nebo o místo sezónních pobytů. Poukazuje-li P. Urbańczyk na pochybné konstrukce podporované krok za krokem omílanými refrény v prvním svazku ediční řady, řada jeho výhrad platí i pro svazek druhý, věnovaný nálezům drahých kovů a dokladům směny. Obsahuje popis lokality, nástin řešených otázek, soupis a zhodnocení nálezů mincí, katalogy a rozbor fondu neraženého stříbra i „kupeckého“ náčiní. Rozsáhlé kapitoly jsou věnovány výkladu nálezů dirhemů, zacházení se stříbrem v raně vikinském období i funkcím a mechanismům tržních lokalit, včetně produkce a dálkového obchodu, v jihozáp. Skandinávii 6.–10. století.

Analýz hmotných dokladů směny se ovšem ujaly výsostně autority a tentokrát tomu odpovídá i zpracovanost jejich závěrů. Stříbrná platidla se v Kaupangu vyskytují v několika formách. Celkem 101 nálezů mincí pojednává M. Blackburn. Hrudka, z níž vyčnívají nedostatečně roztavené mince, ale i jiné početné doklady tavení a vážení drahého kovu svědčí o tom, že mince zde sloužily jako surovina pro výrobu stříbrných kruhů a prutů pro následnou redistribuci. Dohromady 115 položek zlomkového stříbra, 5 hřiven a 10 tordovaných kruhů zpracovává B. Hårdh. Míra fragmentace neraženého stříbra, většinou do kusů o 1–2 g, nasvědčuje uplatnění v každodenní směně. Zatímco stříbrné pruty odkazují směrem na evropský východ, pro kruhy jsou shledávány vazby k jihu a západu. Se zlomkovým stříbrem souvisí 378 nalezených závaží a zlomky tří vážek, jimž se věnuje U. Pedersen. V rámci lokality je precizně mapována prostorová distribuce všech těchto nálezů v jednotlivých časových horizontech, avšak jen velmi malá část byla nalezena ve stratifikovaných situacích, počínaje 2. čtvrtinou 9. století.

Používání stříbrných platidel v Kaupangu autoři člení do tří částečně se překrývajících etap, jejichž chronologie je podpořena (nečetnými) stratigrafickými poznatky. V prvních desetiletích 9. stol. byly používány západoevropské nominály (karolinské, anglické a z Ribe), doložené sice pouhými šesti ražbami, které jsou však jinde ve Skandinávii známé takřka výhradně ve zlomkové podobě nebo uzpůsobené k zavěšení, tedy v jiné než monetární funkci. Ve 2. čtvrtině 9. stol. se objevuje zlomkové stříbro, v této době odsekávané pouze z kruhů nebo hřiven, váhově převeditelných na předchozí nominály. Ze stejné doby jsou v lokalitě evidována nejstarší závaží. V poslední etapě, od 60. let 9. stol., nastupují arabské mince, užívané většinou ve zlomkové podobě až do opuštění Kaupangu. Prvé dvě skupiny

platidel mají metrologii shodnou s platidly užívanými v severozáp. Evropě (vč. mincí ražených v Ribe a Hedeby), což autory vede k úvahám o měnové konsolidaci dánských obchodních center s obchodem severozáp. Evropy. Příliv arabských mincí po polovině 9. stol. a jejich fragmentace je interpretována jako důsledek zaměření Kaupangu na pobaltský dálkový obchod, kde arabské stříbro kolovalo od konce 8. století. Tehdy se také v Kaupangu objevují osmistěnná pravoúhlá závaží, váhově související s dirhemy. Přeorientování na východ, doprovázené rozšířením osmistěnných závaží po jižní části Skandinávie, známých ale především z jižního a vých. Pobaltí, autoři vysvětlují úpadkem mořského obchodu v severozáp. Evropě kolem poloviny 9. století. V této době (rozkladu franské říše a kulminace vikinských výprav) se projevuje rapidní úbytek anglických a karolinských importů v Kaupangu, Hedeby a Birce a dochází k degradaci řady obchodních center v Anglii, Frísku, Francii a na východním pobřeží Jutského poloostrova.

Důraz je v publikaci kladen na interpretaci skandinávské ekonomiky 6.–10. stol., v níž nálezy stříbrných platidel a kupeckých náčiní sehrávají jedinečnou, nikoliv ale jedinou úlohu. V současném studiu historických hospodářství zaujímá významné postavení substantivistická ekonomie formulovaná před více než půlstoletím K. Polanyim (obecná východiska viz *Polanyi 2003*) a rozvíjená jeho následovníky (P. Bohannon, G. Dalton) a propagátory neoevolucionismu (T. K. Earle, M. Sahlins, E. Service). Na představu o zásadní odlišnosti ekonomik předindustriálních společností od moderních navázal R. Hodges (*1982*). Polanyiho koncept *port of trade* rozvinul ve své koncepci emporia, uměle vytvořeného uzlu dálkového obchodu, nad kterým držel ochranu a který řídil panovník (*administered trade*) a kam přicházeli kupci, aby využívali poptávku elit po prestižním zboží. Taková tržní sídliště v severozáp. Evropě 7.–10. stol., zapojená do dálkového obchodu, měla být zřizovaná regionálními vládci ve snaze o maximalizaci přísunu prestižního zboží, které dosavadní ekonomika nedokázala v dostatečné míře zajistit.

D. Skre a Ch. Kilger (jenž nedávno zkoumal složitost proměn směny, ovlivňovaných i vnitřní sociální stratifikací, či dokonce „kulturním konfliktem“, v prostředí Polabských Slovanů: *Kilger 2004*) konstatují, že poválečné antropologické, ekonomické a sociologické studium vyvrací základní teoretické a ve své podstatě evolucionistické Polanyiho dělítko: Neexistuje žádná (tedy ani moderní) společnost, v níž by směnné vztahy postrádaly sociální souvislosti, a nelze předpokládat, že ekonomický (tj. ziskový) způsob uvažování byl produktem teprve průmyslové revoluce. Relativizuje se tak především takřka posvátná substantivistická hranice mezi tržní směnou na jedné straně a domněle archaickými formami směny (reciprocita a redistribuce) na straně druhé. Neexistuje důvod pro domněnku, že by poslední dvě uvedené formy směny nemohly obsahovat ekonomický kalkul a že bychom je neměli považovat za (svého druhu) obchodní transakce. Přijetím odlišného konceptu se dostávají do jiného světla také oblíbené kategorie „periferní úloha trhu“ (*peripheral market exchange*; *Bohannon – Dalton 1962*), *primitive valuables* (Daltonem prosazované označení cenností směňovaných jako dary nebo dávky, které ale neplnily úlohu platidel) a další.

Nevylučujeme proto, nabádá D. Skre, že směna mohla být i v archaických společnostech naplněna vedle sociálních motivů také ekonomickými, že vyjadřovala v různé míře zastoupené prvky prestiže, velkorysosti, ale i kalkulu. Úkolem historiků a archeologů je postihnout, jaké ekonomické nástroje a instituce měly k dispozici nebo si vytvářely minulé společnosti, jak se prolínaly s mocenským a politickým uspořádáním, s vývojem venkova a s dalšími faktory, aniž bychom se opírali o prvoplánové evolucionistické poučky. Rezervovaný postoj vůči neověřitelným modelům vrstveným na Polanyiho odkazu se neobjevuje v archeologické literatuře poprvé, vesměs vychází z evidence projevů raně středověké reality v Pobaltí a kolem Severního moře (srov. *Kilger 2000*). Zejména M. Bogucki (*2004*) se nedávno kriticky vyslovil vůči pracem P. Urbańczyka (např. *2000*; *2002*), které bývají substantivismem prorostlé na dřevě.

V době vydání Hodgesovy publikace o „temném věku“ se mohlo zdát, že ve Skandinávii a Anglii neexistovala tržní místa mimo emporia, avšak od té doby se podařilo objevit řadu nových lokalit, které této představě protičí. Skandinávské příklady, identifikované na základě koncentrace importů a současně dokladů neagrární výroby, rozděluje D. Skre do čtyř skupin: obchodní aktivity kumulované u sídel aristokracie (*central-place markets*), lokální trhy s omezeným výskytem zboží dálkové-

ho obchodu, dále uzlové (*nodal*) trhy dálkového obchodu a města (poslední dvě skupiny odpovídají Hodgesovým emporiím typu A a B). Prvý typ obchodních míst se vyskytoval nepřetržitě od doby římské, druhý a třetí od 8. stol., poslední od počátku 9. století. Avšak nutno říci, že charakteru obchodních míst zejména prvního typu mohli autoři publikace věnovat víc pozornosti: nebyla založena na převážně vynucené směně (redistribuci) a na nevolné výrobě? Tyto pochyby jen zčásti rozptylují uvedením dokladů platebních prostředků, osobních hotovostí a váhových standardů, které se ve Skandinávii objevují již ve 3. století.

Značný význam pro pochopení ekonomického vývoje přikládají autoři projevům neagrární výroby v emporiích (na publikaci nálezů z Kaupangu si ovšem musíme počkat v jednom z ohlašovaných svazků). S prestižním zbožím se v emporiích jistě také obchodovalo, avšak jako komodita zřejmě nepřevažovalo. Je pravděpodobné, že velkou část luxusních předmětů známých z hrobů skandinávské elity, jež jsou evidovány na rozlehlém území a zdaleka ne jen poblíž tzv. emporií, si příslušníci vyšších sociálních tříd zajišťovali přímějšími způsoby, než bylo navštěvování domácích tržišť. Za poslední čtvrtstoletí se natolik zvýšil počet dokladů intenzivního zpracování importovaných surovin v areálech tržních míst, že jejich chápání se posouvá blíže k představě center produkce zaměřené na domácí masové spotřebitele, spíše než míst zaměřených primárně na dovoz prestižního zboží. Vyráběly se zde vedle luxusních především běžné bronzové šperky a ohromné množství skleněných korálků, které se nacházejí i ve venkovských lokalitách. Tzv. emporia byla prý natolik oboustranně ekonomicky integrována do okolních regionů (řemeslná výroba se samozřejmě neobešla bez zemědělství), že je D. Skre neváhá nazývat městy. Jenže dokladům interakce venkova s těmito obchodními centry (např. v podobě distribučních map) věnuje okrajovou pozornost. Ani širší pohled jeho klasifikaci nepodporuje (srov. *Urbaniczky 2008*, 188–192).

První doklady masové a standardizované řemeslné produkce pocházejí z raných tržních míst dálkového obchodu Ribe a Åhus z 8. stol. Její nástup považuje J. Callmer ve svých pracích z 90. let (angl. např. *Callmer 2002*, 356, 358–359) a s ním autoři publikace za projev zásadního kvalitativního zlomu ve vývoji výroby, která byla do té doby orientována dovnitř úzkých sociálních i prostorových vazeb panujících mezi konzumenty a řemeslníky (podle Callmera probíhala takřka na zakázku). Masová produkce pro sklad předpokládá nový druh výrobce, který je od tohoto sevření alespoň zčásti oproštěn, nezná dopředu spotřebitele. Jeho mentalita se pozvolna zaměřuje na volný trh, ekonomický kalkul a zisk, tím spíše, že byl kvůli žádaným a potřebným surovinám nucen obchodovat s cizími kupci.

Klíčem k pochopení směnných vztahů, jejichž součástí se postupně stalo stříbro, je rozlišení trojí funkce peněz, vypůjčené z klasické ekonomie: funkce platidla (*currency*), míry hodnoty (*measure of value*) a tezaurační (*saving*). V dnešní době plní všechny tyto úlohy národní, popř. světové měny, avšak v raně středověké Skandinávii (doplňme ale, že i v jiných částech Evropy; např. *Davies 2002*; *Hammer 1997*) byly dlouho odděleny. Po rozšíření stříbra v severní Evropě (okrajově po polovině 7. stol., v masovém měřítku teprve od poč. 10. stol.) sloužily k vyjadřování cen váhové jednotky stříbra, přestože fyzicky (tj. v roli platidla) se v transakcích stříbro mnohdy vůbec neobjevovalo. Paralelně s tím, ovšem v regionálních měřítkách, plnily tutéž funkci cenových jednotek produktivní krávy (*kyrlag*), na Islandu vlna atd. V místech, kde se tyto směnné prostředky v obchodu setkávaly (což bylo díky čírnodosti obchodníků skoro v celé severní Evropě) se vždy dbalo, aby tyto jednotky byly navzájem převeditelné. Instruktivně to dokládá klasická studie *H.-P. Naumanna (1987)* o islandských cenách, k dispozici jsou také relace vážící se k jižní Skandinávii. Hodnota těchto zbožních peněz se vyznačovala značnou stabilitou: vedle zmíněných islandských cenových poměrů se to autoři pokoušejí doložit mladším příkladem norské vrcholně středověké ekonomiky, která se po kolapsu ústřední královské moci a s ní domácího monetárního systému ve 14. stol. ihned přeorientovala na komoditní peníze, převzaté rovněž ve městech, díky čemuž se ocitly ve světle písemných pramenů. Tato cenová stabilita nemohla být důsledkem regulace vrcholnou autoritou (na Islandu v raném středověku ani v Norsku ve 14.–15. stol. žádná nebyla), ale spíše silné sociální konvence, charakterizované v etnologii mj. obavou obchodních partnerů ze ztráty reputace. D. Skre označuje popsáné směnné vztahy jako *commodity-money system* a dodává, že tento systém nemůže být projevem primitivní

ekonomiky (sotva v případě norských vrcholně středověkých měst), jak by na základě nepřítomnosti ražených peněz tvrdili substantivisté (srov. *Dalton 1977*).

Jak vypadaly směnné vztahy před uplatněním stříbra? Autoři ukazují, že ve 3.–6. stol. sehrávalo v jižní Skandinávii směnnou úlohu zlato (tedy jako u Franků a Anglosasů navazujících na římskou praxi). Argumentují výskytem zlomkového zlata (nejčastěji v lokalitách typu *central-place markets*), nálezem 25 měšců se zlatou hotovostí (mincí a zlomků) obětovaných spolu s rozsáhlým souborem zbraní v Illerup Ådal a v neposlední řadě také starobyloou váhovou jednotkou *øre*, zachycenou písemnými prameny sice až v „době stříbrné“, etymologicky ale odvozenou od *aurum*. *Commodity-money economy* pravděpodobně fungovala již před zavedením stříbra. Překročit hypotetickou rovinu je však obtížné; nepomáhá ani šíře použité literatury, ani důrazné opakování vlastních závěrů. Tápání skrývané za hlasitými proklamacemi k přesvědčivému důkazu nevede, nesporně však jde o chvályhodný, alespoň vážnými indiciemi podložený pokus změnit zažitá schémata, či alespoň poukázat na jejich diskrepance. Výhradu si spíše než někdy poněkud usilovná a rozvleklá snaha o nové pohledy zaslouží (vskutku slepé) mapy Evropy, které byly použity (kromě převzatých) ke znázornění výskytu různých předmětů: zejména mapování střední Evropy reflektuje spíše vikinské představy než realitu.

Jednou z mnoha inspirativních tezí, zdůvodňovanou různými způsoby v závěrečných kapitolách, je existence ekonomiky založené na komoditních peněžích dávno před vznikem center dálkového obchodu (či před ražbou domácích mincí). Jako platidla mohly sloužit drahé kovy, dobytek, textilní výrobky, obilí nebo řada jiných produktů, které – pokud se spolu střetávaly – byly vzájemně kompatibilní a převeditelné v určitém kurzu. Příležitost místních ekonomik propojit se prostřednictvím obchodních center s dálkovým obchodem sice vedla k akceleraci tržních vztahů a k proniknutí „mezinárodních“ platidel do vnitřní směny, tím ale nedošlo ke zrušení tradičních směnných prostředků. Ostatně autoři upozorňují, že navzdory skutečnosti, že platební stříbro se vyskytuje v emporiích již od 2. čtvrtiny 9. stol., jeho rozšíření mezi ostatním skandinávským obyvatelstvem se projevuje teprve od poč. 10. století. I poté bylo používání tohoto drahého kovu regionálně diferencované. *B. Hårdh (1996)* vymezila regiony podle odlišnosti vnitřní skladby depotů: v některých oblastech převládalo zlomkové stříbro, jinde se užívaly nedělené předměty z drahého kovu standardizované velikosti, jinde zase celé mince, specifické artefakty, nekovové cennosti atd. To vše je projevem paralelního užívání různých směnných prostředků, z nichž některé vstupují do archeologické evidence snadno, jiné nejsou přímo zachytitelné. Zdůrazněme, že autoři předkládají své závěry o komoditních peněžích v jižní Skandinávii na základě hodnocení předmětů z drahých kovů, které jsou v severních částech Evropy pro raný středověk evidované v nebyvalých počtech. Prázdná místa nejen na severských, ale i na jiných mapách evropských nálezů kovových platidel ze starší fáze raného středověku – včetně českých zemí – neznamenají, že se v těchto oblastech komoditní peníze nepoužívaly.

L. Varadzin – M. Ježek

Literatura

- Bogucki, M. 2004:* Dlaczego we wczesnym średniowieczu powstawały skarby złomu srebrnego? Uwagi na marginesie prac Jacka Kowalewskiego i Przemysława Urbańczyka. *Wiadomości Numizmatyczne* XLVIII/1, 49–76.
- Callmer, J. 2002:* Wayland. An Essay on Craft Production in the Early and High Middle Ages in Scandinavia. In: L. Larsson – B. Hårdt eds., *Centrality and regionality. The social structure of Southern Sweden during the Iron Age*. *Uppåkra Studies* 7, Stockholm, 337–361.
- Dalton, G. 1977:* Aboriginal economies in stateless societies. In: T. K. Earle – J. E. Ericson eds., *Exchange systems in prehistory*, New York, 191–212.
- Davies, W. 2002:* Sale, price and valuation in Galicia and Castile-León in the tenth century, *Early Medieval Europe* 11, 149–174.
- Hammer, C. I. 1997:* Land sales in eighth- and ninth-century Bavaria: legal, economic and social aspects, *Early Medieval Europe* 6, 47–76.
- Hårdh, B. 1996:* Silver in the Viking Age. A regional-economic study. *Acta Archaeologica Lundensia* 25. Lund.
- Hodges, R. 1982:* *Dark Age Economies: The Origins of Towns and Trade AD 600–1000*. London.

- Kilger, Ch. 2000:* Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slavischem Grenzland ca. 965–1120. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 15. Stockholm.
- *2004:* Monetarität und Monetarisierung – Verschiedene Stellungnahmen zur Einführung und Ausübung einer Münzgeldwirtschaft im Deutschen Reich und im elbslawischen Raum während des 11. Jahrhunderts. In: J. Staecker ed., *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages*, Lund, 221–232.
- Naumann, H.-P. 1987:* Warenpreise und Wertverhältnisse im alten Norden. In: K. Düwel Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa* 4, Göttingen, 374–389.
- Polanyi, K. 2003:* Velká transformace. Brno (1., angl. vyd. London 1944).
- Skre, D. ed. 2007:* Kaupang in Skiringssal. Oslo.
- Urbańczyk, P. 2000:* Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. Wrocław.
- *2002:* Wczesnośredniowieczne skarby złomu srebrnego. In: B. Paszkiewicz ed., *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 209–224.
- *2008:* What was 'Kaupang in Skiringssal'? Comments on Dagfinn Skre (ed.): *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Vol. 1*, Aarhus University Press, Århus (2007). *Norwegian Archaeological Review* 41, 176–194.

Felix Biermann: Bootsgrab – Brandgrab – Kammergrab. Die slawischen Gräberfelder von Usedom im Kontext der früh- und hochmittelalterlichen Bestattungssitten in Mecklenburg und Pommern. Mit Beiträgen von J. Freder, C. Niemitz, A. Schäuble, W. Virk. Archäologie und Geschichte im Ostseeraum 7. Verlag Marie Leidorf, *Rahden/Westf.* 2009. 317 str.

Wojciech Chudziak red.: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4). Mons Sancti Laurentii 5. Wydawnictwo Uniwersytetu Nikołaja Kopernika, *Toruń* 2010. 603 str.

Sotva kdy bude možné přesně charakterizovat sociální (natož rodovou) příslušnost raně středověkého velmože pohřbeného na III. nádvoří Pražského hradu, o jehož vysokém postavení svědčí rozměrný dřevěný sarkofág, přiložené ostruhy a meč. Jen rámcově lze říci, že skončil v době, kdy začala vzrůstat moc Přemyslovců, anebo nedlouho předtím. Konkrétní sociální pozadí tohoto hrobu postihnout nedovedeme, nicméně poté, co se porozhlédneme po evropských analogiích, vytušíme souvislosti či (asi lépe řečeno) předpoklady zvyku prezentovat zesnulého coby mocného vůdce. Ve středovýchodní a severní Evropě se podobně vybavené a upravené hroby velmožů objevují od 9. do 13. stol., v té které oblasti ovšem – a to je důležité – po poměrně krátkou dobu, vždy v čase zásadních společenských a politických změn. Značný geografický rozsah lze sice vysvětlit jako důsledek postupného přejímání daného zvyku, což ovšem platí jen do omezené míry. Uvedené časové rozpětí totiž jednoznačně svědčí o tom, že ohnisek šíření bylo víc a že vznikaly nezávisle na sobě. Nevyhnutelně tedy spějeme k závěru, že hroby tzv. bojovníků představují průvodní jev určitého typu společenských poměrů, resp. změny společenských pořádků. Proto mohou stovky kilometrů vzdálené, časově dost odlehle a navíc z rozdílného kulturního prostředí pocházející analogie představovat klíč k pochopení základních obrysů sociálního kontextu třeba právě pohřbu tzv. bojovníka na Pražském hradě. To jsou hlavní důvody, proč si zaslouží zvýšenou pozornost dvě nedávné publikace pohřebišť, které umožňují názorně studovat (nejen) projevy sebe prezentace nobility ve slovanské části pobaltské kulturní oblasti v raném středověku.

Čtenář promýšlející obecnější problémy kulturně-historické povahy ocení zvláště monografii F. Biermanna, který předkládá nejen vyčerpávající analýzu dvou nekropolí zkoumaných na katastru města Usedom, čili v těsné blízkosti stejnojmenného slovanského hradiště a potomního centra Pomoranského vévodství, ale pokouší se i o jejich zasazení do regionálního a historického kontextu. Práce sice nikterak neopylává originálními poznávacími přístupy, nemluvě o absenci reflexe kulturní antropologie, nicméně přehledně shrnuje dosavadní bádání a vypočítává všechny závažné objevy „bohatě“

vybavených hrobů v jižním okolí Baltského moře. Jejich katalog zásadně obohacuje jedna z Biermannem hodnocených nekropolí, situovaná v poloze Am Hain. V letech 1997–2002 zde byly prozkoumány bezmála dvě stovky hrobů z doby od konce 10. do poloviny 12. století. Naprosto převažuje kostrový ritus, ovšem prolínání různých tradic dokládají dva charakteristické pohřby typu Alt Käbelich – jámy s tříští spálených kostí ve výplni. Hlavní pozornost na sebe ale strhává hrobka velmože, kterého autor hypoteticky, leč důvodně, považuje za některého z lokálních vládců, popř. členů nejužšího kruhu jeho družiny. Tělo nebožtíka spočinulo v rozměrné dřevěné komoře, doprovázené mj. mečem, párem ostruh a bronzovou (tzv. hanzovní) mísou opatřenou gravírovaným dekorem. Cennou datační oporu skýtá záměrně vložená mince ražená ve 30.–60. letech 11. století.

F. Biermann klade pohřeb velmože rámcově do doby kolem přelomu 11. a 12. stol., do závěrečné fáze existence svěbytných kmenových útvarů Slovanů. Tehdy v důsledku územní expanze Říše docházelo k nárůstu moci lokálních vůdců těžících z nepřehledné politické situace, stálého pocitu nebezpečí a potřeby pevnější organizace oddílů válečníků. Jenže v zásadě totéž může platit pro dobu těsně před osudovými porážkami Slovanů stejně dobře jako pro následnou epochu. Rámcově lze totiž uvažovat, že v odlehlejší kraji Říše, v jen pozvolna se utvářejícím Pomořanském vévodství, po nějaký čas držela moc ještě původní, nebo nějaká nově se prosazující nobilita, každopádně v jiných politických poměrech. F. Biermann se domnívá, že se namnoze nepoštětí rozhodnout, zda ten který hrob „slovanského“ velmože v Meklenbursku, Pomořanech či severním Braniborsku patří ještě do éry víceméně svěbytných politických útvarů Slovanů, nebo už do doby vzniku říšských knížectví, vévodství, hrabství. Tak či onak (prokázání jedné možnosti výkladu *a priori* nevylučuje tu druhou), tamní „bohaté“ hroby samy o sobě výmluvně svědčí – právě kvůli dataci do poměrně krátké doby 2. pol. 11. až 1. pol. 12. stol. (dost možná podstatně užší) – o dalekosáhlých společenských změnách, resp. o značném společenském vzestupu několika rodů v čase politické změny. Jejich moc ovšem nepřekračovala regionální měřítko, o čemž vypovídá poměrně vysoký počet evidovaných hrobů této kategorie, zvláště pak nevelké vzdálenosti mezi příslušnými lokalitami.

S analogickými otisky prosazování nových společenských pořádků se setkáváme i o několik stovek kilometrů východněji, na rozsáhlém a delší dobu užívaném (od konce 10. do počátku 13. stol.) pohřebišti, resp. na jednom ze tří pohřebišť v nejbližším předpolí hradiště Kałdus, jež leží v Zadních Pomořanech, přesněji v Chelmské zemi. Lokalita se v posledních dvou desetiletích stala předmětem rozsáhlého systematického výzkumu zaměřeného velkým dílem právě na plošné odkryvy pohřebních areálů, přičemž za ocenění rozhodně stojí krátká časová následnost souhrnných publikací. Nejnověji se zveřejnění dočkala skupina bezmála pěti stovek hrobů prozkoumaných v letech 2000–2005. Není na závalu, že analytická část monografie čítá pouze několik málo stránek (vesměs zaplněných sumarizací základních údajů), když prvořadý nárok, totiž zpřístupnění vlastního souboru pramenů, autoři pod vedením W. Chudziaka naplnili dostatečnou měrou.

Lokalita Kałdus plně potvrzuje slova F. Biermanna o tom, že hroby velmožů s totožnými znaky společenského postavení se vyskytují na rozsáhlém území od Vagrie po Podlesí. Máme-li jmenovat funerální atributy lokálních vládců, které opakovaně sledujeme snad ve všech oblastech jižního Pobaltí v 11.–13. stol., jsou to v první řadě militaria stejně jako bronzové (tzv. hanzovní) mísy a okovaná vědra, neodmyslitelný je prostorný dřevěný sarkofág. Na hradišti Kałdus je takových pohřbů hned několik, přičemž všechny – zdá se – spadají do nejstarší etapy využívání nekropole. Počtem přiložených prestižních předmětů vyniká dvojhrob muže a ženy, jimž pozůstali „ponechali“ sadu skvostných šperků, bronzovou mísu a vědérko s obručí zdobenou vybičenými křížky. K téže společenské vrstvě náležel i muž pohřbený s mečem a do třetice taktéž muž doprovázený mj. vědérkem, bronzovou mísou a naprosto výjimečným dřevěným talířem, z něhož se dochovaly kovové aplikace zkrášlené složitou zoomorfní a vegetabilní výzdobou a k tomu ještě zvýrazněné pozlacením. W. Chudziak a jeho spolupracovníci se domnívají, že tyto hroby nobility pocházejí z poslední čtvrtiny 10. stol., z doby těsně po předpokládaném založení hradiště coby jednoho z opěrných míst nově připojeného území k panství Piastovců. Zatím se ovšem jedná o volně vyřčenou hypotézu, která postrádá oporu v kritickém prověření datačních schopností různých složek pohřební výbavy. Na tento problém ostatně upozorňuje F. Biermann, jenž reaguje na předběžnou zprávu W. Chudziaka a navrhuje časové

zařazení nejdříve do 11. století. Ač datace do doby kratší než celé století zatím zůstává mimo možnosti formální analýzy jednotlivých předmětů, není to na překážku, abychom si kladli otázky obecné povahy. Víme-li, že takové hroby pocházejí ze samých počátků nově zbudovaného hradiště, můžeme následně uvažovat o elitě, která si svůj (dědičný) statut byla nucena *teprve* potvrzovat (získávat) širokou škálou vzájemně provázaných ceremoniálů, sakrálních rituálů, ovšem i vybranými způsoby chování ve všednodenních situacích. Do těchto obecných úvah pak dobře zapadají třeba ony bronzové ploché mísy na umývání rukou jakožto výraz vytržbeného stolování.

Obě knihy zaujmou i z mnoha dalších důvodů. Zalistujeme-li katalogem pohřbů z lokality Kałdus, padnou do oka např. dva hromadné soubory mincí z 11. stol., nalezené těsně při kostře. Nejspíš je lze označit za osobní hotovosti, přičemž v jednom případě ražený kov doprovázejí početnější úlomky šperků a různých drátků – tzv. sekané stříbro. Zastoupeny jsou i fragmenty o velikosti několika milimetrů, které nejspíš dokládají užití drahého kovu v rámci trhu s komoditami každodenní spotřeby. Daný soubor cenností navíc představuje důležitý vklad do diskuse o významu soudobých pokladů zlomkového stříbra v Pobaltí. Ocení jej zastánci předpokladu, že sekané stříbro souvisí s tržními vztahy, nikoli s ritualizovanými úkony při zakopávání stříbra. V knize F. Biermanna stojí za přečtení třeba kapitoly o zvyku vkládat nebožtíky do krátkých dřevěných člunů, který se v jihozápadním Pobaltí hojně rozšířil v 11.–12. století. Možnou prvoplánovou úvahu, že šlo o vliv z vikinského prostředí, autor odmítá na základě chronologického nesouladu. Mimochodem, W. Chudziak se svými spolupracovníky stereotypně uvažuje, že tradice oněch bohatých hrobů by také měla vycházet ze Skandinávie. Jenže F. Biermann předkládá přesvědčivé argumenty, že i v tomto případě jde o zkratkovitě úvahy: když se daný jev teprve začínal šířit v oblastech na jih od Baltského moře, Skandinávie jej už téměř sto let neznala.

Jan Kypta

Pavel Čáp – Jiří Macháček – Josef Špaček: Tajemství výroby velkomoravského šperku. Archeologický experiment. KLP, Praha 2011. 159 str. s 251 obr.

Nejen odborné, ale i širší zainteresované veřejnosti se dostává do rukou jeden z výsledků více než padesátiletého výzkumu Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity na velkomoravském hradišti Pohansko u Břeclavi. U organizačních počátků stál jako vedoucí František Kalousek, který výzkumné práce zahájil odkryvem kostela s hřbitovem (*Kalousek 1971*). Na něj navázal Bořivoj Dostál plošným výzkumem dvorce ohrazeného palisádou a dalšími výzkumy zaměřenými na poznání charakteru osídlení uvnitř hradiska i způsobu opevnění (*Dostál 1975*). Regulace řeky Dyje vyvolala velký předstíhový výzkum jižního předhradí vedený a publikovaný *Janou Vignatiovou (1992)*. Předností této lokality byl nejen precizní rozsáhlý terénní výzkum, ale i monografické publikování výsledků. Důstojným pokračovatelem je tým vedený Jiřím Macháčkem, který se zaměřil na detailní zpracování keramiky, interpretaci osídlení hradiska, datování a způsobu výstavby hrady a v posledních letech i na terénní výzkum dalšího kostela – rotundy – na severním předhradí (*Macháček 2007*). Jistým překvapením je pak publikace týkající se technologie výroby velkomoravského šperku, která, přestože vychází z nálezu

na Pohansku, má mnohem širší význam a podstatným způsobem posouvá poznání tohoto jistě nejcharakterističtějšího projevu velkomoravské kultury. Největší podíl na výsledcích má terénní pracovník, laborant a konzervátor Pavel Čáp, který vedle svých povinností správce výzkumné stanice, konzervátora a dokumentátora, měl možnost, a především vlastní vůli přijít na kloub odbornému problému, jakým je technologie výroby velkomoravských šperků. Mohl sice vycházet z některých publikací a snad i zkušeností Zdeňka Souška, který zhotovil desítky kopií velkomoravských šperků představených na celé řadě výstav a expozic. Pavel Čáp k tomu, aby pronikl do tajemství výroby, potřeboval především stovky hodin času a soustředění, což mu výzkumná základna na Pohansku v lůně lužního lesa pod korunami staletých dubů mohla poskytnout. Trvalo jistě dlouhé roky, než se mu podařilo zvládnout výrobu kovových granulí o průměru 0,2–0,3 mm, pájení, zahřívání atd. Dílčí výsledky nebyly nikde publikovány, což svědčí o tom, že bádál bez návaznosti na různé grantové projekty, které by vyžadovaly spoustu administrativy, dílčích zpráv a hodnocení. Ukazuje se, že překvapivých vědeckých výsledků lze v archeologii dosáhnout různým způsobem. Nejsou to jen projekty podpořené granty, které jsou samozřejmě důležité při zpracovávání a publikování dosažených výsledků, ale i záchranné a předstíhové výzkumy. Další

poznatky pak přináší badatelé, kteří na rozdíl od vědeckých pracovníků svázaných řešitelskými úkoly, se zabývají problematikou, která se jim zdá být smysluplnou. K nim patří i Pavel Čáp, který nejenže pronikl do tajemství výroby velkomoravského šperku, ale objevil i místo, kde se vyrýsovaly pozůstatky dalšího kostela na Pohansku. Bohužel badatelům tohoto typu není současný způsob vedení a financování vědy, preferující glajchšaltované hodnocení na základě bodů vymyšlených různými agenturami, nakloněn.

Za úvodními pasážemi, týkajícími se metody archeologického experimentu, třídění velkomoravského šperku, charakteristice Pohanska a šperkařství, bychom jako hlavního autora hledali současného vedoucího výzkumů Jiřího Macháčka, který představil svůj názor na vývoj osídlení. Na místě menšího zemědělského sídliště z 8. stol. vznikla v 9. stol. na ploše až 60 ha, sídelní aglomerace, jejíž část o rozloze 28 ha byla obehnaná dřevohliněnou hradbou s čelní kamennou plentou. Uvnitř opevněného areálu stával jednak dvorec s kostelem náležející zřejmě panovníkovi a další sídlištní areály s doklady řemeslné výroby. Podkapitola, jejímž autorem je Martin Hložek, se zabývá materiálovou analýzou velkomoravského šperku vyrobeného především ze stříbra s nízkým obsahem mědi, případně zlata. Kapitola „Výrobní zařízení, pomůcky a nástroje velkomoravských klenotníků“ zasazuje problematiku do širších souvislostí. Jádrem knihy jsou kapitoly o technologii velkomoravského šperkařství a experimentální výrobě velkomoravského šperku s detailním popisem technologických zařízení, pomůcek a surovin. Přesný popis postupu je uveden v další kapitole, kde je podrobně popsáno zhotovení replik gombíků, náušnic i prstenu. O tom, že práce vyžaduje nejen zručnost, ale i zkušenost, svědčí kapitola pojednávající o zmetcích. Nakonec je práce doplněna německým souhrnem, seznamem literatury a osobním, místním i věcným rejstříkem.

Celkový dojem z knihy by jistě nebyl tak dobrý, kdyby nebyla doplněna vysoce profesionálními fotografiemi od Josefa Špačka, který dokumentoval nejen výrobní postupy, ale i jednotlivé předměty, často na mikrofotografii, a významně se podílel na připojeném DVD s dokumentárními filmy. Po poněkud chaotickém úvodu seznamujícím s lokalitou, následuje druhá část s instruktivním znázorněním výroby granulí a tordování. Před očima diváků zde vznikají náušnice, prsten i gombíky. Publikace se může stát východiskem dalšího bádání, které by se mohlo zaměřit na detailní poznání technologických postupů jednotlivých dílen či mistrů působících v dalších lokalitách nejen na Moravě, ale i v Čechách.

Knihu, která vyšla také díky podpoře výzkumného záměru Masarykovy univerzity, lze vřele doporučit nejen odborníkům, ale je velmi dobrým počinem seznamujícím širší veřejnost s výsledky archeologického bádání, na což se při hodnocení výsledků na základě podivných kritérií často zapomíná. „Konzumenti“ výsledků práce nejen archeologů, ale i historiků a dalších společenskovědních oborů jsou především lidé v České republice a do jisté míry i ve střední Evropě a až na dalších místě čtenáři různých, často jazykově, tematicky i geograficky vzdálených, třeba i impaktovaných časopisů.

Josef Unger

Literatura

- Dostál, B. 1975:* Břeclav – Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Kalousek, F. 1971:* Břeclav – Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Macháček, J. 2007:* Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.
- Vignatiová, J. 1992:* Břeclav – Pohansko. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno.

Dějiny staveb 2010. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 26. 3. – 28. 3. 2010. Vyd. Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebně-historický průzkum, *Plzeň 2011*, 207 str.

V už desátém svazku ročenky jitří pozornost článku o kostele Narození Panny Marie ve Starém Plzenci, v němž se *J. Anderle* (169–183) obšírně zabývá románskou a gotickou stavební etapou. Podnětem k podrobnějšímu průzkumu se staly mimořádně závažné nálezové situace pod osekou omítkou v interiéru. Nejenže se podařilo ověřit rozsah dochovaného obvodového zdva původního románského chrámu, nadto došlo k odhalení pozůstatků několika slepých arkád, které zřejmě po celém obvodu souvisle členily vnitřní stěny jeho lodi (nesporně doloženo na západní a severní straně, jižní zeď zcela zanikla). Nejméně jedna arkáda se uplatňovala i v exteriéru, a to na západní fasádě. *J. Anderle* uvádí, že v rámci českých zemí nejsou známy přímé analogie k daným nikám. Přece však lze upozornit na nápadně podobné slepé arkády lodi románského kostela v Cítově u Mělníka, třebaže tvarují jižní fasádu (např. *Kašička – Nechvátal 1996*). Dosavadní absence obdobných výtvarných řešení navíc může být jen zdánlivá: vzhledem k mladším souvislým omítkám v podstatě nic nevíme o charakteru interié-

rových stěn převážně většiny románských kostelů. Autor se na základě jakési „převahy dosud rozpoznávaných znaků“ domnívá, že vznik zkoumané svatyně „spadá do vrcholně románského období, konkrétněji asi do 2. poloviny 11. století s případným přesahem do 1. poloviny 12. věku“ (176). Jde ovšem o pouhý dohad, který postrádá patřičné zdůvodnění. Není také zřejmé, co vlastně autor chápe pod onou převahou znaků.

Zaujme netoliko románská fáze staroplužské-ho kostela, stejně tak (ne-li více) „provokativní“ je jeho gotická přestavba. Původní chrám postrádal obvyklou západní věž; k jejímu vztýčení došlo až ve 3. čtvrtině 14. století. Co je však pozoruhodné, věž obsahovala tribunu, která se do prostoru lodi otevírala rozměrnou hrotitou arkádou. Takové řešení v podstatě odpovídá románským „vlastnickým“ kostelům, a to včetně exteriérového vstupu v obvodové zdi prvního, tedy tribunového patra věže. Tento portál je osazen naproti budově dnešní fary, jejíž jádro pochází nejspíše ze sklonku středověku. J. Anderle nadto upozorňuje na několik stop, které nasvědčují tomu, že ke kostelu před zbudováním věže na západní straně přiléhala nějaká další stavba, přičemž prolomení arkády v západní zdi lodi patrně předcházelo vzniku věže. Vrcholně gotická přestavba chrámu ostatně jako celek budí dojem cílené snahy o reprezentaci stavebníka, což jen podtrhuje velký plošný rozsah soudobých, byť poměrně rustikálních nástěnných maleb a náročná podoba kamenických článků. Toho si je J. Anderle dobře vědom a hypoteticky uvažuje o osobě spjaté s dvorským prostředím, či dokonce o samotném panovníkovi. Tyto otázky přímo volají po zatím neuskutečněném rozboru písemných pramenů a důkladném srovnání v rámci dobové stavební produkce. Mimořádně, podobně úzce navazuje na tradici románských tribunových chrámů jiný neobyčejný západočeský kostel, v pravém slova smyslu unikátní stavba v Čechovicích u Horšovského Týna, postavená pravděpodobně v 60. letech 14. stol. (nejpodrobněji *Kaigl 1993*). Povinně bychom měli podotknout, že rozřešení sídelní situace v okolí kostela Narození Panny Marie ve Starém Plzenci velkou měrou závisí na archeologickém výzkumu. Leč J. Anderle si zoufá, že vzácná příležitost byla neodpuštělně promarněna v letech 2009–2010, kdy (nejen) areál chrámu obkroužily rozsáhlé liniové výkopy. Ani takto závažný podnět zřejmě nepovede k tomu, aby se v praxi důsledně začala měřit zodpovědnost odborných institucí za regionální organizaci archeologické památkové péče.

Cenný příspěvek k poznání venkovské románské architektury předkládá *M. Fala* (127–137), jenž podrobně rozebírá prvotní stavební etapu kostela

sv. Jakuba Většího ve Vysokém Újezdu nad Dědinou (okr. Rychnov nad Kněžnou). Vychází z vlastního přesného zaměření půdorysu i svislého řezu objektu, který se dochoval ve velice celistvém stavu. Jednotlivý chrám se západní věží a tribunou v lodi zjevně odpovídá stereotypnímu dispozičnímu schématu daného druhu památek, ovšem autor upozorňuje na dva zvláštní rysy. Jednak jde o mělký rizalit, který zvnějšku zesiluje jižní zeď lodi ukrývající schodiště vedoucí na tribunu, jednak o nízkou kamennou věž, jejíž dnešní koruna odpovídá – soudě podle rovného zakončení – raně středověkému stavu (původní zvonová nástavba tedy zřejmě sestávala ze dřeva).

Nadmíru důležitého úkolu se zhostili *P. Holub, V. Kolařík, D. Merta a M. Peška* (139–159), kteří přehledně pojednávají vývoj cihelné architektury středověkého Brna. Na časové ose důsledně sledují metrické parametry cihel, typy spárorezu zdva či třeba poměr páleného materiálu ve hmotě profánních a sakrálních staveb. Připomínají dnes asi nejstarší, leč zatím jen málo známý případ užití cihel nejen v Brně, ale i v celozemském měřítku: vynášecí pasy nad záklenky románských oken kaple sv. Kruhuty v Brně-Zábrdovicích, vysvěcené r. 1209. Se vzácným objevem pozůstatků lázně v řadovém domě v západočeském Lokti seznamuje *L. Zeman* (160–168). Nacházela se ve sklepech přístupném původně šíjí přímo z náměstí. Její dochované pozůstatky (zvláště vlastní nádrž zapuštěná v podlaze) pocházejí patrně z raného novověku, ovšem autor podle několika indicií přesvědčivě uvažuje, že zřízena byla už v pozdním středověku. *L. Galusová* (33–38) představuje výsledky archeologického výzkumu technického zařízení novověkého vodního mlýna ve vsi Homole u Panny (okr. Ústí nad Labem). Především zprávu o archeologickém výzkumu zaniklého benediktinského kláštera v Podlažicích (okr. Chrudim) podávají *J. Frolík, J. Musil a P. Netolický* (39–49). O nových objevech tvrdí v Karlovarském kraji zpravují *T. Karel a V. Knoll* (197–204), kteří kombinují rozbor historických map a terénní průzkum.

Jubilejní svazek *Dějin staveb* vybízí k alespoň stručné bilanci. Předně je nutné vzdát hold vydavatelům, kteří sborník vytvářejí doslova na koleni. Jeho velkým štěstím je, že mu zůstává věrno několik zdatných autorů, kteří své články připraví každým rokem, popř. vynechají jen občas. Ke kmenovým příspěvkatelům patří v první řadě J. Anderle, J. Škabrada, L. Zeman, T. Karel s V. Knollem a širší kolektiv pracovníků brněnské společnosti Archaia. Jenže mnohým zásadním článkům pravidelně uškodí nekvalitní reprodukce fotografií i plánové dokumentace. Doufejme, že tuto vadu se časem podaří odstranit.

Jan Kypita

Literatura

- Kaigl, J. 1993: Kostel sv. Mikuláše v Čečovicích. Zprávy památkové péče 53, 89–100.
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 1996: Kostel sv. Linharta v Citově u Mělníka v prostředí raně feudální osady. *Archaeologia historica* 21, 93–102.

Libor Jan – Jiří Kacetl a kolektiv: Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II. Vydala Matice moravská, Brno – Znojmo 2010. ISBN 978-80-86488-67-7. 263 str.

U příležitosti „malého výročí“ 730 let od záhuby Přemysla Otakara II. byl zorganizován projekt „Pocta králi“, jenž byl členěn do několika sekcí. Např. v sekci duchovní proběhla „velmi emotivní bohoslužba“, v rámci sekce společenské zase nechyběl hodokvas, na který se dostavil sám nebohý král i s královnou a služebnictvem. Plodem sekce historické je „kolektivní monografie“ vzešlá z přednáškového semináře.

Úvodní studii, rozsáhlou skicu dobového politického i společensko-kulturního středoevropského prostředí rámovaného interregnem obstaral svým nezaměnitelným způsobem Vratislav Vaníček (15–46). Poodkryvá nánosy tendenčních výkladů Přemyslovy osobnosti, které zčásti sahají k soudobé propagandě, ale jejich novodobé zakořenění zajistilo národovecké dějepiscectví 19. a 20. století. To v zásadě zacházelo pouze s kladným a záporným znamením. Přemysl byl hodnocen buď jako velký král, jenž se stal obětí německé, papežské či šlechtické proradnosti, nebo naopak jako nevídaná postava mařící štaufské plány, barbarský slovanský okupant atd. Apriornímu vidění, které v německojazyčné historiografii fungovalo do hloubi 20. stol. a patrně není zcela vyčerpáno ani dnes, se vymknul zejména F. Seibt, ale např. též člen poslední generace českých německých historiků J. Hoensch. V. Vaníček poukazuje na prvky modernizace českých zemí i na široké evropské souvislosti, které zřetelně ukazují, že situace ve střední Evropě ve 2. třetině 13. stol. nebyla jakýmsi předobrazem lokálního česko-německého konfliktu 2. pol. 19. a 1. pol. 20. století. K tomu coby svědky přivolává i prameny literární či lingvistické povahy. Vaníčkův text je čtivý, nápaditý, přináší velkou sumu zahraniční bibliografie, jen je obtížné o něm stručně a srozumitelně referovat.

Martin Wihoda přibližuje Přemyslova markrabská „moravská léta“ (47–54). Ta byla poznamenána zejména průběhem povstání proti královskému otci, jehož údajnou motivaci spatřovanou v konfliktu „odumírající vrstvy beneficiářů“ s novou garniturou

pozemkové šlechty autor odmítá. V závěru svého markrabství se zase Přemysl musel intenzivně věnovat sporu o rakouské Podunají. A tak M. Wihoda ukazuje, že podstatnou zárukou chodu země byla kancelář, jejíž poměrně stabilní obsazení lze brát jako doklad, že Přemysl správu Moravy nezanedbával.

Robert Antonín podává drobnohledný výklad (55–72) o přemyslovském zisku babenberského dědictví. Studie plasticky předvádí křehkost české vlády v jižním sousedství. Přemysl uplatňoval dva způsoby vlády: zatímco v rakouském vévodství se zprvu opíral o podporu místní šlechtické reprezentace, kterou ovšem musel patřičně odměňovat, ve Štýrsku postupoval méně zprostředkovaně a dosazoval zde zemské hejtmany (např. Vok z Rožmberka, olomoucký biskup Bruno, Purkart z Klingenbergu, Milota z Dědic). S Brunovým hejtmanstvím je spojen pokus o soupis vévodského majetku doprovázený dokonce zabíráním a bouráním hradů, vězněním šlechticů, a tedy s odporem šlechtické opozice. Pozoruhodné je, že v Rakousku (a částečně i ve Štýrsku) mělo dojít krátce před nástupem Přemyslovců (od r. 1246) v důsledku faktického bezvládní ke zformování rakouské šlechty jakožto sociální skupiny (a v jejím rámci zhruba tuctu nejmocnějších ministeriálních rodů), se kterou se pak musel nový zeměpán vyrovnávat. To silně připomíná úvahy o emancipaci české šlechty v době Přemyslova domácího povstání, a tak je nasnadě závěr, že obojí nesouvisí pouze s konkrétními historickými událostmi, ale s obecnými evropskými „vývojovými proudy“. Interpretačně bohatá studie R. Antonína uspokojí i toho, kdo hledá též obsáhlou faktografii.

Stanislav Bárta se věnuje (73–80) osobnosti Bruna ze Schaumburka. Důraz se klade na skutečnost, že Bruno by nedosáhl tolikerých úspěchů ve svém politickém (a vojenském) působení po boku králově bez svých leníků, jejichž soustavu důsledně budoval.

Další významné osobnosti, přesněji celého rodu, si všímá Miroslav Plaček (81–92). Dlouhá a pramenitě dobře dokumentovaná kariéra Bočka z Kunštátu (poslední zmínka z r. 1295, dožil se zhruba 75 let) a jeho bratří může sloužit jako názorná ilustrace fenoménu 13. století. Proplétání osudů jedince a jeho rodu (a jeho majetkového zázemí) s osudy zeměpána a státu jsou zde podány mimořádně názorně.

Libor Jan (93–103) se vrací k postavě Miloty z Dědic a jeho údajné zradě u Suchých Krut. Po vyčerpávajícím rozboru Milotovy životní dráhy, jeho služeb pro Přemysla Otakara v alpských zemích, autor zaostřil na poslední dějství vztahu Miloty a zeměpána, které sleduje ze zorných úhlů různých dobových kronikářských záznamů, přičemž mj. opět přistihuje Otakara Štýrského při falešné výpovědi.

Z rozšířeného obvinění tohoto kronikáře, že Milota krále zradil, protože chtěl pomstít smrt svého bratra Beneše, L. Jan nakonec nařčeného přesvědčivě osvobozuje.

Peter Futák (105–116) zavádí čtenáře na moravsko-uherské pomezí. Hraniční území mezi jiho-východním cípem Moravy a Horními Uhrami hrálo roli „nárazníkového“ pásma. V raném středověku (11.–12. stol.) bylo území záměrně ponecháváno pusté. Jeho charakteristiku osvětlují některé uherské prameny. Z nich lze vyčíst, že pod přísnými tresty byl tam zakázán veškerý obchod (tvrdě stíhán byl zejména hromadný prodej koní). Pro vlastní potřebu si však patrně mohli opatřovat koně členové pohraničních stráží (*speculatores sive exploratores*), zvláště k tomuto poslání usazení příslušníci etnických skupin Pečeněhů (*Bissenii*) a Sikulů. Od počátku 13. stol. se začíná *confinium* z obou stran proměňovat. Z listiny, jíž r. 1217 uherský král Ondřej II. potvrdil synům nitranského župana Tomáše darování „pusté země jménem Skalza“, vysvítá lokální topografie i to, že území jižně od Veličky bylo v té době považováno za uherské. Kolonizační aktivity z uherské strany musely vyvolat odezvu z moravské strany, a tak se pustý (asi vlastně neutrální) prostor mezi Váhem a Moravou začal postupně ztenčovat. Oporou na moravské straně byly královské hrady, jejichž síť se do poloviny 13. stol. rozrostla o Brumov, Buchlov a Bzenec. Snad není zcela od věci se zde podívat, že ač autor jmenuje název trati Beščeně u Uherského Hradiště, který spojuje právě s Pečeněhy, nápadná podobnost historického označení Bzence (*Bisenc* – v textu neuváděné, doložené ve 14. stol.) s označením dotyčného etnika zůstala pomínuta. V kastelánských úřadech královských hradů působili mužové ze všech koutů Čech i Moravy, často z nejvýznamnějších rodů (Hrabišici, Vitkovci, z Kravař). Ti všichni zanechali na území, jež jim bylo svěřeno k ochraně, své majetkové stopy. Jejich počátky lze začasť datovat do období vlády Přemysla Otakara II. Příspěvek představuje vynikající případovou studii k významu a způsobům kolonizace. Mimochodem je pozoruhodné, že o pustém pohraničí se hovoří jako o území nikoho, nicméně ke kolonizaci určené díly vždy daruje zeměpán.

Libor Jan ve svém druhém příspěvku (127–140) staví do středu zájmu roli recepcie rytířské kultury a navazujících jevů (stavba hradů, pečetení listin atd.). Nejprve uvádí problematiku v obecných souvislostech vývoje české společnosti, jež čerpala z „prastarého uspořádání“ založeného na zemském právu, a připomíná, že i domácí prostředí už v raném středověku znalo obřady obnášející prvky pasování, jak ukazuje Kosmova zpráva o udělení rytířského

pásu s mečem Jaromírovi, pozdějšímu biskupu. Přes výčet dokladů rytířských pasování z Čech a Moravy období 13. stol. dostáváme se k líčení heroické poslední bitvy rytířského krále Přemysla Otakara II., jejíž poslední dějství proběhlo zcela nerytířsky, tj. usmrcením již zajatého krále, jak ukazuje minuciózní Janova analýza dostupných pramenů. Vlastní katovské řemeslo provedli navždy bezejmenní, patrně rakouští šlechtici nižšího postavení, a to snad z důvodu osobní zášti.

Zdeněk Měřínský představil v nejrozsáhlejší studii sborníku (141–202) výpověď archeologických pramenů Moravy a Slezska k ěře Přemysla Otakara II. Jedná se vlastně o kompendium moravské a slezské archeologie 13. stol. podané na 60 tisíkových stranách. Ve středu zájmu stojí zejm. stavební, přesněji nemovitě památky. V úvodu se autor vrací k dějinnému rámci, ale vzápětí je čtenář vržen do víru výsledků archeologického badatelského úsilí. Přehledně jsou zde představeny archeologické poznatky o proměnách sídelní struktury, o kolonizaci, o vzniku jazykových ostrovů, o zakládání a urbanismu měst včetně jejich fortifikací a výstavby opevněných sídel. Jakkoli se jedná o přehledovou studii, nechybí v ní zdůraznění podstatných detailů a potěší i důsledná bibliografická výbava. Jen tí nejlepší znalci moravské a slezské archeologie by byli snad schopni posoudit, zda v textu chybí nějaká okrajová kapitola poznání. Osobně se přikláním k názoru, že nikoli.

K úplnosti výčtu otištěných studií chybí zmínka o článku Jiřího Kacetla (117–126), jenž si položil otázku, zda byl Moravský Krumlov založen Přemyslem Otakarem II., a dospěl k závěru, že počátky města lze klást do doby okolo r. 1260. A konečně o práci Jiřího Ramby (203–224), jenž publikuje výsledky antropologického výzkumu lebek českých králů. Z ní vyplývá, že panovnícké řemeslo bylo nadmíru rizikovým povoláním.

Obrazový doprovod sborníku tvoří kvalitní fotografie architektury, diplomatických či sfragistických pramenů, půdorysné plány měst, rekonstrukční pohledové kresby hradů atd. Samostatnou kapitolou jsou rovněž kvalitně reprodukována umělecká díla zachycující podstatné momenty otakarovské éry. Jedná se převážně o obrazy, knižní ilustrace, grafiky atd. z 19. stol., které na jednu stranu úspěšně navozují dojem „velikosti“ doby Přemyslovy, ale zároveň výrazně upomínají na nepochybnou skutečnost, že „i věci nejstarší leží v síti přítomného času“. Dotyčný obrazový materiál nezapře, že byl tvořen v době obecného silení národních svalů, ba s tím cílem ve své době vznikal. Od vyjatých animozit 19. stol. není daleko k současnosti, a tedy i k doce-

nění významu historických oborů. Ty mohou jednou sloužit jako dodavatelé národnostně vypjaté tematiky, jindy zas jako základ pro porozumění minulým neporozuměním, jehož výsledkem by mělo být porozumění nadcházející. V té souvislosti zamrzí, že alespoň do tištěného výstupu semináře nepřispěli žádní zahraniční badatelé. Záměrné a nesporně významné zpřítomnění doby a osobnosti Přemysla Otakara II. by nemělo zastínit, že ve sborníku se zároveň obojí zračí v nebyvalé plasticitě. Je tomu jistě i proto, že mnohé osoby vystupující v Přemyslově okolí jsou sledovány v jednotlivých příspěvcích opakovaně, ale vždy z poněkud jiného úhlu.

Filip Laval

Peter Jordan – Marek Zvelebil eds.: Ceramics Before Farming. The Dispersal of Pottery Among Prehistoric Eurasian Hunter-Gatherers. Lift Coast Press, Walnut Creek, California 2009. ISBN 978-1-59874-245-9. 589 str.

Sborník 21 statí od 26 autorů zahrnuje tři okruhy problematiky spojené s počátky výroby keramiky. První (kap. 2–15) obsahuje případové studie především z oblasti Eurasie. Druhý okruh (kap. 16–18) se dotýká otázky soužití kořistníků a zemědělců, jak se projevuje z pohledu keramické výroby. Třetí okruh (kap. 1, 19–21) by se dal nazvat jako nejnovější příspěvek k teorii keramiky včetně problémů s absolutním datováním (P. Hommel) celoevropského modelu neolitizace (D. Gronenborn).

První okruh příspěvků shrnuje současné poznání počátků výroby nádob z pálené hlíny v celosvětovém měřítku s těžištěm v eurasijské oblasti. Je zde soustředěna základní řada informací, z nichž některé byly dosud známy jen v jazykově nedostupných časopisech. Průlomem do této informační bariéry byly svazky *Documenta Praehistorica*, které vydává prof. M. Budja v Ljubljani jako sborníky pravidelných neolitických konferencí od r. 1998.

V řadě případových studií se seznamujeme s konkrétní situací v různých regionech. Desítky lokalit doplňují již známé jeskynní lokality z jihu západu ostrova Kjúšú nebo ze severu ostrova Honšú a dokládají počáteční stádium jomonské keramiky v Japonsku, které charakterizují jednoduché pohárovité tvary s typickou lištou pod okrajem (S. Kaner, kap. 2). S vývojem keramických skupin a na ruském Dálném východě až prakticky do počátku doby železné seznamuje I. S. Zušičovskaja (kap. 3). Kromě tvarosloví se věnuje především technologii vytváření keramických nádob.

V kapitole 4. se dozvídáme přehledně o nejstarších keramických kulturách na Korejském polo-

ostrově. Archaické nezdobené zboží se zde vyvíjelo po roce 8000 BC a je označováno jako počáteční neolit, přestože je doprovázeno mikrolitickou štípanou industrií. Oblast východní Sibíře zpracoval Kanaďan H. G. McKenzie. Popisuje řadu lokalit v obrovské oblasti před a za Bajkalem. Studie obsahuje bohatou literaturu, ale postrádáme podrobnější vyobrazení nálezů (kap. 5).

Nejstarší keramika z oblasti Uralu a západní Sibíře je popisována v kapitole 6. Keramika označovaná jako nejstarší neolit je datována 8000–7000 BP. Rozlišují se dvě skupiny poměrně bohatě zdobených nádob s otisky hřebenů a rytou výzdobou. První má i tvary s plochým dnem a určité vztahy ke střední Asii, druhá je lokální s nádobami výlučně se špičatým dnem.

Kapitolu 8. zpracoval P. M. Doluchanov s dalšími autory a pojednává o keramických kulturách východní Evropy, stepního pásma na Ukrajině, ale i lesního pásma dále na sever. Jako nejstarší se zde vyskytuje jelšanská kultura datovaná 8000–7000 BC. Následuje studie o keramických kulturách v ruské Karélii, které zřejmě zasahují i na západ do Finska. Ty jsou charakterizovány nejdříve kulturou Sperrings datovanou do let 5900–5400 bp, která se vyznačuje keramikou zdobenou různými otisky. Tato kultura je příbuzná s nejstaršími keramickými celky v severní Evropě (Finsko, P. Pesonen a S. Leskinen v kap. 10; Švédsko, O. Stilborg a L. Holm v kap. 11). Jedná se o nejstarší období hřebenové keramiky v okruhu Botnického zálivu pojmenované podle druhu výzdoby sahající ca k 4500 BC. V jižním Švédsku představuje nejstarší keramiku období pozdního Ertebølle, která zasahuje až na severní baltické pobřeží Evropy. Tato keramika se ještě v mezolitickém kontextu se objevuje jen o málo dříve než skupiny hřebenové keramiky na severu. Počátkům a dalšímu vývoji keramických skupin v Pobaltí a Skandinávii se věnují také další kapitoly (12–15). Jedná se o varianty hřebenové a jamkové keramiky, které se mohly dostat již do styku se středoevropským neolitem až enolitem.

Druhý okruh pojednává právě o těchto styčných situacích, a to na severovýchodní hranici středoevropského neolitu v Polsku a na západní, případně severní hranici v atlantické oblasti. První studie byla zpracována M. Nowakem (kap. 16). Rovinaté oblasti Polska byly od 9. tis. BC osídleny různými mezolitickými skupinami, které zahrnují vývoj post-maglemoského komplexu, komornické kultury a janislavické kultury. V 7. a 6. tisíciletí se dostaly do kontaktu s osídlením kultury lineární a později vypichané keramiky, které vytvářely relativně malé shluky sídlišť, ale také zcela výjimečně kulturně smíšené celky. V nejstarší době je to v lokalitě Podgaj v kom-

binaci s lineární keramikou a v lokalitě Deby v kombinaci s keramikou Ertebølle. Většina osídlení zřejmě ale žila vedle sebe v oddělených geografických podmínkách. Západoevropskou kontaktní zónu zpracoval P. Crombé (kap. 17). Projev domácího nezemědělského obyvatelstva je přisuzován keramice La Hoguette a Limburg doprovázející lineární keramikou. Obě skupiny obyvatelstva žily nezávisle na sobě, i když se nálezy keramiky La Hoguette vyskytují ponejvíce na sídlištích s lineární keramikou. Tento jev odráží jen příležitostné kontakty a výměnu mezi oběma skupinami (kap. 17, s. 483).

Ve třetím okruhu se editoři a další autoři (P. Jordan, M. Zvelebil, W. K. Barnett) vyslovují k teoretickým problémům nového pohledu na počátky keramiky, které vyplývají z nejnovějších poznatků shrnutých v tomto sborníku. Otázky k problematice jsou dvě: kde a kdy vznikla idea zhotovovat nádoby z pálené hlíny a jak se tento vynález dále rozšiřoval. Jednoduše lze odpovědět, že tato myšlenka byla prakticky realizována nejdříve ve východní Asii někdy po roce 16 000 BC a šířila se postupně směrem na západ až do Evropy. Všechny články v tomto sborníku však ukázaly, že odpovědět jednoduše je ve skutečnosti velmi složité. Je nutno opravit tradiční pojetí G. Childea „ex oriente lux“, které bylo míněno jako příchod inovací včetně keramiky a zemědělství do Evropy z Předního východu. Tentokrát platí nově, že keramika nepřišla z východu, ale z Dálného východu, a nikoliv ve spojení se zemědělstvím. Podporuje to celkový přehled radiokarbonových dat (kap. 21, v knize jsou uváděna v různých formátech převážně ve formátu BP, resp. bp), která ukazují klesající řadu dat od severovýchodní Číny a ruského Přímoří až k Uralu (jelšanská kultura ca 8000 BC; Doluchanov ad., kap. 7, s. 240) a dále na Ukrajinu, do severovýchodní Evropy, Pobaltí a východní Skandinávie.

Uvažuje se o nejméně třech centrech vzniku této technologie (Čína, Amur, Japonsko; s. 70), celkově je preferována teorie o vícenásobném vzniku keramiky. Další centrum v subsaharské Africe je oprávněně považováno za nezávislé místo vzniku keramiky, které ovlivnilo spíše předoasijské oblasti. D. Gronenborn ale argumentuje možností vzniku atlantické keramiky La Hoguette právě v oblasti severozápadní Afriky (s. 532) a neváhá prosazovat pojem Afroeurasia. Na celkové globální mapě (s. 69) je vše propojeno s eurasijskou oblastí, ale je otázkou, jestli toto propojení celého lesostepního pásma Eurasie s Afrikou lze doložit. Mohli bychom hypoteticky uvažovat o tom, že kořeny těchto procesů souvisejí s mnohem dřívějším postupem *Homo sapiens* z východní Afriky na sever. Jednotlivá místa

výskytu nejstarší keramiky zhruba do 9. tisíciletí BC se projevují jako malá izolovaná území, která jsou od sebe vzdálena stovky možná i tisíce kilometrů. Většina lovců-sběračů na ostatních územích keramikou po dlouhou dobu z různých důvodů nepřevzala (s. 72). Charakter této „předzemědělské“ keramiky dovoluje podle tvarů a výzdoby usuzovat, že se v mlado- a pozdně paleolitických společnostech chovala podobně jako štípaná industrie. Pro tyto artefakty je typická malá variabilita na velkých územích a ve velkých časových intervalech.

Jako nejstarší datum zhotovování artefaktů z pálené hlíny je dnes v literatuře uváděno 26 000 BC (zde s. 49) z Dolních Věstonic. Jedná se o nejasnou figurální plastiku a hlavně hrudky hlíny (Pavla 1997, 26–27; Rice 1987). Autoři neuvažují o dalším možném centru zatím nedoložených počátků keramiky. Spíše počítají se společností, která neriskovala vývoj keramiky, ale zachovala pro své potřeby nádoby z pletených organických materiálů (s. 49). Na všech místech, kde později byla zhotovována keramika, se dlouho předtím znalost pálení hlíny využívala právě pro výrobu keramických plastik pro symbolické potřeby. Platí to i pro jiné kontinenty, např. jihozápad USA. V této práci jsou zařazeny dvě kapitoly o nejstarší keramické plastice. Jedna se týká východoevropské lesní zóny (kap. 9.), druhá jihovýchodní Evropy (kap. 18). Obě jsou významným přínosem pro poznání nejstarší figurální plastiky již před neolitem.

Redaktoři dospěli v poměrně obsáhlém úvodu k formulaci teoretické odpovědi na otázky vzniku a šíření keramické technologie. Charakterizovali několik vývojových etap (s. 72–74):

1. Experimentování je počáteční stadium postupného zavádění keramické technologie v době ca 16 000 – 10 000 BC. Nádoby jsou lehčeny organickou příměsí, aby usnadňovaly nepřímé vaření. Při výrobě je využíváno košů nebo vaků z organických materiálů, jak svědčí četné otisky pletených předmětů.

2. Dalším stadiem je intenzifikace využívání nádob při zpracování a vaření bohatých zdrojů potravin zejména z oblasti dočasných sídlišť u vodních toků. Technologie se zdokonaluje a důraz je kladen na praktické využití.

3. Integrace keramických nádob do různorodých potřeb společnosti. Keramická tradice se stává prvkem společenské identity a společenského statusu. Vedle užitkové hodnoty se keramika stává součástí symbolických stránek společenské praxe.

4. Rozšíření a rozrůznění je závěrečnou etapou vývoje nejstarší keramické technologie v prostředí lovecko-sběračských společností, která se zrychluje v době okolo 7500 BC. K rychlému rozšíření kerami-

ky v tomto prostředí došlo v letech 5000–4500 BC, kdy se z prestižního zboží stávají opět praktické nádoby, často nezdobené, s rozšířenou funkcí při různých typech zpracovávání potravy. Prestižní funkci přebírají jiné, nekeramické artefakty.

Sborník lze hodnotit jako významnou syntetickou práci podávající přehled o počátcích keramiky v pozdně paleolitických nezemědělských společnostech obývajících velké prostory Eurasie. Mnohé informace jsou zcela originální. Ocenění zasluhují i podrobné bibliografie v každé stati. Práce je proto důležitá jak pro studijní, tak i pro badatelské potřeby evropských archeologů zabývajících se problematikou 9.–4. tisíciletí BC.

Ivan Pavlů

Literatura

- Pavlů, I. 1997: Pottery Origins. Praha: Carolinum.*
Rice, P. M. 1987: Pottery Analysis. A sourcebook. Chicago: UPRESS.

Gabriele Legant: Zur Siedlungsgeschichte des ehemaligen Lübecker Kaufleuteviertels im 12. und frühen 13. Jahrhundert. Nach den ältesten Befunden der Grabung Alfstraße – Fischstraße – Schüsselbuden, 1985–1990. Lübecker Schriften zu Archäologie und Kulturgeschichte 27. Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf. 2010. 259 str.

Stěží lze spočítat, byť jen rámcově, do kolika knih a článků byly převzaty rekonstrukční kresby nejstarší dřevěné zástavby tzv. kupecké čtvrti v Lübecku. V tomto ohledu se v mezinárodním dosahu staly jedním z neznámějších výsledků archeologie městských jader. Původně se objevily v několika krátkých předběžných zprávách vydaných nedlouho po dokončení rozsáhlého terénního výzkumu v r. 1990, ba i těsně předtím. V porovnání s tím, jak hmotové rekonstrukční návrhy záhy a pevně vstoupily do povědomí nejen odborné veřejnosti, znepokojuje, že referovaná kniha s dokumentací příslušných nálezových situací se dočkala vydání teprve vloni. Těžko totiž odpovědět na otázku, zda na základě (případných) nesrovnalostí mezi stylizovanými rekonstrukcemi a pramennými podklady by bylo ještě možné uvést na pravou míru široce sdílenou představu o charakteru nejstarší zástavby v Lübecku, potažmo raných hansovních měst. Dlužno dodat, že kniha nereflexuje aktuální stav výzkumu, rukopis v podobě disertační práce byl dokončen už v r. 1998. Ani takto výrazná prodleva tištěné, dodatečně neupravené verze zdaleka není

v rámci německé archeologické literatury výjimkou. Text i obrazová příloha jsou sice od r. 2005 v úplnosti veřejně dostupné na internetových stránkách hamburské univerzity, zatím ale bez většího citačního ohlasu a náležité debaty. Referovaná kniha podrobně zpřístupňuje jen část výsledků terénního odkryvu. Autorka se věnuje výhradně pozůstatkům dřevěné zástavby, na vyhodnocení mladší zděné architektury a drobné hmotné kultury si budeme muset ještě počkat.

Výzkum 12 parcel v jádru Lübecku, v těsné blízkosti jednoho ze dvou hlavních kostelů, přinesl natolik závažné nálezové situace, že jim dodnes náleží – co do míry zachování odkrytých stavebních konstrukcí – adjektivum unikátní. Poprvé bylo možné blíže postihnout architektonický ráz měšťanských parcel i urbanistický vývoj bohatého severoněmeckého města v klíčovém období 2. pol. 12. a 1. čtvrtiny 13. století. Jde o vpravdě učebnicový příklad dlouhodobého utváření hranic i zástavby jednotlivých městišť, ovšem základní, dodnes urbanisticky určující osnova ulic byla pevně vytyčena už v samých počátcích lokačního města, nejpozději na přelomu 50. a 60. let 12. století. Dřevo jako stavební materiál naprosto převažovalo až do prvních dvou desetiletí 13. stol., časově zařazení většiny objektů i sídelních horizontů proto (zdnalivě) nečiní problémy, neboť se díky zamokřenému terénu dostává desítek dendrodat.

Nejstarší stratigrafickou složkou, v knize vedenou jako první sídelní fáze, jsou zbytky humusové vrstvy rozprostřené nad podloží. V ní se dochovalo velké množství otisků rýčů, není však zřejmé, zda zemědělské využívání ploty rozdělených pozemků se odehrávalo před r. 1143, tj. před prvotní lokací města, nebo krátce poté. Autorčinu představu o proměnách následné parcelace a dřevěné zástavby přehledně vyjadřuje diagram tří rekonstrukčních kreseb, které ale zachycují jen necelou čtvrtinu zkoumané plochy. Důvodem je skutečnost, že pouze na dvou vedle sebe situovaných historických parcelách se díky souhře náhod dochovaly nálezové situace z 12. a 13. stol. v celé ploše, ač místy značně fragmentárně. Druhá sídelní fáze (1159–1171) má na rekonstrukční kresbě podobu zemědělské usedlosti zabírající plochu tří pozdějších parcel řadových měšťanských domů. Tvoří ji rozměrný obytný dům, nevelká ohrada pro dobytek a rozlehlá zahrada. Ve druhé sídelní fázi (1171–1175) se celkový ráz usedlosti takřka nemění, pouze půdorys domu se po přestavbě o trochu zmenšuje a na dvoře přibýly zvláštní podlouhlé jámy. Zástavba nabývá měšťského charakteru až ve třetí fázi (1175–1225), když dochází k rozdělení jedné velké usedlosti do tří úzkých ob-

délných parcel, zhruba z poloviny vyplněných obytnými domy. V týlu se pak nachází několik odpadních jímek a drobnější hospodářské objekty.

Rovněž tak proměny obytného domu se podle autorčina nástinu v zásadě jeví jako přechod od spíše venkovského stavení k typicky měšťanskému příbytku. Dům prvotní velké usedlosti (druhá sídelní fáze) autorka charakterizuje jako čtyřtraktovou stavbu se střechou sochové konstrukce („vierschiffiger Firstpfostenbau“). Ve třetí fázi prý vznikl nový dům, jednotraktový (halový), snad příčně dělený, pouze s obvodovým sloupovým skeletem. Ten přetrvává do čtvrté fáze, je ovšem doplněn o čtvercový, k zadní štítové stěně přiložený patrový blok s výrazně zapuštěným suterénem. Při podrobnější prohlídce plánové dokumentace se však dostávají pochybnosti, zejména o průkaznosti rekonstrukce nejstaršího domu sloupové konstrukce. Na příslušném plánu je plnými čarami znázorněno pět jeho podélných, asi 15 m dlouhých stěn. Jejich průběh vychází pouze z polohy dochovaných sloupových jam, jenže zatímco dvě vedle sebe situované čáry protínají čtyři a osm sloupových jam, další dvě protínají pouze po jedné jámě, pátá ani jednu. Navíc nelze ověřit, zda ony sloupové jámy spolu stratigraficky souvisejí, neboť žádná není znázorněna na publikovaných řezech. Celkový půdorysný rozsah domu autorka stanovila podle útržků udusané vrstvy, údajné hliněné podlahy. Je ale třeba si uvědomit, že příslušný plán zkrlesluje nálezovou situaci, neboť v něm nejsou znázorněny mladší objekty zasahující do podloží. Pokud si je sami promítneme do plánu druhé sídelní fáze, právě jimi přesně ohraničíme dochovaný rozsah udusané vrstvy. Ta se tedy původně mohla rozprostírat na výrazně větší ploše. Autorčinu představu o podobě nejstarší zástavby lze proto nahlížet přinejlepším jen jako jednu z možných hypotéz.

Otázky přibývají při pohledu na přehledový plán všech nálezových situací z první až čtvrté sídelní fáze. I tvary půdorysů mladších domů, resp. jejich předních částí, autorka určuje podle rozmístění sloupových jam a malých fragmentů údajných podlah. Nelze však nezávisle posuzovat konkrétní nálezové situace, neboť půdorysné plány jsou oproti řežům výrazně zmenšeny a zjednodušeny. Oporu neskýtají ani dendrodata. Těch je sice celkové velké množství, jenže ke klíčovým nálezovým situacím se váže jen několik málo vzorků. Podle velkého počtu sloupových jam v předních částech parcel není pochyb, že zde stály domy sloupové konstrukce. V jednom případě řady sloupů nepochybnitelně skládají celkový půdorys stavby. Nicméně autorčino rozčlenění stratigrafických horizontů na oněch dvou parcelách, z něhož vychází celková představa o postupném

vývoji zástavby, lze sotva považovat za případnou hypotézu, když jí k rekonstrukci půdorysů některých domů postačila jediná sloupová jáma.

Co však na výsledcích výzkumu v tzv. kupecké čtvrti v Lübecku zaujme nejvíce, jsou nálezy několika suterénů patrových bloků (zadních částí vícedílných domů) s jedinečně dochovanými dřevěnými stavebními prvky. Podle zborcených i v původní poloze zčásti dochovaných konstrukcí lze do nejmenších tesařských detailů zrekonstruovat dřevěné stěny (sestavené z fošen držených masivními trámovými rámy), stropy i nosné sloupové skelety. Z výsledků dendrochronologických analýz vyplývá, že mohutné patrové bloky byly zbudovány v poměrně krátkém časovém rozpětí – v 80. letech 12. století. Bez výjimky se nacházejí v zadních částech parcel, nikoli ale v úplném týlu. Právě kresebná rekonstrukce jednoho z těchto objektů nejvíce ovlivnila obecně sdílenou představu o zástavbě Lübecku. Jistě jde o učebnicový příklad, jenže zejména zavádějícího hmotového zobrazení. Onen blok je totiž zakreslen jako solitérní objekt, ač se jednalo o součást vícedílného domu. Rekonstrukce vychází z nálezů konkrétního suterénu, přičemž na přední části dané parcely zcela zanikly stopy po soudobé zástavbě. Ta by přesto měla být zakreslena alespoň náznakově. Její existenci nasvědčuje nejen poloha tohoto suterénu v rámci parcely, ale hlavně nálezové situace na sousedních parcelách. Pozoruhodné jsou vzájemně, dost značně rozdílné suterény co do velikosti půdorysu, které patrně vypovídají o sociální (majetkové) stratifikaci stavebníků.

Kniha o nejstarších etapách zástavby tzv. kupecké čtvrti v Lübecku přináší velké množství závažných poznatků o složité genezi stavební podoby měšťanského domu i řadové, hloubkově orientované parcely. Můžeme se probírat velice pestrou škálou stavebních konstrukcí (sloupových, rámových, kombinacemi obojího a také roubených). Leckteré autorčiny přímočaré předpoklady si však žádají kritickou rozpravu, ač není naděje na jednoznačné závěry. Nejvíce ale mrzí absence důkladné publikace odkrytých pozůstatků mladších cihelných domů.

Jan Kypta

Petr Neruda: Střední paleolit v moravských jeskyních – Middle Palaeolithic in Moravian Caves. Zdeněk Měřínský et Jan Klápště edd., *Disertationes Archaeologicae Brunenses/Pragenses* que 8. Masarykova univerzita, Brno 2011. ISBN 978-80-210-5444-8. 247 str. včetně 65 obr., 127 tab. a 33 grafů.

Údobí středního paleolitu je z mnoha hledisek klíčové pro pochopení vzniku a vývoje paleolitu

mladého a možných kontaktů domácí populace neandertálců s příchozími moderními sapienty. Proto se jím zabývá na mezinárodní úrovni stále větší počet badatelů a jsou mu věnovány nové terénní výzkumy i podrobné komplexní studie. V soulase s těmito trendy si autor vytknul za cíl své disertace jednak zjištění změn středopaleolitických kultur na regionální úrovni a jednak určení podobností v rámci různých regionů Moravy. Pro řešení této problematiky byly vybrány jeskynní lokality, které prozatím tvoří hlavní informační základnu pro toto období.

Časový rámec práce je dán vymezením údobí středního paleolitu: od počátku risského zalednění (OIS 8) do konce würmského pleniglaciálu A (OIS 3b), tj. mezi 250 000 a 40 000 lety BP (^{14}C). Geograficky jsou jeskynní lokality vázány na Moravský kras a Štřamberký kras; systematicky zkoumaná naleziště ležící v otevřeném terénu (Předmostí II – Hradisko a Moravský Krumlov IV) analyzována nebyla, protože se svou polohou vymykají vytčenému obsahu disertace.

Nejvíce informací poskytla jeskyně Kůlna, v níž byl prováděn systematický výzkum v l. 1961–1976 a záchranný výzkum v l. 1995–1997. Hlavní středopaleolitické vrstvy poskytly statisticky relevantní kolekce artefaktů, podrobné údaje o jejich stratigrafické poloze i o horizontálních strukturách. O druhé významné lokalitě, jeskyni Šipce, se autorovi podařilo získat detailnější údaje z rukopisných deníků K. J. Mašky, které rovněž umožnily doložit polohu některých nálezů i existenci jistých intencionálních struktur. Také u dávno zničené Čertovy díry bylo možno opřít se pouze o záznamy K. J. Mašky, které jsou však ve srovnání se Šípkou mnohem skromnější. Výzkum prováděný B. Klímou v jeskyni Švédův stůl v l. 1953–1955 byl orientován hlavně na otázky stratigrafie, přičemž poměrně malý počet kamenných artefaktů zřejmě neumožňoval vymezení nějakých vzájemných souvislostí. Z dalších jeskyní (Drátenická, Výпустek, Balcarka, Pekárna) pak pocházejí pouze ojedinělé artefakty nebo jejich nepatrný počet.

Při studiu souborů bylo postupováno podle jednotného schématu: poloha lokality a nálezového celku, stratigrafie, datace a přírodní prostředí, sídlištní struktury, fauna a zpracování osteologického materiálu, kamenná industrie, distribuční model. Z Kůlny byly analyzovány soubory z vrstev 14, 11, 7c, 7a, 6a vesměs z přední části jeskyně. Jisté náznaky intencionálních struktur byly zjištěny ve všech vrstvách kromě 14, kde nevelký počet artefaktů byl rozptýlen v dosti mocném sedimentu. Distribuční model, vyplývající ze způsobu využívání surovin lokálního a vzdáleného původu, vykazoval některé rysy shodné v taubachienu (11) i v micoquienu (7c, 7a, 6a).

Ve Švédově stole byly používány suroviny ze vzdálenosti 5–10 km. Osídlení jeskyní Šipky a Čertovy díry, nacházejících se v tomtéž kopci, využívalo tytéž lokální suroviny. V Šípce však existovaly, jak dokládají Maškovy záznamy, nějaké struktury, zejména v souvislosti s fragmentem dětské čelisti.

Kamenné industrie ze všech lokalit a vrstev byly podrobně analyzovány technologicky i typologicky, což je dokumentováno četnými tabulkami a grafy. Zpracování osteologického materiálu je po nejvíce ve stádiu paleontologické determinace bez vyhodnocení archeologických aspektů.

V závěrečných kapitolách shrnuje autor dosažité poznatky o středopaleolitickém osídlení Moravy i s ohledem na ojedinělé nálezy kamenných artefaktů stratifikovaných i povrchových. Z údobí předposledního glaciálu (OIS 8–6) pocházejí soubory artefaktů jedině z vrstvy 3 lokality Moravský Krumlov IV a z konce tohoto údobí z Kůlny vrstvy 14. Z posledního interglaciálu je to opět komplex vrstev 11 v Kůlně, Předmostí II – Hradisko a Moravský Krumlov IV, vrstvy 2 a 1. Do údobí staršího würmu spadá micoquien vrstev 9b, 7c, 7a a 6a z jeskyně Kůlny a osídlení ostatních jeskyní Moravského krasu i Štřamberkého krasu, a zřejmě také dosud nestratifikované surovinové zdroje na Bořitovsku nedaleko Kůlny.

Ohnišť jako nejvýraznějších evidentních struktur na sídlištních bylo v Kůlně zjištěno poměrně velmi málo: dvě ve vrstvě 11 a tři ve vrstvě 7a, kdežto v Šípce zmiňuje Maška čtyři ohniště. O něco početněji se autorovi podařilo v Kůlně vymezit místa výroby kamenné industrie, v Čertově díře pomocí skládanky. Také koncentrace zvířecích kostí, v Kůlně zejména velkých mamutích kostí, zubů a klů ve vrstvách 7c, 7a, 6a, vypovídají o jistém členění sídlištní plochy. Lidské pozůstatky, nalezené ve třech jeskyních (Šipce, Švédově stole a Kůlně) jsou vesměs části lebek a vyvolávají otázky spojené s pohřebními rity neandertálců.

Podrobně pojal P. Neruda otázku výživy, opírající se o lov i o sběr, při čemž neopomněl důležitý vztah mezi využíváním jeskyní šelmami a jejich osídlením lidmi.

Dále jsou podrobně popsány používané metody výroby kamenné industrie a distribuční modely zjištěné v moravských jeskyních. Pojednává je industrie z tvrdých živočišných materiálů, tvořená převážně kostěnými retušery. Také velmi vzácné náznaky neutilitárních projevů neandertálců jsou pozitivně hodnoceny. V závěrečné rekonstrukci ekonomických strategií konstatuje autor, že micoquienskou strategií sice nelze srovnávat s mladopaleolitickým typem shromažďovací strategie s lo-

gistickou mobilitou, blíží se jí však více, než tomu bylo v taubachieniu. Rozdíly v chování lidí taubachieniu a micoquieniu vyvolávají řadu zajímavých otázek, jež prozatím nelze řešit.

Disertace Petra Nerudy představuje svým moderním přístupem velký přínos k poznání a studiu kultury neandertálců nejen na Moravě.

kv

Tim Pestell – Katharina Ulmschneider eds.: Markets in Early Medieval Europe. Trading and „Productive“ Sites, 650–850. Wingather Press, *Bollington* 2003. ISBN 0-9538630-7-7. 304 str.

Všech 19 studií v tomto svazku spojuje skupina nalezišť označovaná jako „productive“ sites. Nejde o místa výroby, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale o naleziště s nadprůměrným počtem kovových cenností. To však neznamená, že postrádají doklady specializované výroby – právě naopak.

Příběh poznání těchto lokalit začíná v 70. letech 20. stol. ve Velké Británii s rozšířením detektorářského hobby a následným aktivizováním numismatiků, kteří v 80. letech publikují do té doby nevídané množství mincovních nálezů v *British Numismatic Journal*, od r. 1987 v *Coin Register*. Nové poznatky vedly k zásadnímu přehodnocení dosavadních představ o monetizaci směny v Británii počínaje 7. stoletím. Náhlé a mnohonásobné zvýšení počtu jednotlivých mincovních nálezů, převážně ztrátových mincí, také razantně ovlivnilo numismatické postupy, jež byly do té doby založeny převážně jen na zpracování mincovních depotů. Jedním z předních badatelů stojících u zrodu této nové etapy numismatiky, která se přibližuje archeologickému pojetí nálezů, je *Mark Blackburn* (1989). Několik odborných setkání o „productive“ sites, na jejichž organizaci se podílel, bylo po dvaceti letech završeno oxfordskou konferencí v r. 2000 za účasti numismatiků, archeologů a historiků, jejímž plodem je referovaná práce.

Jak již uvedeno, „productive“ sites se vyznačují vysokým počtem nálezů mincí a/nebo luxusních kovových předmětů, jejichž koncentrace byly dříve známé jen v centrech dálkového obchodu, tzv. emporiích. Rozšíření detektorů tak odhalilo past, do které se archeologie sama dostala tím, že místa obchodu nacházela tam, kde je hledala. Na tomto vrátkém základě byla původně vystavěna i Hodgesova teorie, podle níž emporia představovala v severozápadní Evropě údajně ekonomicky cizorodý prvek. „Productive“ sites se však nacházejí rozptýlená po celé Anglii, v místech, kde nikdo tržní místa nepřed-

pokládal, často vzdálených od mořského pobřeží. Síť směnných vztahů ve skutečnosti pronikala hluboko do vnitrozemí a integrovala mnohem širší skupiny obyvatel, než se dosud předpokládalo.

M. Blackburn podává přehled mincovních nálezů z této skupiny sídlišť. Vyplývá z něho, že z období 650–850 je k dispozici 32 nalezišť s úhrnným počtem nejméně 2164 mincí, tedy průměrně 68 mincí na lokalitu! Tyto údaje se však vztahují jen k východní Anglii, neboť v její střední a západní části mince zcela absentují. Přesto jsou i z těchto oblastí známá naleziště alespoň s koncentrací luxusních kovových předmětů (text D. Griffithse). Přirozeně se tak otevírá otázka, zda v západněji položených oblastech nebyla užívána jiná platidla než mincovní.

Pokud se chceme dozvědět víc o vnitřním charakteru „productive“ sites, ukáže se, že bádání je na samém počátku. Definice těchto lokalit, zakládající se na početnosti kovových cenností, je pochopitelně až příliš vágní. Autoři zdůrazňují, že těžko mohou představovat jeden typ lokality, neboť při bližším pohledu je lze rozdělit do různých skupin podle sídelního kontextu. Některá se vážou na venkovská, jiná na urbánní sídliště (*wic*), další na (pozdější) kláštery, valem opevněné areály neznámé funkce, splavné řeky, někdejší římské silnice nebo zaniklé římské tábory. Zřejmě obsahují škálu lokalit v sídelní hierarchii různě situovaných. Jejich zatím jediným bezpečným společným jmenovatelem je obchodní činnost, vazba na komunikační síť a na pozadí se rýsující jakási spojitost s elitami. Občas je nálezový profil obohacen i pozůstatky zpracování neželezných kovů, a dokonce numismatickými indiciemi pro místní ražbu mincí. Stále však nelze říci, jak konkrétně tyto lokality v Anglii vypadaly, ani zda byly např. trvalými sídlišti, nebo jen (zejména v počátečních etapách své existence) sezónními tržními místy. Jednou z hlavních příčin nejasností je, že objevy povrchových průzkumů nebyly až na výjimky doplněny terénním odkryvem. Zatím proto nezbyvá než pracovat s výpovědí samotných kovových nálezů. I ty však mají své problémy. Demonstrovat to lze na stilech, které se objevují v nezanedbatelném počtu. Dokládají přítomnost kněží, nebo spíše centrální administrativní role sídlišť? Anebo (jak může napadnout čtenáře) aktivity obchodníků? Příliš nepomáhá ani retrogresivní pohled z pera T. Pestella, který konstatuje, že celá polovina těchto sídlišť se po r. 1066 ocitá v rukou církve, přeměňující je mnohdy na sídla klášterů nebo kapitul. Tato jistě pozoruhodná skutečnost se mýjí s hlavní otázkou funkce takových míst v předchozím, anglosaském období, neboť takto založené úvahy se nutně rozmělní v kolotoči předpokládaných příčin a následků.

Zajímavý je geografický klíč, podle kterého byli seznááni účastníci konference, z níž sborník pochází. Vedle Velké Británie je zastoupena Skandinávie (2 příspěvky), severní Francie (1), severní Německo (1), Nizozemí (1) a Britý zkoumaná lokalita San Vincenzo na Voltuře ve střední Itálii. Sestava tedy zrcadlí tradiční obzor britské středověké archeologie. To však samozřejmě neznamená, že by se „productive“ sites nemohly nacházet také v hloubi kontinentu, včetně střední Evropy. Tím spíše, že nálezově srovnatelné raně středověké lokality se mohou v důsledku rozšíření detektorů objevovat i v ČR. Sborník se tak alespoň zpočátku může stát svého druhu partnerem našeho archeologického počínání.

Ladislav Varadzin

Literatura

Blackburn, M. 1989: What factors govern the number of coins found on an archaeological site?. In: H. Clarke – E. Schia eds., Coins and Archaeology. Medieval Archaeology Research Group. Proceedings of the first meeting at Isegran, Norway 1988. BAR International series 556, Oxford, 15–24.

Angelika Speckmann: Ländlicher Hausbau in Westfalen vom 6./7. Jahrhundert bis zum 12./13. Jahrhundert. Bodenaltertümer Westfalens 49. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2010. 309 str.

Chceme-li jmenovat příklady dlouhodobé stavební tradice, pak si v první řadě vybavíme raně středověkou venkovskou architekturu na SZ Německa a na V Nizozemska. Po staletí si tamní domy udržely podlouhlý půdorys a obvodový sloupový skelet. Přece však lze na časové ose vysledovat typologické odchylky, jejichž utřídění a popis jsou jedním z hlavních cílů referované monografie, původně disertační práce. Autorka na základě katalogu, jenž čítá 310 domovních půdorysů ze 45 lokalit, sestavila přehledné vývojové schéma, které patrně natrvalo zůstane základní pomůckou srovnávacího výzkumu. Odlišení jednotlivých skupin staveb závisí především na jednořadém či dvouřadém charakteru obvodové sloupové konstrukce, dále na absenci či přítomnosti přístavků a na míře „vyklenutí“ podélných průčelí (půdorys tak připomíná obrys lodního kýlu). Specifickým znakem staveb z 6.–8. stol. je zapuštění – buď všech, nebo jen některých – sloupů do žlábků. V nejmladší vývojové fázi, ve 12.–13. stol., sledujeme pozoruhodné prolínání tradičních a nových (vrcholně středověkých) zvyklostí: do jedné z koncových částí sloupových domů je vsazen čtvercový suterén, často opatřený kamennou plentou.

Autorka se podrobně věnuje regionálnímu i nadregionálnímu srovnání půdorysů sloupových staveb. Ovšem jen na okraj uvádí závažnou skutečnost: snad už od 11., bezesporu od 12. stol. se na venkově ve Vestfálsku a v okolních zemích paralelně vyskytují naprosto odlišné domy rámové konstrukce, které se navíc vyznačují výrazně menší půdorysnou výměrou. Tyto příbytky však zatím registrujeme výlučně v opevněných lokalitách, které stojí na počátku vývoje vrcholně středověkých hradů. Vyvstává podstatná, leč dnes asi neřešitelná otázka, zda konstrukčně i velikostně rozdílné typy staveb představují vyhraněné znaky toho kterého sociálního prostředí, anebo zda nezacházíme příliš mechanicky s pramennou základnou. Dlužno podotknout, že při obvyklých výzkumech běžných venkovských sídlišť (tedy při skrývce na podloží) není šance rozpoznat stopy staveb zakládáných na povrchu terénu. A zároveň stojí za to připomenout, že povědomí o existenci rámových staveb v opevněných sídlech máme namnoze díky tomu, že jde o lokality založené v zamokřených polohách, což umožnilo dochování dřevěných konstrukcí.

Asi nejzajímavější informace z celé knihy se skrývají v krátké, snadno přehledné pasáži, v níž autorka stroze konstatuje, že podle velikosti domů nelze přímočaře postihnout sociální rozdíly venkovského obyvatelstva. Konkrétněji řečeno: v poslední době přibývají nálezy exkluzivních artefaktů (dutého skla, šperků, kupeckého náčiní) i z těch vesnic, které by pod dojmem odkrytých půdorysů staveb měly sestávat jen z „průměrných“ zemědělských usedlostí. Opět se ale můžeme jen dohadovat, zda architektura přece jen nevyjadřovala společenské postavení: domy se vzájemně mohly dost odlišovat třeba výzdobou.

Jan Kypta

Jan Videman – Josef Paukert: Moravské denáry 11.–12. století. Česká numismatická společnost, pobočka Kroměříž a nakladatelství ELCEbook, Kroměříž 2009. 493 str.

V r. 2009 vydala kroměřížská pobočka České numismatické společnosti (občanské sdružení) pramen, který je mimořádně významný pro poznávání mladších fází raného středověku – korpus moravských denárů 11. a 12. století. Práce se ujali dva zkušení, nicméně neprofesionální numismatici – Jan Videman a Josef Paukert. Již samotný fakt, že dílo je výsledkem soukromé iniciativy, svědčí o bídném stavu naší oficiální numismatiky, která není schopna reagovat na překotný vývoj posledních desetiletí, kdy se objevuje velké množství nových

mincovních nálezů, získaných víceméně pololegální či úplně nelegální činností (detektorářství). Autoři korpusu si problematický původ mnoha, vesměs unikátních mincí uvědomují, podle svých slov však byli při své práci vedeni snahou „dokumentovat pokud možno co nejuplněji a nejvěrohodněji informace o mincích nalezených (také) tímto způsobem“. Díky tomu se jim podařilo podchytit celé řady nových typů moravských denárů, především ze závěrečné fáze moravského denárového období. Konstatují, že dlouhodobá registrace informací z prostředí hledačů kovů přinesla „v uplynulých dvou dekadách nečekaný rozsah poznatků, které by asi jinak byly nenávratně ztraceny“. Je zřejmé, že soukromníci tímto způsobem zachraňují jedinečné historické hodnoty země a doplňují tak oficiální struktury, které nejsou schopny zabránit fatálnímu úniku cenných informací.

Knihy po krátkém úvodu nabízí obsáhlý katalog 269 typů mincí počínaje Oldřichovým denárem sporné provenience se svatoklimentskou kotvou a konče dosud nepřidělenými mincemi 12. stol. ze soukromých sbírek, kam přešly většinou z rukou detektorářů. Naprostá většina mincí je dokumentována kvalitní fotografií aversu i reversu. V popisu se dále uvádí (pokud existuje) označení typu z předcházejících soupisů (Cach, Šmerda, Sejbal – k tomu i převodní tabulky) a dostupná literatura. U mincí je zaznamenán počet známých kusů, rozměry a hmotnost, popis obrazu a jednotlivých variant kolků. Nechybí ani přehled známých nalezišť i jednotlivých exemplářů s další detailní deskripcí. Důležité informace lze nalézt v poznámce, kde jsou zmiňovány (pro archeology podstatné) nálezové okolnosti. Často obsahuje i hlubší rozbor mincí, který někdy nabývá podoby malé studie. Velký potenciál pro archeologické bádání má seznam lokalit s nálezy moravských mincí. Právě zde poměrně často narazíme na doušku „nalezeno za blíže neznámých okolností (detektoráři?)“. Ze soupisu vyplývá, že 19. a počátek 20. stol. byl ve znamení náhodných objevů velkých mincovních depotů, nálezy z archeologických výzkumů převažují v 80. a 90. letech 20. stol. a v novém tisíciletí se již naprosto dominantním zdrojem moravských denárů stává činnost hledačů pokladů.

Recenzovaná kniha je nejenom významnou pomůckou pro sběratele mincí (jimž je primárně určena), ale i nesmírně důležitým zdrojem informací pro archeology a historiky, kteří se zabývají přemyslovskou Moravou. Zároveň je i mementem, které názorně odhaluje problémy, jež naši numismatice, archeologii a památkové péči obecně přineslo masivní rozšíření detektorů kovů.

Jiří Macháček

Wratislavia Antiqua 13. Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej – Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Stadt Mitteleuropas. Red. Stephan Krabath – Jerzy Piekalski – Krzysztof Wachowski. Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, *Wrocław 2011*. ISBN 978-83-61416-52-4. A4, 313 str.

Výborně připravený a hezky vytištěný sborník následuje po více než dvou letech stejnojmennou konferenci uspořádanou Ústavem archeologie na wratislavské univerzitě. Jeho téma ovšem nestárne, ostatně na podobné setkání z r. 1999 tato konference navázala (*Wratislavia antiqua 2. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław 2000*). Do tisku odevzdalo svých 23 příspěvků 18 badatelů z Polska, 8 z ČR a 3 z Německa. Svazek byl vydán v rámci řady, jež je příkladnou reakcí wratislavských kolegů na rozmach stavební aktivity v posledních dvou desetiletích. Obdivuhodně aktuálně zpřístupňuje rychle se rozrůstající archeologický fond z Vratislavi a jejího nejbližšího okolí, díky přírodním podmínkám i pečlivým výzkumům nesmírně bohatý.

Pokoušet se o nějaké shrnutí té obrovské sumy nových poznatků o veřejných prostranstvích středověkých a raně novověkých prezentovaných měst by znamenalo napodobovat *Schlusswort R. Procházky* (311–313). Některé příspěvky (např. M. Trzecieckiego o Plocku, 63–75) se snaží nová zjištění z jednotlivých lokalit strukturovat do rámce srozumitelného i čtenáři z jiného města. Fenomémem „Nových Měst“ a jejich vztahem vůči prvotním lokacím se zabývá M. Sloń (127–141). Závidět lze možnosti spolupráce při zkoumání vývoje povrchové úpravy ulic středověké Vratislavi: písemné prameny oživuje M. Goliński (143–153), hmotné P. Konczewski a J. Piekalski (155–162). Hned několik článků je věnováno Gdaňsku a hlavně krakovskému souměstí; v jeho případě jsou výsledky největších archeologických výzkumů jen přehledně, leč názorně zprostředkovány (A. Kucia, 259–267; D. Niemiec, 275–289) s četnými odkazy na původní práce zejména C. Buško a E. Zaitze.

Kuriozitou je v polsko-německo-anglickém sborníku vzácně propracovaný český text R. Procházky (179–194) nejen o veřejných prostranstvích středověkého Brna, ale (s využitím písemných pramenů) i o aktivitách, které na nich byly provozované. Naopak J. Havrda a M. Tryml (195–204) anglicky zpravují o vybraných archeologických situacích zastížených na Starém Městě pražském, T. Cymbalak a J. Podliska (299–309) na Malé Straně; oba příspěvky

se netýkají veřejných prostranství měst, nýbrž raně středověké aglomerace. Vzhledem k dosavadním sdělením archeologů dlouhodobě se zabývajících novoměstským sousedstvím pražského nám. Republiky o zdejší absenci sídlištních situací z konce 13. a starší fáze 14. stol. příjemně překvapuje článek M. Vyšehlíka (205–217). Promyšlené členění studie o komunikacích ve středověké Opavě v detailním a současně komplexním podání F. Koláře a M. Zezuly (219–247) dokládá, že autoři znají cestu k monografickému zpracování.

Co se příspěvků z ČR týče, dovoluje srovnání obou vratislavských sborníků na stejné téma, vzdálených od sebe deset let, konstatovat nápadnou změnu: zatímco v první z nich české země zastupovali zejména pracovníci ARÚ AV ČR, po deseti letech tuto roli plní výlučně odborníci z památkových institucí a společností pojených názvem Archaia. Vesměs jde o vynikající výsledky dlouhodobé, systematické a precizní, neřku-li úporné práce, prováděné na vysoké technické i metodické úrovni. Nezastupitelnost uvedených institucí vyplývá už z pojednávaných

lokalit; s lokalitami menšími, než jsou Praha, Brno, Opava, se ve sborníku nesetkáme, což také není náhoda.

Sborník krom jiného názorně ilustruje, jak se v posledních desetiletích zvýšila – z velké části díky zúčastněným institucím – úroveň terénní archeologie, a hlavně provozu dokumentačních prací. Rozšiřuje se škála nalezených artefaktů, obohacuje se výpověď písemných pramenů, detailně se poznává vývoj terénu a úprav povrchu veřejných prostranství v dalších a dalších lokalitách. Vesměs jde o perfektní řešení otázek vyřčených již před časem, jen občas probleskne nové či dosud neakcentované téma. Otázkou stále aktuální tak je, jak může archeologie měst při své stále dokonalejší specializaci do budoucna nabídnout jiným oborům srozumitelné a použitelné podněty. Řada zúčastněných autorů-archeologů takovou cestu úspěšně hledá a ve 13. svazku *Wratislavia Antiqua* nalézají v polských historických vstřícné partnery.

mj